

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

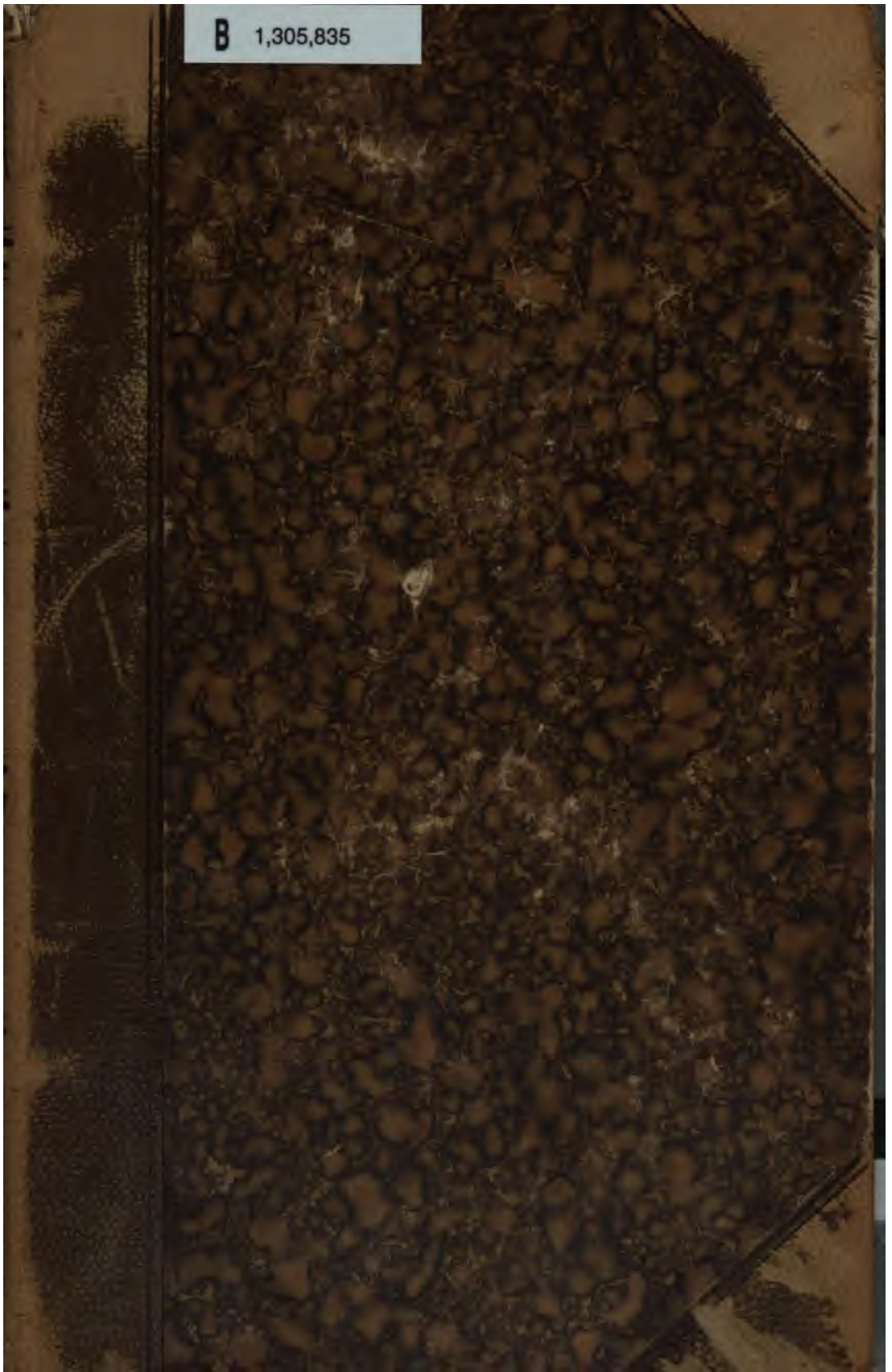
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

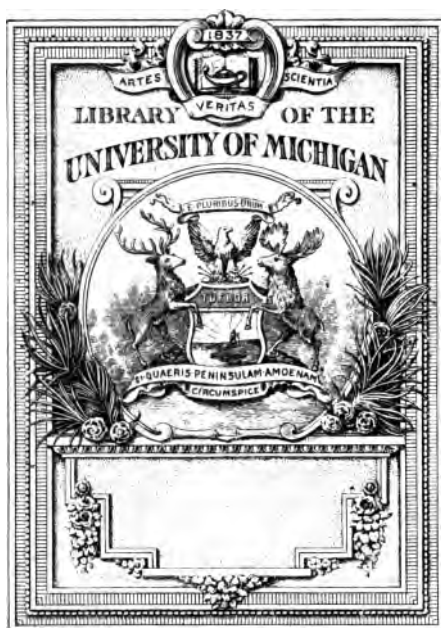
Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

B 1,305,835

2.

PK
669
L35
1808

ANTHOLOGIA SANSKRITICA

GLOSSARIO INSTRVCTA.

IN VSVM SCHOLARVM

EDIDIT

CHRISTIANVS LASSEN

PHIL. DR. LITERARVM INDICARVM IN VNIVERSITATE BONNENSI PROFESSOR P. O.
CET. CET.

DENVO ADORNAVIT

IOANNES GILDEMEISTER

THEOL. ET PHIL. DR. LITERARVM ORIENTALIVM IN EADEM VNIVERSITATE
PROFESSOR P. O.

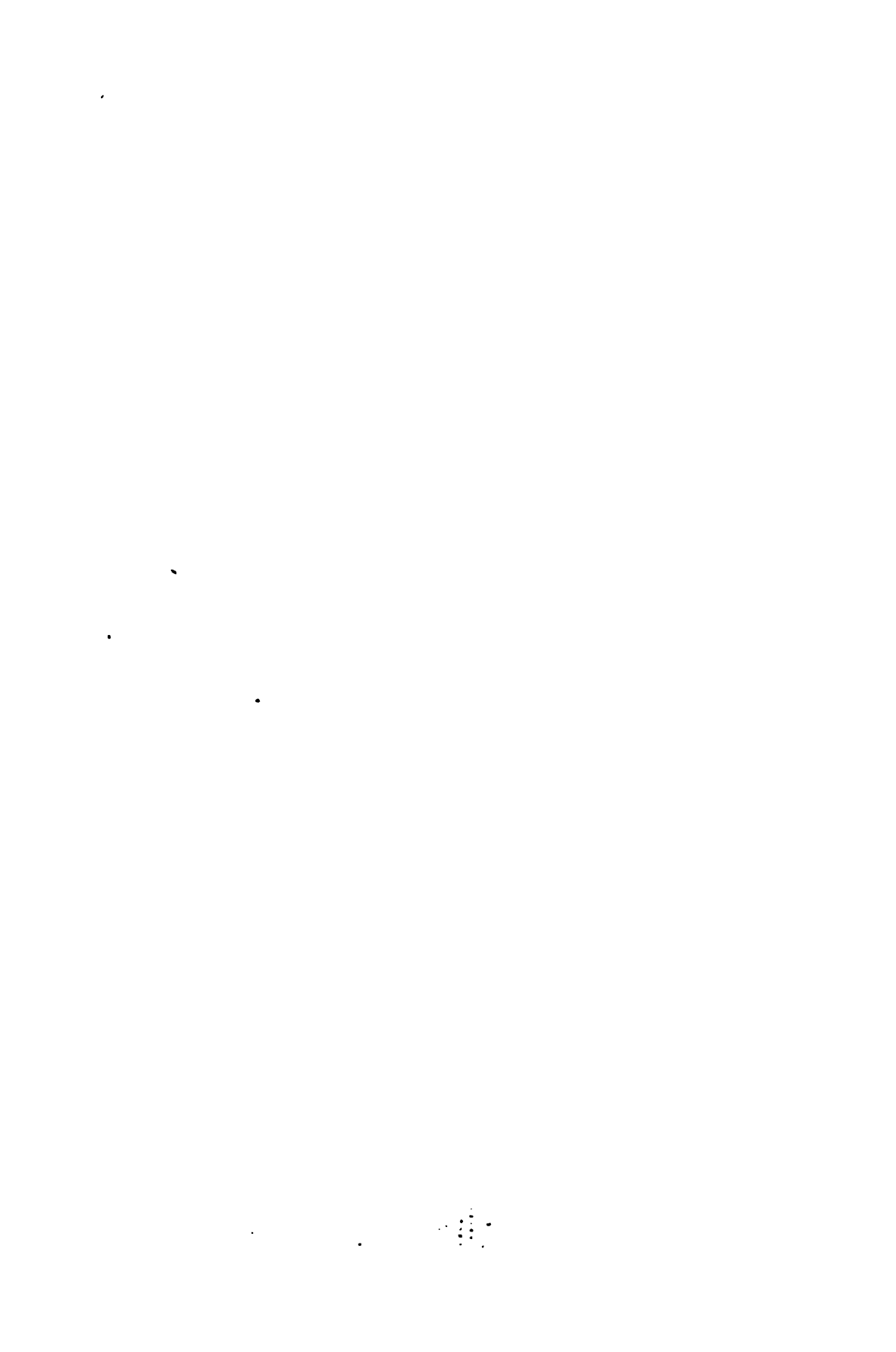
EDITIO ALTERA

NOVIS CVRIS RETRACTATA.

BONNAE AD RHIENVM

APVD ADOLPHVM MARCVM

MDCCLXVIII.

NOVI EDITORIS PROOEMIVM.

Postquam anthologiae ante quinque lustra editae exemplaria omnia divendita sunt, libro ad scholarum usum utilissimo aegre et ipse carui et alios multos carere accepi. Quamquam enim ex illo inde tempore haud unum eius generis opus egregium editum sit, desiderio tamen satisfactum non est, quum aut glossario in hac lexicorum sanscriticorum penuria necessario omnino non instructa essent, aut glossario quidem instructa sed lingua inter nos minus vulgata conscripto, aut propter maiorem ambitum et pretium eorum, qui linguam discere coeperunt, rationibus minus convenirent. Itaque ipse mihi auctor fuit LASSENIUS, quem a tali labore graviore occupationes distinuerunt, ut novae editionis eiusque pro rerum, qui nunc est, statu aliquantum mutatae curam susciperem. Nam librum prorsus eundem, qualis olim eo consilio adornatus est, ut non nisi inedita contineret, repetere non visum est, quum usus docuerit, partem priorem et faciliorem nimis distare ab altera difficiliore, quam ut, qui illam legerint, huic intelligendae pares esse possint. Itaque praeter paucas illas e veda desumptas paginas Dhârtasamâgamam, quod praeterea ante collatos codices Londini et Oxonii reconditos denuo edi vix liceret, nunc saltem omittendum inque eius locum, ut idem libri ambitus servaretur, epici potissimum stili exempla,

quorum nimis pauca prior exhibuerat editio, et nonnulla huic proxima substituenda censui. His perlectis qui altiora petunt amplam, qua se in difficilioribus exerceant, materiem in aliis libris, imprimis Benfeyano, invenient.

Quae de singulis libri partibus exponenda habeo, haec sunt.

Quae primum locum occupant, e libro sumpta sunt *Vetâlapunc'avinçati* s. *corpore viginti quinque lemuris narrationum*, cuius auctori codices aut Çivadâsae aut G'ambhaladattae nomen tribuunt. De utroque certi nil constat; priori adscripta etiam alia opera similia, ut Kathârṇava, feruntur; hunc e G'ainarum secta fuisse ipsum nomen arguit. De libri aetate statuendum est, eum Somadeva, qui saeculo duodecimo vixisse putatur, antiquiorem esse; apparet enim hunc, quum opus in maiorem suam collectionem reciperet et retractaret, fabularum summam fere eandem eundemque ordinem iam invenisse (Cf. BROCKHAUS *Berichte der Saechs. Ges. d. Wiss.* 1853 p. 181 sqq.). Postea vero et singula verba et res narratas paulatim mutationes varias habuisse, tum codices quos habemus recentissimi, tum interpretationes et ipsa Somadevae narratio ostendunt. Ab initio librum versibus traditum fuisse inde colligendum videtur, quod vel in ipsa narratione integri nonnulli servati sunt, e. gr. p. 27, v. 7. 8, quos statim sequitur eadem res verbis vulgaribus exposita; aliorum autem per prosam hic illic quasi natant partes, quales sunt p. 13, 3 एतस्मिन्नेव प्रस्तावे 4 कालसर्वेन दृशिता, ita ut interdum, uti faciendum erat p. 15, 6—10, restitui potuerint.

Codices in quibus editio nititur tres sunt, in bibliotheca Indica Londini asservati, devanagaricis literis omnes exarati:

A, scriptus anno samvat 1849, qui nobis 1792 est, foliorum 87, numero 1765 insignitus, olim Colebrookii, in cuius catalogo signum gerit 48 K.

B, eodem fere tempore scriptus in foliis 53 numero 1668 signatus, et ipse e libris Colebrookianis (59 K). Hic eandem quam ille recensionem continet, sed aliquanto, ut in Panc'atantra dicere solemus, ornatior, quamquam narratio non differt.

C, scriptus samv. 1865 (Chr. 1808) foliorum 93 e libris regis Gaikovar. Is in singulis nonnullis a prioribus recedit et in narratione quoque plura mutat.

Praeter hos innotuere duo codices in usum nostrum non conversi. Alter est Bodleianus, descriptus in *AVFR-RECHTII* Catalogo n. 327 p. 153, qui quum multo magis cum reliquis discrepet, personarum nomina prorsus alia praebeat et versibus immixtis careat, cum illis conferri omnino non potuit; ceterum G'ambhaladattae nomen prae se fert. Alter, qui ubi terrarum nunc quaerendus sit me latet, commemoratur a docto quodam Anglo, qui nomine suo non addito versionis Hindicae partem Anglice interpretatus in annotatione quaedam de eo affert (*Asiatic Journal* 1816. II p. 31. 139). Inde discimus, distichon p. 3, 16. 17 positum quod inter meos solus C praebet, etiam in hoc inveniri, nam ita habet interpres: *that he wants him as being a person of perfect purity* (aliud igitur atque अरु legit vocabulum) *and therefore fit to act as his Uttara Sadhaca or assistant*, quibus addit: *This person is employed to convey the body to the spot required and during the rites performed by the principal, to chime in, as a respondent with the burden of his japa or prayer.* Aliter se habent ea, quae loco p. 5, 21 respondent, nam ibi puella nymphaea ad aures admota indicat se in Çekhara urbe in

regno Karnotpalae habitare; ad dentem admota, patrem se habere Dantâghâtam (qui igitur a rege diversus est); ad cor admota, sibi Padmâvatis nomen seque amore captam esse. Ex quibus liber, si quando in lucem veniet, facile agnosci poterit.

LASSENIVS mihi tradiderat apographum, quod anno 1824 Londini ex tribus illis codicibus paraverat eo, quod in praefatione prioris editionis p. VIII exposuit, consilio ut in vestigio ex ipsis codicibus aptam componeret narrationem, neque id agens, ut omnes eorum discrepantias enotaret, quas ad primam tantum fabulam pleniores, ad reliquas rariores addidit. Quum de locis haud paucis dubitatio restaret, eorum, in quibus accuratiora de librorum manuscriptorum lectione cognoscere mea intererat, indicem misi ad Cl. AVFRECHTIVM professorem iam Edinensem, nec gravatus est vir humanissimus ad quaestiones meas de codd. A et B (nam C inveniri non potuerat) non solum plenissime respondere, sed etiam hic illic coniecturas et observationes suas addere, quas in annotatione diligenter commemorare meum esse putavi. Atque quum fama esset bibliothecae Gottingensi nuper additum esse scriptum libri exemplum, literis adii Cl. BENFEYVM, qui qua est comitate statim de lectionibus quas sciscitatus eram, accuratissime me certiore fecit; sed apparuit mox, librum Gottingensem descriptum esse ex A Londinensi, ita ut ad augendum criticum apparatus non valeret. Ne quid praeteream, etiam ad ea, quae ex Somadevae libro Cl. BROCKHAUSIVS publici iuris fecerat, habui respectum, et accurate contuli conversiones recentiores Bengalica et Hindica dialectis conscriptas, illa usus ex editione, quae Calcuttae ex officina Rogeri et sociorum a. 1903 (1846) pagg. 163. 8 prodiit, hac ex novissima

Barkeriana Hertfort. 1855. 8 foras data. Ex his magis quem narrationis nexum, quam quæ singula verba sanscriticum, e quo profectæ sunt, archetypum prae-buerit perspicere poterat; quod non mirabitur, qui cognoverit, translationem Hindicam ex interpretatione vrag'ensi tempore Muhammadis Shâhi (itaque circiter annum 1719) iussu G'ayasinhae, G'ayanagarae reguli studiis astronomicis clari, a Sûrat poeta adornata (*Asiat. Journ.* l. l. *Journ. des Sav.* 1836 p. 414) fluxisse et anno 1805 eo consilio, ut vocabula Sanscritica et Hindica quam maxime fieri posset cum Arabicis et Persicis commutarentur, institutam fuisse, Bengalicam autem et ipsam ex translatione quadam Hindica, at alia, manasse. Nihilominus tamen eas non sine omni fructu comparatas fuisse annotatio docebit. Nihili autem fuit fabularum editio mutilata e Lasseniana repetita, cui expositio grammatica in discipulorum gratiam a discipulo confecta addita est: *Cinque nouvelle Indiane* (12, 17. 17, 8. 18, 7. 23, 12. 29, 11 sqq.) *del Vetalapanc'avisati tradotte litteralmente in Latino col testo sanscrito a fronte, precedute da una prefazione e seguite da un commento grammaticale etc. per B. M. Bertolazzi. Basano* 1851. pp. XXII. 152. 8. Ad disticha narrationi inserta comparandi erant loci aliorum, in quibus inveniuntur, librorum, quorum post priorem editionem plures editi sunt: Galani *Μεταφράσεων Πρόδρομος*. Athen. 1845. 8., Panc'atantra, posteriora Mahâbhâratae volumina, Haerberlini *Kâvyasangraha* Calc. 1847. 8. alii. Post paginas sanscritas cum annotationibus typis excerptis prodiit BOEHTLINGKII *Sententiarum Indicarum Thesaurus*. Tandem nuperrime accessit sententiarum 342 in capita 17 distributarum, quæ ad C'ânakyam referuntur, collectio, nomine Vriddhac'ânâkhyae (sic)

cum interpretatione Mahârâshtrica anno 1782 (1860) in Bombay urbe pagg. 86 forma octon. mai. lapide exscripta, in qua duodecim inveniuntur nostri libelli disticha, non sine quadam lectionis discrepantia.

Primum libri Çukasaptatis caput LASSENIUS ediderat e codice Londinensi, praeter quem tunc temporis notus erat nullus. Postea accessit Bodleianus in Aufrechtii catalogo commemoratus n. 330 p. 156, cuius accuratam cum editione collationem eidem viro doctissimo debui. Inde apparet, librum Oxoniensem prorsus eandem operis epitomen continere, quam Londinensis praebet, ita ut ad huius verba emendanda perutilis sit. Etiam Petropolin ante aliquot annos codex delatus est, sed is ab initio mutilus. Aliud adiumentum praebuit Galani versio Graeca (*Χιτοπαδασσα ἢ Πανταπαντρα καὶ ψιττάκου μυθολογίαι κ. τ. λ.* Athen. 1851. 8.) quae quamquam brevior sit saepe eadem verba, vel eodem modo corrupta, habet atque in uno saltem loco veram indicavit lectionem. Ne quis putet etiam Bengalicam libri translationem *Tota itihâs* inscriptam et saepius editam in quaestionem vocandam fuisse, affero, hanc fluxisse ex Persica illa, quam Gladwinus a. 1801 edidit, epitome a Muhammade Qadirio confecta, et ad verba sanscritica diiudicanda nihil facere.

In constituendis harum narrationum, imprimis Vetâlae, verbis non id spectare potui, ut editio critica secundum artis leges exhiberetur. Prohibebar codicum male scriptorum et inter se discrepantium conditione quominus unum prae ceteris sequerer, quum nullus per se textum praeberet satis integrum; prohibebar etiam magis eo, quod non omnes omnium codicum lectiones ante oculos haberem. Pro instituti igitur ratione id tantum spectavi, ut orationem, quantum fieri

posset, tersam et ad intelligendum aptam redderem, ita tamen, ut, nisi re indicata, nihil praeberem quod non haustum esset ex codicibus; imprimis nullum sine indicio admisi vocabulum, quod codicum auctoritas non tueretur. Omnia autem menda grammatica et librarium memorare superfluum duxi, cuius generis multa sunt et mira: e. gr. पुरुषैकं legitur p. 10, 12 pro पुरुषमेकं; गत्वा p. 14, 4 pro गतः; पतित्यक्ता p. 20, 11 pro पतितं त्यक्ता. In annotatione codicum scripturam attuli signis ABC usus; ubi *ms* posui, e schedis Lassenii non elucebat, in quonam libro vox inveniretur. Disticha multo plura, at plerumque mediocria praebent libri scripti; ex iis, quae servaverat prior editio, fuerunt quae omitti posse videbantur; nonnulla de novo addidi.

Fabulae de thoe, quam e Mahâbhârata I 5566 sqq. sumpserat LASSENIUS, duas alias ad idem opus pertinentes adiunxi e numero earum, quae breviter rem enarrant neque longis ambagibus et sententiis fucatae a pristina quae fabulam decet simplicitate aberrant, alteram de fele pietatem prae se ferente V, 5422—47, alteram de cane foedum animi ingrati exemplum praebente XII, 4256—4304. Satis integra in editione Calcuttensi sunt verba, ita ut nisi in nonnullis mendis typographicis correctoris manu opus non fuerit.

Ad episodium de Kându e Brahmapurâna, quem librum Wilso saeculo decimo tertio aut quarto ex rationibus satis probabilibus assignat (*JRAS* V, 71), edendum tres adhibuit codices LASSENIUS eorumque lectiones fere omnes in schedis enotaverat. Duo Londinenses sunt, alter A scriptus circa annum 1806, in bibliotheca Indica numerum 1314, in catalogo Colebrookiano numerum P 150 gerens, alter B olim Todii, nunc ad bibliothecam societatis Asiaticae pertinens, unus Parisiensis

est P Bengalice litteris exaratus, XXIV *Beng.* signatus et in Hamiltonis catalogo p. 18 descriptus. Nuper publico usui patuit liber e Wilsonis bibliotheca in Bodleianam illatus, de quo vide Catal. p. 17. Vt etiam hoc passim uterer, iterum effecit AVFRECHTII humanitas, qui locos a me designatos cum hoc et cum codice A contulit. Libri hi inter se ita differunt, ut partes narrationis ab aliis absint, P autem longa descriptione e Mahâbhârata inserta plenior sit. In singulis plura mutavi, imprimis ut metri legibus nunc accuratius cognitatis satisfacerem, etiam hic ita versatus, ut quae exhiberim talia in codicibus inveniantur, nisi aliud doceat annotatio.

Ad nova additamenta pertinet episodium de Rishyaçringa. Râmâyânae recensiones nobis cognitae sunt quinque, tres apud Indos ipsos usitatae: septentrionalis, quae et commentatorum dicta est, Bengalica s. Gaudana et tertia, quae occidentalis nomine designanda videtur, duaeque ab Europaeis adornatae et ex illis mixtae: Çrîrâmapurana et (in primo saltem libro) Schlegeliana. Quamquam hac in re uberrimis subsidiis criticis instructus formam narrationis tunc quum haec typis exscriberentur adhuc incognitam*) exhibere potuissem: aut formam septentrionalem ex octo, aut

*) Nunc enim recensio septentrionalis et ea quidem forma, quam Raghunâthas scholiastes constituit et quam reliquis praestantiorem esse codicum collationibus edoctus sum, in Bombay urbe 1859 typis mandata est. Eandem tenere dicitur editio Calcuttensis eodem anno emissa. Quod ad aliam editionem attinet Calcuttae literis Bengalice cum Çriyadunâtha Nyâyapancânanae explicatione Bengalica a. 1916 (1859) edi coeptam, cuius notitiam Cl. ROERIO debeo, haec mihi ex Gorresiana videtur repetita, quum levissimis exceptis cum ea prorsus conveniat. In hoc capite e. gr. in dist. 45 tantum discrepat, praebet enim perperam न हि दृश्यं pro न हीदृशं, contra in dist. 54 retinet अग्रं neque sticho adulterino 60 a (cf. p. 120) caret.

occidentalem e sex codicibus (Todiano, Malcolmiano post Schlegeliano, Berolinensibus tribus 437. 438. 439 (apud WEBERUM) eoque, quem Schlegelius G nominavit et qui ex parte hanc, ex parte Bengalicam recensionem exhibet), consultius tamen duxi eam repetere, quam Bengali praebent et quam adhibita editione Çrîrâmapurana in suam receperat Schlegelius, utpote lepidiorem et antiquiore recensione hic satis exili iucundiorum. Ad manus erant codicum, quos Schlegelius K et I nominavit, collationes, quibus accesserunt tum Gorresii editio, qui praeter illos etiam novo codice usus est, tum huius recensionis partes in libri Berolinensis 438 margine scriptae. Sed in perpaucis locis a Schlegelio et Gorresio mihi deflectendum erat.

Tum e Mahâbhârata, ut rerum aliqua varietas esset, elegi locos duos, alterum gnomici, mythologici alterum argumenti. Ille, e libro XIII, 297—370 desumptus, at nonnullis distichis, qui ad rem minus faciunt, decurtatus quaestionem saepius agitatam de effectu et mercede facinorum humanorum tractat, et docet, quomodo eius difficultates ab Indis evitentur adhibita de animis per varia vitae genera migrantibus doctrina; hic (I 1103—88) fabulam de ambrosiae origine enarrat, quam poetae tam saepe spectant et significant, ut eius cognitione nemo qui sanscritica legit carere possit. Ceterum hoc caput ex recentioribus Mahâbhâratae partibus esse, tum forma metrica demonstrat, tum efficitur eo quod d. 86 divum numen ऋ Arg'unae nomine किरिटिन् designetur.

Ritusanhârae caput primum olim ex uno tantum codice edi potuerat; iam conferendae erant editiones Bohlenii et Haerberlini.

Ad haec AVFRECHTII officio, qui paginas catalogi

sui nondum publici iuris factas in hunc usum transmisit, addere potui caput novi generis idque historici, narrationem de Bauddharum persecutione, instigante Kumârilabhata sub rege Sudhanvane, de quo aliunde nil constat, hæc diu post annum 680 ex Lassenii (*Ind. Alt. K. IV, 709*) computatione instituta, quam Mâdhavas, ut volunt, clarissimus saeculi decimi quarti scriptor, in epitome libri de Çankarae triumpho compositi exhibet. Liber iam dudum notus erat ex dissertatione, quam Wilso priori lexicæ editioni præmisit, p. XVIII; plenius nunc descriptus est in catalogo Bodleiano n. 626, p. 252. Mirum est Indos etiam res ad historiae fidem tractandas quin vestitu mythologico ornarent sibi temperare non potuisse.

Tandem quum dicendi genus, quo scholiastæ utuntur, quamprimum cognoscere utile sit, paginas e constituto libri ambitu reliquas scholiis facilioribus destinare visum est. Quam ad rem idoneas se præstant Nârâyanae, scriptoris ut perhibetur quingentis annis superioris, glossæ, quibus Uttaranaishadaçaritam a Çrîharsha saeculo duodecimo compositum explicat. Sumendus erat locus continuus, at ambitu minor; eum igitur, in quo (XX 41—49. 52—57) Nalas lunæ ortum describit, imo non describit, sed argutiis persequitur, elegi, secutus editionem ROERTI Calc. 1855 foras datam, ita tamen ut quæ solas formas grammaticas spectarent annotationes, quippe ad quas intelligendas totius Indorum grammatices cognitione opus est, omitterem.

In scribendis singulis plerumque prioris editionis rationem secutus sum. Ita simplicem & retinui, quam vel contra Indorum præceptum in prosodiæ magis quam grammaticæ rationibus positum recte usurpari puto. Quaedam contra vulgarem usum novavi, ubi

certo fieri potuit; sunt tamen multa, in quibus incertus haerèas, maxime ubi inter sibilantes ut inter अ et ञ eligendum est, quum iam antiquitus literae hae inter se permutatae sint et multa, si ex origine iudicaveris, aperte falsa (ad unum ञा pro ञा relegare sufficit) inveteraverint inque civitatem quasi pervenerint, ut loco pelli vix possint; in aliis originis obscuritas iudicio obstat. Vbi in binorum vocabulorum appulsu र una e duabus orta est, quum र non ad alteram tantum vocem pertinere censerì possit, vocabula non disiungenda esse putavi.

In adornando glossario difficultatem aliquam creaverunt vocum origines, quarum quae certis grammaticae legibus nituntur in libro tironibus destinato indicandae erant. Sed certi fines hic constitui non poterant ita ut etiam etyma quae in coniectura posita sunt excludi non liceret. Itaque etiam talia dedi quae altioris indaginis sunt, et ea quidem, quae mihi veri simillima viderentur, etsi haud ignorarem, ab aliis aliter de multis sentiri. At quum brevitati studendum esset, in dubiis neque aliorum sententiae iudicandae neque meae probandae locus erat et interdum origines, de quibus longior evitari non potuisset disceptatio ab hoc libro aliena, tacere malui. Etiam in hac re magno usui fuit lexicon Petropolitanum, quo uti potui usque ad ञा particulam; nonnullas voces et formas, quas in eo non viderem consilio praeteritas quibusve locupletari posset, asterisco distinxi.

Quum anni spatium postquam prodiit vix praeterito de libro denuo prelo subiiciendo cogitandum esset, curae mihi habui, ut non solum ea, quae in priore editione aut mea aut typosetarum culpa irreperunt

vitia tollerentur et quae in glossario desiderari usus docuerat, supplerentur, sed etiam verba scriptorum, quantum per nova adiumenta liceret, castigarentur et corrigerentur. Atque hoc quidem ut fieri posset, feliciter accidit, ut in Vetâlapanc'avinçatis fragmento, quod e duobus aut tribus codicibus, ut tales esse solent, parum emendatis iisque non integre cognitis satis perfectum reddi non potuerat, amplius verborum expoliendorum apparatus praesto esset. Cl. enim BROCKHAVSIUS mihi copiam fecit septem codicum manu scriptorum, quorum usum, qua est liberalitate, ex penu suo ei concesserat V. Cl. FITZEDWARD HALL, doctissimus litterarum Indicarum apud Anglos antesignanus. Horum sex ad rem meam faciebant, unus enim mutilus (foliorum 41, numeris 183—223 designatorum, anno ut fol. 208^r docetur, Vikr. 1759, ut fol. 220^r dicitur, Çak. 1624, itaque Christi anno 1702 scriptus, post Vetâlam Ânandae librum Mâdhavânalâam exhibens) primis narrationibus duodecim caret. Reliquos, ut agnosci possint, hic paucis describendos, literis denotavi:

Quem **a** nominavi, folia 92, quorum primum deest, versuum sex complectitur et scriptura magna et perspicua exaratus est. Praecedit narratio, qua ad ipsum librum aditum faciunt interpretationes vulgares, ita ut fol. 8^r Vikramâdityae laus verbis apud nos p. 1, v. 17 exhibitis respondens incipiat. Quarta de Vîravara fabella cum tertia locum commutavit.

b Folia 50 formae octonariae, non in transversum, sed nostro modo adornatae; versus 20. In fol. 43^r brevissima sequitur epitome Sinhâsanâe libri श्रीविक्रमचन्द्रा di-
cta. Codex scriptus est सं १७५० वर्षे माघवदि ११ गुरौ i. e. anno 1694. Ian. 11 secundum fastos veteres, si recte computo, qui dies revera Iovis erat.

c foliorum 63, vers. 10, formae minoris quam octonariae.

d foliorum 30, vers. 10. Ab alia manu ad marginem quae omissa erant suppleta sunt et haec manus in fine adscripsit सं १६००, qui cadit in annum 1843.

e foliorum 37, vers. 11. Desinit in fabella XXI (apud alios XX), addita tamen totius libri subscriptione.

f foliorum 48, vers. 12, scriptus सं १८०२ अष्टादशकृष्णे ८ शुभे die 26. Ian. 1745. Vetâlam excipit fol. 25' Sinhâsanae liber. Deest folium primum; praemissa fuit narratio quae in **a** legitur. Ad supplendum primum folium additum est aliud, libri initium fere uti in **c** est exhibens neque igitur ad fol. 2 aptum. Quinta narratio hic sexta est.

Ex his codicibus **f** narrationem praebet a reliquis diversam, prorsus decurtatam, distichis non interruptam et magis cum versione Hindica convenientem; itaque quum et plerumque alia verba praebet, rarissime adhiberi potuit. Reliqui autem quinque fere eandem, quam ex codicibus Londinensibus exhibui, recensionem sistunt. Cum his maxime convenit **c**, deinde **a** et **b**, tum **d** aliquantum brevior. Paulo magis recedit **e**, maxime in distichis, quae saepe nova addit. Scripturae mendis maxime scatet **a**, tum **b**.

Non tamen id agendum erat, ut ex his novam narrationis formam efficerem; nam quum constitutum esset, ut paginae et versus iidem manerent, qui in priore editione fuerant, ne denuo totum retractandum esset glossarium omnesque numeri locorum indices novandi, satis habui, eas tantum mutationes facere, quae versus ambitum non turbarent, at certis de causis aut necessariae esse aut praestare viderentur. Haud pauci tamen sunt loci, in quibus id fieri oportebat, e. gr.

3, 16. 4, 13. 9, 10. 16. 10, 2. 13, 9. 12. 15, 7, (ubi pro सहेव वः nunc scribendum iubeo सहेव यत्) 18, 1. 6. 19, 16. 20, 6. 18. 22, 2. 25, 11—14. 26, 13. 30, 6. 9. 31, 19 all.

Somadevae narratio iam integra in librorum IX—XVIII editione a BROCKHAUSIO in lucem data arctam cum opere soluta oratione scripto cognationem ostendit. Vix tamen, etiamsi ante primas plagulas descriptas in manus meas venisset, verborum mutandorum praeuisset occasionem. Sin autem, quae haud improbabilis est suspitio, haec non ex origine Kathâsaritsâgarâe pars fuit, sed postmodum inserta est, fundamenta carent, quae supra p. IV de aetate libri proposita sunt.

Ad locos e Mahâbhârata excerptos adhiberi potuit carminis editio Nîlakanthae glossis instructa, quae annis 1784—5 (1862—3) in Bombay urbe गणपतकृष्णराज्ञित्यभिधानां यन्त्रालये typis expressa est; nonnullae quas praebet lectiones praeferendae sunt. Neque iam defuit Çankarag'ayae editio in eadem Ganeçae, Vishnuis filii, officina anno 1786 (1864) parata et aucta Dhanapatis commentario डिण्डम appellato, quo etiam AVFRECHTIUS (Catal. p. 260) usus est. Verba fere omnino eadem sunt qualia Aufrechtius exhibuit; commentarium ubi opus erat respicere in glossario non neglexi.

॥ अथ वेतालपञ्चविंशतिकापूर्वभागः ॥

प्रणम्य शिरसा देवं गणनाथं विनायकं ।
लोकानां च विनोदय करिष्यामि कथामिमां ॥
प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः
प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मथाः ।
विघ्नैः सहस्रगुणितैरपि हन्यमानाः
प्रारब्धमुत्तमगुणा न परित्यजन्ति ॥
केचित्प्राञ्जलमिहन्ति केचिद्वक्रं वचो बुधाः ।
केचित्कथां रसस्फीतामतः सर्वं विधीयते ॥
अस्ति दक्षिणापथे जनपदे प्रतिष्ठानं नाम नगरं । तत्र 10
विक्रमसेनो नाम राजा । कीदृशो राजा ।
सूर्यकोटिसमाभासो विद्युज्ज्योतिःसमप्रभः ।
सिंहासनवरे रम्ये मन्त्रिवर्गपुरस्कृतः ॥
कन्दर्प इव त्रुपाढ्यो हरिवज्जनवल्लभः ।
समुद्र इव मर्यादो समानः सर्वदा सतां ॥ 15
प्रभूतकालितेजस्वी शरच्चन्द्रांशुनिर्मलः ।
नानारत्नयुतो नित्यं नानाधर्मपरायणः ॥
एवमादिगुणैराढ्यो बभूव कुलनन्दनः ।
साधूनां पालनं सम्यग्दृष्टानां संग्रहस्तथा ॥

एवं गुणसमाविष्टो राजा सर्वावसरमास्थान उपविष्टो
 ऽस्ति । अथ कस्मिंश्चिद्विसे कुतो ऽपि स्थानाच्छान्तिशीलो
 नाम योगी दिगम्बरो राजसभायां समायातः फलकस्तः
 सन् । स सभां प्रविश्य राज्ञो हस्ते फलं दत्तवान् । राज्ञासनं
 5 दत्तं ताम्बूलं च । स तु क्षणमासने स्थित्वा ततो निजमार्गं
 गतः । अनया रीत्या राज्ञो हस्ते फलं दत्त्वा प्रत्यहं दर्शनं
 करोति । एकस्मिन्दिवसे राजहस्तान्मर्कटेन फलं गृहीत्वा
 भक्षयितुमारब्धं । तन्मध्याद्रत्नमेकं भूमौ निपतितं । तस्य
 काल्या महानुद्द्योतो जातः । तदा राजा साश्चर्या बभूव ।
 10 राज्ञोक्तं । भो दिगम्बर महद्भ्रतं केन कारणेनानीतं । तदा
 दिगम्बरेणोक्तं ।

रिक्तपाणिर्न पश्येत राजानं भिषजं गुरुं ।

दैवज्ञं पुत्रकं मित्रं फलेन फलमादिशेत् ॥

महाराज ईदृशान्येव महारत्नान्यनेकानि द्वादशवर्षपर्यन्तं
 15 तव हस्ते समर्पितानि । तच्छ्रुत्वा भाण्डागारिक आका-
 रितः । भो भाण्डागारिक अनेन दिगम्बरेण दत्तानि या-
 नि फलानि भाण्डागारे क्षिप्तानि तानि गणयित्वानय ।
 भाण्डागारिकस्तानि गृहीत्वा समागतः । प्रत्येकमुत्कृष्ट
 दृष्टानि सर्वाण्यपि रत्नैः पूर्णानि । ततो राजा रत्नसमूहं
 20 दृष्ट्वा भणितं । भो दिगम्बर सर्वाणि रत्नानि बहुमूल्यानि
 किमर्थमानीतानि । एकस्यापि रत्नस्य मौल्यं दातुमसमर्थो
 ऽहं । त्वमतःपरं यदभिलषसि तत्कथय । योगिनोक्तं ।

अपि स्वल्पतरं कार्यं यदि स्यात्पृथिवीपतेः ।

सभामध्ये न वक्तव्यं प्रोवाचेदं बृहस्पतिः ॥

सिद्धमन्त्रौषधं धर्मं गृह्णहिद्रं च मैथुनं ।

कुमुत्तं कुश्रुतं मर्म मतिमान्न प्रकाशयेत् ॥

षट्कूर्णो भिद्यते मन्त्रश्चतुष्कर्णाः स्थिरो भवेत् ।

द्विकर्णस्य तु मन्त्रस्य ब्रह्माप्यन्तं न गहति ॥

गिरिपृष्ठं समारूढ्य प्रासादे वा र्हो गतः ।

अरण्ये निर्जने स्थाने तत्र मन्त्रो विधीयते ॥

देव एकान्ते विज्ञापयामि । राज्ञा विज्ञानं कृतं । योगिनोक्तं ।

देव अस्यां कृत्तचतुर्दश्यां नदीतीरे मरुशमशाने मन्त्रसाधनं 10

करिष्यामि । साधिते सत्यष्टौ मरुसिद्धयो भविष्यन्ति ।

अणिमा मरुिमा चैव लधिमा गरिमा तथा ।

प्राप्तिः प्राकाम्यमीशवं वशिवं चाष्ट सिद्धयः ॥

पुमांस्तु धैर्यसंपन्नो भवत्युत्तरसाधकः ।

यस्मादधीरो मन्त्रस्य सिद्धस्यापि विनाशकः ॥

धीरस्तु वदते नान्यः पुरुषः प्रतिभाति मे ।

अतो ऽहं कर्तुमिहामि त्वामेवोत्तरसाधकं ॥

तदर्थं त्वं ममोत्तरसाधको भव । रात्रौ सखड्गेन भवतैका-

किना मत्समीपमागतव्यं । तत्प्रतिपन्नं राज्ञा । तदनन्तरं

सर्वोपस्करद्रव्याणि गृहीत्वा दिगम्बरश्चतुर्दश्यां मरुशम-

शानं गतः । राज्ञापि रजन्यां कृत्तवासांसि गृहीत्वा तत्रैव

समायातः । सोऽपि राज्ञानं दृष्ट्वा कृष्टरोमा संजातः । यो-

- गिनोक्तं । भो राजन्योजनार्हे महाश्मशानादनन्तरे शिं-
 शिपावृक्षशाखायां मृतकमधलम्बितमास्ते । तत्र गत्वा
 मृतकं गृहीत्वा शीघ्रमागह । यदि वदसि तर्हि तन्मृतकं
 पुनर्वृक्षे यास्यति । तद्वचनमाकर्ण्यसमसाहसिको राजा
 ५ शिंशिपावृक्षं प्रचलितः । श्मशानं प्राप्य निःशङ्कः स्थितः । तत्र
 पाषाणापस्करयुक्तं श्मशानं भाति भूतले ।
 मस्तिष्कलिप्तशुभ्रास्थिप्राकारं लोहिताशयं ॥
 आक्रीडमिव कालस्य कपालचषकाकुलं ।
 धूमान्धकारमलिनं रक्षोरावाभिगर्जितं ॥
- 10 तत्र गत्वा राजा शिंशिपावृक्षमारुह्य कुरिकया पाशं हित्वा
 मृतकं स्कन्धे धृत्वोत्तीर्य मार्गं प्रचलितः । कीदृशं शवं ।
 नीलज्जोमृतसंकाशमर्द्धकेशं भयावहं ।
 वर्तुलान्नं च निर्मासं प्रेतमुद्राविभूषितं ॥
 मार्गं चलिते सति शवसंस्थेन वेतालेन राजानं प्रत्यभि-
 15 हितं । भो राजन्
 काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गहति धीमतां ।
 व्यसनेन तु मूर्खाणां निद्रया क्लृप्तेन वा ॥
 विनयेन विना का श्रोः का निशा शशिना विना ।
 रक्षिता सत्कवित्वेन कीदृशी सा विदग्धता ॥
- 20 राजञ्श्रूयतां । तावत्कथामेकां कथयामि ।
 अस्ति वाराणसी नाम नगरी । तत्र प्रतापमुकुटो नाम
 राजा । तस्य पुत्रो वज्रमुकुटो नाम । स च मन्त्रिपुत्रेण बुद्धि-

सागरेण सहोद्यानवने दूरमाखेटके गतः । तत्र सकलं
मृगयारसमनुभूय मध्याह्ने द्वौ सरोवरं दृशते ।

हंसकारण्डवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितं ।

पद्मकिञ्जल्ककङ्करैर्नीलोत्पलसितोत्पलैः ॥

हादितं पद्मिनीपत्रैर्मत्स्यैः कूर्मैर्जलोद्भवैः ।

तटैर्म्यैर्धनैर्वृक्षैः केतकीखण्डमण्डितं ॥

कदलीकुसुमामोदलुब्धषट्पदकूजितं ।

जलकुक्कुटसंवीतं क्रौञ्चसारसशोभितं ॥

तत्र तुरंगादवतीर्य हस्तौ पादौ च प्रक्षाल्य तत्समीपे शि-
वायतनं दृष्ट्वा तत्र गवा देवो नमस्कृतः । उक्तं च ।

अरुहौ वा हारे वा बलवति रिपौ वा सुहृदि वा

मणौ वा लोष्ट्रे वा कुसुमशयने वा दृषदि वा ।

तृणे वा स्त्रिणे वा मम समदृशो यान्तु दिवसाः

क्वचित्पुण्ये ऽरण्ये शिव शिव शिवेति प्रलपतः ॥

ततो यावद्देवं नमस्कृत्य स राजकुमार उपविशति तावत्त- 15

स्मिंस्तडागे स्नानार्थं सखीभिः संवृता नायिका समायाता ।

तत्र स्नानं कृत्वा गौर्यादीनां पूजां विधाय समन्ततो निरीक्ष्य

यावद्गृह्णति तावत्तथा स राजकुमारो दृष्टः । परस्परं कटा-

क्षनिरोक्षणं संजातं । शोषणमोहनसंदीपनोच्चाटनोन्मा-

दनैः पञ्चवाणैर्हृदये ताडितः सः । सापि च । तथा संकेत- 20

स्थानानि कथितानि । मस्तकात्पद्मं गृह्णीत्वा कर्णं धृतं ।

कर्णाद्दन्ते धृतं । दन्ताद्दृष्टे धृतं । हृदयात्पादयोर्धृतं । एवं

विधाय सा निजभवनं गता । स राजकुमारो ऽपि विरह-
 वेदनया पीडितस्तां स्मरञ्जर्जरीभूतशरीरः संजातः । मन्त्रि-
 पुत्रेणोक्तं । भो मित्र केन कारणेन त्वं मूर्च्छितो ऽसि । तत्का-
 रणं मे निवेदय । राजकुमारेणोक्तं । भो मित्र अस्मिंस्तडागे
 5 सखोभिः परिवृता काचिन्नायिका समायाता । यद्येषा मम
 भार्या भवति तदा जीवामि । नो चेन्मरिष्यामि । इत्येष
 निश्चयः । मन्त्रिपुत्रेणोक्तं । श्रीमद्भिः किं ज्ञातं । राजपुत्रेणो-
 क्तं । न किञ्चिज्ज्ञानामि । एतदाकर्ण्य मन्त्रिणोक्तं ।

उदीरितो ऽर्थः पशुनापि बुध्यते

10 ह्याश्च नागाश्च वहन्ति नोदिताः ।

अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः

परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥

आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषणेन च ।

नेत्रवक्त्रविकारैश्च गृह्यते ऽन्तर्गतं मनः ॥

15 तथा किमपि यत्कृतं तन्ममाग्रे निवेदय । राजकुमारेणोक्तं ।
 अहं कथयामि तस्याश्चेष्टितं । मस्तकात्पद्मं गृहीत्वा कर्णे
 धृतं । कर्णादन्ते धृतं । दन्ताद्दृदये धृतं । हृदयात्पादयोर्धृतं ।
 एवं विधाय गता सा । मन्त्रिपुत्रेण बुद्धिसागरेणोक्तं । तथा
 पद्मं गृहीत्वा यत्कर्णे धृतं तत्तयेति कथितं । कर्णकुब्जे
 20 नगरे वसामि । दन्ते धृतं यत्तत्कथितं । दन्तघातस्य दुहि-
 ताहं । हृदये यत्तच्चापि कथितं । तमेव प्राणप्रियो मम
 हृदये वससि । पादयोर्धृतं तत्तयेति कथितं । मम पद्मा-

वती नाम । इति मन्त्रिपुत्रस्य वचनं श्रुत्वा राजकुमारेणो-
 क्तं । यदाहं तां प्राप्नोमि तदा जीवामि । नो चेन्मरिष्यामि ।
 मन्त्रिपुत्रेणोक्तं । यद्येष ते निश्चयो यत्र सा वर्तते तत्र गत्वा
 भोजनं कर्तव्यं । ततः स्थानात्तौ तत्पत्तनं प्राप्तौ । तत्र
 दूती वसति । तस्या अभिधानं वृद्धा । तद्गृह उच्यते । राज्ञा 5
 सा पृष्टा । हे वृद्धे त्वं सदास्मिन्नगरे वससि । तयोक्तं । सदा-
 ह्मस्मिन्नगरे वसामि । राजपुत्रेणोक्तं । दत्तघातस्य पुत्री
 पद्मावती नाम विद्यते । तयोक्तं । तिष्ठति । तस्याः समीपे
 नित्यमहं गच्छामि । मन्त्रिपुत्रेणोक्तं । अथ त्वया गन्तव्यं ।
 तयोक्तं । गन्तव्यं । तर्हि राजकुमारेण पुष्पग्रन्थनं कृतं सा 10
 चापरकार्ये प्रेषिता । पुनस्तत्कृत्यं विधाय समायाता । पु-
 ष्यमालां गृहीत्वा पद्मावतीसमीपे प्रचलिता । तथा सह
 राजपुत्रेण विज्ञान इति कथितं । त्वया पद्मावत्या अग्र इति
 वक्तव्यं । यो ऽसौ राजकुमारस्त्वया सरोवरे दृष्टः स समा-
 यातो वर्तते । तदा गत्वा तथा पद्मावत्या अग्रे सर्वं नि- 15
 वेदितं । पद्मावत्यापि पुष्पग्रन्थनादेव तत्परिज्ञातं । ततो
 मिथ्याकोपं विधाय श्रीखण्डेन हस्तौ विलिप्य तस्याः
 कपोलौ ताडितौ । कुपिता चेति कथितवती । यदि त्वमी-
 दृशं वचनं ममाग्रे कथयसि तदा घातयामि । इदानीं गच्छ ।
 सा निष्कासिता । आगता सा दुर्मुखी यत्र राजकुमारो 20
 ऽस्ति । तस्या मुखमवलोक्य राजकुमारो विषादमगमत ।
 तथा च सर्वं कथितं । राजपुत्रेणोक्तं । मित्र किमेतत् ।

मन्त्रिपुत्रेणोक्तं । त्वया विषादो न कार्यः । कारणं विद्यते ।
 चन्दनावलिताभ्यां कराभ्यां यत्सा ताडिता तेन कथितं ।
 दश दिवसाः प्रतीक्ष्या यावत्कृष्णपक्षः समायाति । तदा
 दशाहे समतिक्रान्ते सा भूयः प्रेषिता । तदा पद्मावत्या
 5 तिसृभिरङ्गुलीभिः कुङ्कुमावलिताभिस्तस्याः कपोली ता-
 डितौ । निष्कासिता च । तामायान्तीं विलोक्य राजकुमा-
 रो विषादं गतः । उक्तं च । किं क्रियते । अद्य मे निश्चयेन
 मरणं भविष्यति । मन्त्रिपुत्रेणोक्तं । धीरो भव । कारणं
 विद्यते । देव सांप्रतं सा रजस्वला वर्तते ।

10 प्रथमे ऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ।

तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थे ऽहनि श्रुद्यते ॥

चतुर्भिर्दिवसैरतिक्रान्तैर्भूयो ऽपि सा प्रेषिता । पद्मावती
 च तामागच्छतीमवलोक्य रज्जुभिर्बद्ध्वा चन्द्रं दत्त्वा पश्चि-
 मद्वारेण निष्कासितवती । आगता सा दुर्मुखी भूत्वा सर्वं
 15 वृत्तान्तं कथितवती । मन्त्रिपुत्रेण विचार्य कथितं । देव
 अर्द्धरात्रे पश्चिमद्वारेण तस्याः समीपे गन्तव्यं । तच्छ्रुत्वा
 राजकुमारस्य तद्दिनं वर्षशताधिकमिव जगाम । ततश्च
 रात्रौ शृङ्गारं विधाय मित्तेण सह पश्चिमद्वारे गतः । ततश्च
 दृढरज्जुभिराकृष्य चेटिकाभिर्भवनोपरि नीतः । मन्त्रिपुत्रो
 20 व्यावृत्य स्ववासं गतः । तस्य राजकुमारस्य पद्मावत्या
 सह दर्शनं संजातं । संभाषणं कुशलप्रश्नश्च संबभूव । स्नानं
 भोजनं वस्त्रादिभूषणं सुगन्धादिलेपनं ताम्बूलं गृहीत्वा

सुखशय्यायामुपविष्टः । तथा सह नानाप्रकारैः सुरतसं-
भोगं विधाय राजकुमार उपविष्टः संस्तया पृष्टः । भो देव
ममाभिप्रायो भवता मन्त्रिणा वा ज्ञातः । राजकुमारेणोक्तं ।
मया न ज्ञातं किञ्चित् । मम मित्रेण धीमता सर्वं ज्ञातं ।
तयोक्तं । तुष्टाहं तव मित्रस्य । प्रातश्चूर्णिकां करिष्यामि ।
तत्प्रभाते राजकुमारेण मित्रसमीपे गत्वा सर्वा वृत्तान्तो
निवेदितः । उक्तं च ।

ददाति प्रतिगृह्णाति गृह्णामाख्याति पृहति ।

भुनक्ति भुञ्जापयति षड्विधं प्रीतिलक्षणां ॥

भो मित्र तव कृते मथाङ्गे भोजनं समागमिष्यति । त-
च्छ्रुत्वा मन्त्रिपुत्रेण भणितं । देव मम योग्या विषलडुकाः
समागमिष्यन्ति । यावदेतद्वर्तते तावद्विषलडुकान्गृहीत्वा
चेटिका समायाता । तानवलोक्य लडुकमेकं श्रुनो ऽग्रे
निक्षिप्तं । भक्षितमात्रेण मृतः श्वा । श्वानं मृतं दृष्ट्वा स रा-
जकुमारः कुपित उवाच । तथा सह संगमं न करिष्यामि ।
मम मित्रस्य घातकीयं । मित्रेणोक्तं । देव त्वयि गाढमनु-
रक्ता सा । स्नेहस्य कारणमीदृग्विधं भवति ।

जननौ जन्मस्थानं बान्धवलोकां वसूनि जीवं च ।

पुरुषविशेषासक्ताः सोमत्तिन्यस्तृणाय मन्यन्ते ॥

उक्तं च ।

यस्य वान्नानि भुञ्जीत गृहे वाप्युषितं तथा ।

कर्मणा मनसा वाचा हितं तस्य समाचरेत् ॥

क्षीरनीरसमां मैत्रीं प्रशंसन्ति विचक्षणाः ।

नीरं क्षीरायते तस्मिन्नग्नेरक्षति तत्पयः ॥

किं बद्धना । मम भाषितं कर्तव्यं । भो देव अद्य निशी-
थसमये सुरतसौख्यमनुभूय परं तीक्ष्णानखाग्रैर्वामजङ्घायां
5 त्रिशूलाघाताकृतिं विधाय तस्या वस्त्राभरणानि गृहीत्वा
मम समीप आगतव्यं त्वया । मन्त्रिपुत्रो महाश्मशाने ग-
त्वा तपस्विविशेषं विधाय स्थितः ॥

तठामुकुटधारी च चन्द्रार्द्धकृतशेखरः ।

बद्धपद्मासनो मौनी ईषन्मीलितलोचनः ॥

10 ततस्तत्प्रभाते राजपुत्रेण तस्या वामजङ्घायां त्रिशूलाकृतिं
विधाय सर्ववस्त्राभरणानि गृहीत्वा मन्त्रिपुत्रस्याग्रे समर्पि-
तानि । मन्त्रिपुत्रेण तस्या अद्भुतीयकं दत्त्वा राजकुमारो
दृष्टे विक्रान्तं प्रेषितः । तेन तत्र गत्वा कनककाराणामग्रे
दर्शितं तैरुपलक्षितं । राजदुहितुराभरणमिदं कुतो लब्धं ।
15 तैर्गत्वा कोष्ठपालस्याग्रे कथितं । धृतो ऽसौ कोष्ठपालेन
भणितं च । भोः शस्त्रपाणे कुतो लब्धमिदमाभरणं । तेनो-
क्तं । मदीयगुरुणा दत्तं । तच्छ्रुत्वा गुरुसंनिधौ नीतः । को-
ष्ठपालेन गुरुः पृष्टः । भोस्तापस कुतो लब्धमिदं राजकी-
यनामाङ्कितमाभरणं । भट्टारकेणोक्तं । अत्र कृत्तवतुर्दश्यां
20 रक्तपुष्पैर्मण्डलं कृत्वा पूजयित्वा योगिन्यः मृतकपुरुषं विदार्य
भागान्कृत्वा यावद्बद्धयन्ति तावन्मया दृष्टाः । त्रिशूलं गृही-
त्वा प्रधावितो ऽहं । ततो मदीयं क्रोधवचनमाकर्ण्य दश-

दिशि प्रधाविताः । तासां मध्य एका वामजङ्घायां त्रिशूलेन ताडिता । भयवशाद्ब्रह्माभरणानि पतितानि । तदा मया गृहीतानि । तद्वचनमाकर्ण्य कोष्ठपालेन राजाग्रे सर्वा वृत्तान्तो निवेदितः । तत्सर्वं श्रुत्वा राजा चेठिकाग्रे भणितवान् । त्वया पद्मावतीं विवस्त्रां कृत्वा वामजङ्घायां लक्ष्णमवलोकितव्यं । राजादेशेन तत्र गत्वा पद्मावतीं विलोक्य लक्ष्णं दृष्ट्वा राजाग्रे भणितं । भो देव कोष्ठपालेन भणितं तत्सत्यमेव । उक्तं च ।

अर्थनाशं मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च ।

गृह्णन् चापमानं च मतिमान्न प्रकाशयेत् ॥

10

राज्ञोक्तं । भोः कोष्ठपाल पुनरपि तत्रैव गत्वा तं मुनीन्द्रं पृह । कोऽस्या दण्डः क्रियते । कोष्ठपालेन गत्वा भट्टारकः पृष्टः । भो भगवन्कोऽस्या दण्डः क्रियते । भट्टारकेणोक्तं ।

अवध्या ब्राह्मणा गावः स्त्रियो बालाश्च ज्ञातयः ।

येषां चान्नानि भुञ्जीत ये च स्युः शरणं गताः ॥

15

महृत्यपराधेऽपि स्त्रीणां विसर्जनं दण्डः । ततो भूमिनाथेनापरीक्षितेन पद्मावती निजनगरान्निष्कासिता । तदा ताभ्यां तां ह्यपृष्टमारोप्य स्वनगरीं गत्वा कुमारेण सह विवाहः कृतः । उक्तं च ।

सुगुप्तस्यापि दम्भस्य ब्रह्माप्यन्तं न गहति ।

20

कौलिको विलुब्धेण भजते राजकन्यकां ॥

अपरीक्षितं न कर्तव्यं कर्तव्यं सुपरीक्षितं ।

पश्चाद्भवति संतापो ब्राह्मण्या नकुलाग्रथा ॥

कृतान्तविहितं कर्म यद्भवेत्पूर्वनिर्मितं ।

न शक्यमन्यथा कर्तुं पिण्डितैस्त्रिदशैरपि ॥

रामो हेममृगं न वेत्ति नङ्गुषो नो यान्युनक्ति द्विजा-

5 न्विप्रादेव सवत्सधेनुदहणे ज्ञाता मतिश्चार्जुने ।

मृते भ्रातृचतुष्टयस्वमहिषीं धर्मात्मजो दत्तवा-

न्यायः सत्पुरुषो विनाशसमये बुद्ध्या परित्यज्यते ॥

एतत्कथानकं कथयित्वा वेतालेनोक्तं । राजन्कथय कस्य

पापं भवति । यदि ज्ञानन्नपि न कथयिष्यसि तदा कृदये

10 स्फुटित्वा मरिष्यसि । राज्ञा विक्रमसेनेनोक्तं । अविचारेण

नपस्य पापं भवति । एवं श्रुत्वा गतो वेतालः । गत्वा च

तत्रैव शिंशिपावृक्षस्य शाखायामवलम्बितः ॥

इति शिवदासविरचितायां वेतालपञ्चविंशतिकायां

कथायां प्रथमं कथानकं समाप्तं ॥ १ ॥

15 अथ राज्ञा पुनरपि तत्रैव गत्वा मृतकं स्कन्धे धृत्वा या-

वन्मार्गे प्रचलितस्तावत्तेन कथानकं प्रारब्धं । वेतालेनो-

क्तं । भो राजञ्छ्रूयतां तावत्कथेयं । अस्ति धर्मस्थलं नाम

नगरं । तत्र राज्ञा गुणाधियो नाम । तत्रैव च केशवो नाम

ब्राह्मणो ऽस्ति । तस्य इन्दिता मन्दारवती नाम रूपेणा-

20 तीव विख्याता । सा च वरयोग्याभवत् । तस्या अर्थे च-

वारो वराः समायाताः । चवारो ऽपि समानगुणा ब्राह्म-
णाः । केशवश्चितां प्रपन्नो बभूव । एका कन्या चवारो
वराः । कस्मै देया कस्मै न देया । एतस्मिन्नेव प्रस्तावे
केशवस्य दुहिता कालसर्पेण दंशिता । तदर्थं मन्त्रवादिनः
समानीताः । तैर्मन्त्रवादिभिस्तां विलोक्य भणितं । का- 5
लदष्टा न जीवति कन्येयं ।

यतः । पञ्चमी नवमी षष्ठी चतुर्दश्यष्टमी तथा ।

तिथयो गर्हिता क्येता दष्टस्य मरणात्मिकाः ॥

भौमं शानैश्चरं चैव ग्रहणं ग्रहसंचये ।

अशस्तं नागदष्टस्य निर्दिष्टं शास्त्रकोविदैः ॥ 10

रोहिणीं च मघाश्लेषां विशाखामूलकृत्तिकाः ।

आतुरस्याश्रुभान्याङ्गराद्रां नक्षत्रसप्तकं ॥

इन्द्रियेष्वोष्ठयोः शङ्के चित्रके गण्डमण्डले ।

कण्ठे ललाटे शिरसि बाह्वोर्व्वोश्च युग्मके ॥

कृन्नाभिस्कन्धजठरे कक्षायां मर्मसन्धिषु । 15

तथा पाण्यंघ्रिमध्ये तु सर्पदष्टो न जीवति ॥

जीर्णोद्याने श्मशाने च चैत्ये च धवले गृहे ।

एषु क्षेत्रेषु ये दष्टा यान्ति ते यमसादनं ॥

दाहः स्वेदश्च वमनं क्लिका श्रूलाङ्गभञ्जनं ।

भ्रमणं भानुनाशश्च कालदष्टस्य चेष्टितं ॥ 20

ततो मन्त्रिकवचनं श्रुत्वा तदनन्तरं ब्राह्मणाः केशवो नदी-
तीरं गत्वा तस्याः संस्कारं चकार । चवारो ऽपि वराः

श्मशाने समायाताः । तेषां मध्ये एकश्चितायां प्रविश्य
मृतः । द्वितीयेन तस्या अस्थीनि तद्गस्म च श्मशाने कुटी-
रकं कृत्वा रक्षितानि । तृतीयस्तपस्वी भूत्वा देशान्तरं गतः ।
तुर्यो निजभवनं गतः । यो देशान्तरं गतस्तेन देशान्तरे
⁵ कस्यचिद्ब्राह्मणस्य गृहे गत्वा मध्याह्ने भोजनं प्रार्थितं । गृह-
स्थेन ब्राह्मणेन भणितं । भोस्तपस्विंस्वयात्रैव भोजनं
कार्यं । तावद्ब्राह्मण्या भोजनं निष्पादितमासनं च दक्षो-
पवेशितः सः । तावत्तस्या बालकेन गृहे रोदितुमारब्धं ।
गृहस्थया ब्राह्मण्या स बालो ज्वलिताग्नौ प्रक्षिप्तः । तद्दृष्ट्वा
¹⁰ तेन भिक्षुणा चलितं । तेन ब्राह्मणेन स तु निवारितः ।
तेन भणितं । तदारूपां कर्म दृष्ट्वा सहभोजनं न करोमि ।
यस्य गृह ईदृशं राक्षसं कर्म दृश्यते तस्य गृहे कथं भोजनं
करणीयं । तच्छ्रुत्वा तेन गृहस्थेन ब्राह्मणेन गृहमध्ये
प्रविश्य पुस्तकमानीतं । तद्दृष्ट्वा मन्त्रमेकं जपित्वा बाल-
¹⁵ को भस्मीभूतो जीवापितः । तपस्विना ब्राह्मणस्य कौतुकं
दृष्ट्वा चिन्तितं च । यदीदं पुस्तकं मम हस्ते घटति तदाहं
तां प्रियां जीवापयामि । इति संचित्य तत्रैव निभृतो भूत्वा
स्थितः । निशाथे गृहमध्ये प्रविश्य तत्पुस्तकमपहृत्य तत्रैव
श्मशाने समायातः । यः श्मशाने तिष्ठति तेन पृष्टः । भो
²⁰ मित्र देशान्तरे गत्वा कश्चिद्विद्या समाज्ञाता । तेनोक्तं ।
मृतसंज्ञोवनी विद्या मया समाज्ञाता । द्वितीयेनोक्तं । तर्हि-
मां प्रियां जीवापय । तच्छ्रुत्वा तेन पुस्तकमुद्वाह्य मन्त्रमेकं

ज्ञापित्वा जल्लेन सिक्का जीवापिता कन्या । यः सहैव मृतः
सो ऽपि जीवितः । यो गृहे गतस्तेन श्रुत्वायातमपि । तस्या
अर्थे क्रोधान्धलोचनाश्चवारो ऽपि प्रविवादं कुर्वन्ति ॥

एतत्कथानकं कथयित्वा वेतालेनोक्तं । भो राजन्कथय
कस्य भार्या भवति । राज्ञा विक्रमसेनेनोक्तं । श्रूयतां । 5

येन जीवापिता कन्या स पिता जीवदायकः ।

यः सहैव मृतः सो ऽपि भ्राता ज्ञातः सहैव यः ॥

भस्मनां संग्रहं कृत्वा श्मशाने येन संस्थितं ।

नीचकर्मा स दासः स्यात्स भर्ता यो गृहे गतः ॥

एवं श्रुत्वा गतो वेतालस्तत्रैव शिंशिपावृक्षशाखायामव- 10
लम्बितः ॥

इति द्वितीयं कथानकं समाप्तं ॥ ३ ॥

अथ राजा पुनरत्रैव गत्वा मृतकं स्कन्धे धृत्वा यावन्मार्गे
प्रचलितस्तावत्तेन कथानकं प्रार्ब्धं । वेतालेनोक्तं । भो
राजञ्श्रूयतां । तावत्कथां कथयामि ॥ 15

अस्ति भोगवती नाम नगरी । तत्र रूपसेनो नाम
राजा । तस्य धवलगृहे विदग्धचूडामणिर्नाम कीरो ऽस्ति ।
स च राजा पृष्टः । भोः शुक किं किं जानासि । तेनोक्तं ।
देव सर्वमेवाहं जानामि । राज्ञोक्तं । यदि जानासि तर्हि
कथय । ममानुवृषा भार्या क्वचिदस्ति । शुकनोक्तं । देव 20

मगधदेशे मगधेश्वरो नाम राजा । तस्य दुहिता सुरसुन्दरी
 नाम । सा तत्र भार्या भविष्यति । मगधेश्वरस्य दुहिता
 निजभवने स्थिता सती मदनमञ्जरीं नाम शारिकां पृच्छति
 स्म । शारिके कथय । ममानुब्रूषो भर्ता क्वास्ति । शारिक-
 ५ योक्तं । देवि भोगवती नाम नगरी । तत्र रूपसेनो नाम
 राजा । स तत्र भर्ता भविष्यति । तच्छ्रुत्वा विरहपीडिता
 संज्ञाता ॥

यात्रदेतद्वर्तते तावद्रूपसेनस्य विशिष्टा मगधेश्वरपाश्वे
 दुहितृयाचनाय समायाताः । सान्धिविग्रहिकेण सभावसरे
 10 राज्ञा सह दर्शनं कारितं । तैर्विशिष्टैर्दुहिता याचिता
 लब्धा च । तदा शुभे लग्ने रूपसेनेनागत्य परिणीता । मद्-
 नमञ्जरी शारिकया सह निजराष्ट्रे समायाता । राज्ञा रूप-
 सेनेन शारिका विदग्धचुडामणिशुकस्य पञ्जरे निक्षिप्ता ।
 तां शारिकां स्वब्रूषां दृष्ट्वा शुकेन मदनातुरेण भणितं । हे
 15 प्रिये चञ्चले यौवने संभोगः क्रियतां । संसारे सर्वज्ञाना-
 मेतदेव सारं ।

श्रेयः पुष्पफलं काष्ठादुग्धाच्छ्रेयो घृतं स्मृतं ।

श्रेयस्तैलं च पिण्याकात्कामो धर्मार्थयोर्वरः ॥

गतं तद्यौवनं भीरु जीवितं च निरर्थकं ।

20 या न वेत्ति सदा पुंसां चतुराणां रतिक्रमं ॥

शारिकयोक्तं । नाहं पुरुषस्य वाञ्छां करोमि । शुकेनोक्तं ।

कस्मात्कारणात् । शारिकयोक्तं । पुरुषाः प्रापिष्ठाः स्त्री-

घातका भवन्ति । शुक्रेनोक्तं । स्त्रियो ऽपि दुष्टचारिण्यो
ऽनृतभाषिण्यः पुरुषवधं कुर्वन्ति ।

अनृतं साहसं माया मूर्खत्वमतिलोभता ।

अशौचं निर्दयत्वं च स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥

एतयोः परस्परविवादं श्रुत्वा राज्ञा भणितं । भोः कथ्यतां ६
विवादकारणं । शारिकयोक्तं । देव पुरुषाः पापिष्ठाः स्त्री-
घातका भवन्ति । अतः कारणात्पुरुषस्य वाञ्छामहं न
करोमि । देव अस्यार्थे कथानकमस्ति ॥

एलापुरं नाम नगरं । तत्र महाधनो नाम श्रेष्ठी । तस्य
पुत्रो धनक्षयो नाम । तेन च पुण्यवर्धने नाम नगरे श्रेष्ठि- 10
दुहिता परिणीता । कालपर्यायेण तस्य पिता पञ्चत्वं गतः ।
तेन धनक्षयेण सर्वं धनं भवनं च द्यूते हारितं । स च स्व-
श्रुरगृहे भार्यामुत्कलापनाय गतः । कतिपयदिवसैस्तत्र
स्थित्वा साभरणां भार्यामुत्कलाप्य निजनगरमार्गे प्रचलि-
तः । यावद्दोर्गे मार्गे गच्छति तावत्कथितं । हे प्रिये अत्र 15
महाभयं विद्यते । निजाभरणान्युत्तार्य मे देहि । तथाभर-
णान्युत्तार्य पुरुषे समर्पितानि । तेन च तस्या आभरणानि
वस्त्रं च गृहीत्वान्धकूपे पातिता गतश्च सः । कैश्चित्प-
थिकैस्तच्छब्दमाकर्ण्य कूपसमीपं गत्वा रुदतीं दृष्ट्वा कूपा-
दाकृष्य मार्गे मुक्ता । सा च मार्गे लग्ना व्यावृत्य पितुर्गृहे 20
समायाता । ब्रान्धवादिभिः पृष्टा । कस्मात्त्वं व्याघुटिता ।
तयोक्तं । मम भर्ता मार्गे चैरिनीतिः । ममाभरणानि च

तैर्गृहीतानि । तस्मात्पलाय्यागताहं । भर्तुः श्रुद्धिं न ज्ञानामि ।
 व्यापादितो वा भविष्यति । तद्वचनमाकर्ण्य स्वश्रुरकेण
 शोकं कृत्वा पश्चाद्गृहिताश्वासिता । कतिपयदिवसैरतिक्रान्तैः
 पुनरपि धनक्षयः स्वश्रुरगृहे समायातः । यावद्द्वारे गच्छति
 5 तावन्निजभार्यया दृष्टः । तां दृष्ट्वा शङ्कितो बभूव । एषा मया
 कूपे पातिता कथमत्र दृश्यते । भयचिन्ताप्रपन्नो बभूव ।
 भार्ययोक्तं । स्वामिन्मा भयं कुरु । इति कथयित्वा गृह-
 मध्ये नीतः । स्वश्रुरकुदुम्बं सर्वं सोत्साहं बभूव । वर्धापनं
 च कृतं । कतिपयदिवसैस्तत्र स्थित्वा प्रसुप्तां भार्यां शयने
 10 व्यापाद्य तस्या आभरणानि गृहीत्वा स्वनगरे गतः ॥ हे
 राजन्नेतत्प्रत्यक्षं मया दृष्टं । सर्वथा पुरुषैर्नास्ति प्रयोजनं ॥
 शुकनोक्तं ।

वाजिवारणालोहानां काष्ठपाषाणवाससां ।

नारीपुरुषतोयानामन्तरं मरुदन्तरं ॥

15 इति श्रुत्वा राज्ञा विदग्धचूडामणिः पृष्टः । भोः शुक त्वमपि
 स्त्रीणां दोषान्कथय । शुकनोक्तं । श्रूयतां महाराज ।

अस्ति काञ्चनपुरनामधेयं नगरं । तत्र सागरदत्तो नाम
 श्रेष्ठो । तस्य पुत्रः श्रीदत्तो नाम । तेन च श्रीपुरनगरे श्रे-
 ष्ठिणः समुद्रदत्तस्य दुहिता परिणीता । तां विवाह्य स्व-
 20 नगरे समायातः । कतिपयदिवसाभ्यन्तरे व्यावृत्य बाला
 पितुर्गृहे गता । स च श्रीदत्तः क्रयाणकानि वसूनि गृ-
 हीत्वा बाणिल्ये समुद्रपारं गतः । तत्र कानिचिद्वासराणि

लग्नानि । सा च पितुर्गृहे वर्धमाना सती यौवनवती
बभूव । उक्तं च ।

यौवनमुद्यकाले विदधाति विरूपके ऽपि लावण्यं ।

दर्शयति पाकसमयो निम्बफलस्यापि माधुर्यं ॥

सापि भवनोपरि स्थिता सती राजमार्गावलोकनं करोति । 5

एकस्मिन्दिवसे युवा पुरुष एको दृष्टः । परस्परं कटाक्ष-
निरीक्षणं संजातं । तथा निजसख्या अग्रे कथितं । पुरुषमेतं

मम समीपमानय । इति श्रुत्वा तथा तस्य समीपे गत्वा भ-

षिणितं । पुरुष हे मन्मथावतार श्रेष्ठिसमुद्भूतस्य तनया

त्वया सहैकान्तं वाञ्छति । प्रतिपन्नं तेन । रात्रौ तत्र गृह 10

आगमिष्यामि । मालाकारीसखीगृहे द्वाभ्यां संघट्टनं कृतं ।

परस्परं प्रीतिरुत्पन्ना । अन्येद्युः परिणीतभर्ता भार्यामु-

त्कलापनाय स्वशुरगृहे समायातः । भर्तारमागतं दृष्ट्वा

सा चिन्तापन्ना बभूव ।

किं करोमि क्व गह्मामि को मां धर्तुं समर्थकः । 15

न बुभुक्षा न मे तृप्ता न चोत्सं न च शीतता ॥

सर्वं सख्या अग्रे कथितं ।

अतिगोष्ठीनिरङ्कुशवं भर्तुः स्वैरता पुरुषैः सह

निर्यन्त्राणता प्रवासं ऽवस्थानं विदेशवासश्च पत्युरुप-

घातः स्वैरिणीसंसर्ग इर्ष्यालुता चेति स्त्रीणां विनाश- 20

कारणानि ॥

यामातृको वैकालिकं शयनीयवासे प्रसुप्तः । सापि मात्रा

बलात्कारेण पत्युः समीपे प्रेषिता । सा तत्र गत्वा पराङ्मुखी भूत्वा प्रसुप्ता । यथा यथा भर्ता तथा सह स्नेहवचनानि वदति तथा तथा तस्या अधिकं दुःखं भवति । एवं पराङ्मुखी भूत्वा शयने स्थिता ।

५ रागी न लभते निद्रां पटृतल्पमुपस्थितः ।

वीतरागः सुखं शेते पाषाणे कण्ठकेष्वपि ॥

इत्थं भर्तारं निद्रावशं ज्ञात्वा शनैः शनैः शयनादुत्थाय संकेतस्थानं निशीथसमये चलिता । यावच्च व्रजति तावच्चौरेण दृष्टा चिन्तितं च । दृष्टा साभरणा कुत्र गहति । इति

१० पृष्ठतो लग्नः । यतः ।

पतिं त्यक्त्वा तु या नारी गृहादन्यत्र गहति ।

विष्टेषु रमते नित्यं स्वैरिणीं तां विनिर्दिशेत् ॥

सरभसमनुरागाद्भूतिकां प्रेष्य पूर्वं

तदुदितमभियाय द्वापि संकेतनं च ।

१५ न मिलति खलु यस्या वल्लभो दैवयोगा-

त्कथयति भरतस्तां नायिकां विप्रलब्धां ॥

या दूतिकागमनकालमपारयन्ती

सोढुं स्मरञ्ज्वरभरार्त्तिपिपासितेव ।

निर्याति वल्लभज्ञानाधरपानलोभा-

२० त्सा कथ्यते मुनिवरैरभिसारिकेति ॥

सो ऽपि तस्याः प्रियः संकेतस्थाने राजकीयैश्चौर इति

भणिवा व्यापादितो मृतो ऽस्ति ।

संगमविरहवितर्के वरमिह विरहो न संगमस्तस्याः ।
 सङ्गे सैव यदेका त्रिभुवनमपि तन्मयं विरहे ॥
 सापि विरहेण पीडिता सती मृतकमालिङ्गनं करोति ।
 मृतो ऽयमिति न वेत्ति । विलेपनताम्बूलादिकं दत्तं । पुनः
 पुनः स्नेहान्मुखं चुम्बति । चौरौ ऽपि दूरस्थो ऽपि सर्वं ५
 वृत्तान्तं पश्यति । चिन्तितं च ॥

यां चिन्तयामि सततं मयि सा विरक्ता
 सायन्यमिहति जनं स जनो ऽन्यसक्तः ।
 अस्मत्कृते ऽपि परितप्यति काचिदन्या
 धित्तां च तं च मदनं च इमां च मां च ॥

10

यावदेतद्धर्तते तावत्तत्रस्थितेन वटवृक्षाधिष्ठेन यत्नेण चि-
 न्तितं । अरुमस्य मृतकस्य शरीरे संक्रमणं विधाय तथा
 सह संभोगं करिष्यामि । संभोगं कृत्वा तस्या नासिकां
 दत्तैश्छिन्त्वा स यत्नो गतः । सा रुधिरचर्चितसर्वाङ्गी सख्याः
 समीपे गत्वा सर्वं वृत्तान्तं कथितवती । सख्योक्तं । यावदा- 15
 दित्योदयो न भवति तावत्परिणीतभर्तुः समीपं गत्वा गुरु-
 तरशब्देन रोदितव्यं । इति श्रुत्वा तदा तत्र गत्वा गुरुतर-
 शब्देन रोदितुमारब्धं । तच्छब्दमाकर्ण्य कुटुम्बलोकः प्र-
 धावितो यावत्पश्यति तावच्छिन्ननासिका दृष्टा । तैरुक्तं ।
 हे निर्लज्ज पापिष्ठ हे क्रूरकर्मन्निरपराधतया वयास्माकं 20
 डुहितुर्नासिकाहेदः कथं कृतः किमिति विद्वितः । यामा-
 तृकश्चिन्तापन्नो बभूव । तेनोक्तं ।

विश्वसेत्कृत्स्नसर्पस्य खड्गहस्तस्य वैरिणः ।

आचारे चलचित्तस्य स्त्रीचरित्रे न विश्वसेत् ॥

कवयः किं न पश्यन्ति किं न भक्षन्ति वायसाः ।

मद्यपाः किं न जल्पन्ति किं न कुर्वन्ति योषितः ॥

5 अश्वप्लुतं माधवगर्जितं च स्त्रीणां चरित्रं भवितव्यतां च
अवर्षणं चाप्यतिवर्षणं च देवो न जानाति कुतो मनुष्यः

तैराजकुले गवा यामातृकः समर्पितः । राजपुरुषैर्निर्णयः

कृतः । वध्यो ऽयं पुरुषः । यावद्वध्यस्थाने नीयते तावच्चौरः

समायाति । भणितं च । भो राजपुरुषा अवध्यो ऽयं पुरुष

10 इति सर्वं प्राग्वृत्तान्तं तेषामग्रे कथितवान् । धर्माधिकारि-
पुरुषैर्यथार्थं विचार्य यामातृको मुक्तः ।

साधूनां पालनं सम्यग्दुष्टानां निग्रहस्तथा ।

एष राज्ञां परो धर्मः परत्रेह च शर्मणे ॥

प्रजानां रक्षणं सम्यग्राज्ञो धर्मस्य कारणं ।

15 अरक्षन्नरकं याति तस्माद्ब्रह्माः सदा प्रजाः ॥

सापि गर्दभमारोप्य निजनगरान्निष्कासिता ॥

एतत्कथानकं कथयित्वा विदग्धचूडामणिशुकेनोक्तं । देव
ईदृशी नारी भवति ॥

ततस्तौ तु परित्यज्य पत्निभावमुभावपि ।

20 दिव्यविद्याधरौ भूवा जग्मतुस्त्रिदशालयं ॥

एतत्कथानकं कथयित्वा वेतालेनोक्तं । राज्ञंकथय क-
स्याधिकं पापं भविष्यति । राज्ञो विक्रमसेनेनोक्तं ।

निन्द्या योषित एवेह न पुमांसः कदाचन ।

धर्माधर्मविचारेषु नियुक्तास्ते भवन्ति यत् ॥

पापमधिकं स्त्रीषु वर्तते पुरुषस्तु विरलपातको भव-
ति । एवं श्रुत्वा गतो वेतालः । तत्र च शिंशिपावृक्षशाखा-
यामवलम्बितः ॥

5

इति तृतीयं कथानकं समाप्तं ॥ ३ ॥

पुनस्तेन राज्ञा शिंशिपावृक्षान्मृतकं समानीय स्कन्धे
धृत्वा यावन्मार्गं चलितं तावद्धेतालेनोक्तं । राजञ्श्रूयतां ।
तावत्कथां कथयामि ॥

अस्ति वर्धमाना नाम नगरी । तत्र राजा श्रूद्रकदेवः । 10
स चास्थानभूमौ निविष्टः । राज्ञोक्तं । भोः प्रतीहार द्वारं
शून्यमशून्यं वा । प्रतीहारेणोक्तं ।

प्रस्वेदमलसंक्लिष्टा निरालम्बा निराश्रयाः ।

द्वारि तिष्ठन्ति देवेश सेवका वृषणा इव ॥

अन्यस्मिन्दिवसे दक्षिणापथाद्दीरवरो नाम राजपुत्रः सेवां 15
कर्तुं समायातः । राज्ञा सह दर्शनं ज्ञातं । स च राज्ञा पृष्टः ।
भो राजपुत्र दिनं प्रति तव किं दीयते । वीरवरेणोक्तं । देव
प्रतिदिनं सुवर्णसहस्रमेकं दीयते । राज्ञोक्तं । कियत्तो गज-
तुरगपदातयः । वीरवरेणोक्तं । देव भार्या सुतो इहिताहं
चत्वार एव । पञ्चमो नास्ति । तच्छ्रुत्वा राजपुत्राः सुभटा 20

अमात्याश्च सर्वे ऽपि कृसिताः । राज्ञा चिन्तितं । किमर्थमसौ
 बद्धतरं याचते । अथवा बद्ध दत्तं कदाचित्सफलं भवति ।
 राज्ञा भाण्डागारिकमाहूयादेशं दत्तवान् । तस्य वीरवरस्य
 दृङ्गसकृत्सुवर्णा प्रतिदिनं दातव्यं । वीरवरो ऽपि देवब्रा-
 ५ क्षणभट्टनागरप्रेष्यषड्दर्शनादीनां दानं दत्त्वा भोजनादिकं
 क्रीत्वा गृहं समागच्छति । भोजनं विधाय रात्रौ खड्गं गृ-
 ह्णीत्वा राजद्वारे प्रकुरकं ददाति । एवं नित्यं निशीथसमये
 यदा राजैवं वदति द्वारे कस्तिष्ठति तदा वीरवरः शब्दं
 ददाति ॥ उक्तं च ।

- 10 एहि गह पतोत्तिष्ठ वद मौनं समाचर ।
 एवमाशाग्रह्यस्तैः क्रीडन्ति धनिनो ऽर्थिभिः ॥
 आहारयति न स्वस्थो विनिद्रो न प्रबुध्यते ।
 वक्ति न स्वेह्या किञ्चित्सेवकः किमु जीवति ॥
 स्वाभिप्रायपरोक्षस्य परचित्तानुवर्तिनः ।
- 15 स्वयंत्रिक्रीतदेहस्य सेवकस्य कुतः सुखं ॥
 मौनान्मूकः प्रवचनपटुर्वातुलो जल्पको वा
 क्षात्र्या भीरुर्यदि न सकृते प्रायशो नाभिजातः ।
 धृष्टः पार्श्वे वसति विचरन्दूरतो ऽपि प्रमत्तः
 सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥
- 20 अन्यस्मिन्दिने निशीथे श्मशानभूमौ रुदत्या नार्याः करु-
 णाविलापिशब्दं शृणोति स्म राज्ञा । तं श्रुत्वा राज्ञोक्तं । द्वारे
 कस्तिष्ठति । वीरवरेणोक्तं । देव वीरवरो ऽहं । राज्ञोक्तं ।

वीरवर रुदत्या नार्याः शब्दं श्रृणोषि । तेनोक्तं । श्रृणोमि ।
राज्ञोक्तं । अस्याः समीपं गत्वा रोदनकारणं विज्ञाय शीघ्र-
मागह । उक्तं च ।

जानीयात्प्रेषणे भृत्यान्बान्धवान्व्यसनागमि ।

मित्राणि विपदां काले भार्यां च विभवन्तये ॥

5

ततो वीरवरः शब्दानुलम्बः श्मशानभूमिं गतः ।

अलक्षितेन रूपेण तिमिरव्याप्तवर्त्मना ।

श्रूद्रको ऽपि महीपालस्तस्य चानुपदं पयौ ॥

तत्र प्रहृन्नो भूत्वा तत्पृष्ठतो राजापि गतवान् । तत्र च दि-

व्याभरणभूषिता मुक्तकेशा रुदती नारी दृष्टा ।

10

नृत्यते कूर्दते चैव धावते चलते तथा ।

रुदते चाश्रुहीनं च करुणं चातिदुःखिता ॥

दुःखिन्यहं च पापात्मा धुनोत्यङ्गं मुहुर्मुहुः ।

आस्फोटयति गात्राणि उत्पत्य पतते भुवि ॥

तां दृष्ट्वा वीरवरेणोक्तं । का त्वमत्र प्रलापं करोषि । तयो- 15

क्तं । अहं राजलक्ष्मीः । वीरवरेणोक्तं । यदि त्वं राजलक्ष्मी-

स्तदा केन कारणेन रोदनमारब्धं । तयोक्तं । अस्ति को ऽप्य-

पायो येन देव्याः प्रकोपः कृतः । तेन तृतीयदिवसे राज्ञायं

पञ्चत्वं गमिष्यति । अहं चानाथा भविष्यामि । तेन दुःखेन

रोदिमि । वीरवरेणोक्तं । अस्ति को ऽप्युपायो येन शता- 20

युर्भवति । तयोक्तं । राजकीयभट्टारिकायाः पुरतो यदि त्वं

निजपुत्रस्य मस्तकं स्वहस्तेन ह्रिष्ट्वा बलिं ददासि तदा

राजा शतायुर्भवति । एवं श्रुत्वा वीरवरो कठिति निजगृहं
गतः । तत्र च तेन प्रसुप्तां भार्यामुत्थाप्य सर्वा वृत्तान्तः
कथितः ॥ यतः ।

ते पुत्रा ये पितुर्भक्ताः स पिता यस्तु पोषकः ।

5 तन्मित्रं यत्र विश्वासः सा भार्या यत्र निर्वृतिः ॥

पुत्रो वशी स्वर्थकरी च विद्या

नीरोगता मित्रसमागमश्च ।

भार्या विनीता प्रियवादिनी च

शोकस्य मूलोद्धरणानि पञ्च ॥

10 अविनीतो भृत्यजनो नृपतिरदाता शठानि मित्राणि ।

अविनयवती च भार्या मस्तकश्रूलानि चवारि ॥

कान्तावियोगः स्वजनापमानो

ऋणस्य शेषः कुजनस्य सेवा ।

दरिद्रभावाद्धिमुखं च मित्रं

15 विनाग्निना पञ्च दहन्ति तीव्रं ॥

सुहृदि निरन्तरचित्ते गुणवति भृत्ये प्रियासु नारीषु ।

स्वामिनि सौहृदयुक्ते निवेद्य दुःखं सुखी भवति ॥

किं बद्धनात्र ।

अहं मृत्युवशं प्राप्तो राजार्थे नात्र संशयः ।

20 पितृभ्रात्राश्रयं भद्रे गृहं त्वं वरवर्णिनि ॥

एतच्छ्रुत्वा भार्यया भणितं ।

मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः ।

अमितस्य तु दत्तारं भर्तारं का न पूजयेत् ॥
 न च पुत्रेण मे कार्यं स्वजनैर्नापि बान्धवैः ।
 न पित्रा नैव मात्रा च त्वं हि स्वामिन्गतिर्मम ॥
 न त्यजामि वत्समीपमहं स्वामिन्यतिव्रता ।
 भर्तैव क्वाश्रयः स्त्रीणामेष धर्मः सनातनः ॥ 5
 न दानैः शुध्यते नारी नोपवासशतैरपि ।
 अत्रतापि भवेच्छुद्धा भर्तृतद्गतमानसा ॥
 अन्धकं कुब्जकं चैव कुष्ठाङ्गं व्याधिपीडितं ।
 आपद्गतं च भर्तारं न त्यजेत्सा मरुसती ॥
 एष धर्मो मयाख्यातो नारीणां चोत्तमा गतिः । 10
 या नारी कुरुते चान्यत्सा याति नरकं ध्रुवं ॥
 एवं श्रुत्वा पुत्रेण भणितं । यदि मम वधेन राजा शतायुर्भ-
 वति तर्हि तदा किमन्विष्यते ।
 माता यदि विषं दद्यात्पित्रा विक्रीयते सुतः ।
 राजा हरति सर्वस्वं का तत्र परिदेवना ॥ 15
 दुहित्वापि भव्यं भणितं । चतुर्णामिकं मतं बभूव । सर्वे
 भट्टारिकाया भवनं गताः । एतत्पर्यालोच्य प्रह्वनेन राजा
 चिन्तितं ।
 सा सा संपद्यते बुद्धिः सा मतिः सा च भावना ।
 सह्यायास्तादृशा एव यादृशी भवितव्यता ॥ 20
 वीरवरेण भट्टारिकायाः पुरतो गत्वा पूजां विधाय खड्गमा-
 कृष्य भणितं । देवि भगवति मम पुत्रस्य वधेन राजा शता-

युर्भवतु । इत्युदार्य शिरश्छिन्वा पातितं भूमौ । भ्रातरं व्या-
 पादितं दृष्ट्वा भगिन्या निजदेहं त्यक्तं । मात्राप्यात्मा
 व्यापादितः । वीरवरेण चिन्तितं । त्रयाणामपि मरणं सं-
 ज्ञातं । राजसेवां कृत्वा कस्य योग्यं सुवर्णसहस्रं ग्रही-
 5 ष्यामि । कुरिकामाकृष्य निजमस्तकं छिन्वा भूतले पातितं ।
 सर्वेषां क्षयं दृष्ट्वा राज्ञा चिन्तितं । ममार्थे ऽस्य कुटुम्बस्य
 क्षयः संज्ञातः । तस्माद्वाङ्मयेन किं प्रयोजनं । कुरिकामाकृष्य
 यावन्निजशिरश्छेदं करोति तावद्देव्या भणितं । पुत्र तुष्टाहं
 तव साहसेन । इदानीं वरं ब्रूहि । राज्ञोक्तं । देवि भगवति
 10 यदि तुष्टासि तदैते चत्वारो ऽक्षतशरीरा एव तादृशा भ-
 वन्तु । देव्या भणितं । एवं भवतु । पातालादमृतमानीय
 चत्वारो ऽपि जीवापिताः । राजापि प्रसन्नः सन्स्वगृहं ज-
 गाम । ते ऽपि वीरवरादयः स्वकीयं मन्दिरं गताः । ततः
 प्रभातसमये राजा सभायामुपबिष्टवान् । पुनरपि वीरवरः
 15 संयातः । राज्ञा वीरवरः पृष्टः । भो वीरवर रात्रौ स्त्री
 रोदनं किमर्थं चकार । वीरवरेणोक्तं ।

क्षमी दाता गुणायारूी स्वामी पुण्येन लभ्यते ।

नृपरक्षः श्रुचिर्दक्षः स्वामिन्भृत्यो ऽपि दुर्लभः ॥

ततो राज्ञापि वीरवरस्यार्द्धराज्यं दत्तं । उक्तं च ।

20 सकृज्जल्पन्ति राजानः सकृज्जल्पन्ति साधवः ।

सकृत्कन्याः प्रदीयन्ते त्रीण्येतानि सकृत्सकृत् ॥

एतत्कथानकं कथयित्वा वेतालेनोक्तं । राजन्कथय । एतेषां

मध्ये कः सत्त्वाधिकः । राज्ञा विक्रमसेनेनोक्तं । राज्ञा सत्त्वा-
धिकः । वेतालेनोक्तं । केन कारणेन । राज्ञोक्तं । स्वाम्यर्थे
भृत्याः प्राणान्परित्यजन्ति । न तु भृत्यार्थे स्वामी । येन
राज्यं तृणवत्कृत्वात्मानं हन्तुमारब्धमतः कारणाद्वाज्ञा
सत्त्वाधिकः । एवं श्रुत्वा गतो वेतालः । गत्वा च पुनरपि ६
शिंशिपावृक्षशाखायामवलम्बितः ॥

इति चतुर्थं कथानकं समाप्तं ॥ ४ ॥

पुनस्तेन राज्ञा शिंशिपावृक्षान्मृतकमानीय स्कन्धे धृत्वा
यावन्मार्गे प्रचलितं तावद्धेतालेनोक्तं । भो देव श्रूयतां ।
तावत्कथानकं कथयामि ॥

10

अस्त्युज्जयिनी नाम पुरी । तत्र राज्ञा महाबलो नाम ।
तस्य संधिविग्रहविशेषज्ञो हरिदासो नाम प्रधानमन्त्री ।
तस्य दुहिता महादेवी नाम । सा चातीव रूपवती वर-
योग्या वर्तते । पिता वरचिन्तापन्नो बभूव । तथोक्तं । तात
यस्य सम्यग्गुणो भवति तस्याहं दातव्या । तस्मिन्प्रस्तावे 15
राज्ञा दक्षिणाधिपतिपार्श्वे पिता प्रहितः । तत्र गत्वा दक्षि-
णाधिपतिना सह दर्शनं संजातं । राज्ञोक्तं । भो हरिदास
पठ किञ्चित्कलिकालस्वरूपं । हरिदासेनोक्तं । देव

कालः संप्रति वर्तते कलियुगे सत्या नरा दुर्लभा

देशाश्च प्रलयं गताः करभरैर्लीभं गताः पार्थिवाः । 20

नानाचौरगणा मुषन्ति पृथिवीं मार्गे जनः क्षीयते
 पुत्रस्यापि न विश्वसन्ति पितरः कष्टं युगं वर्तते ॥
 अनृतपटुता क्रौर्ये चित्तं सतामवमानिता
 मतिरविनये धर्मे शाठ्यं गुरुष्वपि वञ्चनं ।

६ ललितमधुरा वाक्प्रत्यङ्गे परोक्षविधातिनी
 कलियुगमहाराजस्यैताः स्फुरन्ति विभूतयः ॥
 धर्मः प्रव्रजितस्तपः कपटितं सत्यं च दूरे गतं
 पृथ्वी मन्दफला नृपाश्च कुटिला लौल्ये स्थिता ब्राह्मणाः ।
 लोकाः स्त्रीषु रताः स्त्रियो ऽपि चपलाः शास्त्रागमे विप्रवः

10 साधुः सीदति दुर्जनः प्रभवति प्रायः प्रविष्टे कलौ ॥
 तत्रापि हृदिदासो ब्राह्मणेनैकेनागत्य प्रार्थितः । नि-
 जडुहिता मम दीयतां । हृदिदासेनोक्तं । यस्य सम्यग्गुणा
 भवन्ति तस्याहं दास्यामि । ब्राह्मणेनोक्तं । तर्हि दर्श-
 यामि । इति तेन स्वहस्तघटितो रथो दर्शितः । एष रथश्चि-
 15 त्तित आकाशे याति । हृदिदासेनोक्तं । प्रभाते रथमादाय
 मम समीप आगन्तव्यं । ततः प्रभाते रथं गृहीत्वा समायातः ।
 द्वावपि रथावृद्धावुज्जयिन्यां समायातौ । तत्रापि ज्येष्ठभ्राता
 ब्राह्मणेनैकेनागत्य प्रार्थितः । निजभगिनी मम दीयतां ।
 भ्रात्रा भणितं । यस्य सम्यग्गुणो भवति तस्याहं दास्यामि ।
 20 तेनोक्तं । अहं ज्ञानशास्त्रं जानामि । भ्रात्रोक्तं । तर्हि दत्ता
 मया । केनापि ब्राह्मणेनागत्य माता प्रार्थिता । निजडु-
 हिता मम दीयतां । मात्रोक्तं । यस्य सम्यग्गुणो भवति

तस्याहं दास्यामि । तेनोक्तं । अहं धनुर्विद्यां ज्ञानामि
शब्दवेधी । मात्रोक्तं । तर्हि दत्ता मया । एवं त्रयो वरा
डुहितृदानं श्रुत्वा विवादं गताः । एका कन्या त्रयो वराः ।
विवादं कुर्वन्ति । किमिदं भविष्यति ॥

रात्रौ सा कन्यातीव रूपिणी केनापि राजसेन वि-⁵
न्ध्याद्रौ नीता । यतः ।

अतिरूपा कृता सीता अतिगर्वेण रावणाः ।

अतिदानाद्दलिर्बद्ध अति सर्वत्र वर्जयेत् ॥

प्रभाते त्रयो वराः समायाताः । तेषां मध्ये ज्ञानी पृष्टः । भो
ज्ञानिन्साधु विद्यते । तेन कठिनीमादाय गणितमुक्तं च ।¹⁰
सा विन्ध्ये वर्तते राजसेन नीता । द्वितीयेन शब्दवेधि-
नोक्तं । राजसं व्यापाद्याहमानयिष्यामि । तृतीयनोक्तं ।
मदीये रथ आरूढ्य गह । स रथमारूढ्य गतः । तत्र गत्वा
राजसं व्यापाद्य रथ आरोप्यानीता सा कन्या । तस्या अर्थे
त्रयो वराः परस्परं विवादं कुर्वन्ति । पित्रा चिन्तितं । सर्वे¹⁵
समानगुणाः कस्मै दीयते कस्मै न दीयते ॥

एतत्कथानकं कथयित्वा वेतालेनोक्तं । राजन्कथय ।
एतेषां मध्ये कस्य भार्या भवति । विक्रमसेनेनोक्तं । उपक-
रणभूतौ ज्ञानिविज्ञानिनौ । येन राजसं व्यापाद्यानीता
तस्य भार्या भवितुमर्हति ।

20

उद्यमः साहसं धैर्यं बलं बुद्धिः पराक्रमः ।

षडेते यस्य तिष्ठन्ति तस्माद्देवो ऽपि शङ्कितः ॥

एवं श्रुत्वा गतो वेतालः । गत्वा च पुनरपि शिंशिपावृक्ष-
शाखायामवलम्बितः ॥

इति पञ्चमं कथानकं समाप्तं ॥ ५ ॥

अथ शुकसप्ततिनाम्नः कथासंग्रहस्यामुखं ॥

६ प्रणम्य शारदां देवीं दिव्यविज्ञानशालिनीं ।
कुर्वे भव्यविनोदार्थमुद्धारं कीरसप्ततेः ॥

अस्ति चन्द्रकुलं नाम नगरं । तत्र विक्रमसेनो नाम
राजा । तत्रैव च हरिदत्तो नाम श्रेष्ठो । तस्य भार्या हरि-
दत्ता । तयोः सुतो मदननामा । तस्य यौवने सोमदत्तश्रे-
ष्ठिसुता प्रभावती नाम पत्न्यासीत् । स च मदनो ऽतीव
विषयासक्तमनाः । ततस्तत्प्रतिबोधनाय श्रेष्ठिमित्रत्रिवि-
क्रमब्राह्मणेनानीतो गन्धर्वपुत्रौ मलजातिजीवौ शुकशा-
रिकौ पञ्जरस्थौ कृतौ ।

शुकशारिकोत्पत्तिरेवं ॥

१५ अस्त्यत्र मलयो नाम शिखरी चन्दनाश्रयः ।

तन्निकुञ्जे दिवो भ्रष्टः शुको ऽस्ति गुणासागरः ॥

शारिका च तथा भ्रष्टा हिमवच्छिखराश्रिता ।

प्रवीणां पूर्वशास्त्रेण वाग्विनोदपरायणा ॥

एतयोः शापं चेत्यं त्रिविक्रमो ब्राह्मण उवाच । पुराहं

खेचरो ऽभूवं मेरोरुपरि सिद्धाश्रमनिवासी । तत्र सिद्धा-
 श्रमे कल्पद्रुमादि वनं । तत्र च मानसं सरः । तच्च देवगणैः
 सेवितं । इत्यादि । तत्र पुष्पापीडाख्यो गन्धर्वो रत्नुमाययौ ।
 तद्द्वार्या शालिनी । ताभ्यां नाटककरणं । तत्र नाटके मू-
 र्क्षनाः ११ ॥ स्वराः ७ ॥ तालाः ४१ ॥ रागाः ६ ॥ रागिण्यः ३० ॥⁵
 भाषादिद्वयगीतानि च १०८ ॥ आदिनृत्ते ऽहं समिदाहर-
 णार्थं तत्रायातः । तत इन्द्रागमनं । तत्तथा दृष्ट्वा कोपा-
 र्दित इन्द्रस्तयोः स्वेहावृत्तिं न सहते । तौ शुकशारिका-
 द्भ्यौ भयेन नष्टाविन्द्रशापेन वियुक्तावेको मलये ऽपरा
 क्तिमवति । राजपुत्रस्योपकृतौ शापान्तो भविष्यतीति शा-¹⁰
 पानुग्रहः । ममापि मदुरोः शापः । भो ब्राह्मण त्रिवि-
 क्रम राजपुत्रोपकृतौ शापान्तः ॥ ततो ब्राह्मणेन त्रिवि-
 क्रमेण मन्त्रध्यानबलेन शारिकायुतशुकानयनं कृतं । तयोः
 पञ्जरे स्थितिः । मदनवासगृहे मोचनं ॥

शुकेन विषयासक्तिनिरासाय मदनः प्रोक्तः । श्लाघ्यस्त्वं¹⁵
 यदेवं सुखमनुभवसि । यतः ।

फलं धर्मस्य विभवो विभवस्य फलं सुखं ।
 सुखमूलं तु तन्वंगयो विना ताभिः कुतः सुखं ॥
 इत्यादि परं तव कामतत्त्वमेवास्ति न धर्मार्थौ । यतः ।
 कुलमार्गपरः श्रेष्ठः पित्रोः शुश्रूषकः शुचिः ।
 शास्त्रमार्गानुसारी च धर्मिष्ठो धर्ममाप्नुयात् ॥
 न्यायवादी स्थिरारम्भः क्षिप्रकारी महोद्यमः ।

अदीनो ऽकोपनश्चैव नरः श्रीभाजनं भवेत् ॥
 कामं च त्वं स्वयं वेत्सि । परं कामसेवनं त्वत्यासक्त्या न
 युक्तं । यतः पित्रोस्ते इत्यादिश्लोकबन्धमालयालंकृतः सप्त-
 तिसंबन्धो ऽयमन्नेखि ॥

६ शुको मदनमुद्दिश्य जल्पति ॥

पित्रोस्ते दुःखिनोर्दुःखात्पतत्यश्रुचयो भुवि ।

तेन पापेन ते वत्स पतनं देवशर्मवत् ॥

शृणु तावत्कथयामि । अस्ति पञ्चपुरं नाम नगरं । तत्र
 सत्यधर्मो ब्राह्मणः । तस्य भार्या धर्मशीलाभिधा । सुतो
 10 देवशर्मा । स च प्राप्तविद्यो ऽपि मातृपितृतः प्रहृन्नवृत्त्या
 विद्यार्थं सिद्धिस्थानं नाम देशान्तरं गतः । तीर्थं च तत् ।
 कोपाद्ब्रह्मतेजसा तत्र शिंशिपोपरि स्थितां वलाकां भस्मी-
 कृत्य नारायणद्विजगृहं भिन्नार्थं प्रविष्टः । स्वभर्तृशुश्रूषाप-
 र्या तत्पत्न्या कोपाविष्टो निर्भर्त्सितः । सत्पत्निहृन्नाहं
 15 वलाकावत्कोपस्थानं । इति श्रुत्वा स प्रहृन्नज्ञानाद्गीतो वि-
 स्मितश्च । प्रेषितश्च तया धर्मव्याधपार्श्वे वाराणसीं नगरीं
 गतौ । तत्र रक्तान्नं यमप्रभं मांसविक्रयं विदधानं व्याधं दृ-
 ष्ट्वा दूरसामन्ते स्थितः । व्याधेन स्वागतप्रश्नादि विकृतं ।
 निजपितरौ सभक्तिकं भोजयित्वा तस्य परमान्नादि भोजनं
 20 दत्तं । तदनन्तरं तेन ब्राह्मणेन व्याधः स्पष्टं पृष्टः । कथं
 सती ज्ञानवती । कथं च त्वं ज्ञानवान् । तेन व्याधेनोक्तं ।
 निजान्वयप्रणीतं यो नित्यं धर्मं निषेवते ।

उत्तमाधममध्येषु विचारेष्वपराङ्मुखः ॥

स गृही स मुनिः साधुः पितृशुश्रूषकश्च सः ।

तेनाहं परिशुश्रूषां यावज्जीवं त्यजामि नो ॥

अत एव मम ज्ञानमुत्पन्नमस्ति । त्वं च निजपितरौ परित्यज्य
परिश्रमन्मादृशां न संभाषणार्हः । परं त्वतिथिवाञ्छल्पि- 5
तः । एवमुक्तः स ब्राह्मणो विनयपरं तं पप्रह । तेनोक्तं ।

न पूज्यान्पूजयन्ते ये न मान्यान्मानयन्ति च ।

जीवन्ति निन्द्यमानास्ते मृताः स्वर्गं न यान्ति च ॥

अतः । व्याधेन बोधितस्तेन ब्राह्मणः सक्रियो गृहे ।

अभवत्प्रीतिशोभाद्यः परतः कीर्तिभाजनं ॥

10

तस्मात्स्वकुलोद्भवं धर्मं स्मर पित्रोश्च विनयपरो भव ।
पुत्रेण किं फलं यः पितृदुःखाय वर्तते । तस्माद्भक्त्यं ते
तात देशान्तरं । एवं शुक्रेण प्रतिबोधितः स मदनः पितरौ
नमस्कृत्य तदनुज्ञातः । कान्ते कथय कथं भविष्यसि त्वं कथं
त्वां विनाहं भविष्यामीति भार्यां चापृच्छ तुरंगमात्र- 15
वान्गतो देशान्तरं ॥

पश्चात्तत्पत्नी कतिचिद्दिनानि शोकयुक्ता सती स्वैरि-
णीभिः सखीभिः प्रतिबोधिता पुरुषान्तराभिलाषुकाभवत् ।
ततस्ताभिरेवमुक्तं ।

तावत्पिता वरो बन्धुर्यावज्जीवति मानवः ।

20

मृतो मृत इति ज्ञात्वा क्षणात्स्नेहो निवर्तते ॥

दिनैः कतिपयैः संस्थं यौवनं मुनितम्बिनि ।

कामं कमलपत्रान्नि भुङ्क्ते भोगानकृनिशं ॥

स्वपतिमप्राप्यमाणा पुरुषान्तरं भजस्व । यतः । क्षण-
भङ्गि यौवनं । इत्यादि प्रतिबुध्य पुरुषान्तरं गुणचन्द्रसंज्ञं
रमणाय शृङ्गारं विधाय यावच्चलति तावच्छारिकावदत् ।
5 मा गह्वेत्यादिवचनैर्निर्भर्त्सिता । ततस्तया सा गलमोठ-
नपूर्वं विनाशिता । ततः क्षणं स्थित्वा स्वैष्टदेवतां कृदि
स्मृत्वा ताम्ब्रूलादि प्रगृह्य यावच्चलति तावच्छुकः प्राह ।
सिद्धिरस्तु शिवाः सन्तु तव पन्थानः । क्व गन्तव्यं । इत्यादि-
वाक्यैः पृष्टा । सा च शुकवचनं शकुनमिव कृत्वा कृष्टा शुकं
10 प्राह । हे शुकराज जनान्तरास्वादं विज्ञातुं चलितास्मि ।
शुक उवाच । युक्तमिदं कर्तव्यमेव । परं यदुष्करं पतति
तन्निन्दितं कुलस्त्रीणां । विपरीते पाते सति बुद्धिरस्ति
न वा । यदि नास्ति तदा पराभवपदं भविष्यति ॥ यतः ।

कौतुकान्वेषिणो नित्यं दुर्ज्ञया व्यसनागमे ।

15 मासोपवासिनी यद्वद्वणिकपुत्रकचग्रहे ॥
ससंभ्रमं जगादाथ किमिदं भाषितं शुक ।
पप्रह सा तदा सार्द्धं पांशुलाभिः कृतादरा ॥
स उवाच ।

यदि ते कौतुकं सुभ्रु परार्थं गह् सुन्दरि ।

20 स्थिरीभूय तया पश्चाच्छ्राव्येयं मरुती कथा ॥
एवं शुकोक्तं श्रुत्वा कौतुकाकुलचेतसा यावत्सा निजगृह्
आसीनास्ति तावच्छुकः कथामाह ॥

चन्द्रावती पुरी । तत्र भीमो नाम महाराजः । तत्र च मोहनश्रेष्ठिसुतः सुधनो नाम । स तन्नगरवासिनो हरिदत्तस्य कलत्रं लक्ष्मीनाम्नीं रत्नं समीकृते । ततो मासोपवासिनीं पूर्णानाम्नीं प्रचुरैर्धनमानदानैरावर्ज्य हरिदत्ते नगराद्दुर्गते सति दूतित्वेन स प्रेषयामास हरिदत्तस्य 5 गृहे । सापि चादृक्किमिर्लक्ष्मीं प्रसन्नां चक्रे । प्रसन्नया तया चेत्युक्तं । यत्नं याचसे तत्करोमि । पूर्णयोक्तं । तर्हि ममाभिमतं नरं भज । तयोक्तं । कुलवधूनां नैतद्युज्यते । परं तु तवाग्रे प्रतिपन्नत्वात्करोमि । उक्तं च ।

अद्यापि नोज्जति हरः किल कालकूटं
 कूर्मो बिभर्ति धरणीं खलु चात्मपृष्ठे ।
 अम्भोनिधिर्वहति दुःसहवाडवाग्नि-
 मङ्गीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति ॥

19

तच्छ्रुत्वा कृष्टा पूर्णा । एवमेवैतत् । ततस्तां लक्ष्मीं प्रविधाय प्रदोषि स्वगृहं निनाय । ततो मोहनश्रेष्ठिसुतः क-
 थितवेलोपरि नागतः किञ्चित्कार्यवैयर्थ्येण । ततो लक्ष्म्या सकामयोक्तं । अन्यं नरं शीघ्रं समानय । ततः पूर्णयात्याकुलितमूढया तत्पतिरेव समानीतः । स्वभर्तारि समानीते सा किं करोतु । किं गृहं यातु किं वान्यत्किञ्चित्करोतु । इति विचारयतु भवती सपरिवारा । तयोक्तं । न ज्ञानीमः । 20
 वमेव कथय । शुक उवाच । यदि न ज्ञानासि ततो विपरीति पतिते कथं निर्वहसीति । तर्हि श्रूयतां । स आग-

हृद्येव म्वयनितिन्यनिघ्नानः । ननः क्वयदं प्रगृह्य प्रोक्तः ।
 हे शठ वं ममाग्र इति क्रन्वामि यथां विना ममान्या
 वल्लभा नास्ति । श्रुत्वा तु मया परोक्षितो ऽसि मया ज्ञा-
 तश्चेति कोपं चक्रे । स च नां मुकोमलवचनैरनुनाथ कष्टेन

५ स्वगृहं निन्य इति

कथां श्रुत्वा श्रुकेनोक्तां भयविस्मयकारिणीं ।

पुंश्चलीवृन्दमयुक्ता प्रमुता सा प्रभावती ॥

इति श्रुकमननियन्त्रे श्रुकेन्द्रप्रोक्तं प्रथमं कथानकं ॥

अथ श्रीमहाभारते विडालस्य धर्मध्वजत्रं ॥

१० मार्जारः किल दुष्टात्मा निश्चेष्टः सर्वकर्मसु ।

ऊर्ध्वबाहुः स्थितो राजन्गङ्गातीरे कदाचन ॥ १ ॥

स वै कृत्वा मनःशुद्धिं प्रत्ययार्थं शरीरिणां ।

करोमि धर्ममित्याह सर्वानेव शरीरिणः ॥ २ ॥

तस्य कालेन महता विश्रम्भं जग्मुरण्डजाः ।

११ समेत्य च प्रशंसन्ति मार्जारं तं विशाम्पते ॥ ३ ॥

पृथ्यमानस्तु तैः सर्वैः पक्षिभिः पक्षिभोजनः ।

आत्मकार्यं कृतं मेने चर्यायाश्च कृतं फलं ॥ ४ ॥

अथ दीर्घस्य कालस्य तं देशं मूषिका ययुः ।

ददृशुस्तं च ते तत्र धार्मिकं व्रतचारिणां ॥ ५ ॥

कार्येण मरुता युक्तं दम्भयुक्तेन भारत ।
 तेषां मतिरियं राजन्नासीत्तत्र विनिश्चये ॥ ६ ॥
 बद्धमित्रा वयं सर्वे तेषां नो मातुलो क्ययं ।
 रक्षां करोतु सततं वृद्धबालस्य सर्वशः ॥ ७ ॥
 उपगम्य तु ते सर्वे विडालमिदमब्रुवन् । 5
 भवत्प्रसादादिहामश्चर्तुं चैव यथासुखं ॥ ८ ॥
 भवान्नो गतिरव्यग्रा भवान्नः परमः सुकृत् ।
 ते वयं संहिता सर्वे भवन्तं शरणां गताः ॥ ९ ॥
 भवान्धर्मपरो नित्यं भवान्धर्मे व्यवस्थितः ।
 स नो रक्ष मरुताप्राज्ञ त्रिदशानिव वज्रभृत् ॥ १० ॥ 10
 एवमुक्तस्तु तैः सर्वैर्मूषिकैः स विशाम्पते ।
 प्रत्युवाच तथा सर्वान्मूषिकान्मूषिकान्तकृत् ॥ ११ ॥
 द्वयोर्योगं न पश्यामि तपसो रक्षणस्य च ।
 अवश्यं तु मया कार्यं वचनं भवतां कृतं ॥ १२ ॥
 युष्माभिरपि कर्तव्यं वचनं मम नित्यशः । 15
 तपसास्मि परिश्रान्तो दृढं नियममास्थितः ॥ १३ ॥
 न चापि गमने शक्तिं काञ्चित्पश्यामि चित्तयन ।
 सो ऽस्मि नेयः सदा ताता नदीकूलमितःपरं ॥ १४ ॥
 तथेति तं प्रतिज्ञाय मूषिका भरतर्षभ ।
 वृद्धबालमथो सर्वं मर्ताराय न्यवेदयन् ॥ १५ ॥ 20
 ततः स पापो दुष्टात्मा मूषिकानथ भक्षयन् ।
 पीवरश्च सुवर्णाश्च दृढबन्धश्च जायते ॥ १६ ॥

- मृषिकाणां गणश्चात्र भृशं संक्षीयते ऽथ सः ।
 मार्जारो वर्धते चापि तेजोबलसमन्वितः ॥ १७ ॥
 ततस्ते मृषिकाः सर्वे समेत्यान्योन्यमब्रुवन् ।
 मातुलो वर्धते नित्यं त्रयं क्षीयामहे भृशं ॥ १८ ॥
- ५ ततः प्राप्ततमः कश्चिडिण्डिको नाम मृषिकः ।
 अत्रवीद्वचनं राजन्मृषिकाणां महागणं ॥ १९ ॥
 गहृतां वो नदीतीरं संहितानां विशेषतः ।
 पृष्ठतो ऽहं गमिष्यामि सहैव मातुलेन तु ॥ २० ॥
 साधु साधिति ते सर्वे पूजयांचक्रिरे तदा ।
- १० चक्रुश्चैव यथान्यायं डिण्डिकस्य वचो ऽर्थवत् ॥ २१ ॥
 अविज्ञानान्ततः सो ऽथ डिण्डिकं क्युपभुक्तवान् ।
 ततस्ते संहिताः सर्वे मन्त्रयामासुरञ्जसा ॥ २२ ॥
 तत्र वृद्धतमः कश्चित्कोलिको नाम मृषिकः ।
 अत्रवीद्वचनं राजञ्ज्ञातिमध्ये यथातथं ॥ २३ ॥
- १५ न मातुलो धर्मकामश्छद्ममात्रं कृता शिखा ।
 न मूलफलभक्षस्य विष्टा भवति लोमशा ॥ २४ ॥
 अस्य गात्राणि वर्धन्ते गणाश्च परिक्षीयते ।
 अद्य सप्ताष्टदिवसापिडिण्डिको ऽपि न दृश्यते ॥ २५ ॥
 एतच्छ्रुत्वा वचः सर्वे मृषिका विप्रदुदुवुः ।
- २० विडालो ऽपि सुदुष्टात्मा जगामैव यथागतं ॥ २६ ॥
- इति श्रीमहाभारत उद्योगपर्वणि विडालस्य धर्मध्वजवं ॥

अथ श्रीमहाभारते जम्बुकनीतिः ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥

कथं शास्त्रेण दानेन भेदैर्दण्डेन वा पुनः ।

अमित्रः शक्यते हन्तुं तन्मे ब्रूहि यथातथं ॥ १ ॥

कणिक उवाच ॥

शृणु राजन्यथा वृत्तं वने निवसतः पुरा ।

जम्बुकस्य महाराज नीतिशास्त्रार्थदर्शिनः ॥ २ ॥

अथ कश्चित्कृतप्रज्ञः शृगालः स्वार्थपण्डितः ।

सखिभिर्न्यवसत्सार्द्धं व्याघ्राखुवृकबभ्रुभिः ॥ ३ ॥

ते ऽपश्यन्विपिने तस्मिन्बलिनं मृगयूथयं ।

अशक्ता ग्रहणे तस्य ततो मत्नममत्नयन् ॥ ४ ॥

जम्बुक उवाच ॥

असकृद्यतितो क्षेष हन्तुं व्याघ्र वने त्वया ।

युवा वै जवसंपन्नो बुद्धिशाली न शक्यते ॥ ५ ॥

मूषिको ऽस्य शयानस्य चरणौ भक्षयत्वयं ।

अथैनं भक्षितैः पदैर्व्याघ्रो गृह्णातु वै ततः ॥ ६ ॥

[ततो वै भक्षयिष्यामः सर्वे मृदितमानसाः]

जम्बुकस्य तु तद्वाक्यं तथा चक्रुः समाहिताः ।

मूषिकाभक्षितैः पदैर्मृगं व्याघ्रो ऽवधीत्तदा ॥ ७ ॥

दृष्ट्वाचेष्टमानं तु भूमौ मृगकलेवरं ।

स्वावागह्य भद्रं वो रक्षामीत्याह जम्बुकः ॥ ८ ॥

शृगालवचनात्ते ऽपि गताः सर्वे नदीं ततः ।
 स चिन्तापरमो भूत्वा तस्थौ तत्रैव जम्बुकः ॥ १ ॥
 अथाज्ञगाम पूर्वं तु स्नात्वा व्याघ्रो महाबलः ।
 दर्श जम्बुकं चैव चिन्ताकुलितमानसं ॥ १० ॥

5

व्याघ्र उवाच ॥

किं शोचसि महाप्राज्ञ त्वं नो बुद्धिमतां वरः ।
 अशिवा पिशितान्यद्य विहरिष्यामहे वयं ॥ ११ ॥

जम्बुक उवाच ॥

शृणु मे त्वं महाबाहो यद्वाक्यं मूषिको ऽब्रवीत् ।
 10 धिग्बलं मृगराजस्य मयाद्यायं मृगो कृतः ॥ १२ ॥
 मद्बाहुबलमाश्रित्य तृप्तिमद्य गमिष्यति ।
 गर्जमानस्य तस्यैवमतो भक्ष्यं न रोचये ॥ १३ ॥

व्याघ्र उवाच ॥

ब्रवीति यदि स क्थेवं काले क्यस्मिन्प्रबोधितः ।
 15 स्वबाहुबलमाश्रित्य हनिष्ये ऽहं वनेचरान् ॥ १४ ॥
 खादिष्ये तत्र मांसानि इत्युक्त्वा प्रस्थितो वनं ॥ १५ ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु मूषिको ऽप्याज्ञगाम ह ।
 तमागतमभिप्रेत्य शृगालो ऽप्यब्रवीद्वचः ॥ १६ ॥

जम्बुक उवाच ॥

20 शृणु मूषिक भद्रं ते नकुलो यदिहाब्रवीत् ।
 मृगमांसं न खादेयं गर्मेतन्न रोचते ॥ १७ ॥
 मूषिकं भक्षयिष्यामि तद्भवाननुमन्यतां ।

तच्छ्रुत्वा मूषिको वाक्यं संत्रस्तः प्रगतो विलं ॥ १८ ॥
 ततः स्नात्वा स वै तत्र आज्ञगाम वृको नृप ।
 तमागतमिदं वाक्यमब्रवीज्जम्बुकस्तदा ॥ १९ ॥
 मृगराज्ञो हि संक्रुद्धो न ते साधु भविष्यति ।
 सकलत्रस्विकायाति कुरुष्व यदनन्तरं ॥ २० ॥ 5
 एवं संचोदितस्तेन जम्बुकेन तदा वृकः ।
 ततो ऽवलुम्पनं कृत्वा प्रयातः पिशिताशनः ॥ २१ ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु नकुलो ऽप्याज्ञगाम ह ।
 तमुवाच महाराज्ञे नकुलं जम्बुको वने ॥ २२ ॥
 स्वब्राह्मबलमाश्रित्य निर्जितास्ते ऽन्यतो गताः । 10
 मम दत्त्वा नियुङ्गं त्वं भुङ्क्ष्व मांसं यथेप्सितं ॥ २३ ॥
 नकुल उवाच ॥
 मृगराज्ञो वृकश्चैत्र बुद्धिमानपि मूषिकः ।
 निर्जिता यच्चया वीरास्तस्माद्दीरतरो भवान् ॥ २४ ॥
 न त्वयाप्युत्सहे योद्धुमित्युक्त्वा सो ऽप्यपागमत् ॥ २५ ॥ 15
 कणिक उवाच ॥
 एवं तेषु प्रयातेषु जम्बुको कृष्टमानसः ।
 खादति स्म तदा मांसमेकः सन्मन्त्रनिश्चयात् ॥ २६ ॥
 एवं समाचरन्नित्यं सुखमेधेत भूपतिः ॥ २७ ॥
 भयेन भेदयेद्दीरुं शूरमञ्जलिकर्मणा । 20
 लुब्धमर्थप्रदानेन समं न्यूनं तथौजसा ॥ २८ ॥
 इति श्रीमहाभारत आदिपर्वणि जम्बुकनीतिः ॥

अथ श्रीमहाभारते ऽसज्जननिदर्शनं ॥

- वने मरुति कस्मिंश्चिदमनुष्यनिषेविते ।
 ऋषिर्मूलफलाहारो नियतो नियतेन्द्रियः ॥ १ ॥
- ५ दीक्षादमपरः शान्तः स्वाध्यायपरमः श्रुचिः ।
 उपवासविश्रुद्धात्मा सततं सच्चमास्थितः ॥ २ ॥
 तस्य संदृश्य सद्भावमुपविष्टस्य धीमतः ।
 सर्वे सत्त्वाः समीपस्था भवन्ति वनचारिणः ॥ ३ ॥
 सिंहुव्याघ्रगणाः क्रूरा मत्ताश्चैव मरुतागजाः ।
 १० द्वीपिनः खड्गभङ्गूका ये चान्ये भीमदर्शनाः ॥ ४ ॥
 ते सुखप्रसन्नाः सर्वे भवन्ति क्षतजाशनाः ।
 [तस्यर्षेः शिष्यवच्चैव न्यग्भूताः प्रियकारिणः]
 दत्त्वा च ते सुखप्रसन्नं सर्वे यान्ति यथागतं ॥ ५ ॥
 ग्राम्यस्त्वेकः पशुस्तत्र नाजहात्स महामुनिं ।
 १५ भक्तो ऽनुरक्तः सततमुपवासकृशो ऽब्रलः ॥ ६ ॥
 फलमूलोदकाहारः शान्तः शिष्याकृतिर्यथा ॥ ७ ॥
 तस्यर्षेरुपविष्टस्य पादमूले मरुतामते ।
 मनुष्यवद्गतो भावं स्नेहबद्धो ऽभवद्दृशं ॥ ८ ॥
 ततो ऽभ्ययान्मरुतार्या द्वीपी क्षतजभोजनः ।
 २० श्वार्थमत्यन्तसंतुष्टः क्रूरः काल इवान्तकः ॥ ९ ॥
 लेलिक्यमानस्तृषितः पुहास्फोटनतत्परः ।
 व्यादितास्यः क्षुधाभुग्नः प्रार्थयानस्तदामिषं ॥ १० ॥

दृष्ट्वा तं क्रूरमायात्तं जीवितार्थी नराधिप ।
 प्रोवाच स्या मुनिं तत्र तच्छृणुष्व विशांपते ॥ ११ ॥
 अशत्रुर्भगवन्नेष द्वीपी मां हन्तुमिच्छति ।
 वत्प्रसादाद्द्वयं न स्यादस्मान्मम महामुने ॥ १२ ॥
 [तथा कुरु महाबाहो सर्वज्ञस्त्वं न संशयः]
 स मुनिस्तस्य विज्ञाय भावज्ञो भयकारणं ।
 हृतज्ञः सर्वसन्नानां तमैश्वर्यसमन्वितः ॥ १३ ॥

मुनिर्वाच ॥

न भयं द्वीपिनः कार्यं मृत्युतस्ते कथंचन ।
 एष स्वद्वपरहितो द्वीपी भवसि पुत्रक ॥ १४ ॥
 ततः स्या द्वीपितां नीतो जाम्बूनदनिभाकृतिः ।
 चित्राङ्गो विस्फुरदंष्ट्रो वने वसति निर्भयः ॥ १५ ॥
 तं दृष्ट्वा संमुखे द्वीपी आत्मनः सदृशं पशुं ।
 अविहृदस्ततस्तस्य क्षणेन समपद्यत ॥ १६ ॥
 ततो ऽभ्ययान्महारौद्रो व्यादितास्यः क्षुधान्वितः ।
 द्वीपिनं लेलिकृद्वक्त्रो व्याघ्रो रुधिरलालसः ॥ १७ ॥
 व्याघ्रं दृष्ट्वा क्षुधाविष्टं दंष्ट्रिणां वनगोचरं ।
 द्वीपी जीवितरत्नार्थमृषिं शरणमीयिवान् ॥ १८ ॥
 संवासन्नं परं स्नेहमृषिणा कुर्वता तदा ।
 स द्वीपी व्याघ्रतां नीतो रिपूणां बलवत्तरः ॥ १९ ॥
 ततो दृष्ट्वा स शार्दूलो नाहनत्तं विशांपते ॥ २० ॥
 स तु स्या व्याघ्रतां प्राप्य बलवान्पिशिताशनः ।

अदीनो ऽकोपनश्चैव नरः श्रीभाजनं भवेत् ॥
 कामं च त्वं स्वयं वेत्सि । परं कामसेवनं त्वयासक्त्या न
 युक्तं । यतः पित्रोस्ते इत्यादिश्लोकबन्धमालयालंकृतः सप्त-
 तिसंबन्धो ऽयमल्लेखि ॥

६ शुको मदनमुद्दिश्य जल्पति ॥

पित्रोस्ते दुःखिनोर्दुःखात्पतत्यश्रुचयो भुवि ।
 तेन पापेन ते वत्स पतनं देवशर्मवत् ॥

शृणु तावत्कथयामि । अस्ति पञ्चपुरं नाम नगरं । तत्र
 सत्यधर्मो ब्राह्मणः । तस्य भार्या धर्मशीलाभिधा । सुतो
 10 देवशर्मा । स च प्राप्तविद्यो ऽपि मातृपितृतः प्रहृन्नवृत्त्या
 विद्यार्थं सिद्धिस्थानं नाम देशान्तरं गतः । तीर्थं च तत् ।
 कोपाद्ब्रह्मतेजसा तत्र शिंशिपोपरि स्थितां वलाकां भस्मी-
 कृत्य नारायणाद्विजगृहं भिन्नार्थं प्रविष्टः । स्वभर्तृशुश्रूषाप-
 रया तत्पत्न्या कोपाविष्टो निर्भर्त्सितः । सत्पत्निकृन्नाकं
 15 वलाकावत्कोपस्थानं । इति श्रुत्वा स प्रहृन्नज्ञानाद्गीतो वि-
 स्मितश्च । प्रेषितश्च तथा धर्मव्याधपार्श्वे वाराणसीं नगरीं
 ययौ । तत्र रक्तान्नं यमप्रभं मांसविक्रयं विदधानं व्याधं दृ-
 ष्ट्वा दूरसामन्ते स्थितः । व्याधिन स्वागतप्रश्नादि विहितं ।
 निजपितरौ सभक्तिकं भोजयित्वा तस्य परमान्नादि भोजनं
 20 दत्तं । तदनन्तरं तेन ब्राह्मणेन व्याधः स्पष्टं पृष्टः । कथं
 सती ज्ञानवती । कथं च त्वं ज्ञानवान् । तेन व्याधिनोक्तं ।
 निजान्वयप्रणीतं यो नित्यं धर्मं निषेवते ।

उत्तमाधममध्येषु विचारेष्वपराशुखः ॥

स गृही स मुनिः साधुः पितृशुश्रूषकश्च सः ।

तेनाहं परिशुश्रूषां यावज्जीवं त्यजामि नो ॥

अत एव मम ज्ञानमुत्पन्नमस्ति । त्वं च निजपितरौ परित्यज्य
परिश्रमन्मादृशां न संभाषणार्हः । परं वतिथिवाञ्छल्पि- 5
तः । एवमुक्तः स ब्राह्मणो विनयपरं तं पप्रह । तेनोक्तं ।

न पूज्यान्पूजयन्ते ये न मान्यान्मानयन्ति च ।

जीवन्ति निन्द्यमानास्ते मृताः स्वर्गं न यान्ति च ॥

अतः । व्याधेन बोधितस्तेन ब्राह्मणः सक्रियो गृहे ।

अभवत्प्रीतिशोभाद्यः परतः कीर्तिभाजनं ॥ 10

तस्मात्स्वकुलोद्भवं धर्मं स्मर पित्रोश्च विनयपरो भव ।
पुत्रेण किं फलं यः पितृदुःखाय वर्तते । तस्माद्गन्तव्यं ते
तात देशान्तरं । एवं शुक्रेण प्रतिबोधितः स मदनः पितरौ
नमस्कृत्य तदनुज्ञातः । काले कथय कथं भविष्यसि त्वं कथं
त्वां विनाहं भविष्यामीति भार्यां चापृच्छ तुरंगमावू- 15
वान्गतो देशान्तरं ॥

पश्चात्तत्पत्नी कतिचिद्दिनानि शोकयुक्ता सती स्वैरि-
णीभिः सखीभिः प्रतिबोधिता पुरुषान्तराभिलाषुकाभवत् ।
ततस्ताभिरेवमुक्तं ।

तावत्पिता वरो बन्धुर्यावज्जीवति मानवः ।

मृतो मृत इति ज्ञात्वा क्षणात्स्रेहो निवर्तते ॥

दिनैः कतिपयैः संस्थं यौवनं मुनितम्बिनि ।

कामं कमलपत्रान्नि भुङ्क्ते भोगानकृन्तिशं ॥

स्वपतिमप्राप्यमाणा पुरुषान्तरं भजस्व । यतः । क्षण-
भङ्गि यौवनं । इत्यादि प्रतिबुध्य पुरुषान्तरं गुणचन्द्रसंज्ञं
रमणाय शृङ्गारं विधाय यावच्चलति तावच्छारिकावदत् ।
5 मा गहेत्यादिवचनैर्निर्भर्त्सिता । ततस्तया सा गलमोठ-
नपूर्वं विनाशिता । ततः क्षणं स्थिवा स्वेष्यदेवतां कृदि
स्मृत्वा ताम्ब्रूलादि प्रगृह्य यावच्चलति तावच्छुकः प्राह ।
सिद्धिरस्तु शिवाः सन्तु तव पन्थानः । क्व गन्तव्यं । इत्यादि-
वाक्यैः पृष्टा । सा च शुकवचनं शकुनमिव कृत्वा कृष्टा शुकं
10 प्राह । हे शुकराज जनान्तरास्वादं विज्ञातुं चलितास्मि ।
शुक उवाच । युक्तमिदं कर्तव्यमेव । परं यदुष्करं पतति
तन्निन्दितं कुलस्त्रीणां । विपरीते पाते सति बुद्धिरस्ति
न वा । यदि नास्ति तदा पराभवपदं भविष्यति ॥ यतः ।

कौतुकान्वेषिणो नित्यं दुर्जया व्यसनागमे ।

15 मासोपवासिनी यद्वद्वणिकपुत्रकचयहे ॥
ससंभ्रमं जगादाथ किमिदं भाषितं शुक ।
पप्रह सा तदा सार्द्धं पांशुलाभिः कृतादरा ॥
स उवाच ।

यदि ते कौतुकं सुभ्रु परार्थं गह् मुन्दरि ।

20 स्थिरीभूय तया पश्चाच्छ्राव्येयं मरुती कथा ॥
एवं शुकोक्तं श्रुत्वा कौतुकाकुलचेतसा यावत्सा निजगृह्
आसीनास्ति तावच्छुकः कथामाह ॥

चन्द्रावती पुरी । तत्र भीमो नाम महाराजः । तत्र च
मोहनश्रेष्ठिसुतः सुधनो नाम । स तन्नगरवासिनो हरि-
दत्तस्य कलत्रं लक्ष्मीनाम्नीं रत्नं समीकृते । ततो मासोप-
वासिनीं पूर्णानाम्नीं प्रचुरैर्धनमानदानैरावर्ज्य हरिदत्ते
नगराद्दक्षिर्गते सति दूतित्वेन स प्रेषयामास हरिदत्तस्य ⁵
गृहे । सापि चाटूक्तिभिर्लक्ष्मीं प्रसन्नां चक्रे । प्रसन्नया तथा
चेत्युक्तं । यत्नं याचसे तत्करोमि । पूर्णयोक्तं । तर्हि ममा-
भिमतं नरं भज । तयोक्तं । कुलवधूनां नैतद्युज्यते । परं तु
तवाग्रे प्रतिपन्नत्वात्करोमि । उक्तं च ।

अद्यापि नोऽङ्गति हरः किल कालकूटं

19

कूर्मो विभर्ति धरणीं खलु चात्मपृष्ठे ।

अम्भोनिधिर्वहति दुःसहवाडवाग्नि-

मङ्गीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति ॥

तच्छ्रुत्वा कृष्टा पूर्णा । एवमेवैतत् । ततस्तां लक्ष्मीं प्रवि-
धाय प्रदोषि स्वगृहं निनाय । ततो मोहनश्रेष्ठिसुतः क- ¹⁵
थितवेलोपरि नागतः किञ्चित्कार्यवैयर्थ्येण । ततो लक्ष्म्या
सकामयोक्तं । अन्यं नरं शीघ्रं समानय । ततः पूर्णयात्या-
कुलितमूढया तत्पतिरेव समानीतः । स्वभर्तारि समानीते
सा किं करोतु । किं गृहं यातु किं वान्यत्किञ्चित्करोतु ।
इति विचारयतु भवती सपरिवारा । तयोक्तं । न जानामिः ²⁰
त्वमेव कथय । शुक उवाच । यदि न जानासि ततो विप-
रिति पतिते कथं निर्वहसीति । तर्हि श्रूयतां । स आग-

हन्नेव स्वपतिरित्यभिज्ञातः । ततः कचग्रहं प्रगृह्य प्रोक्तः ।
 हे शठ त्वं ममाग्र इति जल्पसि यत्त्वां विना ममान्या
 वल्लभा नास्ति । अधुना तु मया परीक्षितो ऽसि मया ज्ञा-
 तश्चेति कोपं चक्रे । स च तां सुकोमलवचनैरनुनीय कष्टेन

६ स्वगृहं निन्य इति

कथां श्रुवा शुकेनोक्तां भयविस्मयकारिणीं ।

पुंश्चलीवृन्दसंयुक्ता प्रसुप्ता सा प्रभावती ॥

इति शुकसप्ततिग्रन्थे शुकेन्द्रप्रोक्तं प्रथमं कथानकं ॥

अथ श्रीमहाभारते विडालस्य धर्मध्वजवं ॥

10 मार्जारः किल दुष्टात्मा निश्चेष्टः सर्वकर्मसु ।

ऊर्ध्वबाहुः स्थितो राजन्गङ्गातीरे कदाचन ॥ १ ॥

स वै कृत्वा मनःशुद्धिं प्रत्ययार्थं शरीरिणां ।

करोमि धर्ममित्याह सर्वानेव शरीरिणाः ॥ २ ॥

तस्य कालेन मरुता विश्रम्भं जग्मुरण्डजाः ।

15 समेत्य च प्रशंसन्ति मार्जारं तं विशाम्पते ॥ ३ ॥

पूज्यमानस्तु तैः सवैः पत्निभिः पत्निभोजनः ।

आत्मकार्यं कृतं मेने चर्यायाश्च कृतं फलं ॥ ४ ॥

अथ दीर्घस्य कालस्य तं देशं मूषिका ययुः ।

ददृशुस्तं च ते तत्र धार्मिकं व्रतचारिणां ॥ ५ ॥

कार्येण मरुता युक्तं दम्भयुक्तेन भारत ।
 तेषां मतिरियं राजन्नासीत्तत्र विनिश्चये ॥ ६ ॥
 बद्धमित्रा वयं सर्वे तेषां नो मातुलो क्ययं ।
 रक्षां करोतु सततं वृद्धबालस्य सर्वशः ॥ ७ ॥
 उपगम्य तु ते सर्वे विडालमिदमब्रुवन् ।
 भवत्प्रसादादिहामश्चर्तुं चैव यथासुखं ॥ ८ ॥
 भवान्नो गतिरव्यग्रा भवान्नः परमः सुकृत् ।
 ते वयं सक्विता सर्वे भवन्तं शरणां गताः ॥ ९ ॥
 भवान्धर्मपरो नित्यं भवान्धर्मे व्यवस्थितः ।
 स नो रत्न मरुताप्राज्ञ त्रिदशानिव वज्रभृत् ॥ १० ॥
 एवमुक्तस्तु तैः सर्वैर्मूषिकैः स विशाम्पते ।
 प्रत्युवाच तथा सर्वान्मूषिकान्मूषिकान्तकृत् ॥ ११ ॥
 द्वयोर्योगं न पश्यामि तपसो रत्नणस्य च ।
 अवश्यं तु मया कार्यं वचनं भवतां कृतं ॥ १२ ॥
 युष्माभिरपि कर्तव्यं वचनं मम नित्यशः ।
 तपसास्मि परिश्रान्तो दृढं नियममास्थितः ॥ १३ ॥
 न चापि गमने शक्तिं कांचित्पश्यामि चित्तयन् ।
 सो ऽस्मि नेयः सदा ताता नदीकूलमितःपरं ॥ १४ ॥
 तथेति तं प्रतिज्ञाय मूषिका भरतर्षभ ।
 वृद्धबालमथो सर्वं मर्जाराय न्यवेदयन् ॥ १५ ॥
 ततः स पापो दुष्टात्मा मूषिकानथ भक्षयन् ।
 पीवरश्च सुवर्णाश्च दृढबन्धश्च जायते ॥ १६ ॥

5

10

15

20

- मूषिकाणां गणश्चात्र भृशं संक्षीयते ऽथ सः ।
 मार्जारो वर्धते चापि तेजोबलसमन्वितः ॥ १७ ॥
 ततस्ते मूषिकाः सर्वे समेत्यान्योन्यमब्रुवन् ।
 मातुलो वर्धते नित्यं वयं क्षीयामहे भृशं ॥ १८ ॥
 5 ततः प्राज्ञतमः कश्चिडिण्डिको नाम मूषिकः ।
 अब्रवीद्वचनं राजन्मूषिकाणां महागणं ॥ १९ ॥
 गङ्गां वो नदीतीरं सहितानां विशेषतः ।
 पृष्ठतो ऽहं गमिष्यामि सहैव मातुलेन तु ॥ २० ॥
 साधु साधिति ते सर्वे पूजयांचक्रिरे तदा ।
 10 चक्रुश्चैव यथान्यायं डिण्डिकस्य वचो ऽर्थवत् ॥ २१ ॥
 अविज्ञानात्ततः सो ऽथ डिण्डिकं क्युपभुक्तवान् ।
 ततस्ते सहिताः सर्वे मन्त्रयामासुरञ्जसा ॥ २२ ॥
 तत्र वृद्धतमः कश्चित्कोलिको नाम मूषिकः ।
 अब्रवीद्वचनं राजञ्ज्ञातिमध्ये यथातथं ॥ २३ ॥
 15 न मातुलो धर्मकामश्छद्ममात्रं कृता शिखा ।
 न मूलफलभक्षस्य विष्टा भवति लोमशा ॥ २४ ॥
 अस्य गात्राणि वर्धन्ते गणाश्च परिक्षीयते ।
 अथ सप्ताष्टदिवसाण्डिण्डिको ऽपि न दृश्यते ॥ २५ ॥
 एतच्छ्रुत्वा वचः सर्वे मूषिका विप्रदुदुवुः ।
 20 विडालो ऽपि सुदुष्टात्मा जगामैव यथागतं ॥ २६ ॥
 इति श्रीमहाभारत उद्योगपर्वणि विडालस्य धर्मध्वजत्वं ॥

अथ श्रीमहाभारते जम्बुकनीतिः ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥

कथं शास्त्रेण दानेन भेदैर्दण्डेन वा पुनः ।

अमित्रः शक्यते हन्तुं तन्मे ब्रूहि यथातथं ॥ १ ॥

कणिक उवाच ॥

शृणु राजन्यथा वृत्तं वने निवसतः पुरा ।

जम्बुकस्य महाराज नीतिशास्त्रार्थदर्शिनः ॥ २ ॥

अथ कश्चित्कृतप्रज्ञः शृगालः स्वार्थपण्डितः ।

सखिभिर्न्यवसत्सार्द्धं व्याघ्राखुवृकबभ्रुभिः ॥ ३ ॥

ते ऽपश्यन्विपिने तस्मिन्बलिनं मृगयूथपं ।

अशक्ता ग्रहणे तस्य ततो मन्त्रममन्त्रयन् ॥ ४ ॥

जम्बुक उवाच ॥

असकृन्मृतितो क्षेप हन्तुं व्याघ्र वने त्वया ।

युवा वै जवसंपन्नो बुद्धिशाली न शक्यते ॥ ५ ॥

मूषिको ऽस्य शयानस्य चरणौ भक्षयत्वयं ।

अथैनं भक्षितैः पादैर्व्याघ्रो गृह्णातु वै ततः ॥ ६ ॥

[ततो वै भक्षयिष्यामः सर्वे मुदितमानसाः]

जम्बुकस्य तु तद्वाक्यं तथा चक्रुः समाहिताः ।

मूषिकाभक्षितैः पादैर्मृगं व्याघ्रो ऽवधीत्तदा ॥ ७ ॥

दृष्ट्वाचेष्टमानं तु भूमौ मृगकलेवरं ।

स्नात्वागहृत भद्रं वो रक्षामीत्याह जम्बुकः ॥ ८ ॥

शृगालवचनात्ते ऽपि गताः सर्वे नदीं ततः ।
 स चिन्तापरमो भूत्वा तस्थौ तत्रैव जम्बुकः ॥ ९ ॥
 अथाज्ञगाम पूर्वं तु स्नात्वा व्याघ्रो महाबलः ।
 दर्श जम्बुकं चैव चिन्ताकुलितमानसं ॥ १० ॥

6

व्याघ्र उवाच ॥

किं शोचसि महाप्राज्ञ त्वं नो बुद्धिमतां वरः ।
 अशिवा पिशितान्यद्य विहरिष्यामहे वयं ॥ ११ ॥

जम्बुक उवाच ॥

शृणु मे त्वं महाबाहो यद्वाक्यं मूषिको ऽब्रवीत् ।
 10 धिग्बलं मृगराजस्य मयाद्यायं मृगो कृतः ॥ १२ ॥
 मद्बाहुबलमाश्रित्य तृप्तिमद्य गमिष्यति ।
 गर्जमानस्य तस्यैवमतो भक्ष्यं न रोचये ॥ १३ ॥

व्याघ्र उवाच ॥

ब्रवीति यदि स क्षेत्रं काले क्यस्मिन्प्रबोधितः ।
 15 स्वबाहुबलमाश्रित्य हनिष्ये ऽहं वनेचरान् ॥ १४ ॥
 खादिष्ये तत्र मांसानि इत्युक्त्वा प्रस्थितो वनं ॥ १५ ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु मूषिको ऽप्याज्ञगाम ह ।
 तमागतमभिप्रेत्य शृगालो ऽप्यब्रवीद्वचः ॥ १६ ॥

जम्बुक उवाच ॥

20 शृणु मूषिक भद्रं ते नकुलो यदिहाब्रवीत् ।
 मृगमांसं न खादेयं गरुमेतन्न रोचते ॥ १७ ॥
 मूषिकं भक्षयिष्यामि तद्भवाननुमन्यतां ।

तच्छ्रुत्वा मूषिको वाक्यं संत्रस्तः प्रगतो विलं ॥ १८ ॥
 ततः स्नात्वा स वै तत्र आज्ञगाम वृको नृप ।
 तमागतमिदं वाक्यमब्रवीज्जम्बुकस्तदा ॥ १९ ॥
 मृगराजो हि संक्रुद्धो न ते साधु भविष्यति ।
 सकलत्रस्विकृष्याति कुरुष्व यदनन्तरं ॥ २० ॥ 5
 एवं संचोदितस्तेन जम्बुकेन तदा वृकः ।
 ततो ऽवलुम्पनं कृत्वा प्रयातः पिशिताशनः ॥ २१ ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु नकुलो ऽप्याज्ञगाम ह ।
 तमुवाच महाराजं नकुलं जम्बुको वने ॥ २२ ॥
 स्वब्राह्मबलमाश्रित्य निर्जितास्ते ऽन्यतो गताः । 10
 मम दत्त्वा नियुङ्क्तं त्वं भुङ्क्तु मांसं यथेप्सितं ॥ २३ ॥
 नकुल उवाच ॥
 मृगराजो वृकश्चैत्र बुद्धिमानपि मूषिकः ।
 निर्जिता यच्चया वीरास्तस्माद्वीरतरो भवान् ॥ २४ ॥
 न त्वयाप्युत्सहे योऽमुमित्युक्त्वा सो ऽप्यपागमत् ॥ २५ ॥ 15
 कणिक उवाच ॥
 एवं तेषु प्रयातेषु जम्बुको कृष्टमानसः ।
 खादति स्म तदा मांसमेकः सन्मन्त्रनिश्चयात् ॥ २६ ॥
 एवं समाचरन्नित्यं सुखमेधेत भूपतिः ॥ २७ ॥
 भयेन भेद्येद्दीर्घं शूरमञ्जलिकर्मणा । 20
 लुब्धमर्थप्रदानेन समं न्यूनं तथैज्ञसा ॥ २८ ॥
 इति श्रीमहाभारत आदिपर्वणि जम्बुकनीतिः ॥

अथ श्रीमहाभारते ऽसत्जननिदर्शनं ॥

- वने महति कस्मिंश्चिदमनुष्यनिषेविते ।
 ऋषिर्मूलफलाहारो नियतो नियतेन्द्रियः ॥ १ ॥
- ५ दीक्षादमपरः शान्तः स्वाध्यायपरमः शुचिः ।
 उपवासविश्रुद्धात्मा सततं सत्त्वमास्थितः ॥ २ ॥
 तस्य संदृश्य सद्भावमुपविष्टस्य धीमतः ।
 सर्वे सत्त्वाः समीपस्था भवन्ति वनचारिणः ॥ ३ ॥
 सिंहुव्याघ्रगणाः क्रूरा मत्ताश्चैव महागजाः ।
 १० द्वीपिनः खड्गभङ्गूका ये चान्ये भीमदर्शनाः ॥ ४ ॥
 ते सुखप्रसन्नाः सर्वे भवन्ति क्षतजाशनाः ।
 [तस्यर्षेः शिष्यवच्चैव न्यग्भूताः प्रियकारिणः]
 दत्त्वा च ते सुखप्रसन्नं सर्वं यान्ति यथागतं ॥ ५ ॥
 ग्राम्यस्त्वेकः पशुस्तत्र नाजहात्स महामुनिं ।
 १५ भक्तो ऽनुरक्तः सततमुपवासकृशो ऽबलः ॥ ६ ॥
 फलमूलोदकाहारः शान्तः शिष्याकृतिर्यथा ॥ ७ ॥
 तस्यर्षेरुपविष्टस्य पादमूले महामते ।
 मनुष्यवद्गतो भावं स्नेहबद्धो ऽभवद्दृशं ॥ ८ ॥
 ततो ऽभ्ययान्महावीर्या द्वीपी क्षतजभोजनः ।
 २० अर्थमत्यन्तसंतुष्टः क्रूरः काल इवान्तकः ॥ ९ ॥
 त्नेलिक्यमानस्तृषितः पुद्गास्फोटनतत्परः ।
 व्यादितास्यः क्षुधाभुग्नः प्रार्थयानस्तदामिषं ॥ १० ॥

दृष्ट्वा तं क्रूरमायान्तं जीवितार्थी नराधिप ।
 प्रोवाच श्चा मुनिं तत्र तच्छृणुष्व विशांपते ॥ ११ ॥
 अशत्रुर्भगवन्नेष द्वीपी मां कृत्तुमिहति ।
 वत्प्रसादाद्द्वयं न स्यादस्मान्मम महामुने ॥ १२ ॥
 [तथा कुरु महाबाहो सर्वज्ञस्त्वं न संशयः] 5
 स मुनिस्तस्य विज्ञाय भावज्ञो भयकारणं ।
 रुतज्ञः सर्वसन्धानां तमैश्वर्यसमन्वितः ॥ १३ ॥

मुनिरुवाच ॥

न भयं द्वीपिनः कार्यं मृत्युतस्ते कथंचन ।
 एष स्वत्रुपरहितो द्वीपी भवसि पुत्रक ॥ १४ ॥ 10
 ततः श्चा द्वीपितां नीतो जाम्बूनदनिभाकृतिः ।
 चित्राङ्गो विस्फुरदंष्ट्रो वने वसति निर्भयः ॥ १५ ॥
 तं दृष्ट्वा संमुखे द्वीपी आत्मनः सदृशं पशुं ।
 अविहृदस्ततस्तस्य क्षणेन समपद्यत ॥ १६ ॥
 ततो ऽभ्ययान्महारौद्रो व्यादितास्यः क्षुधान्वितः । 13
 द्वीपिनं लेलिकृद्वक्रो व्याघ्रो रुधिरलालसः ॥ १७ ॥
 व्याघ्रं दृष्ट्वा क्षुधाविष्टं दंष्ट्रिणं वनगोचरं ।
 द्वीपी जीवितरत्नार्थमृषिं शरणमीयिवान् ॥ १८ ॥
 संवासत्रं परं स्नेहमृषिणा कुर्वता तदा ।
 स द्वीपी व्याघ्रतां नीतो रिपूणां बलवत्तरः ॥ १९ ॥ 20
 ततो दृष्ट्वा स शार्दूलो नाहनत्तं विशांपते ॥ २० ॥
 स तु श्चा व्याघ्रतां प्राप्य बलवान्पिशिताशनः ।

- न मूलफलभोगेषु स्पृहामप्यकरोत्तदा ॥ २१ ॥
 यथा मृगपतिर्नित्यं प्रकाङ्कति वनौकसः ।
 तथैव स महाराज व्याघ्रः समभवत्तदा ॥ २२ ॥
 व्याघ्रश्चोद्यजमूलस्थस्तपः सुप्तो हृतैर्मृगैः ।
 ७ गजश्चागात्तमुद्देशं मत्तो मेघ इवोत्थितः ॥ २३ ॥
 प्रभिन्नकरुः प्रांशुः पद्मी विततकुम्भकः ।
 सुविषाणो महाकायो मेघगम्भीरनिःस्वनः ॥ २४ ॥
 तं दृष्ट्वा कुञ्जरं मत्तमायान्तं बलगर्वितं ।
 व्याघ्रो हस्तिभयाच्चस्तस्तमृषिं शरणं ययौ ॥ २५ ॥
 10 ततो ऽनयत्कुञ्जरवं व्याघ्रं तमृषिसत्तमः ।
 महामेघनिभं दृष्ट्वा स भीतो क्त्वभवद्गजः ॥ २६ ॥
 ततः कलमषण्डानि वल्लकीगरुनानि च ।
 व्यचरत्स मुदा युक्तः पद्मरेणुविभूषितः ॥ २७ ॥
 कदाचिद्भ्रममाणस्य हस्तिनः संमुखं तदा ।
 15 ऋषेस्तस्योद्यजस्थस्य कालो ऽगहन्निशानिशं ॥ २८ ॥
 अथाजगाम तं देशं केशरी केशरारुणः ।
 गिरिकन्दरजो भीमः सिंहो नागकुलान्तकः ॥ २९ ॥
 तं दृष्ट्वा सिंहमायान्तं नागः सिंहभयार्दितः ।
 ऋषिं शरणमापिदे वेपमानो भयातुरः ॥ ३० ॥
 20 स ततः सिंहुतां नीतो नागेन्द्रो मुनिना तदा ।
 वन्यं नागणयत्सिंहं तुल्यजातिसमन्वयात् ॥ ३१ ॥
 दृष्ट्वा च सो ऽभवत्सिंहो वन्यो भयसमन्वितः ।

स चाश्रमे ऽवसत्सिंहस्तस्मिन्नेव महावने ॥ ३२ ॥
तद्गयात्यशवो नान्ये तपोवनसमीपतः ।
व्यदृश्यन्त तदा त्रस्ता जीविताकाङ्क्षिणास्तथा ॥ ३३ ॥
कदाचित्कालयोगेन सर्वप्राणिविहितकः ।
बलवान्क्षतजाह्वारो नानासङ्घभयंकरः ॥ ३४ ॥ 5
अष्टपादूर्ध्वनयनः शरभो वनगीचरः ।
तं सिंहं कृत्तुमागङ्गमुनेस्तस्य निवेशनं ॥ ३५ ॥
तं मुनिः शरभं चक्रे बलोत्कटमरिंदम ॥ ३६ ॥
ततः स शरभो वन्यो मुनेः शरभमग्रतः ।
दृष्ट्वा बलिनमत्युग्रं द्रुतं संप्राद्रवद्वनात् ॥ ३७ ॥ 10
स एवं शरभस्थाने संन्यस्तो मुनिना तदा ।
मुनेः पार्श्वगतो नित्यं शरभः सुखमाप्तवान् ॥ ३८ ॥
ततः शरभसंत्रस्ताः सर्वे मृगगणास्तदा ।
दिशः संप्राद्रवत्राजन्भयाङ्गीवितकाङ्क्षिणाः ॥ ३९ ॥
शरभो ऽप्यतिसंक्षुष्टो नित्यं प्राणिवधे रतः । 15
फलमूलाशनं कर्तुं नैकृत्स पिशिताशनः ॥ ४० ॥
ततो रुधिरतर्षेण बलिना शरभो ऽन्वितः ।
इषे तं मुनिं कृत्तुमकृतज्ञः श्रयोनिजः ॥ ४१ ॥
ततस्तेन तपःशक्त्या विदितो ज्ञानचक्षुषा ।
विज्ञाय स महाप्राज्ञो मुनिः श्रानं तमुक्तवान् ॥ ४२ ॥ 20
श्वा त्वं द्वीपिवमापन्नो द्वीपी व्याघ्रवमागतः ।
व्याघ्रान्नागो मद्पदुर्नागः सिंहवमागतः ॥ ४३ ॥

- सिंहस्त्रं ब्रह्ममापन्नो भूयः शरभतां गतः ।
 मया स्नेहपरितेन विसृष्टो न कुलान्वयः ॥ ४४ ॥
 यस्मादेवमपापं मां पापं हिंसितुमिहसि ।
 तस्मात्स्वयोनिमापन्नः शैव त्वं हि भविष्यसि ॥ ४५ ॥
 ६ ततो मुनिजनद्वेष्टा दुष्टात्मा प्राकृतो ऽबुधः ।
 ऋषिणा शरभः शतस्तद्रूपं पुनराप्तवान् ॥ ४६ ॥
 स श्चा प्रकृतिमापन्नः परं दैन्यमुपागतः ।
 ऋषिणा हंकृतः पापस्तपोवनबहिष्कृतः ॥ ४७ ॥

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वण्यसज्जननिदर्शनं ॥

अथ ब्रह्मपुराणे कण्डूपाख्यानं ॥

व्यास उवाच ॥

- तस्मिन्क्षेत्रे मुनिश्रेष्ठाः सर्वसत्त्वसुखावहे ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां फलदे पुरुषोत्तमे ॥ १ ॥
 कण्डुर्नाम महातेजा ऋषिः परमधार्मिकः ।
 15 सत्यवादी शुचिर्दान्तः सर्वभूतहिते रतः ॥ २ ॥
 जितेन्द्रियो जितक्रोधो वेदवेदाङ्गपारगः ।
 अवाप परमां सिद्धिमाराध्य पुरुषोत्तमं ॥ ३ ॥
 अन्ये ऽपि तत्र संसिद्धा मुनयः संयतेन्द्रियाः ।
 सर्वभूतहिता दान्ता जितक्रोधा विमत्सराः ॥ ४ ॥

मुनय ऊचुः ॥

कः स कण्डुः कथं नाम जगाम परमां गतिं ।
श्रोतुमिहामहे तस्य चरितं ब्रूहि सत्तम ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ॥

शृणुध्वं मुनिशार्दूलाः कथां तस्य मनोहरां । 5
प्रवक्ष्यामि समासेन मुनेस्तस्य विचेष्टितं ॥ ६ ॥
पवित्रे गौतमीतीरे विजने सुमनोहरे ।
कन्दमूलफलैर्मध्यैः समित्पुष्पकुशान्विते ॥ ७ ॥
कारणडववकैर्हसैः कूर्मैर्मद्गुभिरेव च ।
एतैश्चान्यैस्तथाकीर्णैः समन्ताञ्जलचारिभिः ॥ ८ ॥ 10
तत्राश्रमपदं कण्डोर्बभूव मुनिसत्तमाः ।
नानाद्रुमलताकीर्णं नानामृगगणान्वितं ॥ ९ ॥
तपस्तेपे मुनिस्तत्र सुमहत्परमाद्भुतं ।
व्रतोपवासैर्निर्यमैः स्नानमौनसुसंयुतैः ॥ १० ॥
ग्रीष्मे पञ्चतपा भूत्वा वर्षासु स्थण्डिलेशयः । 15
आर्द्रवासास्तु हेमन्ते स तेपे सुमहत्तपः ॥ ११ ॥
दृष्ट्वा तु तपसो वीर्यं मुनेस्तस्य सुविस्मिताः ।
बभूवुर्देवगन्धर्वाः सिद्धविद्याधरास्तथा ॥ १२ ॥
भूमिं तथान्तरीक्षं च दिवं च मुनिसत्तमाः ।
कण्डुः स तापयामास त्रैलोक्यं तपसो वशात् ॥ १३ ॥ 20
अहो तस्य परं धैर्यमहो तस्य परं तपः ।
इत्यब्रुवंस्तदा देवा दृष्ट्वा तं तपसि स्थितं ॥ १४ ॥

मन्त्रयामासिरे व्ययाः शक्रेण सहितास्तदा ।

भयात्तस्य समुद्दिग्नास्तपोविघ्नमभीप्सवः ॥ १५ ॥

ज्ञात्वा तेषामभिप्रायं शक्रस्त्रिभुवनेश्वरः ।

प्रह्लोचाख्यां वरारोह्यां रूपयौवनगर्वितां ॥ १६ ॥

5 सुमध्यां चारुदशनां पीनश्रोणिपयोधरां ।

सर्वलक्षणसंपन्नां प्रोवाच बलसूदनः ॥ १७ ॥

शक्र उवाच ॥

प्रह्लोचे गह्व शीघ्रं त्वं यत्रासौ तपते मुनिः ।

विघ्नार्थं तस्य तपसः क्षोभयस्व च तं श्रुभे ॥ १८ ॥

10

प्रह्लोचोवाच ॥

तव वाक्यं सुरश्रेष्ठ करोमि सततं प्रभो ।

किंतु शङ्का ममैवात्र जीवितस्य च संशयः ॥ १९ ॥

बिभेमि तं मुनिश्रेष्ठं ब्रह्मचर्यव्रते स्थितं ।

दीप्ततेजसमत्युग्रं ज्वलनार्कसमप्रभं ॥ २० ॥

15 ज्ञात्वा मां च मुनिः क्रोधाद्विघ्नार्थं समुपागतां ।

कण्डुः परमतेजस्वी शायं दास्यति दुःसहं ॥ २१ ॥

उर्वशी मेनका रम्भा घृताची पुञ्जिकस्थला ।

विश्वाची सहजन्मा च पूर्वचित्तिस्तिलोत्तमा ॥ २२ ॥

अलम्बुषा मिश्रकेशी शशिलेखा च वामना ।

20 अन्याश्चाप्सरसः सन्ति रूपयौवनगर्विताः ॥ २३ ॥

सुमध्याश्चारुदशनाः पीनोन्नतपयोधराः ।

कामप्रचारुकुशलास्तत्र ताः संनियोजय ॥ २४ ॥

व्यास उवाच ॥

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा पुनराह शचीपतिः ।

शक्र उवाच ॥

तिष्ठन्तु नाम चान्यास्तास्त्रं चात्र कुशला श्रुभे ॥ २५ ॥

कामं वसन्तं वायुं च महायार्थं ददामि ते ।

६

तैः सार्द्धं गह् सुश्रोणि यत्रास्ते स महामुनिः ॥ २६ ॥

व्यास उवाच ॥

शक्रस्य वचनं श्रुत्वा तदा सा चारुलोचना ।

जगामाकाशमार्गेण तैः सार्द्धमुत्तमं मुनेः ॥ २७ ॥

सा गत्वा तत्र रुचिरं ददर्श मुनिसत्तमं ।

10

मुनिं च दीप्ततपसमाश्रमस्थमकल्मषं ॥ २८ ॥

अपश्यत्सा वनं रम्यं तैः सार्द्धं नन्दनोपमं ।

पुण्यं पद्मवनोपेतं शाखामृगगणाकुलं ॥ २९ ॥

सर्वर्तुफलभाराद्यान्सर्वर्तुकुसुमोऽऽवल्लान् ।

अपश्यत्पादपांश्चैव विहङ्गरुतनादितान् ॥ ३० ॥

15

आम्नानाम्नातकान्भव्यान्नारिकेलान्सतिन्दुकान् ।

चूतान्विन्व्वांस्तथा जम्बूर्दडिमान्वीजपूरकान् ॥ ३१ ॥

पारावतांस्तथा कोलांस्तथान्यानस्रवेतसान् ।

शालांस्तालांस्तमालांश्च सप्तपर्णांश्च चम्पकान् ॥ ३२ ॥

भल्लातकानामलकान्दूरीतकविभीतकान् ।

20

अन्यांश्च पादपाञ्च्रेष्ठानपश्यत्फलपुष्पितान् ॥ ३३ ॥

चकोरैः शतपत्त्रैश्च भृङ्गराजैस्तथा शुकैः ।

- कोकिलैः कलविङ्कैश्च हारितैर्जीविनीवकैः ॥ ३४ ॥
 प्रियपुत्रैश्चातकैश्च तथान्यैर्विविधैः खगैः ।
 श्रोत्ररम्यं सुमधुरं कृत्तद्विः परिवेष्टितान् ॥ ३५ ॥
 सरांसि च मनोज्ञानि प्रसन्नसलिलानि च ।
 5 कुमुदः पुण्डरीकैश्च आचितानि समन्ततः ॥ ३६ ॥
 एवं दृष्ट्वा वनं रम्यं तैः सार्द्धं परमाहुतं ।
 इन्द्रेण प्रेषिता जेतुं तपस्तस्य महात्मनः ॥ ३७ ॥
 प्रोवाच कामं वायुं च वसन्तं च द्विजोत्तमाः ।
 कुरुध्वं मम साहाय्यं सर्वं यूयं पृथक्पृथक् ॥ ३८ ॥
 10 एवमुक्त्वा तदा सा तु तथेत्युक्त्वा सुरैस्ततः ।
 प्रत्युवाचाद्य यास्यामि यत्रासौ संस्थितो मुनिः ॥ ३९ ॥
 अद्य तं देह्यन्तारं प्रयुक्तेन्द्रियवाजिनं ।
 चलच्छास्त्रं चलद्रश्मिं करिष्यामि कुसारथिं ॥ ४० ॥
 ब्रह्मा जनार्दनो वापि यदिवा नीललोहितः ।
 15 तथाप्यद्य करिष्यामि कामवाणकृतान्तरं ॥ ४१ ॥
 इत्युक्त्वा प्रजगामाथ यत्रासौ तिष्ठते मुनिः ।
 महातपःप्रभावेण प्रशान्तश्चापदाश्रमे ॥ ४२ ॥
 सा पुंस्कोकिलमाधुर्यं नदीतीरे व्यवस्थिता ।
 स्तोत्रमन्त्रास्थिता तस्मिन्नगायत वराप्सराः ॥ ४३ ॥
 20 तावद्वसतः सहसा वसन्तमकरोत्तदा ।
 कोकिलालापमधुरमाकालिकमनोहरं ॥ ४४ ॥
 ववौ गन्धर्वश्चैव मलयार्द्रनिकेतनः ।

उच्चावचानि पुष्पाणि पातयंश्च पुनः पुनः ॥ ४५ ॥

पुष्पवाणधरश्चैव गत्वा तस्य समीपतः ।

मुनिं संक्षोभयामास स कामस्तस्य मानसं ॥ ४६ ॥

ततो गीतध्वनिं श्रुत्वा मुनिर्विस्मयमागतः ।

जगाम यत्र सा सुभ्रूः कामवाणप्रपीडितः ॥ ४७ ॥

5

दृष्ट्वा तामरुसद्गुष्टो विस्मयोत्फुल्ललोचनः ।

भ्रष्टोत्तरीयो विकलः पुलकाञ्चितविग्रहः ॥ ४८ ॥

मुनिरुवाच ॥

कासि कस्यासि सुश्रोणि सुभगे चारुहासिनि ।

मनो हरसि मे सुभ्रु ब्रूहि सत्यं सुमध्यमे ॥ ४९ ॥

10

प्रह्लोचोवाच ॥

तव कर्मकरा चाहं पुष्पार्थं च समागता ।

आदेशं देहि मे क्षिप्रं किं करोमि तवाज्ञया ॥ ५० ॥

व्यास उवाच ॥

श्रुत्वैवं वचनं तस्यास्त्यक्त्वा धैर्यं विमोहितः ।

15

आदाय रूस्ते तां बालां प्रविवेश स्वमाश्रमं ॥ ५१ ॥

ततः कामश्च वायुश्च वसन्तश्च द्विजोत्तमाः ।

जग्मुर्यथागताः सर्वे कृतकृत्यास्त्रिविष्टपं ॥ ५२ ॥

शशंसुश्च हरिं गत्वा तस्यास्तस्य च चेष्टितं ।

स्तुत्वा शक्रं ततो देवाः प्रीताः सुमनसो ऽभवन् ॥ ५३ ॥ 20

स च काण्डुस्तया सार्द्धं प्रविशन्नेव चाश्रमं ।

आत्मनः परमं रूपं चाकरोन्मन्मथाकृति ॥ ५४ ॥

- रूपयौवनसंपन्नमतीव सुमनोहरं ।
 दिव्यालंकारसंयुक्तं द्विष्टवरिषाकृति ॥ ५५ ॥
 दिव्यवस्त्रधरं कालं दिव्यस्रग्गन्धभूषितं ।
 सर्वोपभोगसंपन्नं सहसा तपसो बलात् ॥ ५६ ॥
 5 दृष्ट्वा सा तस्य तद्रूपं परं विस्मयमागता ।
 अहो अस्य तपोवीर्यमित्युक्त्वा मुदिता बभौ ॥ ५७ ॥
 स्नानं संध्यां जपं ह्योमं स्वाध्यायं देवतार्चनं ।
 व्रतोपवासनियमं ध्यानं च मुनिसत्तमाः ॥ ५८ ॥
 त्यक्त्वा स रेमे मुदितस्तया सार्द्धमहर्निशं ।
 10 मन्मथाविष्टहृदयो बुबुधे न तपःक्षयं ॥ ५९ ॥
 संध्यां रात्रिं दिनं पक्षं मासर्वयनह्वयनं ।
 न बुबोध गतं कालं विषयासक्तमानसः ॥ ६० ॥
 सा च तं कामजैर्भावैर्विदग्धा रक्षसि द्विजाः ।
 रमयामास सुश्रोणी प्रचारकुशला तदा ॥ ६१ ॥
 15 एवं कण्डुस्तया सार्द्धं वर्षाणामधिकं शतं ।
 अतिष्ठन्मन्दरं द्रोण्यां ग्राम्यधर्मरतो मुनिः ॥ ६२ ॥
 सा तं प्राह महाभागं गन्तुमिहाम्यहं दिवं ।
 प्रसादसुमुखो ब्रह्मन्ननुज्ञातुं त्वमर्हसि ॥ ६३ ॥
 तथैवमुक्तः स मुनिस्तस्यामासक्तमानसः ।
 20 दिनानि कतिचिद्भद्रे स्थीयतामित्यभाषत ॥ ६४ ॥
 एवमुक्त्वा ततस्तेन साग्रं वर्षशतं पुनः ।
 बुभुजे विषयांस्तन्वी तेन सार्द्धं महात्मना ॥ ६५ ॥

पुनर्गते वर्षशते साधिके सा शुभानना ।
 यामीत्याह दिवं ब्रह्मन्प्रणयात्स्मितशोभिनी ॥ ६६ ॥
 उक्तस्तथैवं स मुनिरुपगृह्यायतेक्षणां ।
 इहास्यतां क्षणां सुभ्रु चिरकालं गमिष्यसि ॥ ६७ ॥
 तथा प्रतीता सुश्रोणी सह तेनर्षिणा पुनः । 5
 शतद्वयं किञ्चिद्रूनं वर्षाणामन्वतिष्ठत ॥ ६८ ॥
 गमनाय महाभागो देवराजनिवेशनं ।
 प्रोक्तः प्रोक्तस्तया तन्व्या स्थीयतामित्यभाषत ॥ ६९ ॥
 तं शापभवभीरुश्च दक्षिण्येन च दक्षिणा ।
 प्रोक्ता प्रणयभङ्गार्तिवेदिनी न जहौ मुनिं ॥ ७० ॥ 10
 तथा च रमतस्तस्य परमर्षेरुहर्निशं ।
 नवं नवमभूत्प्रेम मन्मथासक्तचेतसः ॥ ७१ ॥
 एकदा तु वरायुक्तो निश्चक्रामोठजान्मुनिः ।
 निष्क्रान्तमेव कुत्रेति गम्यते प्राह सा शुभा ॥ ७२ ॥
 इत्युक्तः स तथा प्राह परिवृत्तमहः शुभे । 15
 संधोपास्तिं करिष्यामि क्रियालोपो ऽन्यथा भवेत् ॥ ७३ ॥
 ततः प्रहस्य मुदिता सा तं प्राह महामुनिं ।
 किमद्य सर्वधर्मज्ञ परिवृत्तमहस्तव ॥ ७४ ॥

मुनिरुवाच ॥

प्रातस्वमागता भद्रे नदीतीरमिदं शुभं । 20
 मया दृष्टासि सुश्रोणि प्रविष्टा च ममाश्रमं ॥ ७५ ॥
 इयं च वर्तते संध्या परिणाममहर्गतं ।

अवह्वासः किमर्थो ऽयं सद्भावः कथ्यतां मम ॥ ७६ ॥

प्रह्लोचोवाच ॥

प्रत्यूषस्यागता ब्रह्मन्सत्यमेतन्न ते मृषा ।

किंत्वद्य तस्य कालस्य गतान्यब्दशतानि वै ॥ ७७ ॥

5

व्यास उवाच ॥

ततः ससाधसो विप्रस्तां पप्रहायतेक्षणां ।

कथ्यतां भीरु कः कालो गतो मे रमतस्त्वया ॥ ७८ ॥

प्रह्लोचोवाच ॥

सप्तोत्तराण्यतीतानि नव वर्षशतानि वै ।

10 षण्मासाश्च तथैवान्यत्समतीतं दिनत्रयं ॥ ७९ ॥

मुनिरुवाच ॥

सत्यं भीरु वदस्येतत्परिहासो ऽथवा तव ।

दिनमेकमहं मन्ये त्वया सार्द्धमिहोषितं ॥ ८० ॥

प्रह्लोचोवाच ॥

15 वदिष्याम्यनृतं ब्रह्मन्कथमत्र तवान्तिके ।

विशेषेणायि भवता पृष्टा धर्मानुवर्तिना ॥ ८१ ॥

व्यास उवाच ॥

निशम्य तद्वचस्तस्याः स मुनिर्द्विजसत्तमाः ।

धिग्धिक्कामित्यथोवाच विनिन्यात्मानमात्मना ॥ ८२ ॥

20

मुनिरुवाच ॥

तपांसि मम नष्टानि भ्रष्टो ब्रह्मविदां वरः ।

कृतो विवेकः केनापि योषिन्मोहाय निर्मिता ॥ ८३ ॥

ऊर्मिषट्कातिगं ब्रह्म ज्ञेयमात्मज्ञयेन मे ।
 गतिरेषा कृता येन धित्तं काममहाग्रहं ॥ ८४ ॥
 व्रतानि मम वेदाप्तिः करणान्यखिलानि च ।
 नरकग्राममार्गेण सङ्गेनापकृतानि मे ॥ ८५ ॥

व्यास उवाच ॥

5

विनिन्द्येत्थं स धर्मज्ञः स्वयमात्मानमात्मना ।
 तामप्सरसमासीनामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ८६ ॥

मुनिरुवाच ॥

गहू पापे यथाकामं यत्कार्यं तच्चया कृतं ।
 देवराजस्य मत्तोभं कुर्वत्या भावचेष्टितैः ॥ ८७ ॥
 न तां करोम्यहं भस्म क्रोधतीव्रिणा वह्निना ।
 सतां साप्तपदं मैत्रमुषितो ऽहं त्वया सह ॥ ८८ ॥
 अथवा तव दोषः कः किं वा कुर्यामहं तव ।
 ममैव दोषो नितरां येनाहमजितेन्द्रियः ॥ ८९ ॥
 यथाशक्ति कृतार्थिन्या कृतो मत्तपसो व्ययः ।
 त्वया नियुक्तया देवैर्मम योगबलार्दितैः ॥ ९० ॥

10

15

व्यास उवाच ॥

यावदित्थं स विप्रर्षिरब्रवीत्तां सुमध्यमां ।
 तावच्चलत्स्वेदजला सा बभूवातिवेपथुः ॥ ९१ ॥
 प्रवेपमानां सततं स्विन्नगात्रलतां स तां ।
 गहू गहेति स क्रोधाडुवाच मुनिसत्तमः ॥ ९२ ॥
 सा तु निर्भर्त्सिता तेन विनिष्क्रम्य तदाश्रमात् ।

20

आकाशगामिनी स्वेदं ममार्जं तरुपल्लवैः ॥ १३ ॥
 वृक्षादृक्षं ययौ बाला तदग्रारुणपल्लवैः ।
 निर्ममार्जं च गात्राणि गलत्स्वेदजलानि वै ॥ १४ ॥
 ऋषिणा यस्तदा गर्भस्तस्या देहे समाहितः ।
 5 निर्जगाम स रोमाञ्चस्वेदरूपी तदङ्गतः ॥ १५ ॥
 सोमेनाप्यायितो गोभिः शतधा ववृधे शनैः ।
 मारिषा नाम कन्याभूदृक्षाणां चारुलोचना ॥ १६ ॥
 प्राचेतसानां सा भार्या दक्षस्य जननी द्विजाः ॥ १७ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणे गौतमीमाहात्म्ये स्वयंभुवृषिसंवादे
 10 कण्डूपाख्यानं ॥

अथ श्रीरामायणे ऋष्यशृङ्गोपाख्यानं ॥

इति पृष्ठः सुमन्त्रस्तदाख्यातुमुपचक्रमे ।
 आनीत ऋष्यशृङ्गो ऽसौ येनोपायेन मन्त्रिभिः ॥ १ ॥
 लोमपादममाल्यास्त इदमूर्चुर्महीपते ।
 15 उपायो निरपायो ऽयमस्माभिः परिचिन्तितः ॥ २ ॥
 ऋष्यशृङ्गो वनचरस्तपस्येकरसे रतः ।
 अनभिज्ञः स नारीणां विषयाणां सुखस्य च ॥ ३ ॥
 इन्द्रियार्थैर्भिमतैर्नरचित्तप्रहारिभिः ।

लोभयित्वाभ्युपायेन शीघ्रमानोयतां वनात् ॥ ४ ॥
नावः सुचित्राः कल्प्यन्तां नानाकृत्रिमवृत्तकाः ।
पूपपत्रा लडुफला मधुदुग्धघृतस्रवाः ॥ ५ ॥
कृत्रिमानि फलान्यत्र घृताखण्डयुतानि च ।
नानास्वादूनि मिष्टानि सुगन्धीनि ब्रह्मन्यपि ॥ ६ ॥ 5
तत्र कृत्रिमवृत्ताश्च नानापक्षिसमन्विताः ।
सुगन्धपुष्पधरणा नानावस्त्रसमावृताः ॥ ७ ॥
एवंविधासु नौकासु तिष्ठन्तु वरयोषितः ।
यौवनोन्मत्तनयनाः सर्वाः सर्वाङ्गशोभनाः ॥ ८ ॥
गीतवादित्रकुशला नृत्येषु कुशलास्तथा । 10
उपायज्ञाः कलाज्ञाश्च वैशिके परिनिष्ठिताः ॥ ९ ॥
मुनिवेशपरिहृन्नास्तत्र गहन्तु योषितः ।
रहस्युपेत्य ता एनमानयन्तु शुभव्रतं ॥ १० ॥
श्रुत्वा तथेति तान्नाज्ञा प्रत्युवाच विचारयन् ।
मन्त्रिभिः सहितश्चैव तदा स कृतवांस्तथा ॥ ११ ॥ 15
वारमुष्यास्तथा वेश्याः गत्वा तन्निर्जनं वनं ।
नातिदूरे तदा तस्थुराश्रमस्य महामुनेः ॥ १२ ॥
तस्य संदर्शनार्थिन्य ऋषिपुत्रस्य धीमतः ।
विभाण्डकभयोद्विग्ना वनगुल्मलतावृताः ॥ १३ ॥
चारयित्वा तु तमृषिमाश्रमाद्भिर्निर्गतं । 20
तस्य संदर्शने तस्थुर्ऋषिपुत्रात्तिके ततः ॥ १४ ॥
चित्रं संक्रीडमानास्ताः क्रीडनैर्विविधैस्तदा ।

- कन्दुकैश्चैव गायत्र्यः क्रोडत्यः प्लुतवल्गितैः ॥ १५ ॥
 मद्विकृलिताः काश्चित्प्रपतत्युत्पतन्ति च ॥ १६ ॥
 नयनभ्रुविकारैश्च कृस्तैरम्बुजसंनिभिः ।
 संज्ञाश्च ताः प्रकुर्वत्यः पुंसां कृष्विविवर्धनाः ॥ १७ ॥
- १) नूपुराशिक्षितरवैः कोकिलाभिरुतेन च ।
 गन्धर्वनगरप्रख्यं प्रगीतमिव तद्वनं ॥ १८ ॥
 धूमनैश्च वासोभिः श्लक्ष्णैरङ्गदभूषणैः ।
 परस्परं विनिघ्नत्यः शोभन्ते ललितेन च ॥ १९ ॥
 कामसंजननार्थाय ऋषिपुत्रस्य धीमतः ।
- २) सर्वतः प्रकिरन्ति स्म ललमाना वराङ्गनाः ॥ २० ॥
 अभूतपूर्वं तद्दृष्ट्वा विस्मितः साधसं गतः ।
 निश्चक्रामाश्चमात्तूर्णामृष्यशृङ्ग ऋषेः सुतः ॥ २१ ॥
 न तेन जन्मप्रभृति दृष्टपूर्वास्तथाविधाः ।
 नार्यो वा पुरुषा वान्ये पुरराष्ट्रनिवासिनः ॥ २२ ॥
- ३) स तं देशमुपागम्य ज्ञातकौतूहलस्तदा ।
 विभाण्डकसुतो राजंस्तस्थौ परमविस्मितः ॥ २३ ॥
 ताश्च तं विस्मितं दृष्ट्वा जगुः कल्पदाक्षरं ।
 गीतं मधुरभाषिण्यो जहसुश्चायतेक्षणाः ॥ २४ ॥
 अत्रुवश्चैनमभ्याशमागम्य मद्विकृलिताः ।
- ४) को ऽसि कस्य सुतश्च त्वं वरावान्समुपागतः ॥ २५ ॥
 एकश्च विजने ऽरण्ये कस्माच्चरसि शंस नः ।
 ज्ञातुं त्वां वयमिहामस्तत्त्वमाचद्व नः प्रभो ॥ २६ ॥

अदृष्टपूर्वास्ता दृष्ट्वा काम्यत्रुपास्ततः स्त्रियः ।
 ऋषिपुत्रस्तदात्मानमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ २७ ॥
 पिता विभाण्डको नाम मर्कृषिः काश्यपोत्तमः ।
 तस्याहमौरसः पुत्र ऋष्यशृङ्ग इति श्रुतः ॥ २८ ॥
 आश्रमो ऽयमिहास्माकं स्वाडुमूलफलान्वितः । 5
 करिष्ये तत्र पूजां वः सर्वेषामभिगम्यतां ॥ २९ ॥
 ऋषिपुत्रवचः श्रुत्वा तासां मतिरजायत ।
 तदाश्रमपदं द्रष्टुं प्रज्ञमुः सहितास्ततः ॥ ३० ॥
 तासां पूजां ततः चक्रे ऋष्यशृङ्ग ऋषेः सुतः ।
 पाद्यार्घ्यासनदानेन स्वाडुमूलफलेन च ॥ ३१ ॥ 10
 प्रतिगृह्य तु तां पूजां सर्वास्ताः परिशङ्किताः ।
 ऋषेः शापभयोद्विग्ना गमनाय मनो दधुः ॥ ३२ ॥
 ऊचुश्चैनं सुमधुरं ता हसत्य इदं वचः ॥ ३३ ॥
 अस्माकमप्यृषेः पुत्र स्वाहूनीमानि भक्षय ।
 फलान्याश्रमज्ञातानि यदि ते रोचते ऽनघ ॥ ३४ ॥ 15
 अथास्मै प्रददुः स्वाहून्मोदकान्फलसंनिभान् ।
 अन्यांश्च विविधान्भक्षान्मधूनि मधुराणि च ॥ ३५ ॥
 तीर्थोदकमिदं तावत्पीयतामिति सुव्रत ।
 परिष्वजिरे चैनं हसत्यो मदविह्वलाः ॥ ३६ ॥
 परिपस्पृशिरे चैनं पीनैरुरसिर्मुहुः । 20
 श्रोत्रमूले चोपजेपुर्वदनैर्मधुगन्धिभिः ॥ ३७ ॥
 सो ऽमन्यत फलानीति मोदकांस्तान्सुवर्तितान् ।

- भक्षांश्चास्वाद्य विविधान्फलाकारान्सुयोजितान् ॥ ३८ ॥
 अनास्वादितपूर्वाणि फलान्यास्वाद्य तानि सः ।
 मधूनि च सुगन्धीनि पीवा प्रमुदितो ऽभवत् ॥ ३९ ॥
 सुकुमारैश्च तैरङ्गैस्ताभिः स्पृष्टो व्यमुक्ष्यत ।
 5 स्पृहयामास तासां च स्पर्शस्य ललितस्य च ॥ ४० ॥
 अथापृच्छ मुनेः पुत्रं ताः स्त्रियः प्रययुस्ततः ।
 स्वमाश्रमपदं नाम व्यपदिश्याविद्वरतः ॥ ४१ ॥
 तासु प्रतिगतास्वेव ऋष्यश्रृङ्गः समुत्सुकः ।
 तद्गतेनैव मनसा न निद्रामध्यगहत् ॥ ४२ ॥
 10 अथाज्ञगाम भगवान्काश्यपः स्वं निवेशनं ।
 ध्यायमानं च तं दृष्ट्वा ऋष्यश्रृङ्गं समुत्सुकं ॥ ४३ ॥
 पप्रह काश्यपः पुत्रं कस्मान्मां नाभिनन्दसि ।
 चिन्तासागरमध्यस्थमद्य त्वां तात लक्षये ॥ ४४ ॥
 न ह्रीदृशं तापसानां रूपं भवति कर्हिचित् ।
 15 शीघ्रमाचद्व मे पुत्र किमिदं वैकृतं कृतं ॥ ४५ ॥
 एवमुक्तः काश्यपेन प्रोवाच पितरं तदा ।
 भगवन्निरु मे दृष्टास्तापसाः शुभलोचनाः ॥ ४६ ॥
 सुकुमारैरुरसिजैः पनिरत्यद्दुतोपमैः ।
 परिपस्पृशिरे मां च गाढमालिङ्ग्य सर्वशः ॥ ४७ ॥
 20 गायन्ति सुकुमाराणि मनोज्ञानि मुहुर्मुहुः ।
 क्रीडन्ति चाद्भुताकारैर्नयनभ्रूविचेष्टितैः ॥ ४८ ॥
 अब्रवीद्भगवाञ्श्रुत्वा ऋष्यश्रृङ्गवचस्तदा ॥ ४९ ॥

रक्षांस्येतेन त्रुपेन तपसो नाशनाय वै ।
 विश्रम्भस्ते न कर्तव्यस्तेषु पुत्र कथंचन ॥ ५० ॥
 एवमुक्त्वा ऋष्यशृङ्गं समाश्रास्य च काश्यपः ।
 उषित्वा रजनीमिकामरण्यं स जगाम ह ॥ ५१ ॥
 अथापरेद्युस्तं देशमाज्ञगाम पुनस्वरन् । 5
 मनोज्ञत्रुपास्ता यत्र दृष्टा वै चारुमध्यमाः ॥ ५२ ॥
 ताश्च दृष्ट्वैव दूरान्तमायान्तं काश्यपात्मजं ।
 प्रत्युद्गम्याब्रुवन्प्राक्तं प्रहसत्य इदं तदा ॥ ५३ ॥
 एक्षाश्रमपदं रम्यं पश्यास्माकमपि प्रभो ।
 तत्र पूजामवाप्याय्यां पुनरभ्यागमिष्यसि ॥ ५४ ॥ 10
 श्रुत्वैतद्वचनं तासां स्त्रीणामतिमनोरुरं ।
 गमनाय मतिं चक्रे तश्चैनं निन्युरङ्गनाः ॥ ५५ ॥
 आनीयमान एवाथ तस्मिन्नृषिसुते ततः ।
 प्रववर्ष तदा देवस्तस्य राष्ट्रे महीपतेः ॥ ५६ ॥
 विभाण्डकश्च विपिनादाज्ञगाम स्वमालयं । 15
 वन्यं मूलफलं प्रायं भारार्तः सो ऽविशत्तदा ॥ ५७ ॥
 शून्यमावसथं दृष्ट्वा पुत्रदर्शनलालसः ।
 परिश्रान्तस्तथैवासावकृत्वा पादधावनं ॥ ५८ ॥
 चुक्रोश ऋष्यशृङ्गेति सर्वतः प्रविलोकयन् ।
 न चापश्यत्सुतं तत्र काश्यपो भगवानृषिः ॥ ५९ ॥ 20
 ग्रामांश्च परिपप्रह गोकुलानि च सर्वशः ।
 कस्यैव विषयः सौम्यो ग्रामाश्च बद्धगोधनाः ॥ ६० ॥

- ऋषेर्वचनमाज्ञाय सर्वे ते गोषु जीविनः ।
 कृताञ्जलिपुटा भूत्वा विनयेनाचचक्षिरे ॥ ६१ ॥
 अङ्गेषु प्रथितो राजा लोमपाद् इति श्रुतः ॥ ६२ ॥
 तेनाभिसृष्टा ब्रह्मर्षे ग्रामा क्येते सगोकुलाः ।
 5 पूजार्थमृष्यशृङ्गस्य विभाण्डकसुतस्य वै ॥ ६३ ॥
 एवमुक्तस्तु स ऋषिर्दृष्ट्वा वै ध्यानचक्षुषा ।
 भविष्यमेव तज्ज्ञात्वा प्रीतात्मा संन्यवर्तत ॥ ६४ ॥
 ऋषिपुत्रो ऽपि धर्मात्मा नौयानवरमास्थितः ।
 महाज्ञलौघवर्षेण राजधानीमुपाययौ ॥ ६५ ॥
 10 वर्षेणैवागतं विप्रं स हि मत्वा नराधिपः ।
 प्रत्युद्गम्यार्चयांचक्रे शिरसा च महीं ययौ ॥ ६६ ॥
 अर्घ्यं च प्रददावस्मै पुरस्कृत्य पुरोहितं ।
 शान्तःपुरजनश्चैनं प्रपेदे शात्वयन्निव ॥ ६७ ॥
 महाहैश्चेप्सितैर्भगिर्युयोजिनं प्रसादयन् ।
 15 स्वयं चोपचचारैनं मन्युर्मास्येह भूदिति ॥ ६८ ॥
 तदा कन्यां ददावस्मै भार्या कमललोचनां ।
 शान्तां शान्तेन मनसा दत्त्वा कृषमवाप च ॥ ६९ ॥
 एवं संन्यवसत्तत्र सर्वकामैः सुपूजितः ।
 ऋष्यशृङ्गो महातेजाः शान्तया सह भार्यया ॥ ७० ॥
 20 इति श्रीरामायण ऋष्यशृङ्गोपाख्यानं समाप्तं ॥

अथ श्रीमहाभारते पुरुषकाराख्यानं ॥

भीष्म उवाच ॥

दैवमानुषयोः किं स्वित्कर्मणोः श्रेष्ठमित्युत ।

पुरा वसिष्ठो भगवान्पितामहमपृच्छत ॥ १ ॥

ततः पद्मोद्भवो राजन्देवदेवः पितामहः ।

5

उवाच मधुरं वाक्यमर्थवद्भेतुभूषितं ॥ २ ॥

ब्रह्मोवाच ॥

नावीजं ज्ञायते किञ्चिन्न वीजेन विना फलं ।

वीजाद्वीजं प्रभवति वीजादेव फलं स्मृतं ॥ ३ ॥

यादृशं वपते वीजं क्षेत्रमासाद्य कर्षकः ।

10

सुकृते दुष्कृते वापि तादृशं लभते फलं ॥ ४ ॥

यथा वीजं विना क्षेत्रमुप्तं भवति निष्फलं ।

तथा पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ५ ॥

क्षेत्रं पुरुषकारस्तु दैवं वीजमुदाहृतं ।

क्षेत्रवीजसमायोगात्ततः शस्यं समृध्यते ॥ ६ ॥

15

कर्मणः फलनिर्वृत्तिं स्वयमश्नाति कारकः ।

प्रत्यक्षं दृश्यते लोके कृतस्यापकृतस्य च ॥ ७ ॥

श्रुतेन कर्मणा सौख्यं दुःखं पापेन कर्मणा ।

कृतं फलति सर्वत्र नाकृतं भुज्यते चाचित् ॥ ८ ॥

कृती सर्वत्र लभते प्रतिष्ठां भाग्यसंयुतां ।

20

अकृती लभते भ्रष्टः क्षते क्षारावसेचनं ॥ ९ ॥

- तपसा रूपसौभाग्यं रत्नानि विविधानि च ।
 प्राप्यते कर्मणा सर्वं न दैवादकृतात्मना ॥ १० ॥
 तथा स्वर्गश्च भोगाश्च निष्ठा या च मनीषिता ।
 सर्वं पुरुषकारेण कृतेनेहोपलभ्यते ॥ ११ ॥
- ८ ज्योतीषि त्रिदशा नागा यक्षाश्चन्द्रार्कमारुताः ।
 सर्वे पुरुषकारेण मानुष्यादेवतां गताः ॥ १२ ॥
 अर्थो वा मित्रवर्गो वा ऐश्वर्यं वा कुलान्वितं ।
 श्रीश्चापि दुर्लभा भोक्तुं तथैवाकृतकर्मभिः ॥ १३ ॥
 शौचेन लभते विप्रः क्षत्रियो विक्रमेण तु ।
- १० वैश्यः पुरुषकारेण प्रूढः शुश्रूषया श्रियं ॥ १४ ॥
 नादातारं भजत्यर्था न क्लीबं नापि निष्क्रियं ।
 नाकर्मशीलं नाशूरं तथा नैवातपस्विनं ॥ १५ ॥
 येन लोकास्त्रयः सृष्टा दैत्याः सर्वाश्च देवताः ।
 स एष भगवान्विष्णुः समुद्रे तप्यते तपः ॥ १६ ॥
- १५ स्वं चेत्कर्मफलं न स्यात्सर्वमेवाफलं भवेत् ।
 लोको दैवं समालक्ष्य उदासीनो भवेन्ननु ॥ १७ ॥
 अकृत्वा मानुषं कर्म यो दैवमनुवर्तते ।
 वृथा श्राम्यति संप्राप्य पतिं क्लीबमिवाङ्गना ॥ १८ ॥
 न तथा मानुषे लोके भयमस्ति शुभाशुभे ।
- २० यथा त्रिदशलोकेषु भयमन्येन ज्ञायते ॥ १९ ॥
 कृतः पुरुषकारस्तु दैवमेवानुवर्तते ।
 न दैवमकृते किञ्चित्कस्यचिद्दातुमर्हति ॥ २० ॥

यथा स्थानान्यनित्यानि दृश्यन्ते दैवतेष्वपि ।
 कथं कर्म विना दैवं स्थास्यति स्थापयिष्यते ॥ २१ ॥
 न दैवतानि लोके ऽस्मिन्व्यापारं यान्ति कस्यचित् ।
 व्यासङ्गं जनयत्युग्रमात्माभिभवशङ्कया ॥ २२ ॥
 ऋषीणां देवतानां च सदा भवति विग्रहः । 5
 एवं त्रिदशलोके ऽपि प्राप्यन्ते ब्रह्मवो गुणाः ॥ २३ ॥
 आत्मैव क्वात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ।
 आत्मैव क्वात्मनः साक्षी कृतस्याप्यकृतस्य वा ॥ २४ ॥
 कृतं चाप्यकृतं किञ्चित्कृते कर्मणि सिध्यति ।
 सुकृतं दुष्कृतं कर्म न यथार्थं प्रपद्यते ॥ २५ ॥ 10
 देवानां शरणं पुण्यं सर्वं पुण्यैरवाप्यते ।
 पुण्यशीलं नरं प्राप्य किं दैवं प्रकरिष्यति ॥ २६ ॥
 पुरा ययातिर्विभ्रष्टश्चावितः पतितः क्षितौ ।
 पुनरारोपितः स्वर्गं दौहित्रैः पुण्यकर्मभिः ॥ २७ ॥
 अश्वमेधादिभिर्यज्ञैः सत्कृतः कोशलाधिपः । 15
 महर्षिशापात्सौदासः पुरुषादवमागतः ॥ २८ ॥
 वसुर्यज्ञशतैरिष्ट्वा द्वितीय इव वासवः ।
 मिथ्याभिधानेनैकेन रसातलतलं गतः ॥ २९ ॥
 शक्रस्योद्गम्य चरणं प्रस्थितो जनमेजयः ।
 द्विजस्त्रीणां वधं कृत्वा किं दैवेन न वारितः ॥ ३० ॥ 20
 अज्ञानाद्वाक्क्षणं कृत्वा स्पृष्टो बालवधेन च ।
 वैशम्पायनविप्रर्षिः किं दैवेन न वारितः ॥ ३१ ॥

- गोप्रदानेन मिथ्या च ब्राह्मणेभ्यो महामखे ।
 पुरा नृगश्च राजर्षिः कृकलासवमागतः ॥ ३२ ॥
 पाण्डवानां कृतं राज्यं धार्तराष्ट्रैर्महाबलैः ।
 पुनः प्रत्याकृतं चैव न दैवाद्भुजसंश्रयात् ॥ ३३ ॥
 5 तपोनियमसंयुक्ता मुनयो संशितव्रताः ।
 किं ते दैवबलाच्छापमुत्सृजते न कर्मणा ॥ ३४ ॥
 पापमुत्सृजते लोके सर्वं प्राप्य सुदुर्लभं ।
 लोभमोहसमापन्नं न दैवं त्रायते नरं ॥ ३५ ॥
 यथाग्निः पवनैर्धूतः सूक्ष्मो ऽपि सुमहान्भवेत् ।
 10 तथा कर्मसमायुक्तं दैवं साधु विवर्धते ॥ ३६ ॥
 यथा तैलक्षयाद्दीपः प्रह्लासमुपगच्छति ।
 तथा कर्मक्षयाद्दैवं प्रह्लासमुपगच्छति ॥ ३७ ॥
 विपुलमपि धनौघं प्राप्य भोगान्स्त्रियो वा
 पुरुष इह न शक्तः कर्महीनो हि भोक्तुं ।
 15 सुनिहितमपि चार्थं दैवतैरद्व्यमाणां
 पुरुष इह महात्मा प्राप्नुते नित्ययुक्तः ॥ ३८ ॥
 व्ययगुणमपि साधुं कर्मणा संश्रयन्ते
 बद्धतरसुसमृद्धा मानुषाणां गृहाणि ।
 भवति मनुजलोकदिवलोको विशिष्टः
 20 पितृवनभवनाभं दृश्यते चामराणां ॥ ३९ ॥
 न च फलति विकर्मा जीवलोके न दैवं
 व्यपनयति विमार्गं नास्ति दैवे प्रभुत्वं ।

गुरुमिव कृतमग्र्यं कर्म संयाति दैवं
 नयति पुरुषकारः संचितस्तत्र तत्र ॥ ४० ॥
 एतत्ते सर्वमाख्यातं मया वै मुनिसत्तम ।
 फलं पुरुषकारस्य सदा संदृश्य तच्चतः ॥ ४१ ॥
 अभ्युत्थानेन दैवस्य समारब्धेन कर्मणा ।
 विधिना कर्मणा चैव स्वर्गमार्गमवाप्नुयात् ॥ ४२ ॥

5

युधिष्ठिर उवाच ॥

कर्मणां च समस्तानां शुभानां भरतर्षभ ।
 फलानि भरतश्रेष्ठ प्रब्रूहि परिपृक्तः ॥ ४३ ॥

भीष्म उवाच ॥

10

कृत्स्न ते कथयिष्यामि यन्मां पृच्छसि भारत ।
 [रहस्यं यदृषीणां तु तच्छृणुष्व युधिष्ठिर ।
 या गतिः प्राप्यते येन प्रेत्यभावे चिरेप्सिता ॥ ४४ ॥
 येन येन शरीरेण यद्यत्कर्म करोति यः ।
 तेन तेन शरीरेण तत्तत्फलमुपाश्रुते ॥ ४५ ॥
 यस्यां यस्यामवस्थायां यत्करोति शुभाशुभं ।
 तस्यां तस्यामवस्थायां भुंक्ते जन्मनि जन्मनि ॥ ४६ ॥
 न नश्यति कृतं कर्म सदा पञ्चेन्द्रियैरिह ।
 ते क्वास्य साक्षिणो नित्यं षष्ठ आत्मा तथैव च ॥ ४७ ॥
 चक्षुर्दद्यान्मनो दद्याद्वाचं दद्याच्च सूनृतां ।
 अनुव्रजेदुपासीत स यज्ञः पञ्चदक्षिणः ॥ ४८ ॥
 यो दद्यादपरिक्लिष्टमन्नमधनि वर्तते ।

15

20

- आत्तायादृष्टपूर्वाय तस्य पृण्यफलं मरुत् ॥ ४१ ॥
 स्थण्डिलेषु शयानानां गृहाणि शयनानि च ।
 चीरवल्कलसंवेति वासांस्याभरणानि च ॥ ५० ॥
 वाहनानि च यानानि योगात्मनि तपोधने ।
 5 अग्निपशयानस्य राज्ञः पौरुषमेव च ॥ ५१ ॥
 रसानां प्रतिसंहारे सौभाग्यमनुगृहति ।
 आमिषप्रतिसंहारे पशून्युत्रांश्च विन्दति ॥ ५२ ॥
 अवाकिशरास्तु यो लम्ब्रेडुदवासं च यो वसेत् ।
 सततं चैकशायी यः स लभेतेप्सितां गतिं ॥ ५३ ॥
 10 पाद्यमासनमेवाथ दीपमन्नं प्रतिश्रयं ।
 दद्यादतिथिपूजार्थं स यज्ञः पञ्चदक्षिणः ॥ ५४ ॥
 वीरासनं वीरशय्यां वीरस्थानमुपागतः ।
 अक्षयास्तस्य वै लोकाः सर्वकामगमास्तथा ॥ ५५ ॥
 धनं लभेत दानेन मौनेनाज्ञां विशांपते ।
 15 उपभोगांश्च तपसा ब्रह्मचर्येण जीवितं ॥ ५६ ॥
 रूपमैश्वर्यमारोग्यमहिंसाफलमश्नुते ।
 फलमूलाशिनो राज्यं स्वर्गः पर्णाशिनो भवेत् ॥ ५७ ॥
 प्रायोपवेशिनो राजन्सर्वत्र सुखमश्नुते ।
 गवाक्षः शाकदीक्षायां स्वर्गकामी तृणाशनः ॥ ५८ ॥
 20 स्त्रियस्त्रिषवणां स्नावां वायुं पीत्वा क्रतुं लभेत् ।
 स्वर्गं सत्येन लभते दीक्षया कुलमुत्तमं ॥ ५९ ॥
 अधीत्य सर्ववेदान्वै सद्यो दुःखाद्विमुच्यते ।

मानसं हि चरन्धर्मं स्वर्गलोकमुपाश्रुते ॥ ६० ॥
 या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ।
 यो ऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखं ॥ ६१ ॥
 यथा धेनुसकृशेषु वत्सो विन्दति मातरं ।
 एवं पूर्वकृतं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥ ६२ ॥ 5
 अचोद्यमानानि यथा पुण्याणि च फलानि च ।
 स्वकालं नातिवर्तन्ते तथा कर्म पुरा कृतं ॥ ६३ ॥
 जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।
 चक्षुःश्रोत्रे च जीर्यन्ते तृष्णैका न तु जीर्यते ॥ ६४ ॥
 येन प्रीणाति पितरं तेन प्रीतः प्रजापतिः । 10
 प्रीणाति मातरं येन पृथिवी तेन पूजिता ॥ ६५ ॥
 येन प्रीणात्युपाध्यायं तेन स्याद्ब्रह्म पूजितं ॥ ६६ ॥
 सर्वे तस्यादृता धर्मा यस्यैते त्रय आदृताः ।
 अनादृतास्तु यस्यैते सर्वास्तस्याफलाः क्रियाः ॥ ६७ ॥
 इति श्रीमहाभारते ऽनुशासनपर्वणि पुरुषकाराख्यानं ॥ 15

अथ श्रीमहाभारते ऽमृतमन्थनं ॥

सौतिरुवाच ॥

ज्वलन्तमचलं मेरुं तेजोराशिमनुत्तमं ।

आक्षिपन्तं प्रभां भानोः स्वशृङ्गैः काञ्चनोऽवल्तैः ॥ १ ॥

- कनकाभरणं चित्रं देवगन्धर्वसेवितं ।
 अप्रमेयमनाधृष्यमधर्मबद्धलैर्जनैः ॥ २ ॥
 व्यालैराचरितं घोरैर्दिव्यौषधिविदीपितं ।
 नाकमावृत्य तिष्ठन्तमुच्छ्रयेण महागिरिं ॥ ३ ॥
 5 अगम्यं मनसाप्यन्यैर्नदीवृक्षसमन्वितं ।
 नानापतगसंघैश्च नादितं सुमनोहरैः ॥ ४ ॥
 तस्य शृङ्गमुपारुह्य बद्धरत्नाचितं शुभं ।
 अनन्तकल्पमुद्विडं सुराः सर्वे महौजसः ॥ ५ ॥
 ते मन्त्रयितुमारब्धास्तत्रासीना दिवोकसः ।
 10 अमृताय समागम्य तपोनियमसंयुताः ॥ ६ ॥
 तत्र नारायणो देवो ब्रह्माणामिदमब्रवीत् ।
 चिन्तयत्सु सुरेष्वेवं मन्त्रयत्सु च सर्वशः ॥ ७ ॥
 देवैरसुरसंघैश्च मथ्यतां कलशोदधिः ।
 भविष्यत्यमृतं तत्र मथ्यमाने महोदधौ ॥ ८ ॥
 15 सर्वौषधीः समावाप्य सर्वरत्नानि चैव ह ।
 मथ्नुध्मुदधिं देवा वेत्स्यध्ममृतं ततः ॥ ९ ॥
 ततो ऽश्रशिखराकारैर्गिरिशृङ्गैरलंकृतं ।
 मन्दरं पर्वतवरं लताजालसमाकुलं ॥ १० ॥
 नानाविहगसंघुष्टं नानादंष्ट्रिसमाकुलं ।
 20 किन्नरैरप्सरोग्भिश्च देवैरपि च सेवितं ॥ ११ ॥
 एकादशसहस्राणि योजनानां समुच्छ्रितं ।
 अधो भूमेः सहस्रेषु तावत्स्वेव प्रतिष्ठितं ॥ १२ ॥

तमुद्धर्तुमशक्ता वै सर्वे देवगणास्तदा ।
विष्णुमासीनमभ्येत्य ब्रह्माणां चेदमब्रुवन् ॥ १३ ॥
भवन्तावत्र कुर्वातां बुद्धिं नैःश्रेयसीं परां ।
मन्दरोद्धरणे यत्नः क्रियतां च कृताय नः ॥ १४ ॥
तथेति चाब्रवीद्विष्णुर्ब्रह्मणा सह भार्गव । 5
अचोदयदमेयात्मा फणीन्द्रं पद्मलोचनः ॥ १५ ॥
ततो ऽनन्तः समुत्थाय ब्रह्मणा परिचोदितः ।
नारायणेन चाप्युक्तस्तस्मिन्कर्मणि वीर्यवान् ॥ १६ ॥
अथ पर्वतराजानं तमनन्तो महाबलः ।
उज्जहार बलाद्ब्रह्मन्सवनं सवनौकसं ॥ १७ ॥ 10
ततस्तेन सुराः सार्द्धं समुद्रमुपतस्थिरे ।
तमूचुरमृतस्यार्थे निर्मथिष्यामहे जलं ॥ १८ ॥
अपां पतिरथोवाच ममाप्यंशो भवेत्ततः ।
सोढास्मि विपुलं मर्दं मन्दरभ्रमणादिति ॥ १९ ॥
ऊचुश्च कूर्मराजानमकूपारे सुरासुराः । 15
अधिष्ठानं गिरिरस्य भवान्भवितुमर्हति ॥ २० ॥
कूर्मेण तु तथेत्युक्त्वा पृष्ठमस्य समर्पितं ।
तं शैलं तस्य पृष्ठस्थं यत्नेणेन्द्रो न्यपीडयत् ॥ २१ ॥
मन्थानं मन्दरं कृत्वा तथा नेत्रं च वासुकिं ।
देवा मथितुमारब्धाः समुद्रं निधिमम्भसां ॥ २२ ॥ 20
एकमन्तमुपास्त्रिष्टा नागराजो महासुराः ।
विबुधाः सहिताः सर्वे यतः पुहं ततः स्थिताः ॥ २३ ॥

- अन्तो भगवान्देवी धेतो नारायणास्ततः ।
 शिर उत्क्षिप्य नागस्य पुनः पुनरवाक्षिपत् ॥ २४ ॥
 वासुकेरथ नागस्य सहसाक्षिप्यतः सुरैः ।
 सधूमाः सार्धिषी धाता निष्येतुरसकृन्मुखात् ॥ २५ ॥
 ६ ते धूमसंघाः संभूता मेघसंघाः सविद्युतः ।
 अभ्यवर्षन्सुरगणाञ्चमसंतापकर्षितान् ॥ २६ ॥
 तस्माच्च गिरिकूटाग्रात्प्रच्युताः पुष्पवृष्टयः ।
 सुरासुरगणान्सर्वान्समन्तात्समवाकिरन् ॥ २७ ॥
 बभूवात्र महानादो महामेघरवोपमः ।
 १० उद्धेर्मथ्यमानस्य मन्दरेण सुरासुरैः ॥ २८ ॥
 तत्र नानाजलचरा विनिष्पिष्टा महद्रिणा ।
 विलयं समुपास्रमुः शतशो लवणाम्भसि ॥ २९ ॥
 वारुणानि च भूतानि विविधानि महीधरः ।
 पातालतलवासीनि विलयं समुपानयत् ॥ ३० ॥
 १५ तस्मिंश्च भ्राम्यमाणे ऽद्रौ संवृष्यतः परस्परं ।
 न्यपतन्वतगोपिता पर्वताग्रान्महाद्रुमाः ॥ ३१ ॥
 तेषां संघर्षजश्चाग्निर्चिभिः प्रज्वलन्मुहुः ।
 विद्युद्गिरिव मीलाभ्रमावृणोन्मन्दरं गिरिं ॥ ३२ ॥
 ददाह कुङ्गरास्तत्र सिहृश्चैव विनिर्गतान् ।
 २० विगतासूभि सर्वाणि सत्त्वानि विविधानि च ॥ ३३ ॥
 तमग्निममरश्रेष्ठः प्रदहत्तमितस्ततः ।
 धारिणा मेघजेनेन्द्रः शमयामास सर्वतः ॥ ३४ ॥

ततो नानाविधास्तत्र सुस्रुवुः सागराम्भसि ।
 महाद्रुमाणां निर्यासा बहवश्चौषधीरसाः ॥ ३५ ॥
 तेषाममृतवीर्याणां रसानां पयसैव च ।
 अमरत्वं सुरा ऋमुः काञ्चनस्य च निषत्वात् ॥ ३६ ॥
 ततस्तस्य समुद्रस्य तज्ज्ञातमुदकं पयः । 5
 रसोत्तमैर्विमिश्रं च तप्तः क्षीरादभूद्भूतं ॥ ३७ ॥
 ततो ब्रह्माणामाक्षीनं देवा वरदमब्रुवन् ।
 श्रान्ताः स्मः सुभृशं ब्रह्मज्ञोद्भवत्यमृतं च तत् ॥ ३८ ॥
 विना नारायणं देवं सर्वे ऽन्ये देवदानवाः ।
 चिरारब्धमिदं चापि सागरस्थापि मन्थनं ॥ ३९ ॥ 10
 ततो नारायणं देवं ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ।
 विधत्स्वैषां बल्लं विज्ञो भवानत्र पश्यतां ॥ ४० ॥
 विसृजुवाच ॥
 बल्लं दधामि सर्वेषां कर्मतश्चे समास्थिताः ।
 क्षोभ्यतां कलशः सर्वैर्मन्दरः परिवर्त्यतां ॥ ४१ ॥ 15
 सौतिरुवाच ॥
 नारायणवचः श्रुत्वा बल्लिनस्ते महोदधेः ।
 तत्पयः सकृता भूयश्चक्रिरे भृशमाकुलं ॥ ४२ ॥
 ततः शतसहस्रांशुर्मथ्यमानान्तु सागरात् ।
 प्रसन्नात्मा समुत्पन्नः सोमः शीतांशुरुज्ज्वलः ॥ ४३ ॥ 20
 श्रीरन्तरमुत्पन्ना घृतात्पाण्डरवासिनी ।
 सुरादेवी समुत्पन्ना तुरगः पाण्डरस्ताथा ॥ ४४ ॥

- कौस्तुभस्तु मणिर्दिव्य उस्पन्नो घृतसंभवः ।
 मरीचिविकचः श्रीमान्नारायणउरोगतः ॥ ४५ ॥
 श्रीः सुरा चैव सोमश्च तुरगश्च मनोजवः ।
 यतो देवास्ततो जग्मुरादित्यपथमाश्रिताः ॥ ४६ ॥
 5 धन्वत्तरिस्ततो देवो वपुष्मानुदतिष्ठत ।
 श्वेतं कमण्डलं बिभ्रदमृतं यत्र तिष्ठति ॥ ४७ ॥
 एतदत्यद्भुतं दृष्ट्वा दानवानां समुत्थितः ।
 अमृतार्थे महात्नादो ममेदमिति जल्पतां ॥ ४८ ॥
 श्वेतैर्दत्तैश्चतुर्भिस्तु महाकायस्ततःपरं ।
 10 ढेरावणो महानागो ऽभवद्वज्रभृता धृतः ॥ ४९ ॥
 अतिनिर्मथनादेव कालकूटस्तथापरः ।
 जगदावृत्य सहसा सधूमो ऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ५० ॥
 त्रैलोक्यं मोहितं यस्य गन्धमाघ्राय तद्विषं ।
 प्रायसल्लोकरत्नार्थं ब्रह्मणो वचनाच्छिवः ॥ ५१ ॥
 15 धधार भगवान्कण्ठे मन्त्रमूर्तिर्महेश्वरः ।
 तदा प्रभृति देवस्तु नीलकण्ठ इति श्रुतिः ॥ ५२ ॥
 एतत्तदद्भुतं दृष्ट्वा निराशा दानवाः स्थिताः ।
 अमृतार्थे च लक्ष्म्यर्थे महात्तं वैरमास्थिताः ॥ ५३ ॥
 ततो नारायणो मायां मोहिनीं समुपाश्रितः ।
 20 स्त्रीरूपमद्भुतं कृत्वा दानवानभिसंश्रितः ॥ ५४ ॥
 ततस्तदमृतं तस्यै ददुस्ते मूढचेतसः ।
 स्त्रियै दानवदैतेयाः सर्वे तद्गतमनसाः ॥ ५५ ॥

अथावरणमुख्यानानानाप्रहरणानि च ।
 प्रगृह्याभ्यद्रवन्देवान्संहिता दैत्यदानवाः ॥ ५६ ॥
 ततस्तदमृतं देवो विष्णुरादाय वीर्यवान् ।
 ङ्गहार दानवन्द्रेभ्यो नरेण सहितः प्रभुः ॥ ५७ ॥
 ततो देवगणाः सर्वे पपुस्तदमृतं तदा । 5
 विष्णोः सकाशात्संप्राप्य संभ्रमे तुमुले सति ॥ ५८ ॥
 ततः पिबत्सु तत्कालं देवेष्वमृतमीप्सितं ।
 राडुर्विबुधत्रूयेण दानवः प्रापिबत्तदा ॥ ५९ ॥
 तस्य कण्ठमनुप्राप्ते दानवस्यामृते तदा ।
 आख्यातं चन्द्रसूर्याभ्यां सुराणां हितकाम्यया ॥ ६० ॥ 10
 ततो भगवता तस्य शिरः क्षिन्नमलंकृतं ।
 चक्रायुधेन चक्रेण पिबतो ऽमृतमोजसा ॥ ६१ ॥
 तच्छैलशृङ्गप्रतिमं दानवस्य शिरो महत् ।
 चक्रक्षिन्नं खमुत्पत्य ननादातिभयंकरं ॥ ६२ ॥
 तत्कबन्धं पपातास्य विस्फुरद्दरणीतले । 15
 सपर्वतवनद्वीपां दैत्यस्याकम्पयन्महतीं ॥ ६३ ॥
 ततो वैरविनिर्बन्धः कृतो राडुमुखेन वै ।
 शाश्वतश्चन्द्रसूर्याभ्यां ग्रसत्यद्यापि चैव तौ ॥ ६४ ॥
 विहाय भगवांश्चापि स्त्रीत्रूपमतुलं हरिः ।
 नानाप्रहरणैर्भीमैर्दानवान्समकम्पयत् ॥ ६५ ॥ 20
 ततः संवृत्तः संग्रामः समीपे लवणाम्भसः ।
 सुराणामसुराणां च सर्वघोरतरो महान् ॥ ६६ ॥

- प्रासाश्च विपुलास्तीक्ष्णा न्यपतन्त सकृन्नशः ।
 तोमराश्च सुतीक्ष्णायाः शस्त्राणि विविधानि च ॥ ६७ ॥
 ततो ऽसुराः चक्रभिन्ना धमन्तो रुधिरं बद्धुः ।
 असिशक्तिगदारुग्णा निपेतुर्धरणीतले ॥ ६८ ॥
 5 हिन्नानि पट्टिशैश्चैव शिरांसि युधि दारुणैः ।
 तप्तकाञ्चनचित्राणि निपेतुरनिशं तदा ॥ ६९ ॥
 रुधिरेणानुलिप्ताङ्गा निहताश्च महासुराः ।
 अद्गीणामिव कूटानि धातुरक्तानि शेरते ॥ ७० ॥
 हाहाकारः समभवत्तत्र तत्र सकृन्नशः ।
 10 अन्योन्यं हिन्दतां शस्त्रैरादित्ये लोहितायति ॥ ७१ ॥
 परिधैरायसैस्तीक्ष्णैः संनिकर्षे च मुष्टिभिः ।
 निघ्नतां समरे ऽन्योन्यं शब्दो दिवमिषास्पृशत् ॥ ७२ ॥
 हिन्धि भिन्धि प्रधाव त्वं पातयाभिसरेति च ।
 व्यश्रूयन्त महाधोराः शब्दास्तत्र समन्ततः ॥ ७३ ॥
 15 एवं सुतुमुले युद्धे वर्तमाने महाभये ।
 नरनारायणौ देवौ समाजग्मतुराकृवं ॥ ७४ ॥
 तत्र दिव्यं धनुर्दृष्ट्वा नरस्य भगवानपि ।
 चिन्तयामास तच्चक्रं विजुर्दानवसूदनं ॥ ७५ ॥
 ततो ऽम्बराच्चित्तितमात्रमागतं
 20 महाप्रभं चक्रममिच्छतापनं ।
 विभावसोस्तुल्यमकुण्ठमण्डलं
 सुदर्शनं संयति भीमदर्शनं ॥ ७६ ॥

तदागतं ज्वलितद्रुताशनप्रभं
भयंकरं करिकरबाहुश्च्युतः ।
मुमोच वै प्रबलवदुग्रवेगवा-
न्महाप्रभं परनगरावदारणं ॥ ७७ ॥

तदत्तकज्वलनसमानध्वंसं

5

पुनः पुनर्न्यपतत वेगघत्तदा ।

विदारयद्वितिदनुजान्सकृत्सशः

करेरितं पुरुषवरेण संयुगे ॥ ७८ ॥

दहृत्वाचिज्वलन इवावलेस्तिरु-

त्प्रसक्त्य तानसुरगणाध्यकृत्सत ।

10

प्रवेरितं वियति मुहुः क्षिती तथा

पपौ रणे रुधिरमथो पिशाचवत् ॥ ७९ ॥

तथासुरा गिरिभिरदीनचेतसो

मुहुर्मुहुः सुरगणमर्दयंस्तदा ।

महाबला विगलितमेधवर्चसः

15

सकृत्सशो गगनमभिप्रपद्य ह ॥ ८० ॥

अथाम्बराद्भयजननाः प्रपेदिरे

सपादपा बहुबिधमेषवृषिणः ।

महाद्रयः परिगलिताग्रसानवः

परस्परं द्रुतमभिकृत्य सस्वनाः ॥ ८१ ॥

20

ततो मही प्रविचलिता सकानना

महाद्रिपाताभिकृता समन्ततः ।

- परस्परं भृशमभिगर्जतां मुद्ग-
 रणाजिरे भृशमभिसंप्रवर्तिते ॥ ८२ ॥
 नरस्ततो वरकनकाग्रभूषणै-
 र्महेषुभिर्गगनपथं समावृणोत् ।
- 5 विदारयन्गिरिशिखराणि पत्त्रिभि-
 र्महाभये ऽसुरगणविग्रहे तदा ॥ ८३ ॥
 ततो महीं लवणजलं च सागरं
 महासुराः प्रविविश्रुर्दिताः सुरैः ।
 वियद्गतं ज्वलितद्गताशनप्रभं
- 10 सुदर्शनं परिकुपितं निशम्य ते ॥ ८४ ॥
 ततः सुरैर्विजयमवाप्य मन्दरः
 स्वमेव देशं गमितः सुपूजितः ।
 विनाद्य खं दिवमपि चैव सर्वश-
 स्ततो गताः सलिलधरा यथागतं ॥ ८५ ॥
- 16 ततो ऽमृतं सुनिहितमेव चक्रिरे
 सुराः परां मुदमभिगम्य पुष्कलां ।
 ददौ च तं निधिममृतस्य रक्षितुं
 किरीटिने बलभिदथामरैः सह ॥ ८६ ॥

इति श्रीमहाभारत आदिपर्वण्यमृतमन्थनं ॥

॥ ऋतुसंहारे निदाघवर्णना ॥

८१

अथ ऋतुसंहारे निदाघवर्णना ॥

प्रचण्डसूर्यः स्पृहणीयचन्द्रमाः

सदावगारुक्षतवारिसंचयः ।

दिनान्तरम्यो ऽभ्युपशान्तमन्मथो

निदाघकालः समुपागतः प्रिये ॥ १ ॥

5

निशाः शशाङ्कक्षतनीलराजयः

क्वचिद्विचित्रं जलयन्त्रमन्दिरं ।

मणिप्रकाराः सरसं च चन्दनं

शुचौ प्रिये यान्ति जनस्य सेव्यतां ॥ २ ॥

10

सुवासितं हर्म्यतलं मनोरमं

प्रियामुखोच्छ्वासविकम्पितं मधु ।

सुतन्त्रि गीतं मदनस्य दीपनं

शुचौ निशीथे ऽनुभवन्ति कामिनः ॥ ३ ॥

नितम्बविम्बैः सडुकूलमेषलैः

स्तनैः सहाराभरणैः सचन्दनैः ।

15

शिरोरुहैः स्नानकषायवासितैः

स्त्रियो निदाघं शमयन्ति कामिनां ॥ ४ ॥

नितान्तलाक्षारसरागलोकितै-

र्नितम्बिनीनां चरणैः सनूपुरैः ।

पदे पदे हंसरुतानुकारिभि-

20

जनस्य चित्तं क्रियते समन्मथं ॥ ५ ॥

पयोधराश्चन्दनपङ्कशीतला-
स्तुषारगौरार्पितहारशेखराः ।
नितम्बदेशाश्च सहेममेखलाः
प्रकुर्वते कस्य मनो न सोत्सुकं ॥ ६ ॥

- 5 समुद्रतस्त्रेदचिताङ्गसन्धयो
विमुच्य वासांसि गुह्यणि सांप्रतं ।
स्तनेषु तन्वश्रुकमुन्नतस्तना
निवेशयन्ते प्रमदाः सयौवनाः ॥ ७ ॥
सचन्दनाम्बुव्यजनोद्भवानिलैः
10 संहारयष्टिस्तनमण्डलार्पणैः ।
सवल्लकीकाकलिगीतनिःस्वनैः
प्रबुध्यते सुप्त इवाद्य मन्मथः ॥ ८ ॥
सितेषु रूर्म्येषु निशासु घोषितां
सुखप्रसुप्तानि मुखानि चन्द्रमाः ।
15 विलोक्य निर्यन्त्रणमुत्सुकश्चिरं
निशान्त्रये याति ह्रियेव पाण्डुतां ॥ ९ ॥
असह्यवातोद्धतरेणुमण्डला
प्रचण्डसूर्यातपतापिता मही ।
न शक्यते द्रष्टुमपि प्रवासिभिः
20 प्रियावियोगानलदग्धमानसैः ॥ १० ॥
मृगाः प्रचण्डातपतापिता भृशं
तृषा महत्या परिश्रुष्कतालवः ।

वनात्तरे तोयमिति प्रधाविता
 निरीक्ष्य भिन्नाङ्गनसन्निभं नभः ॥ ११ ॥
 सविभ्रमैः सस्मितजिह्वावीक्षितै-
 र्विलासवत्यो मनसि प्रसङ्गिनां ।
 अनङ्गसंदीपनमाश्रु कुर्वते 5
 यथा प्रदोषाः शशिचारुभूषणाः ॥ १२ ॥
 र्वेर्मयूखैरभितापितो भृशं
 विदक्ष्यमानः पथि तप्तपांशुभिः ।
 अवाक्फणो जिह्वगतिः श्वसन्मुहुः
 फणी मयूरस्य तले निषीदति ॥ १३ ॥ 10
 तृषा महत्या हृतविक्रमोद्यमः
 श्वसन्मुहुर्दूरविदारिताननः ।
 न हृत्यदूरे ऽपि गजान्मृगाधिपो
 विलोलजिह्वश्चलिताग्रकेशरः ॥ १४ ॥
 विश्रुष्ककण्ठोद्गतशीकराम्भसो 15
 गभस्तिभिर्भानुमतो ऽभितापिताः ।
 प्रवृद्धतृहोपहृता जलार्थिनो
 न दन्तिनः केशरिणो ऽपि बिभ्यति ॥ १५ ॥
 दुताग्निकल्पैः सवितुर्मरीचिभिः
 कलापिनः क्लान्तशरीरचेतसः । 20
 न भोगिनं घ्नन्ति समीपवर्तिनं
 कलापचक्रेषु निवेशिताननं ॥ १६ ॥

- सभद्रमुस्तं परिपाण्डुकर्दमं
 सरः खनन्नायतपोत्रमण्डलैः ।
 प्रदीप्तभासा र्विणाभितापितो
 वराहयूथो विशतीव भूतलं ॥ १७ ॥
 5 विवस्वता तीक्ष्णातरांश्रुमालिना
 सपङ्क्तोयात्सरसो ऽभितापितः ।
 उत्प्लुत्य भेकस्तृषितस्य भोगिनः
 फणातपत्रस्य तले निषीदति ॥ १८ ॥
 समुद्धृताशेषमृणालजालकं
 10 विपन्नमीनं द्रुतभीतसारसं ।
 परस्परोत्पीडनसंकृतैर्गजैः
 कृतं सरः सान्द्रविमर्दकर्म ॥ १९ ॥
 रविप्रभोद्विन्नशिरोमणिप्रभो
 विलोलजिह्वाद्वयपीतमारुतः ।
 15 विषाग्निसूर्यातपतापितः फणी
 न कृत्ति मण्डूककुलं तृषाकुलः ॥ २० ॥
 सफेनलालावृत्तरक्तसंपुटं
 विनिर्गतालोहितजिह्वमुन्मुखं ।
 तृषाकुलं निःसृतमद्भिगह्वरा-
 20 द्रवेषमाणं महिषीकुलं जलं ॥ २१ ॥
 पटुतरवनदाहात्प्लुष्टशस्पप्ररोद्धाः
 परूषपवनवेगात्क्षिप्तसंश्रुष्कपर्णाः ।

दिनकरपरितापात्स्त्रीणतोयाः समन्ता-
द्विदधति भयमुच्चैर्विद्विमाणा वनान्ताः ॥ २२ ॥

श्चसिति विरुगवृन्दः शीर्णपर्णद्रुमस्थः
कपिकुलमुपयाति क्लान्तमद्रेर्निकुञ्जं ।

भ्रमति गवययूथः सर्वतस्तोयमिह-

5

ञ्शरभकुलमजिह्वं प्रोद्धरेदम्बु कूपात् ॥ २३ ॥

विकचनवकुसुम्भस्वहसिन्दूरभासा

प्रबलपवनवेगोद्भूतवेगेन तूर्णा ।

तरुविटपलताग्रात्लिङ्गनव्याकुलेन

दिशि दिशि परिदग्धा भूमयः पावकेन ॥ २४ ॥

10

धनति पवनविद्धः पर्वतानां दरीषु

स्फुटति पटुनिनादः शृष्कवंशस्थलीषु ।

प्रसरति तृणमध्ये लब्धवृद्धिः क्षणेन

क्षपयति मृगयूथं प्रान्तलग्नो द्वाग्निः ॥ २५ ॥

बद्धतर इव ज्ञातः शाल्मलीनां वनेषु

15

स्फुरति कनकगौरः कोठरेषु दुमाणां ।

परिणतदलशाखाडुत्पतत्याशु वृक्षा-

ह्रमति पवनधूतः सर्वतो ऽग्निर्वनास्ते ॥ २६ ॥

गजगवयमृगेन्द्रा वक्रिसंततदेहाः

सुकृद् इव समेता द्वन्द्वभावं विहाय ।

20

हुतवहपरिखेदाशु निर्गत्य कक्षा-

द्विपुलपुलिनदेशां निम्नगामाश्रयन्ते ॥ २७ ॥

कमलवनचिताम्बुः पाटलामोदरम्यः
 सुखसलिलनिषेकः सेव्यचन्द्रांशुजालः ।
 व्रजतु तव निदाघः कामिनीभिः समेतं
 निशि सुललितगीतैर्दुर्म्यपृष्ठे सुखेन ॥ २८ ॥

इति श्रीकालिदासकृतावृतसंहारे निदाघवर्णना समाप्ता ॥

अथ संक्षेपशङ्करज्ञये ब्रीहानां वाधः ॥

- एकदा देवता नृप्याचलस्थमुपतस्थिरे ।
 देवदेवं तुषारांशुमिव पूर्वाचलस्थितं ॥ १ ॥
 प्रसादानुमितस्वार्थसिद्धयः प्रणिपत्य तं ।
 10 मुकुलीकृतदृस्ताब्जा विनयेन व्यञ्जितपन् ॥ २ ॥
 विज्ञातमेव भगवन्विद्यते यद्विताय नः ।
 वञ्चयन्सुगतान्बुद्धवपुर्धारी जनार्दनः ॥ ३ ॥
 तत्प्रणीतागमालम्बैर्बौद्धैर्दर्शनद्रुषकैः ।
 व्याप्तेदानीं प्रभो धात्री रात्रिः संतमसैरिव ॥ ४ ॥
 15 वर्णाश्रमसमाचारान्द्विषन्ति ब्रह्मविद्विषः ।
 ब्रुवत्याम्नायवचसां जीविकामात्रतां प्रभो ॥ ५ ॥
 न संध्यादीनि कर्माणि न्यासं वा न कदाचन ।
 करोति मनुजः कश्चित्सर्वे पाषण्डतां गताः ॥ ६ ॥

श्रुते पिदधति श्रोत्रे क्रतुरित्यक्षरद्वये ।
 क्रियाः कथं प्रवर्तेरन्कथं क्रतुभुजो वयं ॥ ७ ॥
 शिवविष्णुागमपरैर्लिङ्गचक्रादिचिह्नितैः ।
 पाषण्डैः कर्म संन्यस्तं कारुण्यमिव दुर्जनैः ॥ ८ ॥
 अनन्येनैव भावेन गहृत्युत्तमपूरुषं । 5
 श्रुतिः साधी मदक्षीवैः का वा शाक्तैर्न दूषिता ॥ ९ ॥
 सद्यःकृत्तद्विज्ञशिरःपङ्गुजार्चितभैरवैः ।
 न धस्ता लोकमर्यादा का वा कापालिकाधमैः ॥ १० ॥
 अन्ये ऽपि ब्रह्मवो मार्गाः सन्ति भूमौ ससंकटाः ।
 जनैर्येषु पदं दत्त्वा डुरन्तं दुःखमाप्यते ॥ ११ ॥ 10
 तद्भवान्छोकरक्षार्थमुत्साद्य निखिलान्खलान् ।
 वर्त्म स्थापयतु श्रौतं जगद्येन सुखं व्रजेत ॥ १२ ॥
 इत्युक्तोपरतान्देवानुवाच गिरिजाप्रियः ।
 मनोरथं पूरयिष्ये मानुष्यमवलम्ब्य वः ॥ १३ ॥
 दुष्टाचारविनाशाय धर्मसंस्थापनाय च । 15
 भाष्यं कुर्वन्ब्रह्मसूत्रतात्पर्यार्थविनिर्णयं ॥ १४ ॥
 मोहनप्रकृतिद्वैतध्वान्तमध्याङ्गभानुभिः ।
 चतुर्भिः सहितः शिष्यैश्चतुरैर्हृद्विदुजैः ॥ १५ ॥
 यतोन्द्रः शङ्करो नाम्ना भविष्यामि महीतले ।
 मदत्तथा भवन्तो ऽपि मानुषीं तनुमाश्रिताः ॥ १६ ॥ 20
 तं मामनुसरिष्यन्ति सर्वे त्रिदिववासिनः ।
 तदा मनोरथः पूर्णा भवतां स्यान्न संशयः ॥ १७ ॥

- ब्रुवन्नेवं दिविषदः कटाक्षानन्यडुर्लभान् ।
 कुमारे निदधे भानुः किरणानिव पङ्कजे ॥ १८ ॥
 क्षीरनीरनिधेर्वीचिसचिवान्प्राप्य तान्गुहः ।
 कटाक्षान्मुमुदे रश्मीन्कुमुदानैन्दवानिव ॥ १९ ॥
- 5 अवदन्नन्दनं स्कन्दममन्दं चन्द्रशेखरः ।
 दत्तचन्द्रातपानन्दिवृन्दारकचकोरकः ॥ २० ॥
 शृणु सौम्य वचः श्रेयो जगदुद्धारगोचरं ।
 काण्डत्रयात्मके वेदे प्रोद्भूते स्याद्धिज्ञोद्भूतिः ॥ २१ ॥
 तद्रक्षणे रक्षितं स्यात्सकलं जगतीतलं ।
- 10 तदधीनवतो वर्णाश्रमधर्मततेस्ततः ॥ २२ ॥
 इदानीमिदमुद्धार्यमिति वृत्तिमतः पुरा ।
 मम गूढाशयविदौ विष्णुशेषौ समीपगौ ॥ २३ ॥
 मध्यमं काण्डमुद्धर्तुमनुज्ञाती मयैव तौ ।
 अवतीर्याशतो भूमौ संकर्षणपतञ्जली ॥ २४ ॥
- 15 मुनी भूत्वा तदोपास्तियोगकाण्डकृतौ स्थितौ ।
 अग्रिमं ज्ञानकाण्डं तूद्धरिष्यामीति देवताः ॥ २५ ॥
 संप्रति प्रतिज्ञाने स्म ज्ञानात्येव भवानपि ।
 जैमिनीयन्यायवार्धः शरत्पर्वशशी भव ॥ २६ ॥
 विशिष्टं कर्मकाण्डं त्वमुद्धर ब्रह्मणः कृते ।
- 20 सुब्रह्मण्य इति ख्यातिं गमिष्यसि ततो ऽधुना ॥ २७ ॥
 नैगमीं कुरु मर्यादामवतीर्य मदीतले ।
 निर्जित्य सौगतान्सर्वानाम्नायार्थविरोधिनः ॥ २८ ॥

ब्रह्मापि ते सक्रायार्थं मण्डनो नाम भूसुरः ।
 भविष्यति महेन्द्रो ऽपि सुधन्वा नाम भूमिपः ॥ २१ ॥
 तथेति प्रतिज्ञयाह विधेरपि विधायिनीं ।
 बुधानीकपतिर्वाणीं सुधाधारामिव प्रभोः ॥ ३० ॥
 अथेन्द्रो नृपतिर्भूत्वा प्रजा धर्मेण पालयन् । 5
 दिवं चकार पृथिवीं स्वपुरीममरावतीं ॥ ३१ ॥
 सर्वज्ञो ऽप्यसतां शास्त्रे कृत्रिमश्रद्धयान्वितः ।
 प्रतीक्षमाणः क्रौञ्चारिं मेलयामास सौगतान् ॥ ३२ ॥
 ततः स तार्कारातिरजनिष्ट महीतले ।
 भट्टपादाभिधा यस्य भूषा दिक्सुदृशामभूत् ॥ ३३ ॥ 10
 स्फुटयन्वेदतात्पर्यमभाज्जैमिनिसूत्रितं ।
 सरुक्षांशुरिवानूरुव्यञ्जितं भासयञ्जगत् ॥ ३४ ॥
 राज्ञः सुधन्वनः प्राप नगरीं स जयन्दिशः ।
 प्रत्युद्गम्य क्षितीन्द्रो ऽपि विधिवत्तमपूजयत् ॥ ३५ ॥
 सो ऽभिनन्द्याशिषा भूपमासीनः काञ्चनासने । 15
 तां सभां-शोभयामास सुरभिर्युवनीमिव ॥ ३६ ॥
 सभासमीपविद्यपिश्रितकोकिलकूजितं ।
 श्रुत्वा जगाद् तद्याज्ञाद्राजानं पण्डिताग्रणीः ॥ ३७ ॥
 मलिनैश्चेन्न सङ्गस्ते नीचैः काककुलैः पिक ।
 श्रुतिदूषकनिर्द्दुदैः श्लाघनीयस्तदा भवेः ॥ ३८ ॥ 20
 षडभिज्ञा निशम्येमां वाचं तात्पर्यगर्भितां ।
 नितरां चरणास्पृष्टा भुजंगा इव चक्रुधुः ॥ ३९ ॥

- ह्रिवा युक्तिकुठारेण बुद्धसिद्धान्तशाखिनं ।
 स तद्वन्धेन्धनैश्चीर्णैः क्रोधज्वालामवर्धयत् ॥ ४० ॥
 सा सभा वदनैस्तेषां रोषपाटलकान्तिभिः ।
 बभौ बालातपाताम्रैः सरसीव सरोरुहैः ॥ ४१ ॥
 5 उपन्यस्यत्सु सान्नेयं खण्डयत्सु परस्परं ।
 तेषूदतिष्टन्निर्घोषो भिन्दन्निव रसातलं ॥ ४२ ॥
 अधः पेतुर्बुधेन्द्रेण क्षताः पक्षेषु तत्क्षणं ।
 व्यूढकर्कशतर्केण तथागतधराधराः ॥ ४३ ॥
 स सर्वज्ञपदं विज्ञो ऽसरुमान इव द्विषां ।
 10 चकार चित्रविन्यस्तानेतान्मीनविभूषितान् ॥ ४४ ॥
 ततः प्रक्षीणदर्पेषु बौद्धेषु वसुधाधिपं ।
 बोधयन्बद्धधा वेदवचांसि प्रशशंस सः ॥ ४५ ॥
 बभाषे ऽथ धराधीशो विद्यायत्तौ जयाजयौ ।
 यः पतिवा गिरेः शृङ्गादव्ययस्तन्मतं ध्रुवं ॥ ४६ ॥
 15 तदाकार्यं मुखान्यन्ये परस्परमलोकयन् ।
 द्विजाग्र्यस्तुः स्मरन्वेदानारुरोह गिरेः शिरः ॥ ४७ ॥
 यदि वेदाः प्रमाणं स्युर्भूयात्काचिन्न मे क्षतिः ।
 इति घोषयता तस्मान्धपाति सुमहात्मना ॥ ४८ ॥
 किमु दौहित्रदत्ते ऽपि पुण्ये विलयमास्थिते ।
 20 ययातिश्च्यवते स्वर्गात्पुनरित्यूचिरे जनाः ॥ ४९ ॥
 अपि लोकगुरुः शैलान्तूलपिण्ड इवापतत् ।
 श्रुतिरात्मशरणानां व्यसनं नो हिनत्ति किं ॥ ५० ॥

श्रुत्वा तदद्भुतं कर्म द्विजा दिग्भ्यः समाययुः ।
 धनघोषमिवाकार्यं निकुञ्जेभ्यः शिखावलाः ॥ ५१ ॥
 दृष्ट्वा तमक्षतं राजा श्रद्धां श्रुतिषु संदधे ।
 निनिन्द बद्धधात्मानं खलसंसर्गदूषितं ॥ ५२ ॥
 सौगतास्त्वब्रुवन्नेदं प्रमाणं मतनिर्णये । 5
 मणिमन्त्रौषधैरेवं देकरक्षा भवेदिति ॥ ५३ ॥
 दुर्विधैरन्यथानीति प्रत्यक्षे ऽर्थे ऽपि पार्थिवः ।
 शुकुटीभीकरमुखः संधामुग्रतरां व्यधात् ॥ ५४ ॥
 पृहामि भवतः किञ्चिद्वक्तुं न प्रभवन्ति ये ।
 यत्नोपलेषु सर्वास्तान्घातयिष्याम्यसंशयं ॥ ५५ ॥ 10
 इति संश्रुत्य गोत्रेशो घटमाशीविषान्वितं ।
 आनाय्यात्र किमस्तीति पप्रह द्विजसौगतान् ॥ ५६ ॥
 वक्ष्यामहे वयं भूप श्वः प्रभाते ऽस्य निर्णयं ।
 इति प्रसाद्य राजानं जग्मुर्भूसुरसौगताः ॥ ५७ ॥
 पद्मा इव तपस्तेपुः कण्ठद्वयसपाथसि । 15
 क्षुमणिं प्रति भूदेवाः सो ऽपि प्राडुरभूत्ततः ॥ ५८ ॥
 संदिश्य वचनीयांशमादित्ये ऽत्तर्हिते द्विजाः ।
 आजग्मुरपि निश्चित्य सौगताः कलशस्थितं ॥ ५९ ॥
 ततस्ते सौगताः सर्वे भुजगो ऽस्तीत्यवादिषुः ।
 भोगीशभोगशयनो भगवानिति भूसुराः ॥ ६० ॥ 20
 श्रुतभूसुरवाक्यस्य वदनं पृथिवीपतेः ।
 कासारशोषणास्नानसारसश्रियमाददे ॥ ६१ ॥

- अथ प्रोवाच दिव्या वाक्सम्राजमशरीरिणी ।
 नुदन्ती संशयं तस्य सर्वेषामपि श्रृणवतां ॥ ६२ ॥
 सत्यमेव महाराज ब्राह्मणा यद्वभाषिरे ।
 मा कृथाः संशयं तत्र भव सत्यप्रतिश्रवः ॥ ६३ ॥
- 5 श्रुत्वाशरीरिणीं वाणीं ददर्श वसुधाधिपः ।
 मूर्तिं मधुद्विषः कुम्भे सुधामिव सुराधिपः ॥ ६४ ॥
 निरस्ताखिलसंदेहो विन्यस्तेतरदर्शनात् ।
 व्यधादाज्ञां ततो राजा वधाय श्रुतिविद्विषां ॥ ६५ ॥
 आ सेतोरा तुषाराद्रेर्बौद्धानावृद्धबालकं ।
- 10 न कृत्ति यः स कृत्तव्यो भृत्यानित्यन्वशानृपः ॥ ६६ ॥
 इष्टो ऽपि दृष्टदोषश्चेद्वध्य एव महात्मनां ।
 जननीमपि किं साक्षान्नावधीद्वृगुनन्दनः ॥ ६७ ॥
 स्कन्दानुसारिराजेन जैना धर्मद्विषो कृताः ।
 योगीन्द्रेणैव योगघ्ना विघ्नास्तत्त्वावलम्बिना ॥ ६८ ॥
- 15 कृतेषु तेषु दुष्टेषु परितस्तार कोविदः ।
 श्रौतवर्त्म तमिस्रेषु नष्टेष्विव रविर्महः ॥ ६९ ॥
 कुमारिलमृगेन्द्रेण कृतेषु जिनकृस्तिषु ।
 निष्प्रत्यूहमवर्धन्त श्रुतिशाखाः समन्ततः ॥ ७० ॥
 प्रागित्यं ज्वलनभुवा प्रवर्तिते ऽस्मि-
- 20 न्कर्माधन्यखिलविदा कुमारिलेन ।
 उद्धर्तुं भुवनमिदं भवाब्धिमग्नं ।
 कारुण्याम्बुनिधिरियेष चन्द्रचूडः ॥ ७१ ॥

इति श्रीमाधवीये तडुपोद्घातकथापरः ।
सन्नेपशङ्करज्ञये सर्गे ऽयं प्रथमो ऽभवत् ॥

॥ अथ नैषधीये दमयन्तीं प्रति नलस्य
चन्द्रोदयवर्णनं ॥

पश्यावृतो ऽप्येष निमेषमद्रेरधित्यकाभूमितिस्करिण्या । 5
प्रवर्षति प्रेयसि चन्द्रिकाभिश्चकोरचञ्चू चुलुकान्प्रतीन्दुः ॥

पश्येति । हे प्रेयसि प्राणप्रिये एष इन्दुश्चन्द्रिकाभिश्चकोराणां चन्द्रिकाखवदमृतपायिनां पक्षिणां चञ्चू एव चुलुकास्तान्प्रति पूरयित्वा प्रकर्षेण वर्षति सुधामित्यर्थात् । यावता चकोरचञ्चूपूरां भवति तावत्प्रमाणां वर्षतीत्यर्थः । त्वं पश्य । किंभूतः । अद्रेरुदयाचलस्याधित्यकाभूम्योर्द्विशिखरेषौव तिरस्करिण्या त्रवनिकया निमेषलक्षणामत्यल्पकालमावृतो ऽपि सन्संपूर्णानुदितो ऽपि प्रथमचन्द्रिकाभिरेव चकोराणामानन्दं करोति किं पुनरुदितः सन्निति भावः । अन्यो ऽप्युपकारी दूरस्थो ऽप्युदयोन्मुखो ऽन्येषामुपकरोति ॥ ४१ ॥

ध्वान्ते द्रुमान्तानभिसारिकास्त्वं

शङ्कुस्व संकेतनिकेतमात्राः ।

15

ह्यायाह्वलादुज्जितनीलचेला

व्योत्स्नानुकूलैश्चलिता डुकूलैः ॥ ४२ ॥

ध्वान्त इति । हे प्रिये त्वं चन्द्रोदयापूर्वं ध्वान्ते सति द्रुमान्तांस्तहनिकटदशानेव वृक्षाधोभागानेव संभोगार्थं कामुकदत्तसंकेतनिकेतं प्राप्तास्ता अभिसारिकाः स्वैरिणीः शङ्कुस्व संभावय । तथेदानीं चन्द्रोदये सति वृक्षाधोभागवर्तिह्यायाह्वलादुज्जितं पूर्वधृतं तमोऽनुकूलं चलं वस्त्रं याभिस्तादृशीः सतीः सर्वाणांत्वाज्जयोत्स्नानुकूलैश्चन्द्रिकानुगुणैर्धवलतरैर्दुकूलैरुपलज्जिताः सतीश्चलिताः संभोगं कृत्वा स्वगृहं प्रति पुनः परावृत्तास्त्वं संभावय । तमसि सत्येव केनापि न ज्ञातव्यमिति बुद्ध्या नीलं वस्त्रं

परिधाय संक्रेतस्यानमागताश्चन्द्रोदये पुनर्नीलवस्त्रपरिधाने पूर्ववद्गीत्या तत्रत्रैव विहाय
श्वेतं दुकूलं सर्वपात्वात्परिधाय केनापि न ज्ञाताः । नीलचोला इति पाठे चोलः
कूर्पासः ॥ ४२ ॥

वदास्यलक्ष्मीमुकुरं चकोरैः स्वकौमुदीमादयमानमिन्दुं ।

5 दृशा निशेन्दीवरचारुभासा पिबोरु रम्भातरूपीवरोरु ॥

त्वदिति । हे रम्भातरूपीवरोरु रम्भातरुवदतिपीवरावृद्ध यस्यास्तस्संबुद्धिस्त्वं
निशायामिन्दीवरं नीलोत्पलं तद्वच्चारुभा यस्यास्तया दृशा उरु सादरमिन्दुं पिब वि-
लोक्य । किंभूतं । तवास्यलक्ष्याः मुसशोभाया अत्रलोकनार्थं मुकुरं दर्पयामिव । तथा
चकोरैः प्रयोष्यैः स्वकौमुदीमादयमानं निजकौमुदीं चकोरान्पाययमानं । उदिते चन्द्रे
10 चकोराः सानन्दा ज्ञाता नीलोत्पलानि च विकसितानीति भावः । एतेनेन्दोः परोप-
कारित्वं सूचितं । विकसितेन्दीवरतुल्यया दृशा पिबेत्यनेन चन्द्रोदये हीन्दीवरं वि-
कसति त्वं चैवंभूतया दृशा यदा चन्द्रमवलोकयिष्यसि तदा जनस्रवद्दृशं चन्द्रावलोक-
नविकसितमिन्दीवरमेवैतदिति ज्ञास्यतीति सूचितं । दिवासंकोचादसादृश्यमितीन्दी-
वरस्य विकसितत्वयोतनार्थं निशापदं ॥ ४३ ॥

15 असंशयं सागरभागुदस्थात्पृथ्वीधरादेव मथः पुरायं ।

अमुष्य यस्मादधुनापि सिन्धौ स्थितस्य शैलाडुदयं प्रतीमः ॥

असंशयमिति । पुरा पूर्वं सागरभाक्समुद्रगर्भस्थोऽयं चन्द्रो मयो दृपउभूतात्पृ-
थ्वीधरात्पृथ्वीधरादेरेव हेतोर्दृष्ट्यादुत्पन्न इत्यसंशयं निश्चितं पुराणादी यदेवं श्रूयते
तत्सत्यमित्यर्थः । पुरोदस्थात्प्रथमसंभवावसरे तस्मादेव समुत्पित इति वा । तत्र हेतुमाह ।
20 यस्माद्धेतोर्धुनापि संभवान्तरावसरे ऽपि सिन्धौ स्थितस्य सागरगर्भस्थस्याप्यमुष्य चन्द्रस्य
शैलादुदयाचलादेवोदयमुत्पत्तिं प्रतीमो ज्ञानीमः । प्रत्यहं सागरस्यस्याप्यस्याचलोत्पत्ति-
शीलत्वत्रपल्लिङ्गदर्शनात्समुद्रमथने प्रथमसंभवावसरे ऽप्ययमचलादेवोत्पन्न इति निश्चिनुम
इत्यर्थः । उदयाचलशिखरं चन्द्रो ऽतिक्रामतीति भावः ॥ ४४ ॥

निजानुज्ञेनातिथितामुपेतः प्राचीपतेर्वाहनवारणेन ।

25 सिन्दूरसान्द्रे किमकारि मूर्ध्नि तेनारुणाश्रीरयमुज्जिह्वीते ॥

निजानुज्ञेनैकस्मात्सिन्धोर्हृत्यन्नतयास्मान्चन्द्रात्पश्चाज्ज्ञातेन कनीयसा भ्रात्रा प्राचीप-
तेरिन्द्रस्य वाहनवारणेन प्राच्यां स्थितेनैरावतेनातिथितामुपेतः प्रापुः प्राच्यामुदितगु-
प्तसविधं प्रापुः सन्नयं चन्द्रो ऽग्रतत्वात्सिन्दूरेण सान्द्रे मूर्ध्नि अकारि कृतः किं गौ-
रवानुमस्कारपूर्वं शिरस्यारोपितः किमित्यर्थः । तेन सान्द्रसिन्दूरशिरःस्थापनेन हेतुना

लग्नसिन्दूरवशादयमरुपाश्रीरारुप्रभोभ उज्जिहीत उद्यते । उज्जिहीते किमिति वा ।
उदयंश्चन्द्र सिन्दूररक्तो दृश्यत इत्यर्थः ॥ ४५ ॥

यत्प्रीतिमद्विर्वदनैः स्वसाम्याद्चुम्बिनाकाधिपनायिकानां ।
ततस्तदीयाधर्यावयोगाडुदेति विम्बारूपाविम्ब एषः ॥

यदिति । वृत्तत्वादिगुणयोगेन स्वसाम्यात्प्रीतिमद्विर्निकाधिपस्येन्द्रस्य नायिकानां १
वदनैर्यस्मात्स्वसविधमागत एष चन्द्रो ऽचुम्बि तस्माठेतोस्तस्माच्चुम्बनाद्वा तदीयानां दे-
वेन्द्रनायिकानामधरेषु न्यस्तो यावो ऽलककस्तस्य योगात्संबन्धाठेतोर्विम्बवत्यकुवि-
म्बीफलवदरूपां विम्बं मण्डलं यस्य तादृश उदेति । अन्यो ऽपि समानः स्वसविधमा-
गतः सन्सख्या प्रीत्या चुम्ब्यते । मुलैरिति बहुवचनेन तत्र प्रदेशे युगपदेव चुम्बना-
द्वदुलयावकयोगात्सकलस्यापि चन्द्रविम्बस्य रक्तत्वं युक्तमिति सूचितं ॥ ४६ ॥ 10

विलोमिताङ्कोत्किरणाद्बृहद्गमादिना दृश्यविलोचनादि ।
विधिर्विधत्ते विधूना वधूनां किमाननं काञ्चनसञ्चकेन ॥

विलोमितेति । विधिर्विधुना चन्द्रेणैव काञ्चनस्य सञ्चकेन विम्बकेन कृत्वा वधू-
नामतिरमणीयमाननं विधत्ते किं । किंभुतेन । विलोमितः पराशुषः कृतः स्वप्रभया
नितो ऽङ्कः कलङ्को येनैतादृशादुत्कृष्टादतितस्विनः किरणाठेतोर्दुब्रहो दुस्तर्क्यो दृगा- 15
दिनेत्राधवयवो यस्य । अथ च विपरीतीकृतानामङ्कानां नेत्रादिनिर्माणार्थं निम्नोन्नतांश-
चिह्नस्थानानामुत्किरणां संघट्टनं तस्माठेतोः साक्षादलक्ष्यनेत्रकर्णानासिकाधवयवेन । आननं
च साक्षाद्दृश्या विलोचनादयो नासाकर्णाधवयवा यस्य तादृशं । तस्मिन्ब्रह्मा स्त्री-
मुखं चन्द्ररूपेण महाराष्ट्रभाषया ठसा इत्याख्येन स्वर्णस्य सञ्चकेन निर्ममे । सञ्चके
हि निष्पाद्यस्य वस्तुनो निम्नोन्नतभागा विपरीता एवोत्कीर्यन्ते तत्र च नेत्राधवयवा 20
दुर्ज्ञेया भवन्ति भवन्निर्मितमुखादौ च दृश्या भवन्ति तस्मादेवं तर्क्य इत्यर्थः । उदित-
मात्रश्चन्द्रो ऽल्पतमसुवर्णासञ्चकवदरक्तो दृश्यत इति भावः । उन्नमं सुवर्णं रक्तं भवति ।
आननमिति ज्ञात्यैकवचनं ॥ ४७ ॥

अनेन वेधा विपरीतरूपविनिर्मिताङ्कोत्किरणाङ्केन ।

त्वदाननं दृश्यदृगाद्यलक्ष्यदृगादिनैवाकृत सञ्चकेन ॥ ४८ ॥ 25

अनेनेति । वेधा विपरीतरूपं यथा तथा विनिर्मितमुक्तविधमङ्कोत्किरणां यत्र ता-
दृशमङ्कं यस्य तेन तथालक्ष्यदृगादिनानेन चन्द्रेणैव सञ्चकेन दृश्यं सुन्दरमथ च प्रत्यक्ष-
दर्शनयोग्यं दृगादि यस्य तादृशं त्वदाननमकृत त्वदाननमेव कृतं न त्वन्याननमिति
वा अयमेवात्र लोके विशेषः । अयं प्रलोकः क्षेपकः ॥ ४८ ॥

अस्याः सुराधीशदिशः पुरासीग्यदम्बरं पीतमिदं रजन्या ।
चन्द्रांशुचूर्णाद्यतिचुम्बितेन तेनाधुना नूनमलोहितायि ॥

अस्या रति । हे भैमि अस्याः सुराधोप्रस्येन्द्रस्य दिशः यदम्बरं गगनं वस्त्रं च
पुरा चन्द्रोद्यात्पूर्वं रजन्या राज्या हरिद्रया च पीतं तमोव्यापत्त्वादृश्यं पीतवर्णा
5 वासोत्रेण गगनेन वस्त्रेण वाधुना चन्द्रोदये चन्द्रांशुनां चूर्णैः प्रलक्षणासूक्ष्मतेजोलेपैः
कर्तृभिर्वातिचुम्बितेनातितरुं स्पृष्टेन सता चन्द्रांशुवक्षुभतरेण चूर्णेन ताम्बूलसाधन-
चूर्णाद्रव्येण स्पृष्टेन सता (वा) नूनमलोहितायारक्तीकृतं । यत्रमसा पूर्वं नीलमभूत्तदेवे-
दानोमुषश्चन्द्रलोहितकर्त्तृसंस्पृष्टाद्रक्तं ज्ञातमित्यर्थः । हरिद्रया पीतवर्णा वस्त्रं चूर्णेन युक्तं
सद्रक्तं भवति । देवेन्द्रस्त्रियाश्च वस्त्राणि नानावर्णायुक्तानि । चन्द्रांशव एव चूर्णमिति
10 वा ॥ ४१ ॥

आदत्त दीप्रं मणिमम्बरस्य दत्त्वा यदस्मै खलु सायधूर्तः ।
रज्यत्तुषारद्युतिक्रूढहेम तत्पाण्डु ज्ञातं रजतं क्षणेन ॥

आदत्तेति । हे भैमि सायंकालत्रयो धूर्तो यद्रज्यन्नुदयकाले रक्तीभवंस्तुषारद्युति-
अम्बर एव लेपवशाद्भ्रज्यत्कूढहेम कृत्रिमं सुवर्णमस्मै गगनाय मूल्यत्रयेण दत्त्वा दीप्रं
15 प्रकाशमानमम्बरस्य मणिं सूर्यमादत्त जग्राह तदलीकं हेम क्षणमात्रेण पाण्डु शुभ्रं रजतं
खलु त्रयमिव ज्ञातं । धूर्तो हि त्रयं लेपादिभिर्हृत्पलिपुं सुवर्णोक्त्य ददाति वस्त्रान्त-
रस्थमपि प्रसरद्दौषिकं रक्तं च गृह्णाति । उद्यानन्तरमतिक्रान्तकियत्कालत्वाद्भक्तिमानं
परित्यज्य चन्द्रो त्रयत्रठवल्लो ज्ञात इति भावः ॥ ५२ ॥

बालेन नक्तंसमयेन मुक्तं रौप्यं लसडिम्बमिवेन्दुविम्बं ।

20 भ्रमिक्रमाडुडिकतपटसूत्रनेत्रावृत्तिं मुञ्चति शोणमानं ॥

बालेनेति । हे प्रिये रौप्यं रजतं रजतमयं लसद्विलसमानं डिम्बं बालक्रीडा-
साधनं भ्रमर्कमिवेन्दुविम्बं कर्तुं भ्रमिक्रमाडुमपापरिपाट्याथ चोर्द्धदेशगमनक्रमणोऽनोडिकता
त्यक्ता या पट्टसूत्रस्य नेत्रं दोरकं तत्कृतावृत्तिर्वेष्टनं तद्रूपमथ च पट्टसूत्रतालिकावस्त्रन्दा-
वर्षां येन तं शोणमानं रक्तिमानं मुञ्चति । किंभूतमुभयं । नक्तंसमयत्रयेण बालेनाथ च
25 बालेन प्रदोषत्रयेण रात्रिसमयेन मुक्तं भ्रमणार्थं करात्कृतमोचनमथ चोदीर्घां जनितो-
दयं । शिशुक्रीडासाधनं हि भ्रमर्कं काष्ठमयं भवति । इष्वराणां च डिम्बं समृद्ध्यति-
शयाद्भ्रज्यन्तं पट्टसूत्रवलितदोरकसंनान्तसंबन्धतातं रक्तिमानं मुञ्चति । तथेदं चन्द्रवि-
म्बमित्यर्थः । इदानीं चन्द्रो धवल्लो ज्ञात इति भावः । नेत्रावृत्तेरिति पाठे भ्रमिक्रमा-
डेतोडुडिकता पट्टसूत्रनेत्रावृत्तिर्नेत्रं तादृशाद्भ्रमिक्रमाडेतेरिति वा । डिम्बं लडिम्बमिति

वा गौडदेशभाषायां भ्रमरकस्य संज्ञा । महाराष्ट्रभाषायां कान्यकुब्जभाषायां च भ्रमरा इति संज्ञा । नेत्रं मन्यगुणो वस्त्र इत्यभिधानान्नेत्रशब्दो यद्यपि मन्यनवेष्टनगुणो मुख्यस्त-
वाप्यत्र गुणमात्रपर इति ज्ञेयं ॥ ५३ ॥

ताराक्षरैर्यामसिते कठिन्या

निशालिखद्योमि तमःप्रशस्तिं ।

5

विलुप्य तामल्पयतो ऽरूपे ऽपि

ज्ञातः करे पाण्डुरिमा हिमांशोः ॥ ५४ ॥

तारैति । निशासिते श्यामे व्योमि गगन एव कञ्जलादिलिपप्रश्यामलपट्टिकायां
कठिन्याः शुभ्रधातुविशेषस्य संधिभिस्ताराक्षरैः शुभ्रैरक्षरैरिव नक्षत्रपैरक्षरैः कृत्वा
यां तमःप्रशस्तिं तमोवर्षानश्लोकादिलिपिमलिखत्ताराक्षरैरूपलक्षितां तमःप्रशस्तिं रात्रिः 10
कठिन्यालिखदिति वा तां लिपिं विलुप्य प्रौञ्ज्याल्पयतः परिमेयताराक्षरं कुर्वतो
हिमांशोररूपे ऽपि करे किरपो ऽथ च पाणौ पाण्डुरिमा ज्ञातः । प्रब्रह्मकिरपो
हि चन्द्रे नक्षत्राणामल्पता भवतीति खटिकालिखिताक्षराणि मार्जयतश्चार्क्तो ऽपि कर्ः
खटिकासङ्गाठवलो भवतीति । तमसि नक्षत्राणि बहून्युद्धवल्तराणि च दृष्टानि चन्द्रे
तूदिते ऽल्पानि निःप्रभाणि च ज्ञातानि चन्द्रश्च धवलो ज्ञात इति भावः ॥ ५४ ॥ 15

सितो यदात्रैष तदान्यदेशे चकास्ति रज्यच्छ्विरुज्जिह्वानः ।

तदित्थमेतस्य निधेः कलानां को वेद वा रागविरागतत्वं ॥

सित इति । एष चन्द्रो यदा यस्मिन्काले ऽत्र देशे सितो धवलश्चकास्ति तदा
तस्मिन्नेव काले ऽन्यदेशे रज्यच्छ्वीरुक्तकान्तिरुज्जिह्वान उदयन्प्रोभते । एवमत्रोदयन्को
ऽन्यत्र च श्वेत इत्यपि सामर्थ्याल्लभ्यमेतदूदेशस्य प्रतीदानो सितो दृश्यते द्वीपान्तरस्य प्रति 20
तूदयन्निदानीमेव दृश्यते यस्मात्तस्मात्कलानां निधेः पूर्णस्य चन्द्रस्य रागविरागयोर्लोहि-
तत्वालोहितत्वयोस्तत्त्वं याथाव्यमित्यममुनोक्तप्रकारेण को वा वेद अपि तु को ऽपि
निश्चेतुं न शक्नोतीत्यर्थः । उद्यास्तमययोरतान्विकत्वादूर्ध्ववहितस्य यत्र यदा प्रथमदर्शनं तदा
तत्रोदय इति दूरस्थस्य रक्तत्वप्रत्ययः क्रमसामीप्यात्तु धावत्यप्रत्यय इति तत्त्वं । वन्य-
स्यापि चतुःषष्टिकलाभिन्नस्यानुरागाननुरागयोर्थाथाव्यं कुत्रानुरक्तः कुत्र वा नेति को ऽपि 25
न ज्ञानाति ॥ ५५ ॥

काश्मीरज्ञैरश्मिभिरौपसंधैर्मृष्टं धृतधान्तकुरङ्गनाभि ।

चन्द्रांशुना चन्दनचारुणाङ्गं क्रमात्समालम्बि दिग्ङ्गनाभिः

काश्मीरैरिति । दिग्भिरेवाङ्गनाभिः संध्यायाः समीपमुपसंध्यं तत्र जातैरुहणैर-
 श्मिभिरेव काश्मीरैः कुङ्कुमैः कृत्वा मृष्टं पूर्वं कृतोद्धर्तनं ततः संध्यायामपगतायां धृता
 ध्वान्तरूपा मृगनाभिः कस्तूरी येन तादृशमङ्गं क्रमात्कस्तूरीलेपनानन्तरं चन्द्रांशुनैव चन्द-
 नेषु मध्ये चारुणोत्तमेन चन्दनेन कृत्वा समालम्ब्यलेपि । अन्या अप्यङ्गनाः कुङ्कुमादि-
 5 क्रमेणाङ्गमनुलिम्पन्ति चन्दनधवलैश्चन्द्रकरैः सर्वा अपि दिशो वितमस्काः कृता इति
 भावः ॥ ५६ ॥

विधिस्तुषारर्तुदिनानि कर्त

कर्तं विनिर्माति तदक्षभितैः ।

ज्योत्स्नीर्न चेतत्प्रतिमा इमा वा

10 कथं कथं तानि च वामनानि ॥ ५७ ॥

विधिरिति । विधिस्तुषारर्तुः शिशिरर्तुदिनानि कर्तं कर्तं हित्वा तेषां दिना-
 नामन्तभिन्नैर्मध्यसंखन्धिभिः सारभूतैः शकलैः शुभ्रैः खण्डैः कृत्वा ज्योत्स्नीनिशा विनि-
 र्माति न चेदेवं नाङ्गीक्रियते यदि तदेमाश्चन्द्रिकायुक्ता रात्रयस्तत्प्रतिमास्तैर्दिनैस्तुल्याः
 शीतलत्वप्रकाशत्वाभ्यां तत्सदृशः कथं । तानि च दिनानि वामनानि न्यूनपरिमाणानि
 15 न्यूनशीलत्वादिगुणानि कथं वा । अपि तु दिनवामनतारात्रिदीर्घतान्यथानुपपत्तेः शिशिर-
 र्तुर्दिनापक्ष्या च ज्योत्स्नोनामन्तितमां शीतलत्वप्रकाशवन्वानुपपत्तेश्च शिशिरर्तुदिनानि हि-
 त्तैव तत्सारभूतैश्च शकलैश्चन्द्रिकान्विता रात्रयो ब्रह्मणा वर्धिता इत्यर्थः । चन्द्रचन्द्रि-
 कया रात्रिः शीतला धवलतरा च कृतेति भावः ॥ ५७ ॥

इति श्रीहर्षकृतौ नैषधचरिताख्ये महाकाव्ये

श्रीनारायणविरचितटीकाविते

द्वाविंशतितमे सर्गे चन्द्रोदयवर्षानं ॥

ANNOTATIO MAXIMAM PARTEM CRITICA.

Vetāla. P. 1, v. 4—7. Versus, e Mudrârâxasa nonnullis mutatis desumpti, consone leguntur etiam apud Bhartriharem II, 73 Bohl. et Panc'at. III, 255. — v. 8. Qui soli hunc versum praebent AB male habent पात्रलिं et वक्रं. — v. 10. ita Caced, उक्तयिनी AB, अत्रन्ती b. — v. 11. ita Cce, विक्रमादित्ये hic ABabd, qui postea etiam illo nomine utuntur. — v. 16. कान्ति omnes qui versum tradunt Cacd; voluit C (कंवि).

P. 2, v. 12. 13. Distichon legitur apud Galanum Διαφ. 305. — v. 15. AB: भाषाशास्त्रिकस्य प्रति अदेशो दत्तः, quae praepositionis प्रति cum genitivo constructio non sanscritica, sed Bengalica est, unde codicum Cacd lectio praeferenda erat.

P. 3, v. 1. 2. Cf. Panc'at. I, 111. — v. 3. 4. Similem sententiam vide Hitop. I, 123, eandem prorsus Galan. Διαφ. 28. सिद्धमन्त्रौषधं ABabce, सिद्धिं d, -धौ (voluit धीन्) C, सुसिद्धमौषधं Vriddhac'ânâkhyâ. Bomb. 1782 (1860). 8. XIV, 7, quod mahârâshtrice explicatur आपणास सिद्धकालेलें औषध, ac si स्व lectum fuerit. v. 4. कुश्रुतं मर्म ce, कर्म a, धर्म b, चैव Vriddhac'ân. Hind., कुत्सितं कर्म ms., कुश्रुतं च कुमुकं च e. Pro मतिमान् habent b वचनं च c वचनं च d मन्त्रं चैव. — v. 5. 6. Cf. Panc'at. I, 112. Hit. III, 37 et infra p. 11, 18. — v. 7. 8. Totum distichon e MBh. V, 1414 petitum, ubi v. 8 cum ce exstat निःशलाके च; स्थाने praebuit a pro देशे; prior stichus debetur Manui VII, 147, apud quem, ut in MBh., प्रसादं scribitur; hanc propter mutationem verborum consecutio turbata esse videtur. — v. 10. Flumen गोदा nominant ABA, गोला bed, गोमती e; om. C. Ce ante मंत्र addunt अघोरं, quod vix aptum est; nam res satis horribiles

eveniunt. Cf. tamen gloss. s. v. घोৱ. Quum interpretationes Hindust. et Beng. diserte Bhâdrae mensis mentionem faciant, coniectari licet **ঘোৱা**, quod proprium est ultimae in isto mense noctis nomen; at non tacendum est, in **e** addi **आश्विनमासे**. — v. 14 धैर्यं^० ex **e**. — v. 16. Ita **e**; **e** धोरस्तु सर्वदा त्वं हि (id voluit etiam C) दात्रिंशत्सप्तपौर्युतः

P. 4, v. 5. In cod. AB**ac** (non in C**bde**) sequitur longior coemeterii descriptio, ex qua duo tantum disticha imaginem satis concinnam praebentia retinui. **आश्रय** iam confirmatur codice **a**, °चणका° codicibus **ac**; rem illustrat Raghuv. VII, 49, ubi proelii locus cum Mortis epulis comparatur. रक्तो° desumptum est e **e**; **a**: वीरेन्द्रश्रावगर्जितं. Reliqui versus passim etiam valde corrupti locum non merebantur. Ex parte enim verbis constant inconditis, uti hi:

चञ्चिताग्निताडितं कालमेघमिवोच्छ्रितं ।

गृध्रकृष्टान्तमालाभिः कृतप्रालम्बविभ्रमं ॥ (ita fere **a**)

त्रिजगत्प्रलयारम्भं कृतोकार्मिवान्तकं ।

मण्डितं मुपडस्यपडैश्च कङ्कालकुलमालितं ॥

in quibus non solum contra bonorum poetarum usum comparatio inter res diversi generis grammatici instituitur, sed etiam maximopere offendit terminatio *am*, quam neque accusativo attribuere licet, quum nihil sit unde is casus pendeat, neque, quem sententia postulat, nominativo, quum मेघ et श्रन्तक masculina sint, inde explicanda, quod hominibus vulgari dialecto assuetis generis discrimen evanuit, id quod multis aliis codicum locis in editione nostra emendatis ostendi potest; e. gr. legitur सर्वं वृत्रान्तं निवेदितं 9, 6; 11, 3; vel कथितं 21, 15; 22, 10; 26, 2; हेदं कथं कृतं 21, 21; quin etiam पुरुषं चाग्निवचसं in versu ad p. 19, 11 afferendo, quibus omnibus locis nominativus est. Similia in Panc'atantra notantur a Benfeyo II p. 382. 453 al., nec desunt in Gâthis Buddhistarum et Purânis. Ex parte satis inficetas cum rebus ad Râ-

mâyanam et Mahâbhâratam spectantibus comparationes more Subandhuis (cf. Weber *Zeitschr. d. d. morg. Ges.* VIII, 537) praebeant, quarum haec sunt exempla eaque haud infima :

दण्डकारण्यसदृशं मारीचकठिनान्तरं ।
लङ्कादाहमिवोत्पन्नं तीव्रद्रावणविघ्नकं ॥
समग्रदुःखनिलयं भूतसंघप्रघर्षणं ।
संचरद्भीमपुरुषं द्वितीयमिव भारतं ॥

प्रघर्षणं a, प्रधर्षणं B.

P. 4, v. 13. मुद्रा **abcde**. — v. 16. 17. Hitop. prooem. 48. Galan. $\Delta\iota\alpha\phi$. 179. गीत pro काव्य **Cbe**. — v. 19. सा e, वग्वि^० ms. **bcd**, वाग्विजृम्भते a.

P. 5, v. 1. मृगया^० c. — v. 8. Pro वीचि (c: वीचो, a: वीच; reliqui versu carent), quod hoc loco ineptum est, restitui क्रीच, nomen avis aquaticae, quae in fluminum descriptionibus commemorari solet. Cf. MBh. XIII, 522. Haerberlin Anth. 529, 8, cet. — v. 11—14. Bartrih. Suppl. 24 Bohl.; Vair. 50 Haeb. Kâvyaprak. p. 28 (59). — v. 19. Quum quinque sint sensus, Cupidini, cuius vis in sensibus sita est, quinque esse volunt sagittas, quarum nomina ab aliis aliter definiuntur. Cf. schol. ad Gîta Gov. VIII, 1 et Williams ad Çakunt. p. 100.

P. 6, v. 9—12. Distichon legitur Hit. II, 46. Panc'. I, 49. Pro नोदिता: (**ede**) illic est देशिता:, hic चोदिता:; a प्रेरिता: — v. 13. 14. Versus e Manu VIII, 26 desumptos habent etiam Panc'. I, 50. Hitop. II. p. 93. Galan. $\Delta\iota\alpha\phi$. 259.

P. 7, v. 7—16. Narratio e codicibus A et B hausta est; quae de floribus nectendis dicuntur, in reliquorum nullo inveniuntur.

P. 8, v. 10. 11. Distichum e iuris codicibus petatum, quod me legere memini apud Âpastambam VII, 4 et Parâçaram fol. 6, b, vers. ult. editionum a me in spec. biblioth. sanskr. § 444. 449 commemoratarum. Cf. etiam Râmâyanae editores Çrîrâmapurani I, 434. Cum infi-

marum classium mulieribus rem habere sub certis poenis vetitum est. Man. XI, 58. Yâg'n. III, 231.

P. 9, v. 8. 9. Panc'. II, 49; IV, 13, ubi, uti in **abcde**, scribitur भुक्ते भोजयते चैव, quod emendatorem respicit; Galan. Διαφ. 294. Facultas verbum causale et denominativum adiecta *p* (अप्यति) formandi, quae in sermone classico non ultra certas radices in vocalem exitum habentes valet*), sed iam antiquo tempore extendi coepit (सत्याप्यति Pân. 3, 1, 25), in lingua seriore ex usu loquelae praeriticae (Lassen Institt. I. praer. p. 360. Vararucés VII, 27) latius serpsit, unde formae मुञ्जाप्यति (a themate praesentis aucto derivata), ज्ञीवाप्यति, वर्थाप्यति cet. in libris recentibus et ad usum vulgarem accedentibus frequentiores sunt. — v. 16. Sic **e**; **c** देव त्वया सह स्नेहकारुणं तस्याः et sic fere **ABad**. — v. 17. Codices **abde** जननी, **ABc** जननीं praebent, pro quo, quum non sit cur mater omisso patre commemoretur, dualem posui. In fine legunt **a** च वस्तु ज्ञीवं च, **b** च वस्तु वित्तं च, **e** वस्तुनि मित्रं च, quae per metrum ferri possunt; minus bene **c** ब्रह्मनि द्रव्यानि, **d** वस्तुनि ज्ञीवित्तं च, **A** वस्तुनि ज्ञीवं च, **B** च वस्तुनि ज्ञीवनं च (hoc enim voluit). — v. 18. -सक्ताः **acde**. तृणाय **Babd**, तृणानि **ce**; male **A** तृणमिव, nam metrum hoc loco proceusmaticum non patitur, nisi post primam syllabam caesura minor sit.

P. 10, v. 1. Sic **e**; -समं मित्रं **ABbcd**. — v. 2. क्षीरायते **bdce**, voluit etiam **a**; तस्मिन् **bde**, तत्र **ABa**, सम्यग् **e**; अनेर **be**, अनौ **ac**, नाग्नौ **d**, ब्रह्मौ **AB**; रक्षति **bcde**, दक्षति **Ba**, तक्षति (sic) **A**. Ad rem cf. epigramma Bhartriharis II, 67 Bohl. 31 Haeb. — v. 10. ततः scripsi pro पुनः **A**, quod huius loci non est. Reliqui in alia abeunt. — v. 15. Antiquiorem vocis formam, quam etiam e Panc'atantrae codicibus attulit Wilso *Trans. RAS.* I, 185, praebent **ade**; in **c** est क्रोद्धपाल; ad

*) In Râmâyana II, 14, 21 Schl. आनायितुं lectio est codicum, qui Raghunâtham sequuntur; libri scholiis Maheçvaratîrthae instructi आनायितुं praebent.

hodiernam in dialectis vulgaribus appellationem accedunt **Bae** कोटपाल, **A** कोटपाल; purum sermonem affectant **b** ग्रामपाल, **e** दुर्गपाल. — v. 20. कृत्वा पूतयित्वा **Bbe**, पू^o **Ac**, रचयित्वा **a**.

P. 11, v. 10. गृह्नन्, quod idem est atque कुमुकं supra p. 3. v. 4, habent **AB** et Çârngadharæ Paddhatis cod. **L** apud Boehlingium *Bulletin hist. phil.* VIII, 153. In **be** et ubi praeterea distichon exhibetur, *Hit.* I, 122. C'ânakya 34 Haeb. et, teste Aufrechtio, in Paddhati Oxon., वचनं bene legitur. वचनं, quod Galanus $\Delta\iota\alpha\phi.$ 27 vertit $\lambda\omicron\gamma\omicron\mu\alpha\chi\iota\alpha\nu$ est in **c**; **d** habet अमानं. — v. 14. **E** MBh. V, 1325. स्वज्ञातयः **b**; formam ज्ञापयः praebent **ae**. शरणगता cum MBh. **abd**; यत्र च स्यात्प्रतिश्रयः **e**. Similia invenies *Panc'* I, 217. De feminis idem praedicat MBh. XII, 4895: सर्वथा स्त्री न हन्तव्या, contrarium *Manus* VIII, 371 et *Yâg'navalkyas* II, 278. — v. 20. 21. Distichon et fabula, ad quam alluditur, exstant *Panc'* I, 222. — v. 22 sq. *Panc'* V, 16, unde hausi नकुलात् pro नकुले codicis **a**, नकुलं reliquorum omnium. Fabula sequitur et etiam in *Hit.* IV, XIII invenitur. Pro अपरोक्षितं in *Panc'* est अपरोक्ष्य; apparet hanc esse emendationem, factam ut quinta primae dipodiae syllaba, quae antiquitus licita est, tolleretur.

P. 12, v. 2. पूर्वतन्मनि **d**. — v. 3. पिपिडतैः secundum Galanum $\Delta\iota\alpha\phi.$ 231. scripsit BOEHLINGK *Sprüche* n. 717. Codices omnes, **ABabcde** पपिडतैः — v. 4-7. Narratio de Sita rapta, dum Râmas maritus a Mârîc'a daemone in auream dorcadem mutato abstrahi se passus est, exstat in *Râmâyana* III, c. 48 sqq. Gorr. indeque repetita in *Benfeyi Chrestomathia*. Nahusham priscum regem, quem sacerdotibus dominandi cupidis minus obsecutum esse probabile est, quum Brahmanes lecticae subiungeret et pedis ictu impelleret, in serpentem ferunt mutatum esse. MBh. I, 3151. III, 12460. V, 468. 527. XIII, 4753. De *Arg'una Krittavîryae* filio narratio invenitur MBh. III, 10191 (male 11091) p. 572. cf. XII, 1760, 13888, sed ibi vitulum

tantum rapuisse dicitur; distichi auctor igitur eam narrationis formam spectavit, quam Bhâgavata Pur. IX, XV praebet. Yudhishtiram cum opibus etiam fratres et Draupadim, suam et fratrum uxorem, alea perdidisse e secundo Mahâbhâratae libro notissimum est. Ceterum cf. Panc. II, 4. — v. 9. हृदयं **abce**, हृदयं विदार्य **d**.

P. 13, v. 9. संचये dedi ex **e**: संचयं, quod ferri potest, et ex **a**: संज्ञये conflatum; B eodem sensu संगतिं; male **Ad** संज्ञितं, **ac** संज्ञकं (sed **c** praemittit ग्रहाणां). — v. 11. Ita omnes praeter A मृग, B तथा. Male in omnibus nominativi leguntur, in nonnullis etiam in fine versus -का. — v. 12. शार्दा et सपूकं praebuerunt **bc**. — v. 13. इन्द्रियोश्चो° **Aab**, इन्द्रिये चो° **e**, इन्द्रियैश्चेष्टयेत् B, इन्द्रियेषु च सर्वेषु **Cc** (13-20 om. **d**). Hind.: इन्दी शधर. Dualis saltem ferri non potest; tutius videbatur pluralem eligere. Quae sequuntur in codicibus aliquantum variant; v. 14 e. gr. A habet ऋद्धोर्, B ज्ञानोर्, **Cbce** उर्वोश्च ut dedi. — v. 16 omnes octo codd. मध्ये तु. In fine **e** दष्टा स्त्री नैव जीवति. Inde male **a** प्रमदा नैव जी°, AB प्रमदा च न जी°, quae sine दष्टा intelligi nequeunt, et peius **e** प्रमादाद्यदि जी°; **e** दष्टो यो न जी°. Secutus sum codicem C. — v. 17. Ita B; reliqui codd. धवलगृहे praeter **a**: चलगृहेषु च. Hunc inter et sequentem versum duos inserunt **bcd** उडुम्बरे गुहाद्वारे तीर्णप्राकारपर्वते। वेणुताले वटे ऋम्बूवेत्रे पद्मवने वने. — v. 19. भञ्जनं **bce** नृम्भणं AB. — v. 20. Vera lectio latet in सानुनासं **abe** सानुनासं **Ac**. Secutus sum B भानुनासं.

P. 15, v. 1. ms. सिक्का. — v. 6-9. In regis responso libri mss. pleraque tam aperte metricè exhibent, ut editoris fuerit disticha prorsus restituere. E codicibus solus A rem ita praebet, reliqui, quos inspexi, omnes formam narrationis minus facetam habent apud Somadevam et in interpretationibus exhibitam, ex qua tres tantum proci sunt et is, qui in coemeterio mansit, maritus declaratur. v. 8. in codice ita legitur: येन प्रश्नाने भस्मनासंगृहीतकृतस्थितः, quae verba per se emendatione egebant. Beng.

p. 36, 10 habet भस्वरप्रसिंह पूर्वक, quod secutus sum. Alteram versus partem, qualem effeceram, confirmavit e. Codicis in reliquis versibus lectionem ostendit editio prima. — v. 18. sic Bd. सर्व abce.

P. 16, v. 9. सभावसरे ace. — v. 15. Bene Beng. असारे संसारे. — v. 17. 18. Distichon petitum e MBh. XII, 6245, ubi suo legitur contextu (var. lect. दुग्धं श्रेय उदञ्चितः quam habent bcd; bc ubique श्रेष्ठं); ad aliam sententiam conformatum exstat Panc. III, 100.

P. 17, v. 3. 4. Vriddhacân. II, 1. Galan. Διαφ. 49. — v. 13. भार्यामुक्त्वा BC. भार्यानयनाय a, मिलनाय bce, मेलनाय d in margine. — v. 14. उक्त्वा ABb, उक्त्वामादाय a, गृहीत्वा स्वश्वरं नमस्कृत्य c, गृहीत्वा स्वश्वरपार्श्वे आसत्तां गृहीत्वा d, संवाह्य स्वश्वरजनमनुज्ञाय e. Quae omnia explicandi causa variata esse et illam lectionem principalem testari videntur. Idem valet de loco 19, 12. — v. 22. e: मम भार्या चौरैर्नतिः unde quod voluit et quod optime quadrat नीतः effeci. Ferri possunt B चौरैर्हृदः (idem voluerunt a चौरः हृदः A चौरैः) nisi malis, quod Hind. et Beng. ante oculos habuerunt, बद्धः, et f चौरैर्हृतः. Utrumque coniunctum नीतो बद्धा exhibit Somadevas. Minus apte ad narrationem habent de चौरैर्व्यापादितः et b तस्करैः पञ्चत्वं गतः Tum bdef statim pergunt श्लोकं कृत्वा, c interponit न ज्ञायते कुत्र प्रणश्य (scribatur प्रनश्य) गतः Quae dedi, ita exhibent ABa, nisi quod 18, 1 AB pro तस्मात् habeant तत्प्रनष्टाहं

P. 18, v. 6. Sic a; AB चकितापन्नो. — v. 8. सोत्साहं ABac, सोत्सवं e, सहर्षं b; paullo aliter d सर्वेषामानन्दो बभूव. Omnes igitur laetitiae notionem reddere voluerunt, quam apud posteriores etiam in voce उत्सव viguisse, ostendit alius locus codicis a fol. 8 v: विक्रमादित्येन निष्कपटकं राज्ञं ज्ञात्वा मनसि महानुत्सवः कृतः — v. 8. Pro वर्ध्वा reliquorum B: अतिर्त्तिकां चक्रुः, in quo inesse videtur vocabulum a Wilsons allatum, in lexico Petropolitano omissum अतिर्त्तिकाः a kind of cake. — v. 13. 14. Hit. II, 38. Galan. Διαφ. 57.

P. 19, v. 3. अपि b च a -दु cde. — v. 4. एकः solus B. समयो A

समये ABbe काले cd. — v. 10. Aacd sic; B: एकान्ते मनोरथं अभिलषति Sed quum मनोरथ semper sit *desiderium, optatio*, verba minus apta sunt; alia ratio est loci MBh. III, 1851. — v. 11. Post अग^o sed loco narrationi non prorsus apto (melius in be post दृष्टः v. 6) sequuntur disticha duo, quorum prius nonnullis verbis mutatis invenitur MBh. XIII, 2227 et Hit. I, 110:

सुस्रातं पुरुषं दृष्ट्वा सुगन्धं मलवर्जितं ।
 क्लियन्ते योनयः स्त्रीणामामपात्रमिवाम्भसा ॥
 घृतकुम्भसमा नारी तप्राङ्गारसमः पुमान् ।
 संप्रलेषाद्द्रवते कुम्भस्तद्वत्स्त्रीपुंसभाविता ॥

Posterioris prior stichus exstat Hit. I, 112. C'ânaky. ap. Haeberlin. 77. सुस्रातं Ae; आमपन्ने यया पयः d; पुरुषाश्चाग्निवर्चसाः a, -सं -सं Abcde (वङ्गि bde); sed fol. 3 r, ubi idem versus legitur, a cum lectione codicis B a me recepta convenit. — ससेहो द्रवते d. Ultima verba non sine difficultate sunt neque a librariis intellecta, qui suam quisque qualem-cunque viam ineunt. पुंसि भविता habent bc, -पुंसभाषितं e, -ते A, पुंसि भाषितं utroque loco a, -पुंसयोगतः d. Vera lectio videtur ea, quam e B sumpsi, ita intellegenda, ut abstractum praebeat ad भाविन् referendum. — v. 12. भा^o AB, भार्यायामुक्त्वाया अनयनाय (sic) a, स्वभार्यानयनाय b, स्वभार्याकारणाय c, भाग्यमानेतुं d. — v. 15. 16. Sententia in codicibus turbata. को etc., uti iam BROCKHAUSIUS *Berichte der Sächs. Ges. d. Wiss.* 1853. p. 199 coniecerat, in c invenitur; B समर्थः praebet, C धारयितुं, Aa longe alia substituunt, d tacet; bc habent तस्याश्चिन्तातुरायाः vel -वेष्टितायाः, cum sequentibus, in quibus verba न रोचते non agnoscunt, prosa oratione coniungenda. In v. 16 codicem c secutus sum, nisi quod न वै तृष्णा legi videatur; consona enim sub ai posita per chartae lacunam evanuit. Si ABa, omnes satis corruptos, quibuscum Hind. convenit, sequaris, hemistichium restituendum erit श्रोतेषां न च रोचते. — v. 18-21. Versus fuerunt, eiusdem sententiae atque Hitop. I, 107. 108 (= Man.

IX, 13) sed nimis turbati, quam ut nisi vi illata restitui possint. In verbis qualia dedi ABc fere omnino consentiunt; d plura omisit; a mendis auxit.

P. 20, v. 5. Sic Aa. पट्टकूलोपरि स्थितः c, -कूलेष्ववस्थितः c, -कूलगतो ऽपि हि b. — v. 6. पाषाणे a, पतितः c, परितः (sic) b, दृषदि contra metrum A; c stichum omittit. — v. 13-16. Eandem stropham, quam ita exhibet c (nisi quod ऋभिधानि praebeat) paucis mutatis reperitur in scholiis ad Gît. Gov. VII, 2 p. 95. ABad in primo versu habent अहरहर, in secundo सरभसमभिधाय, in quarto d विबुधस्तां, A परमंत्रं, a परतत्रं, B -योगात्यत्रति परतंत्रं. Ceterum apud Viçvanâtham p. 53, 7 ed. pr., p. 48 ed. post. ea, quae hic describitur, melius vocatur विरहोक्तपिठता et विप्रलब्धा est, quam consulto negligit amasius. — v. 18. सोढुं etc. c; stropham omittunt cd; सा दृःसहस्वरशरं a atque ita etiam AB, qui pro शर invito metro ड्वर legunt. — v. 21. 22. Ita cod. a. Paulo fusius, ut rem probabilem reddat, c: तत्र स्थाने तस्मिन्दिवसे चतुष्पये संगमः कृतो ऽभूत्। यावत्सा तत्र गच्छति तावत्स पुरुषो दैववशाच्चौर इति भणित्वाट्टपात्नेन व्यापादितः b यत्र संकेतस्थान उपपत्तिस्तिष्ठति चौरौ ऽयं भणित्वा केनापि ग्रामपालकेन व्या° c: तत्र स्थाने केनापि दैववशाच्चौरौ भणित्वा व्या° d: स च तस्या बल्लभश्चौरौ भणित्वा केनापि व्या° B: -स्थाने चौरौ भणित्वा केनापि व्या° A idem habet, sed चौरैण, f चौर इति भणित्वा मारितः Similia narrat Somadeva; at in libris Hindust. et Beng. serpentis morsu moritur, quod rei naturae magis consentaneum est; nam vir vi occisus aperto vulnere iacens annon viveret, dubia esse vix potuit mulier.

P. 21, v. 1. 2. Distichon praebent ABa (bis, hic et fol. 13 r) d et Sâh. Darp. p. 303 ed. pr., 285 ed. post. विकल्पे Sâh.; सा पुनरेका AB, सैव तथैका a secundo loco, Sâh., संगम एव तथैका b; तन्महं apud B, तं apud A pro तन्मयं vitia sunt. — v. 3. Nomina actionis in ana exeuntia etiam eum sibi casum iungere possunt, quem notio verbalis postulat; exempla in hoc libro sunt accusativi 17, 13; 19, 12; 36, 3; 55, 7, ablativi 12, 5. Aliunde petita: तं न कश्चन

निवारणे ऽभवच्छकः Nal. 7, 10, हृदतो गृहात्मसक्य हरणं राक्षसो विधिहृद्यते MBh. XIII, 2411 = Man. III, 33. Plerumque tamen observari licet in perspicuitatis gratiam casus esse diversos, et rariora ea esse, in quibus ab accusativo accusativus pendeat, quale est MBh. XIII, 2051 न त्वां कश्चित्समुत्सहेत् ग्रहणं कर्तुं. Ubi talia in recentioribus libris occurrunt, explicanda videntur ex usu dialectorum vulgarium e. gr. Bengalicae, in quibus quovis fere versu locum habent. — v. 7-10. Strophæ e Bhartrihare II, 2 petita, quam etiam e Sinhâsana-dvâtrinçatis codicibus Londinensibus descriptam ante oculos habeo. In hemistichio secundo melior lectio °सकः pro °रकः in mss. nostris omnibus exstat: in tertio Bhartriharis libri et alii (e Hallianis **ae** et **f** in libro Sinh.) परितुष्यन्ति præbent, quod verbum huius loci sensui repugnans argutius tantum explicari potest. In Sinh. codice uno परिस्रियन्ति, in alio परितप्यन्ति legitur, quod etiam in **d** inventum prætuli quum magis accederet ad °तुष्यन्ति. Mirum est, lectionem परितुष्यन्ति quasi sponte se præbentem, quam e coniectura in edit. prim. recepit LASSENTIUS, in nullo hucusque codice inventam esse.

P. 22, v. 1. Emendationem meam, qua ab initio versus न delevi, confirmavit **e**, in quo sententia bis sine negatione legitur. — v. 2. चलचित्तस्य **abcde** Hind. (चञ्चल चित्), बलचित्तस्य AB. Præcedit अचार्य **d**, आचार **b**, नाचार **a**, आचार्य B, आचार्ये **ce**, अनिवार्य A. Scripsi आचारे (etiam नाचारे non prorsus displicet), meliora exspectans. Fortasse आचारं voluerunt codices, nam contra veterem usum recentiores libri verbum cum accusativo coniungunt, uti hoc ipso loco omnes libri स्त्रीचरित्रं præbent, et **d** etiam. -सर्व et -वैरिणां. — v. 3. 4. Verba in codd. inter se mutata vel variata sunt. v. 3. किं न पश्यन्ति योगिनः **abcd**. — v. 5. 6. Etiam hi versus in Sinh. dvât. exstant. अश्वप्लुतं haud prorsus congruum videtur, explicari tamen potest. Aufrechtius coniecit अश्वप्लुतं; apud Hind. est عيب, *vitium equi*, quod

non spernendum videtur, etsi non videam, quamnam vocem sanscriticam legerit. Pro माधव unice probando in **a** et uno cod. Sinh. वासव est, Hind. (बादल) legit वारिद. Pro भवि° Hind. habuit पुरुषस्य भोगं, melius Beng., apud quem haec una vox servata est, भाग्यं. In altero sticho praetuli चापत्तिव° ex **ae** et Sinh. petatum lectionibus चापि स्व° **AB** et वर्षणामर्षकापडे (sic) **d**. — v. 7. Sic **abcd**; ms. न्यायः — v. 20. विद्याधरौ ex **a**.

P. 23. v. 1. Distichon tres tantum codices habent. यत् **A**, हि **Ba**. — v. 12. Narratio haec etiam in Hitopad. IV fab. 8 et in Muhammadis Qâdirii *Tooti name* p. 24 ed. Gladwin reperitur. — v. 15. संक्रिष्टा **ac**, संक्रिन्ना **e**, संपूर्णा **d**, संश्लिष्टा **AB**, प्रस्वेदाह्या मलक्रिन्ना **b**. — v. 16. सेवकाभरणा इव **d**, decori magis quam grammaticae studens. — v. 22. पञ्चमो नास्ति codices omnes.

P. 24, v. 1. Sic **abce**; hiat **d**; सेर्ष्याः संज्ञाताः **B**. — v. 5. **ABa** पञ्च द्रव्याणि गृहीत्वा, quod quum vix sanum esset, भो° क्री° ex **be**, at emendata, sumpta sunt. — v. 7. प्रहरकं omnium codicum lectio est. — v. 10. 11. Hit. II, 22. — v. 12. 13. किमु **a**, किंतु ms., किल **bde**. Idem distichon paulo variatum vide Panc'. I, 299, cuius libri codex Berolinensis teste Benfeyo ad h. l. ad nostram lectionem proxime accedit. — v. 16-19. Bhart. II, 48. Hit. II, 26, e quorum lectionibus recipiendum erat दूरते pro दूरगे, confirmatum codicibus **ede**.

P. 25. v. 4. 5. C'ânakya 21 Haeb. Vriddhac'ân. I, 11. Galan. Διαφ. 143. Secutus sum cod. **a**; मित्रं च विपदां **d**; मित्रं चापत्तिकालेषु Vriddhac'ân. Male मित्रं चापदि काले च **bce** C'ân. Haeb. — v. 7. अलक्षितेन **ab**, अलक्षणेन स्व° **A**. — v. 11. कूर्दते **acde**, etiam **b**, qui prosa utitur, कूर्दन praebet; कूर्दते ms. — चलते ms. **c**, हसते **a**, च विलापते (sic) **e**. — v. 12. हृदते **e**, रोदते **ABac** (**d** hiat). — चाश्रुहीनं **a**, -ना **AB**, -दीनं **e**, चाश्रुवदना **c**. Sensus certo is est, quem versio Beng. exprimit रोदन करितेहे किंतु आश्रय एइ चक्षुते अश्रु लेप्रामात्र नाइ flevisse eam, sed

miro modo ita ut ne minima quidem lacruma in eius oculis conspiceretur. — क° ABac, दीनं चातीव दुः° c. — v. 13. दुःखिन्यहं a, अहं दुःखा e, अहं दुःखी AB. — v. 14. उत्पत्य d, praemittunt च AB हि e, उत्पतन्त्ययतेहुवि (अपतद्?) a, पुनश्चोत्पतते भुवि c. — v. 21. रातकीयम° acd ms.; b: रातप्रक्रिम°, e रातकीयनगरदेव्यये, unde apparet, librarios saltem priorem vocem ab altera divellere non voluisse.

P. 26, v. 4. 5. Eadem sententia Vriddhac'ân. II, 3; Gal. Διαφ. 107; similes MBh. XII, 5229. Gal. Διαφ. 14. — v. 6-9. Idem versus verbis paulo aliter dispositis MBh.V, 1057. Hitop. pr. 18. et Ashtaratna ap. Haeberl. 1. वशी abc Hind., वश्यः सुतो d. — स्वा° ee, सिद्धिकरा b, वित्रकरा d. — v. 6. नीरो° bed, reliqui अरो°. — v. 10. भृत्य quod in A omissum ex Hind. (چاکر) et Galan. Διαφ. 328 (ὄπηρέτης) addendum erat, iam praebent abede. — v. 12. Vriddhac'ân. II, 14. Graece dedit Galanus Διαφ. 327, Tibetice SCHIEFNER apud Boehlingkium. Sprüche III p. 363. E novis codicibus praebent ace. अवमान a: कुनृपस्य c Vriddhac'ân.; तेवः a, देहं e, काणं Vriddhac'ân. Lectiones his inferiores et cum Graeca et Tibetica interpretationibus discrepantes prior editio exhibuit. — v. 16. 17. Panc'. I, 114. 388. ed. om. 81. 220. Quae in his variae leguntur lectiones, fere cunctae in meis redeunt codicibus. — v. 20. आश्रयं recte e, आश्रमे ABa: भान्त् melius A, मान् Bace. — v. 22 sq. Râm. II, 39, 30 Schl. (apud Gorr. 38, 25 alter stichus variatus est) MBh. XII, 5566. Panc'. III, 156.

P. 27, v. 6. 7. Vriddhac'ân. XVII, 10 altero sticho minus bene variato. — v. 9. Intellegendum est ग; cf. Lassen ad Hit. I, 54. 62. — v. 15. परिचेदना a (is tamen प्रति°) be, meliorem lectionem sumpsi e c, qui stropham in fine fabulae XIX affert. प्ररणं कस्य ज्ञायते d ms., ad huius loci usum minus aptum. — v. 19. 20. Vriddhac'ân. VI, 6. Galan. Διαφ. 36. सा सा Babede. Vriddhac'ân. primum stichum satis bene तादृशी ज्ञायते सुडिर्ब्वसायो ऽपि तादृशः exhibet.

स एodem modo positum est, quo mox तदुक्ताः V. 20. एव B. Vriddh., idem voluit **e** (यत्र), ज्ञेया **Aabcd** Vikramac'arita apud Boehtl. *Sprüche* n. 3732.

P. 28, v. 17. 18. Cum aliqua varietate legitur distichon Hit. III, 138 et nostro fere aequale Gal. $\Delta\iota\alpha\phi$. 284. — v. 20. 21. Vriddhac'ân. IV, 11. Panc'. Benf. II p. 146. 444. Galan. $\Delta\iota\alpha\phi$. 262. Simile quid Sâvitr. II, 26. Puellam semel tantum dari iuris regula est. Man. IX, 47. Yâg'n'. I, 65. Madanaratnapradîpa laud. a Jonesio ad calcem Manuis.

P. 29, v. 19. Ex his strophis lacinias tantum praebet **a**. Primam et secundam habent **ABbede**, ita tamen ut p. 30, v. 3. 4 in **d** desint, tertiam **ABbc**. — v. 19. कलियुगे **ABb**, -गः **e**, कलिरसौ **e**.

P. 30, v. 1. सुवन्ति omnes. Etiam MBh. III, 13047 verbum ad sextam classem conformatum est. — v. 2. त्रगद्धर्तते **d** forsân melius. — v. 3. पटुता **bce**, ब्रह्मता **AB**; कार्ये **e**, दूढे **b**, कार्ये **e**; चित्रं **e**, चित्रं **e**, वित्रं **b**; क्रोधश्चित्रे **AB**. In fine अवमानता **bc**. — v. 5. विद्यातिनी **bc**, विभीषणा **AB**, voluerunt **cd**. — v. 6. Sic **bc**, -युगे महाराज ए° pessime **ABc**, कलेर्युगाधिराजस्य **d** vix melius, sed ad verae lectionis sententiam illustrandam apte. — v. 7. क° **d**, प्रचलितं **ABc**. — v. 8. शस्त्रायुधा ब्रा° **c**. — v. 9. Male **AB** वैष्णवाः pro विप्लवः Aliter totum versum praebet **c** राजानो ऽर्थपरा न [र]क्षणापरा वित्रं च प्राह्यात्रितं, in quibus र a librario omissum facile restitui potuit. — v. 10. -ष्टे कली **d**.

P. 31, v. 7. अतित्रया हता **a**, -त्रय **ABc**, अतित्रयवती **d**. — v. 8. -दानाद् **acd**; -दान° **AB**. Alias sententiae formas v. ap. Boehtl. *Sprüche* n. 54. III p. 357. — v. 18. Rem recte ita narrant **abcde**; verba sumpsit e **d** et **a**. — v. 21. 22. Galan. $\Delta\iota\alpha\phi$. 61.

Çuka. P. 32, v. 6. Cod. O भव°, ex quo, quum teste lex. Petrop. भव हuius loci non sit, effici posse videbatur भव्य; haud nimis a literarum figura abesset सतं. —

v. 8. तत्रैव — श्रेष्ठी addidi e Galano; quum narrationis cardo in eo sit, ut iura et officia a patre in filium deferenda sint, haec omnino non possunt deesse. — v. 11. प्रतिबोधाय, quod codd. praebent, e BOERTLINGII (s. v.) sententia mutavi. — v. 12. L. मालजाति G. मालती; dedi मल quod vocabulum in hac re solenne est, haud infitatus, veram lectionem fortasse aliam esse.

P. 33, v. 4sq. O haec ita exhibet: ११ मूर्खना ७ स्वर ४१ ताला ६ रग ३६ भाषादिहृषे गीते च पुटादितला १०८ करा ४. Emendatione, ad quam doctrinae Indorum musicae cognitione opus est, abstinui. Enumerationem non omnino diversam praebet Panc. V, d. 43—45. In sequentibus v. 6. 7. secutus sum cod. O, nisi quod pro सामदा° ponendum videbatur समिदा°. — v. 21. O: मार्गपरिभ्रष्टः, quod si ante परि° negatio addatur fortasse praestabit.

P. 34, v. 3. Pro बन्धमया°, quod corruptum est, nihil facilius quam बन्धमालया° substitui posse videbatur. — v. 8 sqq. Historia haec de धर्मव्याध copiose enarratur in MBh. III, 13652—14095. — v. 12. उपरि स्थिता, uti supra p. 19 v. 5 **abde** praebent, scripsi cum lex. Petrop. s. v. उपरि pro उपरिष्ठिता; O et supra c habent उपरिस्था.

P. 35. Post v. 8. inserit cod. Oxon.

मातापित्रोर्भर्कक्रियामुदिगणायाकः ।

मृतशौच्याप्रतियाहि न भूयः पुरुषो भवेत् ॥

धर्ममेवं श्रुत्वा गत्वा पित्रोर्भरो भवा । व्याधेन etc.

qui versus, quanquam arctissime pertinent ad narrationem, quum verbis deformatis certam medelam non haberem, in annotationem relegandi erant. — v. 12. 13. Transposui verba पुत्रेण — °न्तरं, quae aperte huc referenda sunt et post अनुज्ञातः v. 14 posita narrationem turbarunt. In editione prima versuum speciem prae se ferebant, obstabat tamen देशान्तरं metro hic prorsus contrarium. Itaque adhibito cod. O prosae orationi inserui et देशनैव, quod ex dittographia ortum videtur, sustuli. — v. 20.

वरो scripsi pro करो in Ox. — v. 22. Non tolerandum erat कतिपयदिन^०, in quo bis contra metri leges peccatum est.

P. 36, v. 3. Codd. प्रतिबोध — v. 14. Codd. et Galanus (ὁ πονηρός) दुर्जना, quod hoc loco prorsus ineptum esse (uti etiam Galanum a recte intelligendo कौ^० abduxit) BENFEYUS quoque *Gött. Gel. Anz.* 1856. p. 1829 iudicavit. Posui दुर्जना, quo significari potest, eum, qui rebus periculosis studeat, talem esse debere, qui non facile de successu desperet neque se deterreri et differri patiatur.

P. 37, v. 1. Narratio haec in Persico Muhammadiis Qâdirii Tûtînâme alio loco exstat, p. 63. Gladw.; magis nota est per librum septem sapientum (cf. MI. Noct. II, 63 Bul.; III, 140 Macn.; XII, 293 Fleisch. Syntip. p. 54. etc.), ex quo fonte in occidentis rivis manavit.

Fabula II. Distichon 28. similibus verbis pluries legitur MBh. XII, 5310. Hit. IV, 102. Mallinâth. ad Kirâtârg'. I, 12. C'ânâkya 33 Haeb. Galan. *Διαφ.* 22. 24; aliis verbis declaratam et simili, sed diversa fabula illustratam sententiam invenies Panc'. IV, d. 74.

Fabula III. Eadem sed aliter narrata legitur Hitop. IV, fab. 6. D. 7. Scripsi सिद्ध, quanquam सिद्ध ferri possit. — d. 13, b. णं referendum est ad उवाच; sed verisimile est aliquid excidisse.

Kandu. D. 9—36. in utroque codice Lond. desunt; 12—36 locus est Mahâbhâratae III, 11559—11580, in codicibus ab hoc fere non recedens, sed iam a Lassenio amputatus, ne nimis longa descriptio arborumque et volucrum cet. enumeratio taedium crearet. Ad verba emendanda Mahâbhâratae editio utilis erat. Postea quae leguntur d. 44—62 desunt in B. — d. 11, a. Ita O; P: सलिलेप्रायः. — d. 15, a. आसिरे posui pro आसस cod. P., quo uno in hoc versu uti licebat. — d. 27, b. उतं metri emendandi gratia dedi pro आस्रमं P.; mendose O: त सार्द्धं वराङ्गना. — d. 35, a. P. अियपुत्रैः quod inane esse et cum O in पि^० mu-

tandum videtur, quum पुत्रप्रिय nomen avis sit atque in MBh. in simili loco III, 9927 et hic प्रियकैः exstet. — d. 55, b. A. षोडशाब्दाकृतिं तथा, quod metro convenit, sed contra grammaticam peccat et eandem generis confusionem exhibet, de qua supra p. 100 dixi; O. द्विर्यदुष्टवर्षाकृतिं P. द्विरवत्सराकृतिं, ex quo collato O efficeret द्विरवत्सराकृति, nisi illicitus esset diiambus. Substitui igitur formam अरिष. — d. 57, b. Omnes codd. अहो ऽस्य तपसो, neglecta lege, ex qua अहो particula sequens च loco non pellit. — d. 62, b. AO मन्दर B -रु; in द्रोण्यां consentiunt codices. Neque alia legi videntur in Vishnupurâna, quum Wilso vertat: *in the valley of Mandara* (p. 110. ed. pr. II, 2 ed. post.) quod nomen num huius loci sit dubito. Loco dubio dictum esse putavi, Kandum per totum tempus socordiae atque desidia deditum, religionum exercitii immemorem in tugurio mansisse, ex quo primum v. 72 exit. — d. 60, a. Codd. मासार्द्धनहा^o et सासंद्दयनहा^o — d. 83, a. O: ब्रह्मन् ब्रह्मविदां वर; A: ब्रह्म et वरा; B: ब्रह्मन् et वरः, P verba omittit. Primum vocabulum coniectura mutandum erat. — d. 87, b et qui usque ad finem sequuntur versus desiderantur in P. — d. 88, a. Proverbium. Panc'. II, 47. IV, 70. — d. 90, b. Hunc stichum aliunde petitum, at narrationi perquam consentaneum Lassenius substituit verbis in codicibus, etiam in Oxoniensi, sat depravatis :

O. त्वया धिक् त्वां महामोहमंत्रसां तु नुगुप्सितां

A. त्वां धिक् वि ग्रहां मोहदन्त्राणां सु नुगुप्सितां

B. त्वया धृष्टिं महा मोहमंत्रुपास नुगुप्सितां

Vix enim e Vishnupurânae versione: *vile bundle of delusion* restituere त्वया धिक्त्वां महामोहमन्त्राणां सुनुगुप्सितां ausus sum. — d. 95 et 96, a desunt in A. — d. 96, a. O मांसमाप्यायितो गोभिः स तदा. Quam dedi lectio est cod. B. Conferenda est versio Vishnupurânae p. 112 (II, 5 ed. alt.), in qua additur versus, quo hic aegre caremus: *The trees re-*

ceived the living deos and the winds collected them in one mass. This, said Soma, I matured by my rays.

Rishyaçringa. D. 5—8, a pro iis quae apud Gorresium 8. 9 a exstant, sumpsi e cod. G, uti versus hos aptissimos iam Schlegelius receperat praeter v. वृषपत्र^o. — d. 7, b. Cod. नानावल्समावृत्ताः सुगन्धा पुष्पधारिणः, in quo offendunt vocabulum समावृत्ताः et disiuncta verba, quae si cum Schlegelio coniunguntur सुगन्ध^o metrum laeditur. Sed facili coniectura utrumque emendari potuit. — d. 18, a. अग्निञ्जित pro vulgari अग्निञ्जित, quod metrum turbat, e margine cod. Berol. 438 recipiendum erat. — d. 54, b. Gorresius अग्रं dedit e cod. K, sed I et edit. Çrfrâm. अग्रं habent. Illud exemplum esset adiectivi Indorum lexicographis confessi, in lexico Petropolitano addubitati neque mendosa in Meghadûta lectione confirmandi. — d. 56. Eum nempe in finem consilium arcessendi Rishyaçringae captum erat, ut pluviarum in regno Angorum defectus, divinitus propter regis peccatum per plures annos constitutus, eius adventu, sic enim erat in fatis, tolleretur.

Purushakâra. D. 7, b. Melius forsân, ut d. 24, legetur -यकृतस्य. — d. 21. B genetivum praebet: स्यापविष्यतः — d. 27 sqq. Yayâtis historia narratur MBh.V, 4037. I, 3535 sqq.; Kalmâshapâdae s. Mitrasahae, Sudâsae filii, a Vasishtha exsecrati ibid. I, 6696. 6891. Vasus per anachoretarum, contra quorum opinionem capri sacrificium licitum declaraverat, imprecationem terrae hiatu haustus est. MBh. XII, 12818 sqq. Nriḡas rex Brahmani alicuius vaccam, quae domini potestate elapsa ipsius armentis se immiscuerat, rei inscius alii Brahmano dono dedit, quod quum sacerdotem tangeret crimen fere inexpiabile erat; nam etiam apud Indos non defuerunt, qui suum sibi ius canonicum conderent, veteratores. MBh. XIII, 3454 sqq. — d. 39. Hemistichium, quod a vocabulo बहुतर in-cipit, ante भवति cet. ponendum esse, metrum flagitat,

quum syllaba brevis णि in stichi tantum fine locum habeat. Cum editione tamen Calcuttensi etiam Nflakanthas in editione Bombayana et codice Berol. f. 331 (Weber 399) hemistichia transponit. Scholia utrobique diversa sunt. In edit. Bomb. ad संश्रयन्ते intellegi vult देवाः, ad समृद्ध्या addit उपेतं; tum pergit गृहाणि गृहं। बहुतुं अर्थः। पितृवनभवनाभं प्रसप्तानगृहतुल्यं। अमराणां अमरैः In cod. Berol. ad संश्रौ audiri vult जनाः, ad समृ addit युक्तानि दृश्यन्ते कर्मणा; pergit अमराणां गृहं पितृवनभवनाभं दृश्यते कर्मणा। वनशब्दः समूहवाची. — dd. 46. 44. 24. 8 recurrunt in MBh. XI, 78—81, d. 46 etiam XII, 6759. 12152; d. 48 III, 107; d. 49 III, 108; d. 61 pluries I, 3512. III, 82. XII, 6512. 9925 (Vridhdhac'an. 13, 15. Galan. 233); d. 62 III, 6760. XII, 12153 (Panc'at. II, 134); d. 63 XII, 6756. 12149. d. 64 transiit in Panc'at. V, 15, d. 61 et 64 in Hariv. 1643. 1644.

Amritamantbanam. V. 7—9. 28, b—37, a. 86 e libris manu scriptis paulo mutatos exhibuit Goldstücker in Lexico s. v. अमृत; lectiones, quas praetulit, hae sunt: 72, 15: समानाद्य 16: लप्स्यधुं 74, 18: -रांश्चात्र 21: ततस्ततः 75, 3: पयसोः ऽपि. — d. 9. Edit. Bomb. मन्यधुं. — Post d. 22 eiicien-
dus erat versus aperte spurius

अमृतार्थे पुरा ब्रह्मंस्तथैवासुरदानवाः

additus a quodam, qui solorum deorum in praecedente versu mentionem esse factam non tulit. — d. 45. Ad नारायणउत्तरेण annotat Nflakanthas: इत्यसंधिरार्थः Posset quidem नो pro adiectivo: *ad Nârâyanam pertinens* vel pro locativo accipi, sed उत्तरेण tunc minus quadraret.

Ritusanhâra. P. 82, 10 pro अर्पणैः, quae lectio durior est, alii codd. habent अर्पितैः

Çankarag'aya. D. 9. Minus bene Bomb. editio hic praebet प्राक्वैः — d. 19. Pro कुमुदान् eadem praebet उद्वान्; schol. नीरनिधि oceani significatione coniungit. — d. 25. B: भूत्वो-
सुदोषो, quod quum rarius sit praeferri possit. — d. 43. Alluditur ad fabulam percelebrem de montibus olim

alatis et per aëris spatium se volutantibus, quibus, quum petulanter homines infestarent, Indras fulmine suo alas abscidit. — d. 52. Pro अक्षतं Bomb. अक्षतं, sed tunc exspectares तद् pro तं. — d. 53. Etiam Bomb. habet एवं nec est, quod एव substituatur. — d. 57. भूष Bomb. recte pro भूयः — d. 67. Paraçurâmas quomodo matrem occiderit narratur in MBh. III, 10184 (male 11084 signato) p. 572.

Naishadha. P. 94, v. ult. Fortasse legendum est सिन्दूरसान्द्र° — p. 98, v. 8. 12. Roerii editio praebet भिन्नैः, quod BOEHLINGIUM (s. v.) secutus mutavi. Quaeri tamen potest, annon scholiasta भिन्न legerit; vix enim, nisi hoc vocabulum voce संबन्धिन् explicaret, suam qualem dedit interpretationem addere potuit.

METRORUM EXPLICATIO.

Metrorum, quorum exempla haec praebet anthologia, tria genera sunt: unum eorum, quae certo syllabarum earumque variabilium numero constant, alterum eorum, quae syllabarum pondere ac *σφαιρίων* s. temporum (कल et मात्रा Indi dicunt, *moras* recentiores vocant) numero definiuntur, tertium eorum, quae constanti constantium syllabarum numero astricta sunt.

Ad primum genus pertinet metrum inter omnia frequentissimum, quod ab origine अक्ष्णु vocatum, vulgo autem *çloka* appellatum est, quo nomine quaevis stropha aut comprehensio metrica designatur. Eius fundamentum est dimeter iambicus $\cup \cup \cup$, quo geminato efficitur versus. Huic primum epodi instar subiungebatur dimeter tertius; post autem hic et ipse iterabatur, ita

ut oriretur distichon, quae forma deinde maxime apud poetas epicos solemnitas facta est. Quodvis igitur *distichon* s. प्रलोक constat duobus *stichis* अर्द्धप्रलोक, iisque ad eandem prorsus normam metricis directis et quatuor ordinibus s. *hemistichis* ab Indis पद q. e. quadrans vocatis, omnino itaque octo dipodiis iambicis. In utriusque stichi fine pausa est plena, tum grammatica, per quam intermittente oratione sonorum formae pausaes postulatur, tum metrica, ex qua ultima syllaba, si brevis est, necessario longam aequat. Post hemistichium locum habet caesura, quae in finem vocabuli vel saltem, si est compositum, in membrorum iuncturam nec vero unquam ante particulam encliticam cadat necesse est; sequiores tamen et minus curiosi poetae legem negligunt, cuius exempla in Mâdhavae loco inveniuntur p. 86, 7. 88, 10. 16. Ea caesura non tollit litterarum coniunctionem, sed leges mutationum, quas sonorum impulsus efficit, observantur, nisi quod, quum pausa minor sit, uti etiam apud Homerum in caesura saepius fieri accuratior investigatio docuit, hiatus non prorsus prohibeatur, sed haud raro inveniatur, ut 10, 9. 25, 14. 31, 7 (non 8, quo loco, ut अति vocabulum integrum servari posset, auctor ita versatus est, ac si vox ab अा longa inciperet) 43, 2. 52, 5. 66, 16. Librarii male industrii crebro inserta particula quadam inani hiatus tollere versumque corrumpere studuerunt; exemplum idque pessimi generis habemus *ad* 25, 14. Interdum, quanquam raro, etiam in medio hemistichio hiatus toleratur, cuius rei exemplum in anthologia quanquam non in çloka ipso (nisi forte 42, 14 alterum हि सति in-
eptum ad vocales disiungendas interpolatum est), tamen in alio metro ceterum iisdem legibus astricto habes ab omnibus libris mss. confirmatum 21, 10: च इमां*).

*) Nam quae leguntur 63, 19 सुकोश ऋष्य^० et 63, 3 उक्ता ऋष्य^० (sic

Ex origine disticho finito etiam sententia finitur, atque si forte argumenti ratio, ut fit in enumerationibus, longiorem verborum ambitum requirit, partes sententiae articulatim inter versus distribuuntur; inde explicanda est apud poetas epicos verborum crebraque epithetorum et vocativorum repetitio nobis satis taediosa. Posterius lege renunciata saepe mediis in sententiis versum claudunt, quod uti apud Somadevam cum arte nec sine eleganti quadam concinnitate fit, ita ab aliis more minus condito tentatur; exempla sint versus Mâdhavae 88, 10. 20, in quibus ultimum vocabulum pertinet ad sententiam sequente versu propositam. Num distichis etiam tristicha et monosticha immisceri liceat, lis est; sunt qui affirmant: mihi de contrario persuasum est. Multa quidem huius generis in Mahâbhârata, Râmâyana, ut taceam Purâna, inveniuntur, nullum autem in libris, quorum verba a depravatione satis custodita ad nos pervenerunt, ut in Manu, Bhagavadgîta, aliis, neque si unum alterumve excipias, cuius ratio critica singulatim anquirenda est *), apud poetas politae artis studiosos. Contra rei

cum à longa codd. omnes) huc non pertinere, sed vocalis ऋ cum reliquis, imprimis a et â, contractionem arbitrio permissam esse, ideo in tironum gratiam moneo, quoniam in grammaticis minoribus — etiam Boppiana recentissima vel post Boehtlingkii admonitionem — ista regula desideratur, quam locum habere in versibus saepe observari potest. Perspicuum afferro exemplum ex Ramsidos recensione occidentali petiitum, in qua eo loco, cui respondet I, 56, 20 a Schl., 59, 19 b Gorr., 43, 19 Seramp., quatuor codices, quanquam ceterum in diversa abeant, hiatum congruenter tuentur; legunt enim ततः स्तुवन्ति ऋषयो aut ततो ऽस्तुवंस्तु ऋषयो aut ततो ऽस्तुवन्त ऋषयो

*) In sticho Bhâshâparichedae 59, ad quem ut exemplum extra omnem dubitationem positum video provocari, in editione Roeriana hemistichium secundum et tertium mero quodam casu ommissa sunt. Sine iis sententia turbata est et ne coniungi quidem possunt verba; sex rebus enumerandis deest una (cf. Tarkasangraha. Allâhâbâd. 1849. p. 26. 1851. p. 3e). At leguntur in editione Calcuttensi anni 1827 atque ab ipso Roerio

naturae summisque numeri legibus et reliquorum metrorum analogiae consentaneum videtur, binos tantum versus se excipere, ut thesi et antithesi sententia absoluta et rotunda redderetur. Si ternos, qui in libris exstant, versus inspiciamus, fere semper observari licebit, tertium aut prorsus superfluum esse aut per se stare neque ita cum reliquis cohaerere, ut ipsum poetam versuum trigam voluisse ullo indicio colligi possit, nisi peculiaribus de causis, ut MBh. V, 1737—83 propter versum intercalarem, quod exemplum eo minus huc pertinet, quum in eo çlokas cum longiore metro epico iunctus sit. Quae si recte disputavimus, ubivis tales versus aut supervacanei et intrusi, aut manci esse censendi sunt, quod qui fieri potuerit, nemini, qui carminum epicorum codices evolverit et mutationes in iis vel casu vel consilio factas consideraverit, obscurum esse potest. Neque ad labefactandam normam hi codices magis apti sunt, quam e. gr. tituli sepulcrales Graecorum ab hominibus imperitis conditi, in quibus hexametri cum pentametris pro arbitrio permiscuntur, negandae alternorum versuum elegiacorum constantiae ansam praebere potuerunt. Accedit quod in stichis caelibibus interdum perspicua lacunae indicia inveniuntur, ut in versu p. 42, 15 ऋ vocabulum non habet quo referatur; alii non solum inutilitate, sed etiam pravitate spurios se produnt, ut versus Râm. I, 9, 60, a Schl. (*Ztschr. f. d. Kunde des Morg.* V, 262) in editionibus Çrîrâm. et Gorres. exstans, sed in nullo, quo usus

in interpretatione quam adiunxit Anglica redduntur. Apud Mâgham Çiçup. I, 2 primus e tribus stichis mihi variatus videtur e secundo, huic substitutus ut sententia magis perspicua fieret; eum deesse non posse neque SCHUETZIO elegantissimo interpreti neque mihi persuasum est. De Bhattikâvyae strophâ VI, 42 (caelebs stichus potius ad v. 43 pertinet) sententiam ferri nondum posse docet alia recensio, a Bharatamallika scholiasta allata, quanquam ab eo reiecta.

sum, codice exhibitus, neque in I et K, neque in G, qui hic Bengalos ubique sequitur, neque in cod. Berol. 438 margine, in quo maior ex recensione Gaudana lacinia addita legitur. Qui ascripticii habendi sunt stichi, eos supra uncinis inclusos habes; trunci seorsum numerati sunt.

Versus puris his quatuor dimetris constans, qualem hucusque descripsi, ab Indis ad tertium metrorum genus refertur et प्रमाणिका नगस्वद्विपिणी sive मतमल्लिका (Chandomang'arî ed. Calc. 1858 p. 10. Çrutabhoda 14. Colebrooke Ess. II, 118. 159 ed. pr. Weber Ind. Stud. VIII, 330. 367) nominatur; in MBh. XII, 12076—113 exemplum est, alia vide in Nalodaya. Apparet tamen in longiore carmine infinitam eiusdem numeri repetitionem omnino tolerari non posse. Itaque variae inductae sunt mutationes, quas inter primaria est ultimi ante caesuram iambi in contrarium trochaei numerum transitus. Omnino enim caesurae est, ut interiecto numero dispari obveniatur taedio propter continuam eiusdem exitus repetitionem moto. Itaque in locum diiambi succedit antispastus $\cup\cup\cup$, dum ultimus stichi diiambus semper purus manet nullamque patitur, ne primae quidem syllabae, immutationem. Ceterum primam diiambi et ultimam antispasti syllabam longas et syllabam in fine stichi positam, quia propter pausam semper longa censenda est, etiam brevem esse posse, ex numerorum natura sequitur. Iam igitur hanc habemus figuram

$\cup\cup\cup - \cup\cup\cup\cup \parallel \cup\cup\cup - \cup\cup\cup$

Sed ne sic quidem varietati satis consultum est, nec in his erat subsistendum: nam servatis in prima et tertia dipodia iambis, iambi ad infinitum repetiti molestia parum deminuta fuisset, unde necesse fuit, ut pro primo quoque et tertio iambis alii pedes substitue-

rentur. Neque in solo secundae dipodiae antispasto acquieverunt.

In hac enim altera sede etiam choriambus locum habet, cuius syllabae prima et ultima, quum ictu vis accedat, etiam breves esse possunt $\acute{\text{u}}\text{u}\acute{\text{u}}$; neque insolens est ditrochaeus (cum epitricto secundo) $\text{--}\text{u}\text{u}\text{--}$, sed is rarior (inter millenos Râmâyanae stichos fere septies invenitur) et ea tantum conditione permissus, ut ante eum aut vocabulum aut vocabuli compositi membrum finem habeat. Vide 52, 2. 61, 21. 62, 14. 16. 72, 12. 78, 3. 87, 14. 16. 88, 18. Etiam antispasti syllaba prima longa esse potest, sed ea lege diligenter observata, ut post eam incisio minor sit i. e. vocabulum finem habeat, neque alius praecedat pes quam diiambus $\text{--}\text{u}\text{u}\text{--}$ et qui eum aequat $\text{u}\text{u}\text{--}\text{u}\text{u}\text{--}$ *). Illius exempla frequentia sunt 3, 14. 15. 39, 21. 58, 8. 59, 2. 61, 1. 63, 5. 6. 64, 5. 66, 12. 67, 16. 22. 77, 21. 89, 8, huius habes Râm. I, 17, 12 *Schl.* ubi codices omnes et editio Bombayana 18, 6 अनुगम्यमानो राज्ञा च praebent, pro quo Schlegelius Bengalos secutus अन्वीयमानो राज्ञा वै dedit; MBh. I, 7912. II, 1331. 2027. III, 17404. Man. XI, 117. XII, 32. **) Ionicum a minore (cum

*) Si qua in nostris editionibus aliter conformata sunt, facile plerumque corrigi possunt. Ita apud Manum 2, 120 quod legitur उद्धृष्टं प्राणा कुत्क्रामन्ति mutandum est in उत्क्रमन्ति.

**) Quam certa haec lex sit ipsi poetae nos docent, si insolentioribus verborum formis nulla alia de causa utuntur, quam ut eam servent. Ita 67, 24 non dictum est quod exspectes: वैशम्पायनो विप्रर्षिः; quia tunc dispondeum non antecederet diiambus, sed वैशम्पायनविप्रर्षिः, in quo composito quanquam non est quod offendas, illud tamen vulgare minusque arcessitum est. Ita in loco Râm. III, 51. 42 *Gorr.*: भृशं हृदन्तीं पापिण्यां scriptor obsoletam formam. pro qua in ipso versu proximo हृदतीं dixit, non adhibuit nisi ut diiambum efficeret; in recensione septentrionalis codicibus omnibus et ed. Bomb. (III, 45, 38) legitur पापिण्यां हृदतीं दुःखान्, in quo vulgaris orationis relinquendae occasio non erat. Itaque non possumus quin versus aliter conformatos, si qui inveniuntur, corruptos censeamus, ut eiusdem capituli versum 7 कनिष्ठायामप्यङ्गुल्यां, quem scribere non potuit idem qui

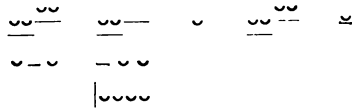
ॐ११०	०११०ॐ	॥	ॐ११०	०११०
ॐ११०	ॐ००ॐ	॥	०११०	०११०
०११०	०११०	॥	०११ॐ	ॐ११ॐ
०११ॐ	(०१११)	॥	ॐ११०	ॐ११०
ॐ११०				
ॐ११०				
ॐ११०	०११०	॥		
ॐ११०	०११०	॥		
ॐ११०	ॐ००ॐ	॥		

Alterum metrorum genus est, quod *polyschematicum* nostrates, गणवृत्त *metrum seriebus s. ordinibus compositum* (nam गण quaternas moras consociatas significat) Indi vocarunt. Constat pedibus quaternorum temporum s. tot syllabarum brevium pondus aequantibus, qui varie inter se permutari possunt, ita ut syllabarum numerus in singulis versibus non idem sit.

Cuiusque pedis syllabae binae breves in longam contrahi, longa in duas breves dissolvi potest. Oritur ita metrum anapaesticum vel dactylicum, cuius species frequentissima अर्ध s. a quibusdam गण्य appellatur. Octo constat pedibus, sed catalectica est, ultima sede unam tantum syllabam praebente, et post tertium pedem (in vulgari saltem forma) caesuram requirit. In reliquis praeter sextam sedibus permissi sunt omnes pedes forma ०००० comprehensi, ita tamen ut proceleusmaticus in septima ante se incisionem minorem, qualis vocabuli exitu efficitur, poscat; in sexta ex his pedibus solus proceleusmaticus locum habet, post cuius syllabam primam incisio eadem minor deesse nequit. Praeterea alternis sedibus secundae, quartae, sextae amphibrachys aptus est, quem reliquae aspernantur, ne nimia frequentia numerum primum turbet. Sic oritur forma haec:

००००	००००	००००	॥	००००	००००	००००	००००	०
००००	००००	००००	॥	००००	००००	००००	००००	०
						००००	००००	०
						००००	००००	०

Duae species sunt. In altera गीति s. उदाया nominata ad distichon efficiendum simpliciter repetitur versus ille, in altera, âryâ propria, stichus secundus paulo variatur. Nam in sede sexta in proceleusmatici et amphibrachi locum substituitur syllaba una brevis atque ante proceleusmaticum quintae sedis incisio fiat necesse est. Postremi igitur pedes quinque post caesuram ita constituti sunt:

Prioris generis distichon habes unum 9, 18; alterius quatuor 19, 3. 21, 1. 26, 10. 16.

Quae ad tertium genus pertinent metra ab Indis अक्षरवृत्त s. वर्णवृत्त, *metra syllabis circumscripta*, aut simpliciter वृत्त, apud nos *monoschematica* nominata sunt. In quibus syllabarum tum quantitas, tum numerus tam constanter definiti et praestituti sunt, ut omnis pedum permutatio vel variatio excluderetur.

Non aliter ac superiora etiam haec distichis constant et in utriusque stichi fine pausam exhibent perfectam, in qua sonorum inter se collidentium leges tolluntur, id quod non fit in hemistichiorum fine nunquam non ad *sandhis* regulam dirigendo. Quodsi in nostris libris distichon in quatuor versus distribui solet, eius rei causa non sita est nisi in chartae spatio toti sticho excipiendo plerumque non sufficiente. Praeter ultimam stichi syllabam, quae qualiscunque sit pro longa habetur, utriusque hemistichii s. पद forma semper eadem est, ut in describendis singulis hemistichii tantum ratio habenda sit. Saepius mediis in hemistichiis certae sunt incisiones, quae propter maiorem numerorum a principalibus declinationem in finem pedis cadere solent. Metrorum nomina, ita fere omnia comparata ut in suum quodque

aut *महायानिका* appellant. *Indravançam* praebent 7, 9. *Amritam*. 76. *Ritusanh.* 1—21; *upag'âtim* catalecticam 22, 5. 26, 6. 12. *Naish.* 41—57.

Huius metri usus late patet in *Mahâbhârata*, cuius partes haud paucae eo conscriptae sunt; sed pro longiore poematis epici ambitu eadem fere licentia variatur, qua *çlokas* epicus utitur. Earum mutationum leges exponere non est huius loci; una tantum, qua efficitur ut prima choriambi syllaba in duas breves dissolvatur (exempla e multis sunt *MBh.* I, 1256 a, 1338 a. b. c, 1585 b, 2114 a, 3596 b, 3598 b) commemoranda est, quia inde proficiscitur

2) metrum *रुचिरा* dictum, hanc formam at stabilem praebens et inter monoschematica relatum. Est igitur:

u u u - | u u u u u u u -

Caesura cadit post quartam syllabam. Invenitur *Amritam*. 77—86.

Hoc exemplo illa quae diximus de monoschematicorum metrorum origine optime illustrari et probari possunt. Nemini enim si formam hanc in *Mahâbhârata* variabili metro epico longiori vel immixtam vel subiunctam, tandem autem apud poetas politae artis studiosos solitariam inveniat dubium esse potest, eam postero tempore ad illius imitationem effectam esse. Observari etiam potest, in *Mahâbhârata* ad eam transitum quendam quaeri solere adhibito *Indravança* metro, ut fit in loco de *Amrita* praemisso uno, XII, 1895 praemissis tribus XII, 9516, 17 praemissis quinque talibus versibus; I, 1253—58 ita disposita sunt, ut 53 et 56 ad *Upag'âtim*, reliqui ad *Ruc'iram* pertineant. Ceterum huius metri usus et ipse indicium est, locum de *Amrita* ex recentioribus *Mahâbhâratae* assumptis esse, ut similiter in *Râmâyana* versus in fine capitum adiecti

Upag'āti metro omnibus membris aequali conscripti iam hac sua forma satis recentem originem produunt.

Aliud metrorum genus ionico a minore et bacchio, quorum pedum idem fere numerus est, constat. Huc pertinent

3) मन्दाक्रान्ता, quod ita compositum:

---- | 000000 | 000000

ex mea sententia explicandum est.

0000 0000 0000 0000

Tres ionicos a minore excipit bacchius. Secundi ionici prima syllaba, quam produci licet (id quod e rationibus longioris metri epici facile probari potest), in breves duas dissoluta est, itemque tertia. Dispondeo, qui per se ab omni numero abhorret, alius numerus non subesse non potest; quinam is sit, ex reliquis iudicandum est. Primam autem sedem omnium maxime variabilem esse constat, neque haec permutatio eum, quem in metris epicis vigere videmus, modum excedit. Inciditur post syllabas quartam et decimam. Exemplum est 24, 14.

4) Contra e bacchiis tribus et ionico uno, uti iam Ewaldus docuit, ortum est मालिनी metrum, nam formae eius

00000000 | 000000

respondet:

0000 0000 0000 0000

Caesura est post alterum bacchium. Invenitur 20, 13. Pur. 38—40. Ritus. 22—28.

5) Eodem prorsus modo ad duos bacchios duosque ionicos revocandum est metrum शिखरिणी

000 000 | 000000 000000

quod est:

0000 0000 0000 0000

Molossus in prima parte, postquam inciditur, e bacchio ortum concedet, qui supra in dispondeo in ionici locum substituto non offenderit. Legitur 5, 11.

6) Ex his pedibus et choriambo coniunctis procedit

aliud metrum प्रादूर्लविक्रीडितं dictum; ordini enim choriambico, qui choriambo cum basi trochaica et clausula iambica constat (prorsus simili Anacreonteo illi: ξάνθη δ' Εὐρύπυλη μέλει) et altero choriambo continuatur, adduntur ionicus a minore et bacchius

-- -- -- -- | -- -- -- --
 -- -- -- -- | -- -- -- --

Spondeum pro trochaeo ratum esse iubet prima sedes. Duodecimam syllabam excipit caesura. Exempla: 12, 4. 29, 19. 30, 7.

7) Choriambus fundamentum est metri वसन्ततिलका

-- -- -- --

Praecedat enim diiambus, sequitur exitus logaoedicus catalecticus, propter anapaesti cum choriambo similitudinem aptus, ita ut primaria forma haec habenda sit

-- -- -- -- (-)

Caesura nulla est. Vide 1, 5. 20, 17. 21, 7. 37, 10.

8) Ad iambicum genus referendum est metrum हरिणी

-- -- -- -- | -- -- -- --

constat enim tribus dipodiis, uno iambo secundam inter et tertiam interiecto:

-- -- -- -- | -- -- -- --

Permutatio durior magisque a solito recedens explicatur studio vulgarem iteratorum iamborum numerum occultandi; contra ut difficultati occurreretur, duplici caesura opus fuit, qua effectum est, ut dipodiarum ambitus sentiretur. Invenitur 30, 3.

9) Ultimo loco metrum pono महर्षिणी

-- -- | -- -- -- --

quod enodandum aliis relinquo. Post tertiam syllabam inciditur. Eo usus est Mâdhavas 71.

GLOSSARIUM.

Monendi sunt tirones, ut vocabula ab initio cum अ अति दुस् सु, maxime autem cum स composita, nisi in harum literarum ordine inveniantur, sub simplicibus vocibus quaerant. Participia, quibus praefixae sunt praepositiones, ea tantum, quorum significatio paulum mutata est, in ordine praepositionum collocata, reliqua ad ipsas radices plerumque relata sunt.

Ad designanda exempla prosae orationis paginae et versus, poematum disticha numerata sunt. Haec siglis notantur: **F** significat fabulas tres p. 38—48, **M** narrationem de Kāṇḍu p. 48—58, **R** historiam Rīshyaçringāe p. 58—64, **P** locum Bharateae Purushakāra inscriptum p. 65—71, **A** fabulam de Amrita comparato p. 71—80, **Ri** Rīṭusanhāram p. 81—86, **B** Mādhavae de Buddhae asseclis exstirpatis caput p. 86—92, **N** excerpta e Nai-shadiya, **Ns** scholia ad ea conscripta p. 92—98.

अ

अ *Thema pronominis demonstr.* अयं cet. अतस् अत्र अयं al.

अ, ante vocal. अन्, negatio alpha privativi instar praeposita tum substantivis et adiectivis, quibuscum potestate karmadhārayae et bahuvrīhis coniungitur, tum participiis 20, 17. P 63. F 2, 4, absolutivo अकृत्वा P 18 et infinit.

अंश m. pars. A 19. quod alterius utrius partis est. B 59.
-तः ex parte. B 24. (अंश् attingere)

अंशु m. radius. 1, 16. A 43. Ri 18. 28. B 1. N 49. 56.

अंशुक n. pannus tenuior, linteolum, velum. Ri 7. (अंशु fibra)

अकल्मष adi. labe immunis, insons, sanctus. K 28. (कल्मष)

अकूपार m. mare. A 20. (infinitum, कू = कूपार ripa ulterior)

अकोपन adi. non iracundus, ad iram non pronus. 34, 1 (कुप्)

अक्ष in fin. comp. pro अक्षि 4, 13. 34, 17. fem. 36, 1. Cf. साक्षान्.

अक्षत adi. incolumis. 28, 10. (क्षन्)

अक्षर adi. indelebilis, sempiternus. n. litera, syllaba. R 24.

B 7. N 54. (क्षर defluere, evanescere)

- शक्ति *n.* (अक्षन्) oculus. *cf.* अक्ष (अक् *insolit.* *cf.* ईक्ष).
- अखिल *adi.* integer, totus, omnis. K 85. B 70. (खिल lacuna).
- अगम्य *adi.* qui adiri, iniri non potest. 24, 19 (*schol. Bar-triharis: कर्तुमगम्यः*). A 4.
- अग्नि *m.* ignis. 10, 2. 14, 9. 26, 15. *plur.* P 51.
- अग्र *n.* acumen, cacumen, acies. 10, 4. K 94. A 27. Ri 14. 24. 2) id quod excedit, amplius est *in* साग्र K 65. अग्र *c. gen.* coram, ante. 6, 15. 9, 13. 10, 13. अग्रतः *adv.* coram. F 3, 37. (अग्र propellere).
- अग्रज *m.* frater natu maior. Ns 45. (अग्रन्).
- अग्रणी *adi. m. nom.* ँणीः dux, princeps. B 37. (नी).
- अग्रिम *adi.* anticus, primus. B 25.
- अग्र्य *adi.* praestans, praecipuus, summus. R 54. P 40. B 47.
- अघ *n.* peccatum. अघ R 34.
- अघोर *v.* घोर.
- अङ्ग *m.* signum, nota, lunae macula, figura in numo. N 47. (अङ्ग् distinguere).
- अङ्कित *adi.* signatus, notatus. 10, 19.
- अङ्ग *n. in comp. f.* १ 21, 14. 1) membrum. 13, 19. R 40. 2) corpus. 25, 13. 27, 8. F 3, 15. K 95. N 56. 3) *pl. masc.* populus et regio in Bengalia circa *Bhagalpur* hodiernum sita. R 62. Lass. IAK. I, 143 (175).
- अङ्ग *part. qua* consensus *significatur.*— अङ्गीकरोति polliceri, spondere. 37, 13. concedere, fateri. Ns 57.
- अङ्गक *n.* corpus. N 48.
- अङ्गद *n.* armilla, brachiale. R 19.
- अङ्गना *f.* mulier. R 20. 55. P 18. N 56. (*quasi* membrosa).
- अङ्गभङ्गन *n.* laterum punctio, pleuritis. 13, 19.
- अङ्गार *mn.* carbo. *ad* 19, 11.
- अङ्गुली *sive* -लि *f.* digitus. 8, 5.
- अङ्गुलीयक *n.* annulus. 10, 12.
- अङ्घ्रि (*sive* अङ्घ्रि) *m.* pes. 13, 16.
- अचल *m.* mons. A 1. B 1. (अचल्, qui non movetur).

- अच्युत *m.* nomen Vishnuis. A 77. (stabilis, sempiternus च्यु).
 अह् *adi.* pellucidus. *vid.* स्वह्.
 अतिर *n.* campus, arena. A 82. (अन् pellere.)
 अह् अच् *r.* 1 अचति 1) ire. 2) venerari. 3) flectere, *saepe in*
vocibus regionem et motum indicantibus.
 अह्, अहित *v.* पुलका° रोमा°.
 अन् *r.* 7 अनक्ति agere, propellere. 2) oblinere.
 — *c.* वि patefacere, manifestare. *Caus.* id. B 34.
 अन्न *n.* unctio, collyrium *impr.* antimonio confectum. Ri 11.
 अन्नलि *m.* manus cavae iunctae, qui reverentiae et suppli-
 cationis ritus est. R 61. *Hinc* -लिकर्मन् *nom. act.* F 2, 28.
 अन्नसा *adv.* statim. F 1, 22. (अन्नस् *obso.* motus in solo lubrico).
 अट्टपाल *m.* fori custos, agoranomus. *ad* 20, 21 (*cf.* हट्ट).
 अणिमन् *m.* subtilitas; facultas divina vel magica, minimam
 quamque aut atomi formam induendi, qua quis omnes
 res, e. gr. saxum durissimum, intrare et pervadere
 potest. 3, 12. (अणु atomus.)
 अपउ *mn.* ovum. अपउत *m.* avis. F 1, 3.
 अतस् *adv.* 1) loci inde. 2) *temp.* deinde. 3) *caus.* ex ea re,
 ex ea ratione, ideo 1, 9. 3, 17 *cet.* *Pro* अस्मात् 17, 7. 29, 4.
 — अतःपरं quod inde proximum est. 2, 22.
 अति praeter, trans, supra; *praefixum valet* supra modum
 communem, valde, nimis *et componitur non solum cum*
adiectivis 25, 12. 37, 18. N 49, *sed etiam cum substan-*
tivis, aut modo karmadhârayae 31, 7. 8. 19, 18 *aut ba-*
huvrîhis K 91. *Nominis indeclinabilis vice fungitur* 37, 8.
 अतिगं *adi.* qui superavit. K 84. (गम्)
 *अतितमाम् *adv.* summopere. Ns 57. (अति *praemissum videtur*
adverbio *तमां, *quod separatum legitur Naish. VIII, 57*
et cum adi. तम *Kir.* 2, 14 *eiusdem atque affixum super-*
lativi originis est.)
 अतिराम् *adv.* maiorem in modum, valde, summe, *qua voce*
 अति *particulam exponere solent scholiastae.* Ns 49. (*eodem*

modo ad तरं referendum vid., quum comparativi ab अति ducti notio omnino non appareat, quam etiam in नितरां desiderabis.)

अतिथि *m.* hospes. P 54. (अत् proficisci). *Inde -त्त्वं n.* 35, 5-
vel -त्ता *f.* N 45 *nom. abstr.* hospitem esse.

अतिरूप *adi.* nimis formosus. 31, 7. (रूप)

अतिलोभ *adi.* nimis avidus. *abstr.* -त्ता *f.* nimia aviditas. 17, 3. (लुभ)

*अतिवर्षण *n.* nimia pluviae copia. 22, 6. (वृष)

अतिशय *m.* excellentia, praestantia; quod modum excedit.
Ns 53. (शो)

अतोऽ *adv.* supra modum, valde. 12, 19. 29, 13. *sey.* सु K 55.

अतुल *adi.* incomparabilis. A 65. (तुल्) (अति इव)

अत्र *adv.* hic, hic loci ubi sumus. 17, 15. 18, 6. 26, 18. 19.
N 55. *pro* अस्मिन् अस्यां 10, 19. (अ *them. pron.*)

अथ *part.* tum, dein. *Primariu eius vis est, ut indicet, novum quid in narratione incipere, quod non pendeat a praecedentibus* 2, 2. 12, 5. F 1, 5. 2, 3. *Solemne est in libri vel capituli initio.* 1, 1. *Apud poetas etiam media in sententia locum habet.* 36, 16. K 42. 82.

अथवा *part.* 1) aut, vel, *i. q.* वा quod quum secundum in propositione locum postulet अथ sibi praemittit. 2) immo potius, *part. eius, qui sententiam mutat aut quae dixerat corrigit.* 24, 2. K 89.

अथो *part. id. atque* अथ F 1, 15. A 79. (अथ उ)

अद् *r.* 2 अन्नि edere, vesci. *caus. med.* आद्यते alere *car. et instr. p.* N 43.

अदत् *pron. nom.* असौ ille. *Remotiora nec praesentia plerumque indicat, oppos.* इदं, 10, 15. K 18. *Cum relativo coniungitur.* 7, 14.

अदात् *adi.* qui non dat, parcus, tenax. 26, 10. P 15. (दा)

अदूर *adi.* non remotus, proximus. 34, 18. -रे prope. Ri 14.

अहुत *adi.* mirus. K 10. 37. R 48. A 47. *n.* miraculum. R 47.

(*Depravatum videtur ex अतिभूत्, quod naturam excedit.*)

- अथ *adv.* hodie. 10, 3. F 1, 25. nunc. 8, 7. K 74. अथापि *c.*
 न adhuc non. 37, 10. (अ *pron.* च्चु)
 अत्रि *m.* mons. 31, 6. K 45. A 29. Ri 21. N 41. (दू *teri?*
 दा *currere?*)
 अधम *adi.* infimus. 35, 1. B 10. (*cf.* अधस्)
 अधर *adi.* inferior. *m.* labrum inferius, labrum. 20, 19. N 46.
 (*cf.* अधस्).
 अधर्म *m.* nefas, iniustum. 23, 2. (धर्म)
 अधस् *adv.* infra. B 43. *praep. c. gen. vel abl.* sub, infra. A 12.
 अधि *praep.* super.
 अधिक *adi.* excedens, maior, numero superior. 20, 3. 22, 22.
 23, 3. maximus. *In fin. comp.* 8, 17. 29, 1. -कं शतं centum
 et quod excedit. K 62. — *n.* quod excedit. साधिक *adi.* K 66.
 अधिकार *m.* rei custodia, munus. -रिन् *praefectus.* 22, 10. (कृ)
 अधित्यका *f.* summum iugum montis, montis culmen latum.
 N 41. (*aff.* त्य)
 अधिप *m.* dominus, rex. *In fin. comp.* 12, 18. F 3, 11. R 66.
 P 28. N 46. (2. ण)
 अधिपति *m.* summus dominus vel rex. 29, 16. (पति)
 अधिष्ठान *n.* statumen, locus quo quid nititur. A 20. (स्था)
 अधीन *adi.* dependens *ab algo.* *Abstr.* -त्त्व *n.* B 22. (अधि *c. aff.*)
 अधीर् *adi.* non firmus, non constans. 3, 15.
 अधीश *m.* summus dominus. B 46. N 49. (ईश)
 अधुना *adv.* nunc. 38, 3. B 26. N 44. 49.
 अधोभाग *m.* spatium sub aliqua re situm. Ns 42. (भाग)
 अध्याय *v.* स्वाध्याय.
 अधुन् *m.* via. P 49.
 अन् *r.* 2 अनिति flare.
 अनघ *adi.* vitio vacuus, innocens. R 34. (अघ)
 अनङ्ग *adi.* incorporeus. *m.* amor. Ri 12. (अङ्ग)
 अनन्त *adi.* infinitus. A 5. *m. nom. pr.* serpentis Vishnuis.
 A 16. (अन्त)
 अनन्तर *adi.* quod sine intervallo, continuum, consecarium

est. F 2, 20. contiguum *c. ablat.* 4, 1. — *adv.* -रं confestim, extemplo. A 44. *praep.* statim e re *c. abl.*; *in fine comp.* तदनन्तरं 13, 21. (अन्तर)

अनन्य *adi.* alium non curans, in alium nullum intentus B 9. (अन्य)

अनल *m.* ignis. Ri 10. (अन्?)

अनाथ *adi.* domino, praesidio destitutus. 25, 19. (नाथ)

अनिष्टं *adv.* perpetuo. A 69. (निष् sine nocte).

अनिल *m.* ventus. Ri 8. (अन्)

अनीक *mn.* anterior pars, series; exercitus. B 30. (अन्)

अनु *praep.* post, secundum, ad, iuxta.

अनुकार *m.* imitatio. — -रिन् *adi.* imitans, aequans. Ri 5. (कृ)

अनुकूल *adi.* secundum ripam i. e. secundo flumine actus; congruus. Ns 42. (कूल)

अनुगुण *adi.* pari indole praeditus, congruus. Ns 42. (गुण)

अनुग्रह *m.* favor, gratia. 33, 11. (ग्रह)

अनुज *m.* frater natu minor. N 45. (जन्)

अनुत्तम *adi.* quo superior non est, summus. A 1.

अनुपदं *adv.* instando vestigiis, proxime *c. gen.* 25, 8. (पद)

अनुराग *m.* amor, libido 20, 13; favor. Ns 55. (रञ्ज)

अनुत्तप *adi.* ad formam accommodatus, aptus, conveniens. 15, 20. (त्तप)

अनुवर्तिन् *adi.* insequens, obsequens, deditus. 24, 14. K 81. (वृत्)

अनुसारिन् *adi.* sequens, persequens, pedissequus. 33, 21. B 68. (सृ)

अनूरु *m. nom. pr.* aurigae solis. B 34.

अनृत *adi.* non verus. *n.* mendacium. 17, 2. 30, 3. K 81. vanitas, mendacii consuetudo. 17, 3. (ऋत)

अन्त *m.* 1) finis, extremum: *de loco* A 23. N 57; *de tempore* 33, 10. Ri 1. mors F 1, 11. 2) pars interior, *quo sensu capi videtur a schol.* N 57. *In वनान्त इमान्त aut hanc significat aut marginem vel ut placet schol.* N 42 viciniam; *per भूमि explicant alii.* 3) conditio, natura

- (schol. स्वभाव) A 53: महान्त, *nisi hic velis de proposito fine intelligere*. — अन्तं गच्छति *metaph.* perspicit. 3, 6. 11, 20.
- अन्तःपुर *n.* gynaeceum. R 67. (पुर)
- अन्तक *m.* finem faciens, Mors. F 3, 9. 29. A 78. *ad* 4, 5. (अन्त)
- अन्तर *praep.* inter, intus.
- अन्तर *n.* 1) pars interior. *ad* 4, 5. 2) foramen, fissura. K 41. 3) intervallum. 4) discrimen, diversitas. 18, 14. *In fin. comp. valet* aliud 14, 4. 34, 11. 35, 13. 36, 10. Ri 11. Ns 44. (अन्तर)
- अन्तरीक्ष *n.* aer. K 13. (pellucidus ईक्ष्)
- अन्तर्गत *adi.* qui intus est, interior, occultus. 6, 14. (गम्)
- अन्तिक *adi.* usque ad qd. pertingens, in eo finem habens. *In fin. comp.* P 61. — *n.* propinquitas, vicinia. *loc. -के praep.* prope, coram. K 81. R 14. (अन्त, *unde etiam* अन्ति e regione est.)
- अन्तु *n.* intestina, viscera. *ad* 4, 5. (अन्तर)
- अन्ध *adi.* caecus 1) qui videre non potest. 15, 3. 2) qui अन्धक *adi. idem* 27, 8. videri nequit.
- अन्धकार *mn.* tenebrae. 4, 9. (क्)
- अन्धकूप *m.* puteus caecus, virgultis tectus vel siccus. 17, 18.
- अन्न *n.* cibus. 9, 21. 11, 15. 34, 19. (अद्)
- अन्य *adi. n.* -त् alius 3, 16. 21, 9. 27, 11. *Indefinite* (aliquando) *ponitur* 23, 17. 24, 20. *In prima compositi parte themate feminino uti non licet* 21, 8. — *n.* = पापं *Ita schol.* P 19.
- अन्यतः *adv.* aliunde, alio. F 2, 23.
- अन्यत्र *adv.* 1) alibi. Ns 55. 2) *c. abl.* praeter, excepto. 20, 11.
- अन्यथा *adv.* aliter, alio modo; sin minus. K 73. — *c. कृ* mutare, invertere. 12, 3. *c. ङी* depravare, perverse interpretari. B 54.
- अन्येषु *adv.* postero die, alio quodam die. 19, 12. (सुः e दिवः)
- अन्योन्य *pr. adi. cas. obl. ἀλλήλων*, alter alterum, mutuo F 1, 18. A 71. (*ex* अन्यान्य, *ut mihi videtur*, â *in o de-torta et quasi correpta, ut in* परोक्ष)

अन्वय *m.* successio, series *impr.* parentum et propinquorum, familia, gens. 34, 22. F 3, 44. (इ)

अन्वित *v.* इ.

अन्वेष *m. nom. act.* quaerere. — -बिन् *adi. in fin. comp.*

अप् *f. nom. pl.* आपः aqua. quaerens 36, 14. (2. इप्)

अप *praep.* de, a.

अपमान *mn.* contemptio, despicientia. 11, 10. 26, 12. (मन्)

अपर *adi.* 1) remotior. 2) alius. 7, 11. alter, novus. A 50.

एक अपर unus alter 33, 9. (अप)

अपराध *m.* crimen, culpa. 11, 16. (राध्)

अपरिज्ञित *adi.* inconsideratus *de re* 11, 22. *de pers.* 11, 17

(*ubi compos. est c. neutro*). (ईञ्)

अपरेयुस् *adv.* postridie. R 52. (*cf.* अन्येयुस्)

अपस्कर *m.* faeces, stercus. 4, 6. (कृ)

अपाप *adi.* qui crimen non commisit, criminis expers. F 3, 45. (पाप)

अपाय *m.* 1) *n. act.* abire. 2) *declinatio*, delictum, peccatum. 25, 17. (इ)

अपि *part.* 1) etiam, quoque. *Sententias sententiarumque*

membra connectit fere ut च 12, 3. 20, 6; *cum* च *alternat*

27, 2; न-नापि 27, 6; च-चापि A 38. 39. 2) etiam, vel 1, 6.

एकस्यापि vel unius 2, 21; *quanquam* 12, 9. 21, 5; न अपि

ne quidem Ri 10. *Praecedenti vocabulo pondus addit*

A 39; *vocum quibus addi solet* भूयः 8, 12 *et पुनर्* 11, 11.

12, 15. 18, 3. *notionem vix auget.* 3) *Interrogativis additum ea reddit indefinita.* कुतोऽपि alicunde 2, 2 *v. किं.* 4) *Novi*

subiecti a praecedente diversi index est. राजापि 3, 21.

सोऽपि 3, 22. 19, 22. 20, 21. 21, 3. 5. 24, 4. 26, 1. *Post*

instrum. ad passivum pertinentem 7, 16. 28, 19. 5) *Nu-*

meralibus adiectum integrum numerum indicat. चत्वारोऽपि

(alle vier) 13, 1. 22. 27, 16. 28, 3. *Post* उभौ 22, 19. सर्व 2, 19.

B 62; *ab hoc seiunctum* F 2, 9. 6) अपि-यदि *pro* यद्यपि 3, 1.

7) *In sententiae initio interrogationi inservit.* B 50.

- अपेक्षा *f.* respectus. अपेक्षया in comparatione *cs. rei.* Ns 57. (ईन्)
- अप्सरस् *f.* nomen puellarum coelestium artibus amatoriis insignium. K 23. A 11. (अप् सृ?)
- अफल *adi.* sterilis, sine fructu. P 17. (फल)
- अबल *adi.* debilis. F 3, 6. (बल)
- अबुध *adi.* stultus. F 3, 46. (बुध)
- अञ्ज *n.* nymphaea, nelumbium (quocum manus comparatur) B 2. (अप् जन्)
- अब्द *m.* nubes, tempus pluviarum, annus (*cf.* वर्ष). K 77. (अप् दा)
- अब्धि *m.* oceanus. B 71. (अप् धा)
- अभि *praep.* ad. *Adiectivis praefixa vim addit.*
- अभिजात *adi.* genere nobilis; urbanus. 24, 17. (जन्)
- अभिज्ञ *adi.* gnarus, peritus. *c. gen.* R 3. Ns 55. (ज्ञा)
- अभिज्ञा *f.* vires divinae, quae Buddhae a sectatoribus ipsius ascribuntur (*cf.* सिद्धि). B 39.
- अभिधा *f.* denominatio. 34, 9. B 33. (धा)
- अभिधान *n.* narratio, declaratio. P 29; nomen 7, 5; lexicon. Ns 53. (धा)
- अभिप्राय *m.* consilium, mens, sententia. 9, 3. voluntas. 24, 14. desiderium. K 16. (इ)
- अभिभव *m. nom. act.* vinci, superari, opprimi. P 22. (भू)
- अभिमत *adi.* gratus, acceptus. 37, 7; desideratus. R 4. (मन्)
- *अभिरूत *n.* sonus, sonitus. R 18. (रू)
- अभिलाषुक *adi.* desiderans. 35, 18. N 42. (लष्)
- अभिसारिका *f.* mulier, quae amasium visitat vel ad constitutum venit. 20, 20. (सृ)
- अभीप्सु *adi.* desiderans. *c. acc.* K 15. (आप्)
- अभ्यन्तर *adi.* interior. *n.* intervallum. 18, 20. (*cf.* अन्तर)
- अभ्याप्त *m.* vicinia, propinquitas; *adv.* -अं prope. R 25. (1. अश्रु)
- अभ्युत्थान *n.* surgere, assurgere alicui, in *cs.* commodum. P 42. (स्था)
- अभ्युपाय *m.* subsidium, praesidium, artes, dolus. R 4. (इ)

- अभ *n.* nubes. A 10. 32. (*cf.* अप् अभस्?)
- अमर् *adi.* immortalis, deus. P 39. A 34. — त्व *n.* immortalitas. A 36. (म्)
- अमरावती *f. nom. pr.* urbis Indrae dei. B 31.
- अमात्य *m.* minister, qui regi a consiliis est. 24, 1. R 2. (अमा domi, una cum)
- अमान *m.* honoris defectus. *ad* 11, 10. (मान)
- अमित *adi.* immensus, infinitus. 27, 1. (मा)
- अमित्र *m.* hostis, inimicus. F 1, 7. 2, 1. A 76.
- *अमुदा *adv.* tunc. *ad* B 25. (अमु *them. pronom.*)
- अमृत *adi.* immortalis. — *n.* ἀμβροσία, potus, quo dii immortalitatem sibi comparant. 28, 11. A 6. (म्)
- अम्बर *n.* vestimentum; coelum. A 76; *utraque significatio spectatur* N 49. 52. (*Depravatum volunt ex अनु et वृ*)
- अम्बु *n.* aqua. Ri 8. 23. B 70. (*cf.* अप्)
- अम्बुज *n.* nympheae, nelumbium. R 16. (जन्)
- अम्बस् *n.* aqua. Ri 15. A 22. *ad* 19, 11. (*cf.* अप्)
- अम्भोनिधि *m.* mare, oceanus. 37, 12.
- अमृवेतस *m.* rumex vesicarius. K 32. (अ^० acidus, वे^० calamus)
- अयन *n.* annus dimidius, solis versus septentrionem vel meridiem iter. K 60. (इ)
- अरण्य *n.* silva, locus incultus. 3, 8. 5, 14. R 26. (अरण *ved.* remotus)
- अराति *m.* hostis. B 33. (रा dare)
- अरि *m.* hostis. B 22. (रा)
- अरिदम *m.* qui hostes domat, coerct. F 3, 36. (रम्)
- अरुण *adi.* ruber, rufus (gelbroth, rothbraun). K 94. N 45. 46. 54. *de leone* F 3, 29.
- अरोगिता *f.* vacuitas morbi, sanitas. *ad* 26, 7. (रोग)
- अर्क *m.* sol. K 20. P 12. (अर्च् radiare)
- अर्घ्य *n.* oblatio aquae aliarumque rerum, imprimis hospiti debita. R 30. 67. (अर्ह)
- अर्च *r.* 10. अर्चयति colere, venerari. R 66. B 10.

अर्चन *n.* veneratio, cultus. K 58. (*antec.*)

अर्चि *f.* A 32. *et* अर्चिस *fn.* A 25. flamma. (ऋच् radiare)

अर्त् *r.* 1 अर्त्ति acquirere, comparare, obtinere. *ad* 30, 9.

अर्तुन *m. nom. pr.* Arg'unae, Kritaviryae filii. 12, 5.

अर्त् *r.* 10 अर्त्तयति petere. (*denom. ab* अर्त्)

— *c.* प्र petere, rogare *uct. car., med. cda.* 14, 5. 30, 11.

F 3, 10.

अर्त् *m.* 1) id quod cupitur vel spectatur, propositum, con-

silium, finis, desiderium. *Accus., dat. et loc. genetivo*

adiuncti valent: causa. gratia. अर्त् *in fn. comp.* तदर्थं *eam*

ob causam 3, 18. किमर्थं *quam ob rem (unde adi. किमर्थं K 76)*

2, 21. 24, 1. 28, 16. *c. subst.* 32, 6. 33, 7. F 3, 9. अर्थाय *in*

f. comp. R 20. अर्थे *c. gen.* 12, 20. 28, 6. *in f. comp.* 26, 19.

C. gen. p. सहायार्थं *comitis causa, ut sit comes.* K 26. B 29.

2) commodum, lucrum. F 2, 3. 3) *Inter tria, quae secun-*

dum Indorum computationem homo appetit et consecat-

tur, est अर्त् utile 16, 18. 33, 19. K 1; *reliqua sunt काम dulce*

et धर्म honestum, quibus interdum adicitur quartum मोक्ष

liberatio. 4) res agenda, negotium B 2. 5) res, ad quam

pertinet alqd. R 4. 6) res, opes, bona, divitiae. 11, 9. 26, 6.

F 2, 28. 7) res verbis vel signis significata, argumentum,

significatio, sententia 6, 9. 17, 8. F 2, 2. B 14. **Apud scho-*

liastas vis vocabulorum ad verbum expressa opp. भाव sen-

tentiae eloquendi circuitu explicandae. Ns 41. (ऋ adniti?)

अर्त्तवत् *adi.* significans, aptus *de sermone* F 1, 21. P 2. (अर्त्)

अर्त्तिन् *adi.* qui petit *rem, re indiget, rem desiderat, in*

f. comp. F 3, 11. R 13. Ri 15; pauper 24, 11. (अर्त्)

अर्द्ध *r.* 1 अर्द्धति laedere, vexare. *caus. अर्द्धयति id.* A 80. *part.*

अर्द्धित *in f. comp.* 33, 7. F 3, 30. A 84.

— आ *id.:* *part.* अर्द्ध *idem quod अर्द्धित et cum eo alternans*

(MBh. I, 5929. 5931) R 57. (*Minus placet, maxime propter*

vocabuli usum, originatio a r. ऋ (part. ऋत) c. आ afficere,

inferre.)

अर्द्धन *v.* जनार्द्धन.

अर्द्ध *adi.* dimidius 4, 12. 17, 15. 28, 19. — *n.* dimidium 4, 1. 10, 8. (*Origo perquam obscura est, unde non satis constat an scribendum sit अर्ध*)

अर्द्धचन्द्र *m.* 1) luna dimidia. 2) figura lunae dimidiatae unguibus in cute facta. Naish.VI, 25. 3) manus lunae instar incurvata, qua collum alicuius torqueatur. *Cf.* Râghava *apud* Aufrecht Cat. p. 202. — अर्द्धं दा manum iniicere alicui foras protrudendo. 8, 13. (*Beng.* गलहस्त प्रदान पूर्वक) Pānc'. 26, 23.

अर्द्धरात्र *m.* nox media. 8, 16. (रात्रि)

अर्ध *cf.* ऋ.

अर्धपा *n.* impositio, applicatio, ornatus. Ri 8. (ऋ)

अर्ह *r.* 1 अर्हति mereri, dignum esse. *C. inf.* 1) oportere, debere 31, 20 habere quod. न दातुमर्हति non est quod det. P 20. 2) *in rogatione modesta pro imper.* K 63. A 20.

अर्ह *adi.* dignus. 35, 5. *tanto* pretio constans. R 68. (अर्ह)

अलक्तक *m.* lacca, coccum. Ns 46.

अलक्ष्य *adi.* qui animadverti non potest, in conspectum non cadit. Ns 47. N 48. (लक्ष्)

अलंकार *m.* ornamentum. K 55. (कृ)

अलम् *adv.* satis. — *c.* कृ ornare 34, 3. (*Olim* अर् प्राesto)

अलम्बुषा *f. nom. pr.* Apsarasis. K 23.

अलीक *adi.* falsus, adulterinus. Ns 52.

अल्प *r.* 10 अल्पयति deminuere. N 54. (*Denom. ab* अल्प)

अल्प *adi.* paucus, exiguus. 3, 1. (स्वल्पतर). Ns 47. (अल्पतम).
-ता paucitas. Ns 54.

अव *praep.* de; motum qui deorsum fit notat.

अवगाह *m.* immersio, lavatio. Ri 1. (गाह्)

अवतार *m.* descensus, *praesertim* dei, assumpta forma humana vel alia. 19, 9. (तृ)

अवदारण *n. nom. act.* effringere, dirumpere; instrumentum, quo effringitur. A 77. (ट्)

- अवध्य *adi.* non occidendus 11, 14. 22, 9. (वध्)
 अवन्ती *f. nom. propr.* urbis *alias* उक्तयिनी *dictae.* ad 1, 10.
 अवमान *m.* contemptus, despicientia. ad 26, 12. (मन्)
 अवमानिता *f.* contemptio. 30, 3. (अवमान)
 अवयव *m.* membrum *corporis.* Ns 47. (यु?)
 अवर्षणा *n.* defectus pluviae. 22, 6. (वृष्)
 अवलम्बिन् *adi.* innixus *rei.* B 68. (लम्ब्)
 अवलुम्पन *n. nom. act.* prosilire, subsilire. F 2, 21. [*sec. alios*
 membrorum contractio. *Nīlak. ad h. l.*] (लुप्)
 अवलोकन *n.* observatio, contemplatio. 19, 5. Ns 43. (लोक्)
 अवश्यं *adv.* necessario. F 1, 12. (वश)
 अवसर *m.* opportunitas, tempus opportunum, tempus. 2, 1.
 16, 9. Ns 44. (त्)
 अवसेचन *n.* aspersion. P 9. (सिच्)
 अवस्था *f.* conditio, status. P 46. (स्था)
 अवस्थान *n.* mansio, commoratio. 19, 19. (स्था)
 अवहास *m.* derisio, iocus. K 76. (हस्)
 अवाच् *adi. f. ई in comp.* -वाक् deorsum conversus. P 53. Ri
 13. (अच्)
 अविचार *m.* inconsiderantia. 12, 10. (चर्)
 अविनय *m.* mores corrupti 30, 4. — वत् *adi. poss.* 26, 11. (नी)
 अविनीत *adi.* immodestus, indecorus. 26, 10. (नी)
 अविहृद *v.* हृद्.
 अवौत *adi.* sine semine. P 3.
 अव्यग्र *adi.* tranquillus, quietus, pacatus. F 1, 9. *cf.* व्यग्र
 अव्यय *adi.* destructionis expers, incolumis. B 46. (इ)
 अवृत *adi.* qui ceremoniis officiisque religiosis deest. 27, 7.
 1. अग्र *r.* 5 अग्रन्ति attingere, pervenire ad qd., adipisci *med.*
 P 57. 58.
 — *c.* उप *id. med.* P 45. 60.
 2. अग्र *r.* 9 अग्रन्ति edere, frui. F 2, 11. P 7.
 अग्रक्त *adi.* incapax, ineptus *c. loc.* F 2, 4. (शक्)
 अग्रान *n.* cibus, alimentum. *In fin. comp.* F 2, 21. 3, 5. P 58. (2. अग्र)

- अशस्त *adi.* exsecrabilis, infausti ominis. 13, 10. (अस्)
- अशुभ *adi.* infelix, infaustus, improbus. 13, 12. P 46. (शुभ्)
- अशेष *adi.* sine residuo, totus, universus. Ri 19. (शिष्)
- अशौच *n.* impuritas. 17, 4. (शुच्)
- अश्रु *n.* lacruma. 25, 12. 34, 6.
- अश्रुषा *f.* mansio lunaris nona in cancro collocata. 13, 11.
- अश्व *m.* equus. 22, 5.
- अश्वमेध *m.* sacrificium equinum, *olim gravissimum.* P 28. (मेध्)
- अष्टन् *nom.* अष्ट 3, 13 et अष्टौ 3, 11 octo. F 1, 25. K 55.
- अष्टम *adi. f.* ई octavus. 13, 7. (अष्टन्)
1. अस् *r.* 2 अस्ति esse. *Tum valet* exstare, reperiri, fieri 1, 10. K 23, et versari, morari 7, 21, *tum subiecto et praedicatione inter se copulandis inservit, non tamen necessario, nam saepissime deest, imprimis tertia persona post partic. praet. pass. — Part. praes. सत् adiectivis et participiis additur, ut actionum, quae narrantur, successionis notio tollatur vel alterius perpetuitas indicetur.* 9, 2. 16, 3. 19, 1. 5. 28, 12. 35, 17. 37, 5. F 2, 26.
2. अस् *r.* 4. अस्त्यति iacere, proiicere.
- *c.* नि deponere, imponere. Ns 46.
- *c.* उप + नि exponere, argumentari, ratiocinari. B 42.
- *c.* वि + नि deponere. B 65; imponere, applicare. B 44.
- *c.* सं + नि deponere, dimittere B 8; *c. loc.* collocare, transferre. F 3, 38.
- *c.* नि: expellere, depellere, abigere. B 65.
- *c.* सं congerere. *cf.* समस्त
- असकृत् *adv.* haud semel, saepius. F 2, 5. (सकृत्)
- असम *adi.* cui par non est, incomparabilis. 4, 4. (सम्)
- असमर्थ *adi.* non potens rei, non idoneus. *c. inf.* 2, 21.
- असक्त *adi.* intolerabilis. Ri 10. (सह्)
- अस्ति *m.* ensis. A 68.
- अस्तित *adi.* ater, caliginosus. N 54. (स्तित्)
- असु *m.* (*vulgo plur. tant.*) spiritus vitalis, animus. A 33. (1. अस्)

- असुर *m.* Asurae, daemones, deorum inimici. A 8. (असु)
 अस्तमय *m.* occasus solis. Ns 55. (अस्तं domi, इ)
 अस्थि *n.* os, ossis. 4, 7. 14, 2.
 अस्मत् *thema pron.* 1 pers. pl. nos. *Pro singulari, dignitatis causa* 21, 9.
 अह् *r.* defect., *in quibusdam perfecti tantum personis superstes*, loqui, dicere K 25. *car.* 36, 22. आहुस् *indef.* dicitur. 13, 12.
 — *c.* प्र *id.* 36, 7. K 72. 73.
 अहं *nom. sing. pron.* 1. pers. ego. 6, 16. 24, 22.
 अहस् *et* अहर (in nonnullis casibus अहन्) *n.* dies 8, 10. K 73.
 76. अहरहर *quotidie ad* 20, 13. *In fin. comp.* अह् 5, 2.
 अहर्निशा *n.* *νυχθημερον*, *adv.* die ac noctu, continuo. 36, 1.
 K 59. (निशा)
 अहि *m.* serpens, anguis. 5, 11.
 अहिंसा *f.* virtus innocui, qui nullum animans laedit. P 57. (हन्)
 अहो *interi.* admirantis, laetantis, querentis. *Seq. nominativus.* K 14. 57.

आ

- आ *praep.* ad, usque ad; *c. abl.* significat terminum usque ad et inde a. B 66; *idem valet in adv. composito* आवृद्धबालकं omnes non exceptis senibus nec infantibus B 66. 2) *Adiectivis praefixa deminutionem indicat* haud prorsus, maxime in coloribus: आताम्र subrufus. F 2, 7. B 41. Ri 21. Ns 45. 49.
 आकाङ्क्षिन् *adi. in fin. comp.* desiderans, appetens. F 3, 33. (काङ्क्ष्)
 आकार *m.* forma, figura. R 38. A 10; vultus, corporis habitus. 6, 13. R 48. (कृ)
 आकारण *n. nom. act.* arcessere, evocare. *ad* 19, 12. (कृ)
 आकालिक *adi.* quod praeter iustum aut solitum tempus fit. K 44. (अ, काल)
 आकाश *(m)n.* aer, aether. 30, 15. K 27. 93. (काश)

आकीर्षा *v.* कृ.

आकुल *adi.* confusus, perturbatus. 36, 21. A 42. Ri 20. 2)

tam repletus, ut oriatur confusio. 4, 8. K 20. (कुल)

आकुलित *adi.* perturbatus. 37, 17. F 2, 10. (*antec.*)

आकृति *f.* forma, figura. 10, 5. F 3, 7. 15. K 54. 55. (कृ)

आक्रोड *mn.* hortus. 4, 8. (क्रोड्)

आक्षेप *m.* convicium, maledictum, probrum. B 42. (क्षिप्)

आक्षु *m.* mus. F 2, 3. (क्षन्)

आखेटक *m.* venatio. 5, 1.

आख्या *f.* appellatio, nomen. *In fin. comp.* 33, 3. Ns 47. (ख्य)

आख्यान *n.* narratio, qualis in carmine epico continetur.

65, 1. (ख्य)

आगम *m.* adventus. 25, 4. 36, 14. 2) accessio, incremen-

tum *scientiæ*. 30, 9. 3) doctrina. B 8. corpus doctrinae

et legum apud Buddhæ asseclas. B 4. (गम्)

आगमन *n.* adventus. 20, 17. 33, 7. (गम्)

आगार *m.* (*etiam* अगार) conclave, domus. (गृ)

आघात *m.* percussio, ictus, plaga, vulnus. 10, 5. (हन्)

आचार *m.* vivendi et agendi ratio, mores. 22, 2. B 14. (चर्)

आज्ञा *f.* iussus, praeceptum. K 50. P 56. B 65. आज्ञां ग्रह् dis-

cedendi veniam petere. *ad* 17, 14. (ज्ञा)

आहूय *adi.* dives, abundans *re, c. instr.* 1, 18. 35, 10. K 30.

P 58. *ad* 23, 15. (हृ)

आतप *m.* calor et lux solis. Ri 10. B 41. *etiam* lunae lux.

B 20. (तप्)

आतपत्र *n.* umbella, umbraculum. Ri 18. (*antec. et* त्रै)

आतुर *adi.* vexatus, aegrotus. 13, 12. 16, 14. F 3, 30. (तुर्ब्

superare)

आत्मक *adi. fem.* आत्मिका *in fin. comp. idem quod* आत्मन् 3)

13, 8. B 21.

आत्मन्त *m.* filius. R 53. (जन्)

आत्मन् *m.* spiritus, animus, mens. P 47. 2) *pronominis re-*

flexivi vice fungitur, ita ut plerumque ad logicum, non

- grammaticum orationis subiectum referatur. In nominat.* 28, 2. P 24. *in cass. obl.* 29, 4. K 54. 82. 86, *in init. comp.* (suus, meus etc.) 37, 11. F 1, 4. (*pro gen. obi.*) K 84. *In fine comp. significat* propriam et peculiarem alicuius naturam (das Selbst) et *subiicitur adiectivis, ubi fere superfluum est.* पापालम् 25, 13 *nil aliud est atque* पाप; महात्मन् *non magnanimus est. sed magnus, insignis.* Sic F 1, 1. 3, 46. A 15. 42. *Rarius premitur reddique potest:* अकृतात्मन् *qui ipse nil fecit.* P 10. 3) *natura, proprietas, in fin. comp. substantivis annexum* constans re. P 51. *Idem est* आत्मक 13, 8. B 21. (अन्)
- आदृ *m.* respectus ad qd, attentio. 36, 17. reverentia, studium. आदृ Ns 43. (दृ)
- आदि *m.* initium. 33, 6. 43, 22. 80, 19. *In fin. comp. adiect. seriem indicat, cuius reliqua praeter primum membra subaudiuntur et respondet nostro et cetera, et id genus alia.* 5, 17. 8, 22. 17, 21. 28, 13. 33, 2. N 47. *Etiam particulae praemitti possunt:* इत्यादि 33, 3. 19. 36, 3. एवमादि 1, 18. (दा)
- आदिक *in eorundem compositor. fin.* 21, 4. 24, 5.
- आदित्य *m.* filius Aditis, *quae infinitum significat coelum.* 2) sol. 21, 15. A 46. 71. B 59. (दो)
- आदेश *m.* iussus, praeceptum. 11, 6. 24, 3. K 50. (दिष्)
- आधार *m.* receptaculum. *In fin. comp. continens.* B 30. (धृ)
- आनन *n.* os. Ri 14. 16. vultus. K 66. N 47. (अन्)
- आनन्द *m.* gaudium, laetitia. Ns 41. — -न्दिन् laetus. B 20. (नन्द)
- आनयन *n. nom. act.* adducere. 33, 13. domum ducere. *ad* 17, 13. (नी)
- आप् *r.* 5 आप्तेति 1) attingere *locum*, pervenire ad *locum.* *part.* आप् qui pervenit. N 42. 2) adipisci, obtinere. 33, 21. *Desid.* ईप्स् *q. v.*
- *c.* अत्र attingere. K 3. P 42. accipere, adipisci. R 54. 69. P 26. A 85.

- आप् *c.* प्र 1) pervenire ad. 4, 5. 7, 4. 26, 19. *c. abstr.* व्याघ्रतां प्रायः tigris factus. 2) obtinere. 7, 2. 34, 10. R 57. — *Caus.* facere ut qs. adipiscatur. 36, 2.
 — *c.* अनु + प्र pervenire ad. A 60.
 — *c.* सं + प्र adipisci, accipere. P 18. A 58.
 — *c.* वि pervadere, permanare, implere. आप् impletus. 25, 7. B 4. Ns 49.
 — *c.* सं perficere, absolvere. 12, 14. 86, 5.
 आपन्नि *f.* calamitas, infortunium. *ad* 25, 5. (पद्)
 आपद् *f.* *idem.* 27, 9. *ad* 25, 5. (पद्)
 आपन्न *v.* पद्.
 आप्ति *f.* adeptio, impetratio. K 85. (आप्)
 आभरणा *n.* ornamentum. 10, 5. 14. 17, 14. (भृ)
 आभा *f.* splendor, nitor. *In fin. comp. fere nil est nisi aequalis.* P 39. (भा)
 आभास *m.* splendor, fulgor. 1, 12. (भास्)
 आम *adi.* crudus, incoctus. *ad* 19, 11.
 आमलक *m.* myrobalanus (*unde* आम, emblica). K 33.
 आमिष *n.* caro. F 3, 10. P 52. (*cf.* आम)
 आमूल *n.* initium, introductio. 32, 4. (मूल)
 आमोद *m.* laetitia; odor suavis. 5, 7. Ri 28. (मुद्)
 आम्नाय *m.* traditio sacra, libri eam continentes. B 5. 28. (म्ना repeterere)
 आम्र *m.* Mangifera Indica. K 31.
 आयत *adi.* longus. K 67. R 24. Ri 17. (यम्)
 आयतन *n.* locus; locus sacer, templum. 5, 10. (यत्)
 आयस *adi.* aereus, ferreus. A 72. (अयस् ferrum)
 आयुध *mn.* arma, telum. A 61. *ad* 30, 8. (युध्)
 आयुस् *n.* vita, aetas. 25, 20.
 आरम्भ *m.* inceptum, conatus. 33, 22. *ad* 4, 5. (रम्)
 आरोग्य *n.* immunitas a morbo. P 57. (रुग्)
 आरौह *m.* locus editus, tumor; nates femineae. K 16. (रुह्)
 आर्त्न *v.* अर्द्.

- घर्नि *f.* vexatio, dolor. 20, 18. K 70. (घर्द्)
- घर्द् *adi.* humidus, madidus. K 11. *fem.* sexta mansio lunaris in Orione sita. 13, 12.
- घर्ष *adi.* priscus, obsoletus. *ad* P 39. *ad* A 45. (घर्षि)
- घालम्ब *m.* fulcrum, adminiculum. B 4. 23, 15. (लम्ब्)
- घालय *m.* habitatio, domicilium. 22, 20. R 57. (लौ)
- घालाप *m.* sermo, colloquium. कोकिला^o K 44. (लप्)
- घालिङ्ग *n.* amplexus. 21, 3. Ri 24. (लिंग्)
- घावर्ण *n.* tegumentum, involucrum. Ns 53; arma. A 56. (वृ)
- घावसय *m.* habitatio, *impr.* ascetarum. R 58. (1. वस्)
- घावह *adi. in f. comp.* adducens, advehens. 4, 12. K 1. (वह्)
- घावृत्ति *f.* tegumentum, involucrum. Ns 53. (वृ)
- घाशय *m.* receptaculum, *etiam aquae in hortis*, stagnum. 4, 7. 2) intentio, consilium (*in mente reconditum*). B 23. (शो)
- घाशा *f.* spes. 24, 11. (*olim* घाशास् *a* शंस्)
- *घाशिश्रित *n.* tinnitus. R 18. (शिश्र्)
- घाशिन् *adi. in f. comp.* edens, qui vescitur *re.* P 57. (घाश्रि cibus)
- घाशिस् *f.* preces solemnes. B 36. (शास्)
- घाश्रीविष *m.* serpens, *impr.* species venenata. B 56. (घाश्री
dens serpentum *et* विष)
- घाशु *adi.* celer. *adv.* cito, subito. Ri 12. 26.
- घाश्र्य *adi.* mirus. *n.* miraculum. साश्र्यं miratus. 2, 9. (श्र् = चर्)
- घाश्रम *m.* 1) eremus, sedes anachoretarum. K 9. R 29. 33, 1. F 3, 32. 2) gradus in vita Brahmanum, qui quatuor sunt: discipuli, patris familias, eremita, mendici. B 5. (श्रम्)
- घाश्रय *m.* quo quid innititur 1) locus, sedes. 32, 15. 2) praesidium, tutela, refugium. 26, 20. 27, 10. 23, 15. (श्रि)
- घाश्रिन *m.* nomen mensis Septembri et Octobri respondentis. *ad* 1, 10. (श्रिनी, stellae in ariete nomen)
- घास् *r.* 2 घास्ते *part.* घासीन sedere. A 6. morari, habitare. K 26. manere, remanere. 36, 22. K 67. 86. *Participio* 4, 2 *vel absolutivo additum actionem vel statum continuari indicat.*

- आस् *c.* उत् *desidem, lentum sedere.* P 17.
 — *c.* उप *iuxta sedere, ministrare.* P 48.
 आसक्ति *f. nom. abstr. deditum esse.* 33, 15. (सञ्ज्)
 आसन *n.* sedendi modus. *cf.* पद्मासन, वीरासन 2) *sedile, sedes, sella.* 2, 4. R 31. (आस्)
 आस्थान *n.* coetus, concessus; cubiculum, in quo ad regem aditus datur. 2, 1. 28, 13. (स्था)
 आस्फोटन *n. nom. act. motare, iactare caudam.* F 3, 10. (स्फुट्)
 आस्य *n.* os, fauces. F 3, 17. vultus. N 53.
 आस्वाद *m.* sapor rei. 36, 10. (स्वद्)
 आहारण *n. nom. act. afferre, apportare lignando, pabulando* cet. 33, 6. (हृ)
 आह्व *m.* pugna, bellum. A 74. (ह्वे)
 आहार *m.* alimentum, cibus. F 3, 1. (हृ)
 *आहारयति *denom. cibum sumere.* 24, 12. = अस्नाति Panc'. I, 299.

इ

- इ *thema pronom. demonstr. इद्, इद्, इत्स्, इति* cet.
 इ *r.* 2 एति et 1 अयति *ire.* F 3, 18: इयिंस्.
 — *c.* अति *abire, praeterire de tempore.* K 79.
 — *c.* सं + अति *id.* K 79.
 — *c.* अधि *legere, libris sacris studere.* P 87.
 — *c.* अनु *sequi. अन्वित comite usus go., praeditus, instructus* re *c. instr.* F 3, 41. K 7. 9. B 32. 56.
 — *c.* सं + अनु *id. समन्वित id.* F 1, 17. 3, 13. R 7. A 4.
 — *c.* आ *advenire, accedere.* 24, 10. R 54.
 — *c.* अभि + आ *adire.* A 13.
 — *c.* सं + आ *convenire.* F 1, 3. 18. Ri 27. समेत *adv.* Ri 28.
 — *c.* इत् *emergere, oriri.* N 46. Ns 41.
 — *c.* उप *adire.* R 10. *c. nom. abstr. fieri.* N 45. उपेत *instructus* K 29. A 31.
 — *c.* परि *circumire. परित occupatus, affectus.* F 3, 44.

इ c. वि + परि inverti v. विपरीत.

— c. पला v. पलायते.

— c. प्र pergere v. प्रेत.

— c. अति + प्र obviam ire. F 2, 16.

— c. प्रति adire; agnoscere, scire. N 44. प्रतीत qui certum consilium cepit, persuasus, confidens. K 68.

— c. वि abire. 20, 6.

इङ्गित n. gestus, motus corporis. 6, 12. 13. (इङ्ग् se movere, palpitare)

इष् v. 2 इष्.

इष्ठा f. desiderium v. स्वेष्ठा. (2 इष्)

इतर् adi. alius, diversus ab alqo. B 65. (इ them. pron.)

इतस् adv. hinc. इतःपरं inde ab hoc tempore. F 1, 14. इतस्ततस् ultro citroque. A 34. (इ)

इति adv. ita, sic, his verbis, hoc verbo. *Distinguit aut dicta aut cogitata directo sermone et ipsis verbis proposita, eum fere in modum quo nos hodie signis „“ uti solemus, vel addito vel (Ri 11) omisso dicendi, nominandi aut cogitandi vocabulo. Plerumque in fine sententiae locum habet; interdum ad ea, quae sequuntur, refertur (6, 19. 22. 7, 13. 18. 37, 7. 38, 2). De dictis legitur 5, 14. 7, 1 cet.; in media oratione इत्याह latini inquit instar positum est. K 66, इति K 72; de cogitatis 14, 17. 20, 9. 21, 4. 37, 20. 38, 1. In capitum et librorum subscriptione oppositum est particulae अथ 12, 13. 38, 8. इत्यादि adi. hoc et reliqua v. चादि. — किमिति v. किं. (इ)*

इत्थं adv. sic, hunc in modum. *ad praeced. relatum* 20, 7.

K 86. 91. B 71. N 55. *ad sequentia* 32, 19. (इद्)

इदं pr. dem. *Plerumque indicat id, quod praesto, ante oculos est, adest* 7, 6. 10, 14. 13, 6. 36, 16. *aut sequitur* 12, 17.

इदानीं adv. nunc, in praesentia. 7, 19. 28, 9. B 4.

इध् r. 7 इडे accendere.

इन्दीवर n. nymphaea coerulea. N 43. (इन्दु et वर)

इन्दु *m.* luna. N 41. (*cf.* विन्दु gutta.)

इन्द्र *m.* Indras, princeps deorum minorum gentium, aeris praeses et vindex. 33, 7. K 37. A 21. (B 43). 2) in suo quisque genere princeps, praestantissimus; *in fin. comp.* मुनीन्द्र 11, 11. शुकेन्द्र 38, 8; F 3, 31. A 15. B 16. 3) princeps, rex. मृगेन्द्र Ri 27.

इन्द्रिय *m.* sensus (quinque). K 3. 40. R 4. P 47. membra sensuum instrumenta. 13, 13. (*olim vis.*)

इन्धन *n.* alimentum ignis, lignum. B 40. (इध्)

इम *them. pron. demonstr. defect. quo suppletur* इदं.

इव *part. enclitice subiuncta* sicut, instar; *in comparatione* 1, 14. 4, 8. 23, 16; *etiam ad mitigandam orationem figuratam*: द्वियेव quasi id praë pudore fiat. Ri 9. 20, 18. 2) *rem, qualis appareat vel videri possit, describit* विप्रतोव videtur intrare. Ri 17. 8. 26. A 72. B 42.

1. इष् *r.* ४ इष्यति incitare, mittere.

— *c.* प्र *caus.* प्रेषयति mittere. 8, 4. 12. 10, 13. 18, 21. 20, 13.

2. इष् *r.* 6 इक्षति incitare; optare, desiderare, velle. 1, 8. 3, 17.

21, 8. F 3, 40. Ri 23. B 70. *med.* K 5. इष्ट placens, gratus.

B 67. 36, 6. *de deo, quem quis sibi prae ceteris patronum elegit.* 36, 6. Panc'. 52, 7. 55, 18. 208, 16.

— *c.* अन्नु quaerere, anquirere. 27, 13.

इषु *mf.* sagitta. A 83. (1. इष्)

इह *adv.* hic. F 2, 17. *Cum verbis motum indicantibus*

huc. F 2, 20. *pro अस्मिन्* hac in re. 23, 1 (?). *Si opponitur परत्र, est hoc in mundo* 22, 13; *id. sine व°* 21, 1.

23, 1 (?). P 11. 38.

इ

ईक्ष् *r.* 1 ईक्षते intueri. (*r. inusit.* अक् *cf.* अक्ष)

— *c.* निः spectare, contemplari. 5, 17. Ri 11.

— *c.* परि circumspicere, examinare. 38, 3. *part. n.* 11, 22.

cf. अष°

ईक्ष *c.* प्रति exspectare. *c. a. temp.* 8, 3. *cap.* B 32.

— *c.* वि intueri. Ri 22.

ईक्षणा *n.* oculus. K 67. R 24. (ईक्ष.)

ईदृग्विध *adi.* talis, ita comparatus. 9, 17. (ईदृग् = *seg.*)

ईदृग् *adi. f.* ई talis. 2, 14. 7, 18. 14, 12. 22, 18. R 45. (इ)

ईप्स् *desid. r.* ऋप् desiderare. F 2, 23. ईप्सित desideratus. P 44.

desiderabilis. R 68.

ईर *r.* 2 ईते 1 ईरते moveri. *caus.* ईरयति mittere, pellere. A 78.

— *c.* उत् *caus. verba* emittere, pronunciare, dicere. 6, 9. 28, 1.

— *c.* प्र mittere, pellere. *ad* 6, 9.

ईर्ष्या *f.* invidia, simultas. सेष्य *ad* 24, 1.

ईर्ष्यालु *adi.* invidiosus. -लुता *nom. abstr.* 19, 20.

ईश *m.* dominus. 23, 16. (ईश possidere, potestatem habere)

ईशात् *n.* 1) principatus 2) vis divina vel magica, qua in animata omnia et inanimata dominium exercetur. 3, 13.

(ईश)

ईश्वर *m.* dominus, princeps. K 16. (16, 1). *pl.* proceres.

Ns 53. (ईश्व)

ईषत् *adv.* parum. *in init. comp.* 10, 9.

ईह *r.* 6 ईहते petere, desiderare. *c.* सं *id.* 37, 3.

उ

उ *part. encl. qua copulantur, distinguuntur vel opponuntur verba.* Cf. अथो नो किमु.

उक्ति *f.* sermo, oratio, verbum. 37, 6. (उक्)

उग्र *adi.* ingens, immanis, formidolosus, trux. F 3, 37. K 20.

P 22. A 77. B 54. (*cf.* ओतस्)

उच्च *adi.* altus, elatus. *instr. pl. adv.* maximopere. Ri 22. (उच्च)

उच्चाटन *n. nom. act.* de medio tollere, pellere. *m. nomen unius ex sagittis Amoris.* 5, 19. (उच्च decidere)

उच्चावच *adi.* altus et humilis, varius, multiplex. K 45. (उच्च अव च)

च अव च)

- उच्छ्राय *m.* eminentia, excelsitas. A 3. (स्त्रि)
- उच्छ्रित *adi.* elevatus, excelsus. *ad* 4, 5. (स्त्रि)
- उच्छ्वास *m.* respiratio, spiritus. Ri 3. (श्वस्)
- उक्तयिनी *f. nom. pr.* urbis, 'Οὐκτὴν. 29, 11. *ad* 1, 10. (स्त्रि)
- उज्ज्वल *adi.* resplendens. K 30. A 1. 43. (ज्वल्)
- उज्ज् *r.* 6 उज्जति relinquere, deserere. 37, 10. N 42. 53. (*ex ut ha more prâkritico depravatam*).
- उज्ज् *r.* 1. 6 उज्जति spicas colligere.
- *c.* ष (प्रौज्) delere, quod scriptum est. Ns 54.
- उत्त *mn.* casa frondea, qua utuntur anachoretæ. F 3, 23. K 72.
- उडुम्बर *m.* nomen arboris: Ficus glomerata. *ad* 13, 17.
- उत् *praep.* sursum.
- उत् *part.* et, etiam, utique. *Sæpius pondus addit præcedenti* इति P 1. (उ)
- उक्त *adi.* immodicus; plenus, abundans. F 3, 36. (कट् copia)
- *उक्तल *adi.* dimissus? उक्तलां आदाय *ad* 17, 14. *Cf. seq.*
- *उक्तलापन *v. sub* कल्.
- *उत्किरण *n. nom. act.* effodere, exsculpere, exprimere. N 47. 48. *Non audiendus videtur scholiasta, qui voci etiam significationem substantivi: radius perlucidus tribuere vult.* (कृ)
- उत्तम *adi.* summus, optimus. 1, 7. 27, 10. 35, 1. K 38. A 37. B 9. (उत्)
- उत्तर *adi.* superior. — *n.* quod numerum excedit *in fin. comp.* K 79. (उत्)
- उत्तरसाधक *m.* qui reliqua perficit, socius et adiutor. 3, 14. 17. (साध्)
- उत्तरीय *n.* amictus, pallium. (*a shawl, thrown loosely over the shoulders. Molesworth.*) K 48. (उत्तर)
- उत्पत्ति *f.* origo, ortus. 32, 14. Ns 44. (पट्)
- उत्पल *n.* nymphaea coerulea aut alba. 5, 4. (*cf. पट् rumpi*)
- उत्पीडन *n. nom. act.* premere, conferciri. Ri 19. (पीड्)

- उत्फुल्ल *adi.* expansus (*flos, oculus*). K 48. (*cf.* फल्)
- उत्सव *m.* 1) nisus. 2) *laetitia. *ad* 18, 8. 3) dies festus. (सु?)
- उत्साह *m.* 1) vigor, contentio. 2) *laetitia, gaudium. 18, 8.
Molesworth Murathee dict. 3) dies festus *id.* (सह)
- उत्सुक *adi.* inquietus, sollicitus, desiderans. Ri 9. सोत्सुक *id.*
 Ri 6. (*cf.* शुच्)
- उदक *n.* aqua. F 3, 7. R 36. (उद् udare)
- उद्य *adi.* prominens, eminens; *de aet.* florens, vegetus.
- उदधि *m.* mare, oceanus. A 8. (ध) 19, 3. (अग्र)
- उदन्वन् *m.* mare. *ad* B 19. (उदन् unda)
- उद्य *m. nom. act.* emergere, ad honores vel divitias ascen-
 dere. Ns 41. 2) ortus *solis cet.* 21, 16. N 44. उद्यचल mons,
 pone quem sol oriri putatur. Ns 41. (इ)
- उद्वास *m.* commoratio in aqua. P 53. (1. वस्)
- उद्विन्त् *n.* lac ex confecto butyro reliquum cum dimidia
 aut, *ut alii volunt*, eadem parte aquae mixtum. *ad*
 16, 17. (खि augeri.)
- उद्देश *m.* regio, tractus. F 3, 23. (दिश)
- उद्द्योत *m.* radiatio, fulgor. 2, 9. (द्युत्)
- उदरण *n. n. act.* evellere. A 14. id quo qd. evellitur. 26, 9. (ह)
- उदार *m.* 1) ereptio, liberatio a periculis. B 21. 2) seli-
 gere, selectum, epitome. 32, 6. (ह)
- उद्धृति *f.* liberatio. B 21. (ह)
- उद्भव *m.* ortus, origo. *in fin. comp.* 35, 11. Ri 8. (भू)
- उद्यम *m.* nisus, contentio, opera. 31, 21. 33, 22. Ri 14. (यम्)
- उद्यान *mn.* egressus; hortus. 5, 1. 13, 17. (ण)
- उद्योग *m.* nisus. Index quinti Bharateae libri. 40, 21. (द्युत्)
- उद्धर्तन *n. nom. act.* illinere, perungere. Ns 56. (वृत्)
- उन्नत *adi.* elevatus, altus. K 24. Ri 7. Ns 47. (न्म्)
- उन्मादन *n. nom. act.* ebrium, furiosum reddere. *m.* una e
 e sagittis Amoris. 5, 19. (मद्)
- उन्मुल *adi.* vultum sursum convertens, desiderans. Ri 21.
 Ns 41. (मुल)

उप *praep.* ad, apud.

उपकारण *n.* auxilium, adiumentum secundarium, instrumentum. 31, 8. (कृ)

उपकारिन् *adi.* officiosus, studiosus. Ns 41. (कृ)

उपकृति *f.* officium, auxilii ratio. 33, 10. 12. (कृ)

उपघात *m.* vexatio, aegrotatio. 19, 19. (हन्)

उपपत्ति *m.* moechus, uxoris amator. *ad* 20, 21. (पति)

उपपत्ति *f.* eventus, convenientia. अन्यथानुपपत्तेः quum alias fieri non soleat. Ns 57. (पद्)

उपभोग *m.* fructus, delectatio, voluptas. K 56. *pl.* P 56. (1. भुञ्ज्)

उपमा *f.* similitudo, simile. *In fin. comp.* similis, aequalis.

K 29. R 47. A 28. (मा)

उपरि *praep.* super *de loco* : *c. gen.* 33, 1. *in fin. comp.* 8, 19. 19, 5. 34, 12; *de tempore.* ultra. 37, 16.

उपल *m.* lapis. B 55.

उपवास *m.* ieiunium. 27, 6. F 3, 2. K 10. 58. (1. वस्)

उपवेश *m. nom. act.* incumbere in qd, eniti, se applicare, agere. *Inde - सिन् in f. c.* P 58. (विश्र्)

उपसंध्यं *adv.* circa crepusculum. Ns 56. (संध्य)

उपस्कर *m.* apparatus, instrumenta. 3, 20. (कृ)

उपाख्यान *n.* narratio *impr.* carmini epico inserta 48, 10. 58, 11. (ख्या)

उपाध्याय *m.* magister, apud quem libri leguntur. P 66. (इ)

उपाय *m.* id quo qd. assequeris, adiumentum, instrumentum, ratio. 25, 20. R 1. (इ)

उपास्ति *f.* cultus, observatio sacrorum. K 73. B 25. (मास्)

उपोद्घात *m.* ingressus, exordium. 93, 1. (हन्)

उभ *du.* उभौ ambo. 22, 19.

उभय *adi.* uterque. Ns 53. (उभ)

उरस् *n.* pectus. A 45.

उरस्ति *m.* mamma. R 37. (जन्)

उरु *adi.* late patens, extensus; *de temp. adv.* diu. N 43.

उर्वशी *f.* nomen Apsarasis. K 22.

उषित *v.* 1 वस्.

उष्ण *adi.* calidus, fervidus. *n.* calor, fervor. 19, 16. (उष्
urere)

उ

उन *adi.* minor, imperfectus, cui aliquid deest. K 68.

उरु *m.* femur. 13, 14. *In fin. comp. interdum* उरु N 43.

उर्ध्व *adi.* sursum conversus. F 1, 1. 3, 35. Ns 41. (वृध्)

उर्मि *mf.* unda. *Numerantur sex vitae undae, quibuscum
luctandum est: fames, sitis, cura, alienatio, senium,
mors. Cf. Wilso ad Vishnu P. p. 112. (II, 4. 337 ed. alt.)*
K 84. (वृ volvere)

1. उह् *r.* 1 उहति movere.

— *c.* वि व्यूह dispositus, bene dispositus; latus, patulus.
utrumque B 43.

2. उह् *r.* 1 उहति animadvertere; intelligere, comprehen-
dere. 6, 11.

ऋ

ऋ *r.* 3 इयति ire. *caus.* अर्पयति mittere, dirigere, imponere,
infingere. अर्पित directus *versus alqd.* Ri 8. v. l. inductus,
praeditus *re.* Ri 6.

— *c.* सं *id. caus.* afferre, adducere, dare, tradere. 2, 15.

10, 12. 22, 7. *c. loc. p.* 17, 17. exhibere. *c. gen. p.* A 21.

ऋण *n.* debitum; pecunia debita, aes alienum. 26, 13.

ऋते *praep. c. abl. vel acc.* praeter, excepto. *postpos.* 3, 16 ;
sine. (ऋ, *est locativus participii.*)

ऋतु *m.* anni tempus, quae sex numerantur. K 30. 60.
81, 1. N 57. (ऋ)

ऋध् *r.* 5. 4. *al.* crescere, succedere.

— *c.* सं *pass.* laete provenire. P 6.

ऋषभ *m.* taurus; *in fin. comp.* eximius, optimus. F 1, 15.

P 53. (ऋष् वृष्)

ऋषि *m. vates, sacrorum carminum conditor.* 2) homo pietate et sanctitate insignis, quales imprimis antiquis temporibus fuerunt. K 2. F 3, 1. *Secundum ordinem et dignitatem distinguuntur* ब्रह्मर्षि R 63. त्रिप्रर्षि K 91. P 31. रात्रर्षि P 32.

ऋष्यशृङ्ग *m. nom. propr. viri.* (ऋष्य mas cuiusdam dorcadum speciei; *nominis rationem tradit MBh. III, 10000*).

ए

एक *adi. unus.* 13, 2. P 29. *e duobus* A 23. *inter plures* 9, 13. 11, 1. *unus solus.* 2, 21. F 2, 26. R 26. एकरस R 3. *oppos. pluribus* primus. 14, 1. *oppos. alteri* (अपर) prior, alter. 33, 9. *Apud posteriores vice articuli indefiniti fungitur.* 2, 7. 4, 20. 10, 20. 14, 14. 19, 6. 30, 11.

एकदा *adv. semel, repente.* K 72. *aliquando.* B 1. (एक)
एकवचन *n. numerus singularis apud gramm.* Ns 47. (वच्)
*एकशायिन् *adi. uno eodemque cubili et sede usus.* P 53. (श्री)
एकाकिन् *adi. solus, solitarius.* 3, 18.

एकादशन् *num. undecim.* A 12.

एकान्त *m. locus (ab uno fine positus) solus, ab arbitris remotus.* 3, 9. 19, 10. (अन्त)

एतत् *pron. dem. hic. Ad antecedentia refertur* 6, 6. 8. 12, 8. 13, 8. 28, 21.

एतादृश *adi. talis.* Ns 47.

एध् *r. 1 एधते crescere, augeri, convalescere.* F 2, 27.

एन *pron. defect. is, enclitice pron. person. 3 pers. vices gerens.* F 2, 6.

एलापुर *n. nom. pr. urbis.* 17, 9. (एला amomum)

एव *part. olim: sic. Subiungitur vocabulo, in quo cardo sententiae vertitur aut quod distinguendum et premen- dum scriptori videtur, ita ut fere respondeat Germanico gerade, eben. त्वामेव temet ipsum nec alium* 3, 17; एतस्मिन्नेव

काले hoc ipso tempore. F 2, 16; तत्रैव in eundem locum. 3, 21; स्वपतिरेव nemo nisi eius maritus. 37, 18; *negationi oppos.*: 23, 1. एतदेव *fere valet*: hoc tantum, hoc solum. 16, 16. quidem *vel* *revera reddi potest* 11, 8. *Saepissime eius vis tantopere deminuta est, ut particula latina reddi non possit, maxime post particulas alias, ut चैव. Scholiastae vocula utuntur ad indicanda ea composita, quae कर्मधारय vocantur.* Ns 41.

एवंविध *adi.* eius generis, talis. R 7. (विध)

एवम् *adv.* sic, ita. *Plerumque refertur ad antecedentia* 2, 1. 5, 22. 6, 18. 20, 3. 24, 11. K 62; *atque tum interdum pro इति ponitur* 12, 11. 23, 4. *Nonnunquam autem ad sequentia spectat.* 24, 7. 32, 14. 35, 19.

एवमादि *adi.* talis, eiusdem modi. 1, 18. (आदि)

ऐ

ऐन्द्व *adi.* ad lunam pertinens, lunaris. B 19. (इन्दु)

ऐरावण *m. nom.* elephanti primigenii, quo utitur Indras et cuius sedes in oriente est. A 49.

ऐरावत *m. id.* Ns 45.

ऐश्वर्य *n.* dominium, potestas, maiestas. F 3, 13. P 13. 57. (इश्वर)

ओ

ओकस् *n.* domicilium consuetum *cf.* वनौकस् दिवौकस् (उच् consuesci)

ओष *m.* flumen, aquae cursus et copia. R 65. copia. P 38. (वह्)

ओंकार *m.* syllaba ओम् sancta et mystica, qua inaugurantur actiones graviores. ad 4, 5, ubi spectatur destructio mundi. O huius vocis cum antecedente a in o coalescit.

ओत्स *n.* vis, robur. F 2, 28. A 51. ओत्सता enixe. A 61.

ओषधि *f.* herba. A 3. — ओधि *id.* A 35.

ओष्ठ *n.* labrum superius, labrum. 13, 13. (अव स्य dependens)

श्री

श्रीपसंध्य *adi.* quod circa crepusculum fit aut oritur. N 56.

(संध्या)

श्रीरस *adi.* naturalis, germanus *filius.* R 28. (उरस्)

श्रीषध *n.* medicamentum, remedium. 3, 3. B 53. (श्रीषधि)

क

क *thema pronom. interrog. v.* किं.

कक्त *m.* virgulta, fruticetum *impr.* aridum. Ri 27. — *f.* कक्ता
ala, axilla. 13, 15.

कङ्काल *m.* ossium compages. *ad* 4, 5.

कच *m.* cinnus, capillus. 36, 15. 38, 1. (कच् nectere)

कच्चित् *part. interr.* num. 14, 20. (क *neutr. obsol.* कत्)

कङ्कल *n.* fuligo indeque paratum atramentum. Ns 54.

कटाक्ष *m.* aspectus limus. 5, 18. 19, 6. B 18. (कट *latus* अक्षन्)

कठिन *adi.* solidus, durus; asper, infestus *de loco.* *ad* 4, 5.

— *f.* -नी creta 31, 10. N 54. (कष्ट?)

कपिक *m. nom. pr.* ministri Dhritarâshtrae. 41, 5.

कपटक *m.* spina, sentis. 20, 6.

कपठ *m.* gula, guttur. 13, 14. A 52. Ri 15.

*कपठद्वयस *adi. f.* ते ad collum usque pertingens. B 56. द्वयस *aff.*)

कपटु *m. nom. pr.* anachoretæ. K 2.

कतिचित् *indecl.* nonnulli. 35, 17. K 64. (कति quot)

कतिपय *adi.* nonnulli, pauci. 17, 13. 18, 3. 35, 22. (कति)

कथ् *r.* 10 कथयति narrare. 4, 20. 7, 22. exponere. 5, 21. 6, 16.

declarare. 6, 20. 20, 16. dicere. 2, 22. 7, 18. 12, 8. signi-
ficare. 8, 2. (*Denom. a* कथा कथं)

कथम् *adv.* quomodo. 14, 12. 18, 6. 21, 21. 35, 14. K 81.

N 57. कथंचन *c. negat.* nullo pacto. F 3, 14. R 50. (क)

कथा *f.* narratio, fabula. 1, 3. 9. 4, 20. 12, 17. *c. gen. obi.*

K 6. (कथ)

- कथानक *n.* narratiuncula. 12, 8. 15, 4.
 कदली *f.* arbor, Musa sapientum. 5, 7.
 कदा *adv.* quando. कदाचन aliquando. F 1, 1. *c. neg.* nunquam. 23, 1. B 6. कदाचित् aliquando, interdum, saepius. 24, 2. F 3, 28. (क)
 कनक *n.* aurum. A 2. 83. Ri 26.
 कनककार *m.* aurifex, aurarius. 10, 13. (कृ)
 कनीयस् *adi.* natu minor. Ns 45. (*cf.* कण् minutum esse).
 कन्द *m.* bulbus, tuber esculentus. K 7.
 कन्दर् *mn.* caverna, specus, antrum. F 3, 29. (दृ)
 कन्दर्प *m.* Amor, Cupido. 1, 14. (दर्प)
 कन्दुक *m.* pilus lusorius. R 15.
 कन्यका *f.* puella, filia. 11, 21.
 कन्या *f.* puella, virgo, filia. 13, 2. R 69. (*cf.* कनीयस्)
 कपटित *adi.* in fraudem conversus, simulatus. 30, 7. (कपट
 fraus)
 कपाल *mn.* calva. 4, 8. (*propr.* patera. *cf.* कुम्भ, कूप *cet.*)
 कपि *m.* simia. Ri 23. (कम्प *agile prae ceteris animal?*)
 कपोल *m.* gena. 7, 18. (*cf.* कपाल?)
 कबन्ध *mn.* 1) dolium. 2) truncus corporis. A 63. (बन्ध्)
 कम् *r.* (*desunt. tempp. praes.*) velle, amare. *part.* कान्त.
 कमपडलु *mn.* hydria, olla. A 47.
 कमल *n.* nelumbium speciosum. 36, 1. R 69. Ri 28. (कम्?)
 कम्प *r.* 1 कम्पते tremere, commoveri. *caus.* कम्पयति.
 — *c.* या *caus.* conquassare. labefactare. A 63.
 — *c.* वि *caus.* tremulum reddere. Ri 3.
 — *c.* स *caus.* tremefacere. A 65.
 कर *adi.* *f.* १ *in f. comp.* faciens, efficiens. 26, 6. K 50.
 Ns 49. (कृ)
 कर *m.* 1) manus. 8, 2. 2) proboscis elephanti. A 77. 3)
 tributum, vectigal. 29, 20. 4) radius. Ns 56. *In 1 et 4*
luditur N 54. (1. 2. कृ 3. 4. कृ)
 कर्ट *m.* tempus, frons elephanti. F 3, 24.

- करुण *n. nom. act.* facere, efficere. 33, 4. 2) actio religiosa, ritus sacri. K 85. (कृ)
- करिन् *m.* elephas. A 77. (कर)
- करुण *adi.* flebilis, miserandus. 24, 20. *adv.* 25, 12.
- कर्कश *adi.* asper, horridus. *m.* gladius. *Utrumque* B 43.
- कर्ण *r.* 10 कर्णयति *c.* चा aurem praebere, audire. 4, 4. 6, 8. 10, 22. 18, 2. (*denom. a* कर्ण *c.* चा)
- कर्ण *m.* auris. 3, 5. 5, 21.
- कर्णकुञ्ज *n.* nomen urbis *fictae*. 6, 19.
- कर्तृ *m.* qui agit, facit, fecit. P 62; *apud gramm.* actionis, quae verbo descripta est, auctor, agens; *eo vocabulo significant scholiastae nominativum, si verbum activum* Ns 53. *instrumentalem casum, si passivum est.* Ns 49.
- कर्दम *m.* lutum, coenum. Ri 17. 19.
- कर्मकर *m.* qui alius opus facit, servus. K 50. (कृ)
- कर्मन् *n.* actio, quod actum vel factum est. F 2, 28. (*ubi fere nom. act. est.*) 9, 22. 12, 2. 14, 11. 21, 20. P 1. 2) actio religiosa, caerimonia. B 6. 70. (कृ)
- कर्मशील *adi.* industrius, navus, assiduus. P 15. (शील)
- कर्षक *m.* arator, agricola. P 4. (कृष्)
- कर्हि *adv.* quando. कर्हिचित् aliquando. *c. neg.* R 45. (क)
- कल् *r.* 10 कलयति impellere, incitare.
— *c.* उत् solve. **caus.* उत्कलापयति efficere, petere ab alqo., ut qs. dimittatur *cda. nom. act.* उत्कलापन 17, 13. 14. 19, 12. Panc'. 244, 24. ibique et *GGA.* 1860. p. 736 Benfey.
- कल *adi.* leniter submissequae sonans. R 24. — कला *f.* 1) pars minuta, *impr.* pars sexta decima, orbis *potissimum* vel diametri lunae, quarum unam oculis proponit prima luna. 2) ars, artificium; enumerantur artes LXIV, *inter quas etiam elegantiores sunt.* R 9. *In utroque luditur* N 55. कलानिधि *m.* est inter nomina lunae.
- कलङ्क *m.* macula lunae. Ns 49.
- कलत्र *n.* uxor. 37, 3. F 2, 20.

- कलम *m.* oryzae species. F 3, 27.
 कलविडु *m.* passer. K 34.
 कलत्र *mn.* vas, hydria. A 8. 41. B 59.
 कलह *mn.* rixa, iurgium, lites. 4, 17.
 कलाप *m.* fascis; cauda pavonis. -पिन् pavo. Ri 16. (कला चाप्)
 कलि *m.* aetas mundi quarta, quae nunc agitur, eaque ceteris corruptior. 29, 18. 19.
 कलेवर *mn.* corpus. F 2, 8.
 कल्प *m.* institutum, mos, consuetudo. *In fin. comp. similis.* Ri 16. *valet* paene. A 5. (कल्प्)
 कल्पद्रुम *m.* arbor ficta, quae optata quaeque suppeditat. 33, 2.
 कल्मष *m.* sordes, squalor, labes. K 28. (क?)
 कवि *m.* poeta 22, 3. — *न्त्र n. nom. abstr.* poetam esse. 4, 19.
 कषाय *adi.* acer de gustu, odore, colore. *n.* unguentum. Ri 4.
 कष्ट *adi.* malus, improbus, perditus, molestus. 30, 2. *n.* *instr.* aegre, multa opera. 38, 4.
 कस् *r.* 1 कसति ire, moveri. *caus.* कास्यति.
 — *c.* निः *caus.* educere, expellere, foras protrudere. 7, 20. 8, 6. 14. 11, 17. 22, 16.
 — *c.* वि se expandere *de flore.* Ns 43.
 कस्तूरी *f.* castoreum, moschus. Ns 56.
 कद्धार *n.* nymphaea alba esculenta. 5, 4.
 काक *m.* cornix. B 38.
 काकलि *f.* sonus dulcis submissus. Ri 8. (*cf.* कल)
 काङ्क् *r.* 1 काङ्क्ति appetere, desiderare. (कम्)
 — *c.* प्र *id.* F 3, 22.
 काङ्क्नि *adi.* desiderans, appetens. F 3, 39. (*antec.*)
 काञ्चन *n.* aurum. A 1. B 36. N 47. — *adi. f.* १ aureus. A 36. (कच् splendere)
 काञ्चनपुर *n. nom. pr.* urbis. 18, 17.
 काण्ड *mn.* pars, segmentum; pars libri. B 21.
 कानन *n.* silva. A 82. 35, 14. (कम्)
 कान्त *adi.* amatus, amabilis, suavis. A 56. *f.* amata. 26, 12.

कान्ति *f.* pulcritudo, splendor. 1, 16. 2, 9. B 41. Ns 55. (कम्)
 कान्यकुब्ज *n.* regnum, cuius primaria urbs Kanyâkubg'a. Ns 53.
 कापालिक *m.* e secta Çivaitarum orgiis sacris deditorum,
 qui calvis pro ornatu et vasibus utuntur et Bhairavam
 colunt. B 10. (कपाल)

काम *m.* desiderium, cupiditas. 37, 17. यथाकामं K 87. opta-
 tum. R 70. *in fin. comp.* F 1, 24. 2) una e tribus rebus,
 quae appetuntur, dulce. *v. चर्य* 16, 18. 33, 19. 34, 2. K 1.
 3) Amor deus. K 26. *adv.* कामं ad libidinem, genio in-
 dulgens. 36, 1. (कम्)

कामगम *adi.* ad arbitrium quoquo versus eundi facultate
 praeditus; *sed* P 55 *est* qui voluntati et desideriis ob-
 कामत्त *adi.* ex amore ortus. K 61. (तन्) sequitur. (गम्)
 कामिन् *adi. in f. comp. rei* studiosus. P 58. — *m.* amasius.
 Ri 3. — *f.* -नी puella amore capta. Ri 28. (कम्)

कामुक *m.* amasius. Ns 42. (कम्)

काम्य *adi.* amabilis. R 27. — *f.* काम्या desiderium. A 60. (कम्)

काय *m.* corpus. F 3, 24. A 49. *ad* 26, 15.

कार *adi. in f. comp.* faciens, efficiens. 10, 13. *cf.* चन्धकार
 2) *m.* actio. P 5. *cf.* बलात्कार 3) sonus, vocabulum, inter-
 iectio *cf.* शोकार, हाहाकार. (कृ)

कारक *adi.* qui agit, facit. P 7. (कृ)

कारण *n.* 1) causa. 2, 10. 6, 3. 8, 1. 16, 22. 17, 6. 22, 14. 25, 2.
 2) indicium, argumentum. 9, 17. (कृ)

कारपञ्च *m.* anatis species. 5, 3. K 8.

कारिन् *adi. in f. comp.* agens, efficiens. 33, 22. 38, 6. F 3, 5. (कृ)

कारुण्य *n.* misericordia. B 8. 71. (करुण)

कार्त्त *adi.* faciundus. 8, 1. K 87. — *n.* negotium, officium
 3, 1. 7, 11. 37, 16. F 1, 4. occupatio. F 1, 6. (कृ)

काल *adi. f.* १. ater, niger. *Pro* कालसर्प 13, 5. 20.

काल *m.* tempus. 4, 16. 17, 11. 19, 3. 20, 17. 29, 19. तत्कालं per
 id tempus. A 59. 2) fatum. F 3, 34; mors. 3) deus mor-
 tis vel mundi destructor. 4, 8. F 3, 9.

कालकूट *mn.* species veneni acerrimi, in infimo mari latentis. 37, 10. A 50. (कूट)

कालमेघ *m.* nubes, per quam mundum interiturum putant. ad 4, 5.

कालसर्प *m.* coluber naga, serpens prae ceteris venenosus.

13, 4, *ubi luditur in significatione*: fati, mortis serpens.

कालिदास *m. n. pr.* poetae celeberrimi. 86, 5. (काली Durgâ dea)

काव्य *n.* 1) poesis. 4, 16. 2) carmen *impr.* artificiosum. 98, 19. (कवि)

काश्च *r.* 1 काश्चते lucere, splendere.

— *c.* प्र manifestum fieri, splendere. Ns 52. *caus.* manifestare, prodere. 3, 4. 11, 10.

काश्मीरज *n.* crocus, in Kashmira regione ortus. N 56. (जन्)

काश्यप *m.* a Kaçyapa genus ducens, Kaçyapides. R 28. 43.

काष्ठ *n.* lignum. 16, 17. 18, 13. — -मय *adi.* ligneus. Ns 53.

कासार *mn.* lacus. B 61. (*cf.* सस्)

किञ्चलक *mn.* floris, quod dicitur, stamen, *impr.* nymphaeae; *sed* 5, 4 nymphaeae ipsius genus (a mira caule तलक dictum) significare videtur.

किन्तु *part.* sed, verum. ad 24, 13. K 19. (तु, quod in initio sententiae poni nequit, praemisso किं fulcro.)

किन्नर *m.* musici coelestes, capite equino insignes. A 11. (नर)

किम् *thema et neutr.*; *masc.* कः *f.* का *pron. interr.* quis 7, 22.

11, 12. *c. pron. pers. aut demonstr. iunctum.* 25, 15. R 45.

iteratum ad vim interrogationi addendam. 15, 18. कस्मात्

cur. 17, 21. R 26. — किं *adv.* 1) cur. P 30. 2) num. K 74.

P 34. *Additur* इति in fervidiore oratione: किमिति cur 21,

21 et ३, si magis dubius haesitas: किम् num forte. 24,

13. B 49. — *Indefinitum redditur subiuncto चित्*: कश्चित्

aliquis 1, 8. 14, 5. 17, 18. 18, 22. *aut चविः कोऽपि id.* 2, 2.

6, 15. 25, 17. *quibus si accedit न, negatio fit fortis* nemo,

nihil 6, 8. 9, 4. 24, 13. P 20. — *Cum पुनर्*: किंपुनर् quanto

magis Ns 41. — किं *c. instrum. r. (et gen. p.)*: किं बहुना

quid multis? 10, 3. 26, 18. *Plenius dicitur* किं कार्यं quid faciendum est hac re (cf. कृ 7.) *aut* कोऽर्थः qui usus, *aut, quod* 35, 12 *legitur*, किं फलं qui fructus? — *In init. comp. rem miram vel despectam significat.*

किमर्थ *adi.* quem finem habens? K 76. (अर्थ)

किंभूत *adi.* qualis? *Praemittunt scholiastae expositioni adiectivorum.* Ns 41. (भू)

कियत् *adi.* quantus? quot? 23, 20; exiguus, levis. Ns 52. (किं)

किरण *m.* radius lucis, solis. B 18. Ns 52. (कृ)

किरीटिन् *m.* diademate ornatus, *cognomen* Arg'unae. A 86.

किल *adv.* quidem, sane, profecto. *de re per memoriam aut famam accepta:* ut narratur. 37, 10. F 1, 1.

कीदृश *adi. f.* १ qualis? 1, 11. 4, 19. (किं दृश)

कीर *m.* psittacus. 15, 17. 32, 6. (कृ *ved.* meminisse)

कीर्ति *f.* laus, gloria. 35, 10. (कृ *ved.* meminisse)

कु *thema pron. interr. in quibusdam formis superstes.*

2) *Praefigitur nominibus et rem vitiosam esse significat.*

कुनन *m.* homo ignobilis. 26, 13. कुञ्जुत male, pravo modo auditus. 3, 4. कुमुक्तं *n.* cibus teter (in Vridhdhac'ân. XIV, 17. mahârâshtrice explicatur per कदन्, quod Molesworthio est: *a general term for the very lowest sorts of grain unfit for offering; λιπὸν βρωμα vult Galanus*) ad 3, 4.

कुसार्थि *m.* auriga imperitus. K 40.

कुक्कुट *m.* gallus. (5, 8) (*cucuriens*).

कुङ्कुम *n.* crocus. 8, 5. Ns 56.

कुच् *r.* 6 कुचति contrahi, curvari.

कुञ्जर *m.* elephas. F 3, 25. A 33. — -त्त्व *n. nom. ab str.* F 3, 26.

कुटि, -टी *f.* inflexio, curvatio; casa. (कुट् incurvari.)

कुटिल *adi.* curvus, fraudulentus. 30, 8.

कुटीरक *n.* casa, tugurium. 14, 2. Mâlatîm. 79, 16. (कुटि)

कुटुम्ब *m.* familia, domestici. 18, 8. 21, 18. 28, 6.

कुठार *m.* ascia, securis. B 40.

कुपठ *adi.* hebes, obtusus. A 76.

- कुतस् *pr. interr.* 1) unde? 10, 14, 24, 15, 33, 18. कुतोऽपि ali-
cunde, *pro कस्मादपि cum subst. cf. किं.* 2) nedum. 22, 6. (कु)
कुत्र *pr. interr.* ubi, quo? 20, 9. (कु)
कुत्स् *r.* 10 कुत्सयति vituperare. कुत्सित vituperandus. *ad* 3, 4.
(*Referrri non potest nisi ad कु 2; de त्स् cf. भत्स् त्स् re-
prehendere.*)
कुप् *r.* 4 कुप्यति irasci. कुपित iratus. 7, 18, 9, 15. *praemisso*
परि perquam iratus. A 84.
कुञ्जक *adi.* gibber. 27, 8. (कुञ्ज *id.*)
कुमार *adi.* tener R 40 *de tactu.* R 47 *de auditu.* 2) *m.* puer,
iuvenis, filius. 5, 15. 3) *pro* राजकुमार puer regius. 11, 18.
4) *cognomen* Skandae, belli dei. B 18. (मृ *non mori, sed*
teri in मृद् cf. कोमल)
कुमारिल *m. nom. propr.* theologi clarissimi. B 70.
कुमुद *n.* nymphaea alba esculenta. K 36. (मृद्)
कुमुदत् *adi.* — *m.* planta nymphaeae. B 19. (*antec., florem*
gerens)
कुम्भ *m.* vas, hydria. B 64. *ad* 19, 11. globi in fronte ele-
phanti. — *क्र in fin. comp.* F 3, 24.
कुङ्कुमाभि *m.* moschus. N 56. (कु^० dorcas. नाभि)
कुल *n.* 1) turba, multitudo, grex. F 3, 29. Ri 20. 21. B 38.
de rebus. *ad* 4, 5. 2) genus, familia. 1, 18. 35, 11. P 59.
impr. nobilis. P 13. 3) familiae sedes, domus. aula re-
gis. 12, 7. (कृ?)
कुलमार्ग *m.* sua cuique stirpi praescripta vitae ratio. 33,
20. (मार्ग)
कुलवधू *f.* mulier honesta, matrona. 37, 8. (वधू)
कुलस्त्री *f. id.* 36, 12. (स्त्री)
कुलान्वय *adi.* generi, familiae aptus, ad eam pertinens.
(तेन तेन कुलेन संबन्धो यस्य Nfl.) F 3, 44. (अन्वय)
कुश्र *m.* poa cynosuroides, gramen, quo in caerimoniis
sacris varie utuntur. K 7.
कुशल *adi.* 1) sanus, integer. 2) dexter, peritus, gnarus.

K 24. 61. *c. loc.* K 25. R 9. — *n. salus, valetudo. Dicitur* किं कुशलं ते quomodo vales? 8, 21. (ग्रल् ire?)

कुष्ठ *n. lepra. कुष्ठाद् adi. leprosus.* 27, 8. (स्या)

कुसुम्भ *n. flos.* 5, 7. 12. (सु?)

कुसुम्भ *n. herba, carthamus tinctorius.* Ri 24.

कृन् *r. 6 कृन्ति sonum edere, susurrare, fremere, mussitare, fritinnire; impr. de avibus.* K 35. *suspirare, gemere. (si lect. proba) med. ad* 25, 11. कृन्ति *personatus.* 5, 7. *n. sonitus, cantus.* B 37.

कूट *mn.* 1) *cacumen, vertex.* A 27. 70. 2) *fraus. — adi. falsus, adulterinus.* N 52.

कूप *m. puteus.* 17, 19. Ri 23. (*cf. कुम्भ*)

कूर्द *r. 1 कूर्दति, -ते salire, circumsilire.* 25, 11.

कूर्पास (*et कु^०*) *m. thorax, pallae muliebris species.* Ns 42.

कूर्म *m. testudo.* 5, 5. 37, 11. K 8. A 20.

कूल *n. locus declivis; ripa.* F 1, 14. *pro कूट mn. acervus, congeries positum est in tribus codicibus. ad* 20, 5.

कृ *r. 8 करोति. aor. अकृत N 48. In fine comp. कृत् F 1, 11. B 25. facere, agere aliquid* 6, 15. 8, 3. 22, 4. *med.* 32, 16. F 2, 20. *perficere, peragere.* R 10. 1) *cum variis obiectis: praeparare चूर्णिकां* 9, 5. *componere कथां* 1, 3. *med.* 32, 6. *efficere* K 84. 87. *adhibere यत्* A 14. *exercere धर्मं* F 1, 2. *instituire विवाहं* 11, 19. 2) *cum nom. actionis ipsius verbi, significatione non mutata, vices gerit: साधनं कृ* 3, 10 (*ubi cod. C: साधयिष्यति*) *अवलुम्पनं* F 2, 21. *अवलोकनं* 19, 5. *आलिङ्गनं* 21, 3. *ग्रन्थनं* 7, 10. *हेदं* 28, 8. *दर्शनं* 2, 6. *भयं* 18, 7. F 3, 14. *भागं* 10, 21. *भोजनं* 7, 4. 14, 7. *विश्रमं* R 50. *विषादं* 8, 1. *संस्कारं* 13, 22. *संगमं* 9, 15. *संदोषनं med. Ri* 12. *संभोगं* 16, 5. *स्नानं* 5, 17. *स्पृहां* F 3, 21. 3) (*med.*) *sibi comparare, acquirere, assequi.* F 1, 4. *कृतप्रस* F 2, 3. *act. K* 54. 4) *exsequi alius voluntatem.* 16, 21. 5) *car. et gen. p. afficere re. दपडं* 11, 12. K 89. 17, 2. 6) *ca. et instr. facere qd. qa. re vel ex qa. re.* 10, 20. 7) *cda. facere, reddere qm. qd.* 3, 17. K 40. 88.

Ri 5. *c. part.* तृणवत् pro re vilissima habere. 29, 4. *c.* इव habere pro. 36, 9. 8) *Hac significatione componitur cum nomine, quod ३ terminationem assumit; भस्मीकृ 34, 12. cf. अङ्ग.* 9) न कार्ये *c. instr. r. et g.* non curare. 27, 2. 10) *c. loc.* ponere. मूर्ध्नि N 45. 11) बुद्धिं consilium inire. *med.* A 14. मतिं *cdr. id. med.* R 55. 12) edere *sonum.* ह्रूकृ F 3, 47. *cf.* कार, ओकार. 13) *Componitur cum नमस्: नमस्कृ venerari, adorare.* 5, 10. 35, 14. *c. अलं: अलंकृ ornare.* 34, 3. A 10. *c. पुरस्: पुरस्कृ ante collocare. praemittere.* R 67. primo loco ponere, comitari. 1, 13. *c. अहिस्: अहिष्कृ eiicere.* F 3, 47. — *caus.* कार्यति efficere ut fiat. 16, 10. *Part. कृत n. bene factum.* P 7, *in fin. comp.* सत्कृत qui bene egit. P 28. अकृत qui omnino non egit. P 10. — कृत्वा *addunt scholiastae ad instrumentalem explicandum.* Ns 56.

कृ *c.* अनु imitari.

— *c.* अप abripere, remove, tollere. K 85. laedere. अपकृतं *n.* actio qua quis laeditur. P 7.

— *c.* आ *caus.* arcessere. 2, 15.

— *c.* उप officia praestare, studiosum esse *cis. c. gen.* Ns 41.

— *c.* प्र efficere. R 17. P 26. *med.* Ri 6.

— *c.* वि mutare.

— *c.* सं (संस्कृ) coniungere, conficere, adornare, consecrare. कृकलास *m.* lacerta. — *nom. abstr. -त्त्वं n.* P 32.

कृत् *r.* 6 कृन्तति scindere, abscidere. B 10. *absol.* कर्त्त N 57.

— *c.* नि scindere. *med.* A 79.

कृत *adi. cf. कृ. loc. कृते c. gen.* propter, causa. 9, 10. 21, 9. B 26.

कृतकृत्य *adi.* qui peragendum peregit, voti compos. K 52.

कृतज्ञ *adi.* gratus, memor beneficiorum. F 3, 41. (ज्ञ)

कृतान्त *m.* qui finem efficit; fatum. 12, 2. (अन्त)

कृतार्थिन् *adi.* re facta instructus, voti compos. K 90. (अर्थ)

कृति *f.* opus. 86, 5. (कृ)

कृतिन् *adi.* qui agit, strenuus. P 9. *cf.* सुकृतिन् (कृ)

- कृत्तिका *f.* mansio lunae tertia, Pleiadibus respondens. 13, 11.
 कृत्य *adi.* faciundus. *n.* negotium. 7, 11. (कृ)
 कृत्रिम *adi.* facticius, artificiosus. R 5. B 32. (कृ)
 कृश *adi.* macer, strigosus. F 3, 6. (कृश् macescere)
 कृष् *r.* 1 कर्षति trahere *ad* 4, 5; arare. *caus.* torquere, vexare. A 26. 27, 22.
 — *c.* आ ad se trahere. 8, 19. 17, 20. *gladium* educere.
 — *c.* उत् प्रomere, proferre. 2, 18. उत्कृष्ट egregius, eximius, *qua voce scholiastae utuntur ad vim praepos.*
 उत् *significandam.* Ns 47.
 — *c.* सं + नि contrahere.
 कृष्ण *adi.* niger. 3, 21. ei mensis dies, quibus luna decrescit. 3, 10. 10, 19.
 कृष्णपक्ष *m.* dimidia, per quam luna decrescit, mensis pars. 8, 3.
 कृष्णसर्प *m.* serpens niger. 22, 1. *cf.* कालसर्प.
 कृ *r.* 6 किरति *part.* कीर्ण effundere, spargere.
 — *c.* सं + श्र्च perfundere, conspergere. A 27.
 — *c.* आ consternere, implere. 5, 3. K 8. 9.
 — *c.* उत् effodere; insculpere, exprimere. Ns 47.
 — *c.* प्र prosilire. R 20.
 कल्प *r.* 1 कल्पते conformatum, adaptatum, idoneum esse. *caus.* कल्पयति apparare, conficere. R 5.
 केतक *m.* *et* केतकी *f.* arbor, Pandanus odoratissimus. 5, 6.
 केश *m.* capillus, coma, caesaries. 4, 12. 25, 10. *pl.* P 64.
 केशर *n.* iuba leonis. Ri 14. 2) stamen quod dicitur floris. *In utroque ludi videtur* F 3, 29. (*Vix ab antec. divelli potest.*)
 केशरिन् *m.* leo. F 3, 29. Ri 15. (*antec.*)
 केशव *adi.* comatus. *m.* nomen Krishnae dei; *n. pr.* viri. 12, 18. (केश)
 कोकिल *m.* cuculus Indicus, vocis suavitate lusciniam aequans. K 34. 43. R 18.

कोटर् *mn.* caverna, cavum in arbore exesa. Ri 26. (कुट्)
कोटि, -टी *f.* extremum rei cacumen; centies centena mil-
lia. 1, 12. (कुट्)

कोप *m.* ira. 33, 7. 38, 4. (कुप्)

कोमल *adi.* mollis, lenis. 38, 4. (म, मृद् terere)

कोल *m.* (*alias fem.*) zizyphus jujuba. K 32.

कोलिक *m. nom. propr.* muris. F 1, 23.

कोविद् *adi.* doctus, peritus. 13, 10. B 69. (विद्)

कोशल *m. nom.* regionis, cuius urbs primaria Âyodhyâ est.
P 28.

कोष्ठ *n. m.* receptaculum, cella, thesaurus; moenia urbem
circumdantia.

कोष्ठपाल *m.* qui urbis custodiae praepositus est. 10, 15.

कौतुक *n.* res mira. 14, 15. eventus, casus mirus, novus.
36, 14. curiositas, rerum novarum cupido. 36, 19. 21.

(कृतुक *id.*)

कौतूहल *n.* curiositas, cupido. R 23.

कौमुदी *f.* lux lunae. N 43. (कुमुद्)

कौलिक *m.* textor. 11, 21.

कौस्तुभ *m. nom. propr.* gemmae mythicae. A 45.

क्रतु *m.* sacrificium. B 7. sacrificii meritum et merces.
P 59. (कृ)

क्रम् *r.* 1 क्रामति क्रमते gradi, vadere.

— *c.* अति transscendere. Ns 44. praeterire *de temp.* 8,
12. 18, 3.

— *c.* सं + अति praeterire. 8, 4.

— *c.* उप aggredi *rem*, incipere. Ri 1. 27.

— *c.* निः egredi. K 72. R 21.

— *c.* वि + निः *id.* K 93.

क्रम *m.* incessus, modus incedendi, ratio. 16, 20. N 53.

id quod suo ordine, sensim et gradatim fit. *in init.*

comp. Ns 55. क्रमात् deinceps. N 56. (क्रम्)

क्रमया *n. nom. act.* ire, incedere. Ns 53. (*id.*)

- क्रयापाक *adi.* venalis. 18, 21. (क्री)
- क्रिया *f.* actio, negotium. 35, 9. ritus, caerimonia. K 73.
P 67. B 7. (कृ)
- क्री *r.* 9 क्रीणाति emere. 24, 6.
— *c.* वि vendere. 10, 13. 24, 15. 27, 14.
- क्रीड् *r.* 6 क्रीडति ludere. 24, 11. R 15. 48.
— *c.* सं *med.* inter se ludere, iocari. R 15.
- क्रीडन *n.* ludus, lusus. R 15.
- क्रीडा *f.* ludus, lusus *puerorum.* Ns 53.
- क्रुध् *r.* 4 क्रुध्यति irasci. B 39.
— *c.* सं *id.* F 2, 20.
- क्रुश् *r.* 1 क्रुशति vociferari, queri, lamentari. R 59.
- क्रूर *adi.* crudelis, saevus. 21, 20. F 3, 4. (*cf.* क्रव्य caro cruda ;
cruor.)
- क्रोध *m.* ira. 10, 22. 15, 3. K 3. B 40. *ad* 30, 3. (क्रुध्)
- क्रौञ्च *m.* avis, Ardea iaculator. 5, 8. (क्रुञ्च *id.*) 2) nomen
montis in Himâlaya siti, quem perfodisse narratur
Kârtikeyas.
- क्रौञ्चारि *m.* Kârtikeyae cognomen. B 32. (हरि)
- क्रौर्य *n.* crudelitas, saevitia. 30, 3. (क्रूर)
- क्लम् *r.* 4 क्लाम्यति defatigari. *Part.* क्लान्त Ri 16. 23.
- क्लिद् *r.* 4 क्लियति madescere. *ad* 19, 11. *part.* क्लिन्न *ad* 23, 15.
— *c.* सं संक्लिन्न madescens. *ad* 23, 15.
- क्लिष् *r.* 9 क्लिष्णाति torquere, vexare. परिक्लिष्टं *adv.* aegre, in-
vito animo. P 49.
— *c.* सं vexare. 23, 15.
- क्लीञ्च *m.* eunuchus. P 18. ignavus, piger. P 15.
- क्लु *pr.* *interr.* ubi, quo? 16, 4. 36, 8. — *c.* क्लिन् alicubi. 5, 14.
15, 20. interdum. Ri 2. *pro iterato* क्लिन्त् hic, illic. A 79.
- क्लण *m.* punctum temporis. *acc.* paulisper, paululum tem-
poris. 2, 5. 36, 6. K 67. तत्क्षणं statim. B 43. *instr.* uno
temporis puncto. F 3, 16. Ri 25. N 52. *abl.* illico, actu-
tum. 35, 21. *in init. comp.* 36, 2. (इञ्)

क्षत *n.* vulnus. P 9. (क्षन्)

क्षतस्य *n.* sanguis. F 3, 5. (क्षन्)

क्षति *f.* laesio, vulneratio, damnum. B 48. (क्षन्)

क्षत्रिय *m.* homo ordinis militaris. P 14. (1. क्षि, क्षत्र imperium)

क्षन् *r.* 8. क्षणोति laedere. *part.* क्षत. 28, 10. Ri 1. 2. B 43.

क्षप् *v.* क्षि.

क्षम् *r.* 1 क्षमते patientem esse; indulgere, ignoscere.

क्षमिन् *adi.* indulgens. 28, 18. (क्षमा indulgentia)

क्षय *m.* deminutio. P 37. Ri 9. interitus, exitium. 25, 5.

33, 14. K 59. अक्षय fini aut deminutioni non obnoxius.

P 55. (2. क्षि)

क्षल् *r.* 10 क्षालयति abluere. (*cf.* क्षरु fluere, effundere.)

— *c.* प्र *id.* 5, 9.

क्षान्ति *f.* patientia. 24, 17. (क्षम्)

क्षार *m.* sal, nitrum *impr.* causticum. P 9.

1. क्षि *r.* 2 क्षेति 6 क्षियति habitare. 1 क्षयति possidere, imperare.

2. क्षि *r.* 5 क्षिणोति 9 क्षिणान्ति destruere, occidere, laedere. 30, 1.

part. क्षीण Ri 22. — *caus.* (क्षयति *et*) क्षपयति *id.* Ri 25.

— *c.* प्र destruere, absumerè. B 45.

— *c.* सं *id.* F 1, 17.

क्षिति *f.* terra. P 27. A 79. B 35. (1. क्षि)

क्षिप् *r.* 6 क्षिपति iacere, proicere, deponere. 2, 17. deiicere, deturbare. K 37. Ri 22.

— *c.* अत्र deorsum iacere. A 24.

— *c.* अत्र attrahendo iactare. A 25. repellere, reiicere, umbram *alci* facere, aspernari. A 1.

— *c.* उन् sursum iacere, evehere. A 24.

— *c.* नि detrudere. 16, 13. *c.* अग्रे obiicere. 9, 14.

— *c.* प्र proicere, iniicere. 14, 9.

क्षिप्र *adi.* celer. *adv.* cito. 33, 22. K 50. (*antec.*)

क्षीर *n.* lac. A 37. *Inde v. denom.* क्षीरायते lactis naturam induere. 10, 2. *amplexus figura.*

क्षीरनीर *n.* aqua lacte permista. 10, 1. B 19. *amicitiae et*

- जीव *adi.* ebrius, temulentus. B 9. (जीव् spuere?)
 बुधा *f.* fames. F 3, 10. (बुध् esurire)
 बुभ् *r.* 4 बुभ्यति agitari. *caus.* जोभयति quaterere, quassare. A 41.
 perturbare. *med.* K 18.
 — *c.* सं *caus.* perturbare. K 46.
 क्षेत्र *n.* fundus, campus, arvum. P 4. locus, regio. 17, 3.
 K 1. (1. क्षि)
 क्षेपक *adi.* subditicius, suppositus, alienus. Ns 48. (क्षिप्)
 जोभ *m. nom. act.* perturbari. K 87. (बुभ्)

ख

- ख *n.* aer, aether. A 62. 85 (*opp. coelo*). (*pr. cavum खन् vacuum.*)
 खग *m.* avis. K 35. (*id. et गम्*)
 खटिका *f.* creta. Ns 54.
 खड्ग *n.* gladius. 3, 18. 22, 1. 24, 6. 2) rhinoceros. F 3, 4.
 खपड् *r.* 10 खपड्यति conterere, superare. B 41. (*denom.* खपड्)
 खपड *mn.* 1) pars, portio. Ns 57. fragmentum. *ad* 4, 5.
 copia, complures, turma. 5, 6. 2) saccharum *impr.* frustatim exhibitum. R 6.
 खन् *r.* 1 खनति fodere. Ri 17. *part.* खान.
 खल *m.* nebulo, homo nequam. B 12. 52.
 खलु *adv.* certe, profecto, ut constat. 1, 4. 37, 11. N 52.
 न खलु omnino non. 20, 15.
 खाद् *r.* 1 खादति edere, vorare. F 2, 26. *med.* F 2, 15.
 खिद् *r.* 6 खिन्दति ferire, premere, 7 खिन्ने *et* 4 खिपते vexari, defatigari. *part.* खिन्.
 — *c.* परि animi molestia affici. *act. ad* 21, 7.
 खेचर् *m.* qui per aerem incedit, gandharvas. 33, 1. (चर्)
 ख्या *r.* 2 ख्याति palam facere, patefacere.
 — *c.* खा patefacere. 9, 8. narrare. R 1. prodere. A 60.
 proclamare. 27, 10. declarare, describere. R 27. P 41.

स्या *c.* वि *part.* विख्यात celebratus, inclutus. 22, 20.
स्याति *f.* appellatio. B 27. (स्या)

ग

गगन *s.* -वा *n.* aer, aether, coelum. A 80.

गङ्गा *f. nom. pr.* fluvii, Ganges. F 1, 1. (गम्)

गङ्ग *v.* गम्.

गत *m.* elephas. 23, 20. F 3, 4. Ri 14. 19. (गर्त्)

गण् *r.* 10 गणयति numerare. 2, 17. ratiocinari. 31, 10. *c.* न
non curare. F 3, 31. (*denom.* a गण)

गण *m.* caterva. 30, 1. 33, 2. grex. F 1, 17. K 9. 2) *pl.*
dii minorum gentium, *impr.* comites Çivae. A 83.

गणनाथ *m. id. q.* Ganeça, princeps comitum Çivae. 1, 2. (नाथ)

गण्ड *m.* genae. 13, 13.

गति *f.* incedendi modus. 6, 13. Ri 13. vivendi modus, of-
ficiium. 27, 10. gradus, conditio in animarum per cor-
pora cursu. K 5. sors, eventus. K 84. P 44. 53. quo itur,
refugium. 27, 3. F 1, 9. (गम्)

गद् *r.* 1 गदति loqui, dicere. 36, 16. B 37.

गदा *f.* clava. A 68.

गन्ध *m.* odor. A 51. 8, 22. *ad* 19, 11.

गन्धर्व *m.* nomen semideorum; Indrae comites et musici.
32, 12. K 12. R 18. A 2.

गन्धर्वह *m.* (odorifer) ventus. K 45. (वह्)

गन्धि *et* गन्धिन् *in fin. comp.* odore praeditus. R 6. 37. 39.

गभस्ति *mf.* radius. Ri 15.

गम् *r.* 1 गङ्गति *aor.* अगमत् *part.* गत. *In fin. comp.* ग 1) abire.
24, 10. A 85. 2, 6. 7, 2. 6, 18. 7, 19. 21, 14. K 87. B 57.
de tempore praeterire. 8, 17. 16, 19. K 60. *c. gen. pers.*
alicui. 4, 16. F 3, 28. K 78. 2) ire *in universum*; *c. acc.*
aut loc. adire, assequi. 11, 18; 22, 19; 7, 3. 8. *cet.* अन्तं
q. cf. 3, 6. 11, 20. *cda.* अरुणं F 1, 9. 3) *c. nom. abstr.* in

conditionem aliquam venire, fieri. विषादं consternationem adire, consternari. 7, 21. पञ्चत्वं *q. cf.* 17, 11. प्रलयं 29. 20. विषादं 31, 3. तृप्तिं F 2, 13. परिणामं K 77. — *caus.* गमयति dimittere. A 85.

- गम् *c.* अग्निं aggredi, obtinere, invenire. R 42.
 — *c.* अनु sequi; adire, obtinere. P 52. 62.
 — *c.* अप् abire. F 2, 25. Ns 56.
 — *c.* अग्निं accedere. R 29. obtinere. A 86.
 — *c.* आ adire, advenire. 3, 19. 7, 20. 8, 13. 16, 11. *c. nom. abstr.* fieri. K 47. P 28. *Saepius, imprimis post absolutivum,* reverti. 4, 3. 10, 6. 25, 3. F 2, 8.
 — *c.* अग्निं + आ *c.* पुनर् redire. R 54.
 — *c.* उप + आ adire. R 23. *de conditione* P 55.
 — *c.* सं + उप + आ advenire. K 21. R 25. Ri 1.
 — *c.* सं + आ (*praevolet* आ, venire *ubi alius iam est*) adire, advenire. 9, 10. 24, 6. A 29. 74. *Post absolutivum* reverti. 2, 18.
 — *c.* उत् sursum ire. P 30. prodire, egredi. Ri 15.
 — *c.* प्रति + उत् obviam prodire. R 53. 66. B 35.
 — *c.* सं + उत् prodire. R 7.
 — *c.* उप adire. F 1, 8. *c. abstr.* fieri. F 3, 47. P 37.
 — *c.* निः exire. K 95. Ri 27.
 — *c.* अग्निं + निः *id.* R 13.
 — *c.* वि + निः *id.* Ri 21. A 33.
 — *c.* प्र proficisci, se in viam dare. F 1, 18. K 42. R 30.
 — *e.* प्रति reverti, domum redire. P 42.
 — *c.* वि discedere, desinere. A 33.
 गमन *n. nom. act.* abire. K 69. R 32. ire. F 1, 14. R 55.
 गम्भीर् *adi.* profundus, gravis *de sono.* F 3, 24. (गम् तम् oscitare)
 गरं *n.* venenum. F 2, 17. (*ab orig.* potus, ग्)
 गरिमन् *m.* 1) gravitas. 2) facultas divina vel magica, qua quis ad libidinem se gravissimum reddere potest. *Alibi*

in facultatum enumeratione (cf. s. v. सिद्धि) haec non nominatur, nisi quod Gaurapâdas eam reliquis octo addat neque tamen explicet. Pro ea affertur यत्रकामावसायित्व i. e. vis omnes res ad libidinem loco suo movendi (ita enim e mente Gaurapâdae legendum est, a श्री caus. et अत्र), quam etiam in addito novo sticho nominant Aabcd, non e. Alii scribunt यत्रकामावसायित्व (sive का^o) facultas ubicunque certa voluntatis vi aliquid efficiendi (अवसाय = अध्यवसाय e gr. Tattva Samâsa § 58 Ballant.; de rad. वस् cogitandum non est) idque explicatur सत्यकल्पता sola rei cogitatione ut vere sit vel fiat efficere. Ad prius illud pertinet exemplum a Colebrookio commemoratum, ea virtute aliquem in terram tanquam in aquam se immergere posse, atque hoc idem significari videtur voce गरिमन्, qua scriptorem illius loco propter versus necessitatem usum fuisse probabile est. (गुरु)

गर्त् *r.* 1 गर्त्ति mugire, rugire, vociferari; gloriari. *med.* F 2, 13. *part.* गर्त्तित foedo sono, crocitu impletus. 4, 9. *n.* fremitus tonitrus. 22, 5.

— *c.* अभि inclamare, rugitu excipere. 4, 9. A 82.

गर्द्भ *m.* asinus. 22, 16.

गर्भ *m.* 1) uterus, gremium. Ns 44. 2) foetus. K 95. (ग्रभ् ग्रह्)

गर्भित *adi.* praegnans, gravidus. B 39. (गर्भ)

गर्व *m.* superbia. 31, 7. (*cf.* गुरु?)

गर्वित *adi.* superbus. F 3, 25. K 16. 23. (गर्व)

गर्ह *r.* 1 गर्हति accusare, reprehendere, improbare. 13, 8.

गल् *r.* 1 गलति destillare, decidere. K 94.

— *ç.* परि circum decidere. A 81.

— *c.* वि effundi. विगलित exhaustus, *de nube tunc albescente, splendescente.* (*schol.* रिक्त) A 80.

गल *m.* gula, guttur, collum. 36, 5. (गृ)

गवय *m.* bovis feri species, Bos gavaeus, *Gayal.* Ri 23. (गो)

गवेष् *r.* गवेषने concupiscere. Ri 21. (गो *et* इष्)

गहन *adi.* impervius, inexplicabilis (*propter profunditatem*). 24, 19. — *n.* locus arboribus condensus. F 3, 27.

(गम्, ङम् oscitare)

गह्वर *n.* silva densa. Ri 21. (*id.*)

गा *r.* 3 क्रिगति, *aor.* अगात् ire.

— *c.* आ adire, appropinquare. F 3, 23.

गाढ *adi.* astrictus, arctus. *adv.* presse. 9, 16. R 47. (गाह्)

गात्र *n.* membrum. 25, 14. K 94. 2) corpus. K 92. (ग)

गामिन् *adi. in fin. comp.* incedens. K 93. (गम्)

गाह् *r.* 1 गहते immergi, penetrare.

गिरि *m.* mons. 3, 7. F 3, 29. A 3. (*cf.* गुरु)

गिरिजा *f.* Pârvatî dea. B 13. (ङ्)

गीत *n.* cantus, carmen. 33, 6. K 47. R 9. 24. Ri 3. 8. 28. (ने)

गुण *m.* 1) filum, funis. Ns 53. 2) *in fin. comp. numeralia multiplicativa format:* tot quasi filis constans. 3) qualitas. P 39. *impr.* bona qualitas, virtus. 1, 18. 2, 1. 13, 1. 29, 15; *alterutr.* 1, 7. *cet.*

गुणग्रह्निन् *adi.* qui virtutes aestimare scit. 28, 17. (ग्रह्)

गुणचन्द्र *m. nom. pr.* viri (virtute lunam aequans). 36, 3.

गुणवत् *adi.* virtute praeditus. 26, 16.

गुणाधिप *m. nom. pr.* viri (virtutis dominus). 12, 18.

गुणित *adi.* multiplicatus. *in fin. comp.* 1, 6. (गुण)

गुप् *r.* carens *tempp. spec.* custodire. गुप् absconditus. *desiderat.* तुगुप्सते abhorrere *qm.*, aversari *qm.* *ad* K 90. (गो ष)

गुरु *adi.* gravis. Ri 7. *de sono* 21, 16. — *m.* omnis persona, cuius voluntati mos gerendus est. P 40. *impr.* magister sacra docens. 2, 12. 10, 17. 33, 11. *transl.* लोकगुरु B 50. (*Ab origine* गृ)

गुल्म *mn.* frutex, dumus. R 13.

गुह् *r.* 1 गूहति tegere, abscondere. *part.* गूह. B 23.

गुह *m.* Skandae. *s.* Kârtikeyae dei cognomen. B 19.

गुहा *f.* spelunca, caverna. *ad* 13, 17. (गूह्)

- गुरु *adi.* abscondendus. — *n.* secretum. 9, 8. (गृह्)
- गृह्न *n.* allium. 11, 10.
- गृध्र *adi.* avidus. *m.* vultur. *ad* 4, 5. (गृध् cupere.)
- गृह् *n.* domus. 7, 5. 9, 21. 14, 5. familia. 3, 3. 11, 9. 25, 7. cubiculum. 33, 14. (ग्रह्)
- गृह्य *m.* pater familias, titulus brâhmanae in secundo vitae gradu (*cf.* आश्रम) versantis. 14, 5. 13. *fem.* 14, 9. (स्था)
- गृह्नि *m.* *id.* 35, 2.
- गृ *r.* 6 गिरति deglutire. — *c.* उन् vomere, emittere. Ns 53.
- गै *r.* 1 गायति canere. K 43. R 15. 23.
- *c.* प्र cantu personare. R 18.
- गो *mf.* bos, vacca. 11, 14. R 61. P 32. 2) radius. K 96.
- गोकुल *n.* bubile, armentorum bubulcorumque statio. R 60.
- गोचर *m.* sedes, domicilium, lustrum. F 3, 18. 35. ditio, in qua qd versatur, provincia, campus. B 21. (गो चर् quam longe boves eunt *cf.* Lassen *ad Hitop.* II, 107.)
- गोत्रा *f.* terra. *B 56. (गो)
- गोदा *f.* *nomen* fluvii plerumque Godâvarî appellati. *ad* 3, 10.
- गोधन *n.* *id.* *q.* गोकुल R 60. MBh. XIII, 3461. (धन)
- गोला *f.* *i.* *q.* गोदा *ad* 3, 10.
- गोष्ठी *f.* hominum coetus, circulus, celebratio. 19, 18. (*pr.* bubile, स्था)
- गौड *mn.* Bengalia provincia. Ns 53. (गुड saccharum.)
- गौतमी *f.* *nom. pr.* fluvii. K 7. 58, 9.
- गौर *adi.* albescens Çiç. XI, 14; flavescens. *m.* *colorem significat:* albedo. Ri 6; flavus. Ri 26. 2) *f.* गौरी *nomen* Durgae deae. 5, 17.
- गौरव *n.* *nom. abstr.* alicui venerabilem (गुरु) esse. Ns 45.
- ग्रथ् *r.* 1 ग्रन्थति serere, nectere, componere.
- ग्रन्थ *m.* liber, codex. 38, 8. B 40. (*antec.*)
- ग्रन्थन *n.* *nom. act.* nectere, serere. 7, 10. 16. (ग्रथ्)
- ग्रस् *r.* 1 ग्रसति devorare. 24, 11. A 64. — *c.* प्र *id.* A 51.

ग्रह *r.* 9 गृह्णाति *part.* गृहीत capere, prehendere, arripere. 2, 7.
 F 1, 6. sumere. 5, 21. 8, 22. accipere. 28, 4. auferre.
 18, 1; गृहीत्वा *saepe nil valet nisi cum* 9, 12. 7, 12. 3, 20.
 21. 18, 21; *sequente* अगम् redire cum re, eam afferre.
 2, 18. 4, 2. 2) percipere, intelligere. 6, 14. (*Olim* ग्रह)
 — *c.* उप subditis brachiis excipere, *alqm.* medium am-
 plecti. K 67.

— *c.* प्र prehendere, sumere. 36, 7. 38, 1. A 56.

— *c.* पति accipere, recipere. 9, 8. R 32. B 30.

ग्रह *m.* 1) prehensio, modus arripiendi. 36, 15. *adv.* 38, 1.
 2) qui prendit, daemon, qui homines infatuat. 24, 11.
 K 84. 3) planeta. 13, 9. 4) daemon, qui solis eclipsin
 lunaeque defectum efficere creditur; nodus zodiaci. (ग्रह)
 ग्रहण *n. nom. act.* prehendere, capere. F 2, 4. 2) eclipsis.
 13, 9.

ग्राम *m.* vicus, pagus. R 60. *oppos. secessui anachoretarum.*
 K 85.

ग्रामपाल *m.* excubitor, oppidi custos. *ad* 10, 15. 20, 21.

ग्राम्य *adi.* ad vicum pertinens; domesticum *animal.* F 3, 6.

ग्राम्यधर्म *m.* conditio *s.* ius eius, qui in societate civili ver-
 satur; matrimonium, vitae solitariae contrarium. K 62.

ग्राहिन् *v.* गुणग्राहिन् .

ग्रीष्म *m.* aestas, anni pars Iunio et Iulio fere respondens.
 K 11.

घ

घट्ट *r.* 1 घटते 1) adniti, operam dare. 2) convenientem, aptum
 esse. Naish. VII, 10. IX, 11. fieri posse. Naish. XI, 20.
 3) accidere, evenire, obvenire. *act.* 14, 16. *Pertinet hic*
vocis usus ad inferiorem linguam et translatus videtur
e dialecto Bengalica, in qua nihil eo frequentius est.
Legitur tamen verbum (sed med.) etiam Naish. X, 47,

male a schol. ad causativum relatum. Caus. घटयति et घाटयति facere ut existat, eveniat, conficere, formare. 30, 14.

घट् *c.* उन् *caus.* घा° aperire, evolvere. 14, 14.

घट् *m.* vas, urceus, hydria. B 56.

घट्ट् *r.* 1 घट्टते stringere, tangere. (घृष्)

घन *adi.* compactus; densus. 5, 6. — *m.* nubes. B 51. (हन्)

घात् *r.* 10 घातयति interficiendum curare. 7, 19. B 55. (*denom.* घात)

घात *m.* ictus, caedes. *cf.* दन्तघात (हन्)

घातक *f.* 1 intersector, percussor alicuius. 9, 16. 21, 6. (*id.*)

घुट् *r.* 1 घोटते redire. — *c.* वि + घा *id.* 17, 21.

घुष् *r.* 1 घोषति sonare, clamare. *caus.* exclamare. B 48.

— *c.* सं संघुष्ट clamore personatus. A 11.

घृत *n.* butyrum liquefactum. 16, 17. R 6. A 37. *ad* 19, 11.

(घृ instillare.)

घृताची *f. nom. pr.* Apsarasis. K 22. (आञ्)

घृष् *r.* 1 घर्षति terere, fricare.

— *c.* सं *pass.* inter se fricari. A 31.

घोर *adi.* horribilis, atrox. A 3. 66. 73. अघोर *ad* 1, 10 non terribilis, mitis. *Ita vocabulum in lexicis sanscriticis omnibus explicatur, sed in inferiore lingua, ut apparet ex pluribus exemplis apud Molesworth Murathee Dict., in ipsius घोर significationem transit.*

घोष *m.* sonus, fremitus. B 51.

घ्रा *r.* 1 जिघ्रति odorari. — *c.* घ्रा *id.* A 51.

च

च part., quae et singula verba et sententias connectit: et, que. Postponitur verbo, vel verbis, ad quae pertinet, et in sententia plerumque secundum locum occupat, sed saepius etiam in mediam sententiam relegatur, ut 6, 21.

25, 8. *Ex origine geminabatur, non tamen ea vi, quae latinis et-et, tum-tum esse solet* (दृश च षट्ठी च *apud Man.* l, 64 *non sunt tum decem, tum octo, sed octodecim), sed non maiore ea, quam simplex et habet.* 6, 10. K 25. 50. *Postea, quod potissimum fit, prius vel primum* च *omissum est* 2, 4. K 38. *vel etiam posterius, cuius rei exempla habes* 10, 8. 25, 13, *vel in plurium rerum enumeratione* च *ad arbitrium ponitur aut omittitur.* 3, 3. 4, 13. 6, 13. 11, 14. *Additur* एव F 2, 10. *aut* अपि A 67. *atque simplex* च *alternatur cum* चैव 25, 11 *et* एव च 27, 3. K 8, *चापि et cum solo* अपि 27, 6, *cum* तथा 25, 11, *तथा* च K 13, *तथैव* K 79. 2) च *ut que pro : et quidem* K 28. 25. 3) *ad vocabulum premendum et intra suos fines circumscribendum* (अवधारणे) *additur.* चैव F 1, 8. 4) च च *tantum quod-quum ; simulac.* F 3, 23. K 54.

चकित *adi.* exterritus, timens a qo.—*n.* pavor. *ad* 18, 6. चकास् *r.* 2 चकास्ति splendere. N 55. (*cf.* काश्)

चकोर *m.* perdicis species, *quam lunae radiis vesci narrant,* K 34. N 41. 43, *unde idem nomen oculo tribuitur.* (*addito -क*) B 20.

चक्र *n.* rota ; *transl.* Ri 16. 2) *discus, telum Vishnuis.* A 61. *signum sectatorum Vishnuis.* B 8. (क्रम्)

चक्रायुध *m.* *disco armatus,* Vishnus. A 61. (आयुध)

चक्रवाक *m.* avis species, *Anas casarca.* 5, 3. (वच्? *stridula.*)

चक्त् *r.* 2 चक्टे apparere, videre, dicere. (काश्)

— *c.* आ dicere, loqui. R 26. 61. *c. gen.* R 45.

चक्षुस् *n.* oculus. R 64. P 48. (*antec.*)

चक्ष् *r.* 1 चक्षति modo huc, modo illuc salire. *ad* 4, 11. (चल्)

चक्षल *adi.* fluxus, instabilis. 16, 15. (*id.*)

चक्षु *et* चक्ष् *f.* rostrum. N 41.

चक्षड *adi.* vehemens, acer, violentus. *v.* प्रक्षड.

चतुर *nom.* चत्वारः *num.* quatuor. 3, 5. 8, 12. 12, 20.

चतुर *adi.* agilis, dexter, versutus. 16, 20. 28, 12. B 15.

- चतुर्थ *f. १ num.* quartus. 8, 11. (*antec.*)
 चतुर्दश *f. १ num.* decimus quartus. *fem.* mensis dimidii dies
 (तिथि *fem.*) decimus quartus. 3, 10. 10, 19. (*antec.*)
 चतुर्कर्ण *adi.* qui ad quatuor aures pertinet. 3, 5. (कर्ण)
 चतुष्टय *n.* τετρας, *in fin. comp.* pro quatuor. 12, 6. (चतुर्)
 चतुष्पथ *mn.* quatrivium. *ad* 20, 21. (पथिन्)
 चन *partic. encl. interrogativis subiuncta, qua indefinita
 redduntur. cf.* कदा. (च न)
 चन्दन *mn.* santalum, Sirium multifolium, arbor eiusque
 lignum. 32, 15; unguentum ex ligni pulvere paratum.
 8, 2. Ri 2. 4. N 56.
 चन्द्र *m.* luna, deus Lunus. 1, 16. 10, 8. (चन्द्रु lucere.)
 चन्द्रकुल *n. nom. pr.* urbis. 32, 7.
 चन्द्रचूड *m.* nomen Çivae, luna *in fronte ornati.* B 70. (चूडा)
 चन्द्रमस *m.* luna. Ri 1. 9. (मस् = मास्)
 चन्द्रार्ध *n.* luna dimidia. 10, 8. (चर्ध)
 चन्द्रावती *f. nom. pr.* urbis. 37, 1. (चन्द्र et वत्)
 चन्द्रिका *f.* lunae lumen. *pl.* N 41.
 चपल *adi.* tremulus, mobilis, levis, lascivus. 30, 9. (कम्प)
 चम्पक *m.* arbor, Michelia champaca. K 32.
 चय *m.* acervus, congeries, multitudo, copia. 34, 6. (1. चि)
 चर् *r. 1* चर्ति ire, vitam agere. F 1, 8. R 26. *car.* exercere,
 colere. P 60. *caus.* चर्यति speculari, indagare, cogno-
 scere. R 14.
 — *c.* आ adire, frequentare. A 3.
 — *c.* सं+आ agere. F 2, 27. aggredi, studere *rei.* 9, 22.
 24, 10.
 — *c.* उप ministrare. *cap.* R 68.
 — *c.* वि discedere. 24, 18. pervagari. *c. a.* F 3, 27. — *caus.*
 mente agitare, reputare, perpendere. 8, 15. 22, 11. 37,
 20. R 11.
 — *c.* सं obversari, discursari. *ad* 4, 5.
 चर् *adi. in f. comp. act. iens. pass.* peragratus. *cf.* खे° गो°

- चरणा *mn.* pes. F 2, 6. P 30. Ri 5. B 39. (चर्)
- चरित *partic.* — *n.* agendi ratio, res gestae. K 5. (*id.*)
- चरित्र *n.* agendi ratio, mores. 22, 2. 5. (*id.*)
- चर्चित *adi.* illitus, perunctus, obtectus. 21, 14. (चर् *redupl.*)
- चर्य *adi.* exercendus. — *f.* चर्या ratio agendi, vitae. F 1, 4. (चर्)
- चल् *r.* 1 चलति moveri, agitari, vacillare. *med.* 25, 11. se movere, viae committere, proficisci. 4, 14. 14, 10. 20, 8. 36, 4. 10. N 42. *de sudore* K 91; laxum fieri. K 40; tremere. Ri 14.
- *c.* प्र viae se committere, proficisci. 4, 11. 12, 16. 15, 14. 17, 14. abire. *ad* 30, 7.
- *c.* प्र + चि dimoveri, tremere. A 82.
- चल *adi.* inconstans, mutabilis. 22, 2. (चल्)
- चषक *mn.* poculum, cyathus. 4, 8.
- चाटु *mn.* verba blanda, blanditiae. 37, 6. (चटु *id.*)
- चाण्डाल *m.* *f.* १ homo ordinis infimi incesti, ab omnibus vitandus. 8, 10.
- चातक *m.* cuculus melanoleucus. K 35.
- चारिन् *adi. in fin. comp.* incedens. F 3, 3. K 8. agens, exercens. 17, 1. F 1, 5. (चर्)
- चारु *adi.* pulcher, gratus, acceptus. K 17. 49. R 52. Ri 12. N 43. 56. (*cf.* चारु)
1. चि *r.* 5 चिनोति coacervare, colligere, tegere. चित tectus. — *c.* चा *id.* चाचित A 5. Ri 7. 28.
- *c.* सं *part.* संचित cumulatus, collectus. P 40.
2. चि *r.* 5 चिनोति perspicere, perquirere. — *c.* निः certo scire. B 59. निश्चित certus. Ns 44.
- चित् *part. encl. interrogativis subiuncta, qua indefinita redduntur. cf.* किं.
- चित् *r.* 1 चेतति percipere, animadvertere. (*cf.* 2. चि)
- चिता *f.* rogus. 14, 1. *ad* 4, 5. (1. चि)
- चित्र *n.* mens, animus. 22, 2. 24, 14. 26, 16. Ri 5. *c. loc.* studium. 30, 3. (चित्)

- चित्रि *f.* cogitatio. (K 22.) (चित्र)
- चित्र *adi.* conspicuus; splendidus. R 5. A 2. 69. varius, variegatus. F 1, 15. *adv.* -त्रं vario modo. R 15. — *n.* pictura (*immobilitatis exemplum*). B 44. (चित्र)
- चिन्त् *r.* 10 चिन्तयति *part.* चिन्तित cogitare, meditari. F 1, 14. A 7. *cap. aut. r.* 21, 7. A 75. 14, 16. 20, 9; cogitationem in aliquid intendere. 30, 14. A 76.
- *c.* परि excogitare. R 2.
- *c.* सं *id. q.* simplex. 14, 17.
- चिन्ता *f.* cogitatio. 13, 3. 18, 6. 19, 14. 29, 14. F 2, 9. curae. R 44. (चिन्त्)
- चिर *adi.* longus de tempore, diutinus. K 67. — *adv.* -रं diu, pridem. K 44. A 39. Ri 9.
- चिबुक *n.* mentum. 13, 13.
- चिह्न *n.* nota, signum. Ns 47.
- चिह्नित *adi.* notatus, signo praeditus. B 8.
- चीर *n.* cortex indeque paratus pannus. K 50.
- *चीर्णा *adi.* diffusus, concisus. B 40. *quam significationem recte a Wilsonne tradi hic locus probat (cf. चीर quod proprie esse videtur scidula).*
- चुद्र *r.* 1 चोदति impellere. *caus.* चोदयति *id.* P 63. A 15. *part.* चोदित *ad* 6, 10. *c.* परि acriter impulsus. A 16.
- *c.* सं *id.* F 2, 21.
- चुम्ब *r.* 1 चुम्बति osculari. 21, 5. N 46.
- *c.* वि + अति sibi invicem arcte adhaerescere. *part.* N 49.
- चुम्बन *n.* osculatio. Ns 46.
- चुर *r.* 10 चोरयति furari.
- चुलुक *m.* *manus cava porrecta, aquae capiendae idonea. N 41. (*idem est* चलुक)
- चूडा *f.* diadema. B 70.
- चूडामणि *m.* gemma in fronte gestata. *In fin. comp.* primo loco dignus. 15, 17. (मणि)
- चूत *m.* arbor, mangifera Indica. K 31.

चूर्ण *n.* pulvis N 49. *impr.* pulvis quidam ex aromatibus paratus quem concoctioni utilem putant. *cf. schol. (part. a चर्व् चर्वति, ut चर्वित a चर्वयति conterere? aut ab obsoleto quodam च् cf. चोर?)*

चूर्णिका *f.* placentae pulvere aromatico conspersae. 9, 5. *Hanc significationem efficio ex iis, quae Molesworth Mur. Dict. tradit: An elaborate or polished sentence, a brilliant morsel studded thick with rhetorical figures and flourishes. Vulgaris significatio frumenti fricti et mola comminuti huc non quadrat.*

चेष्टिका *f.* ancilla. 8, 19. 9, 13. (चित् चेत् qui attendit animum.)

चेत् *part. si.* P 17. N 57. नो चेत् sin aliter. 6, 6. (च इत्)

चेतस् *n.* mens, animus. 36, 21. K 71. Ri 16. (चित्)

चेल *n.* vestis, vestimentum. N 42.

चेष्ट *r.* 1 चेष्टते volvi, moveri. F 2, 20. agere.

— *c.* वि *id.* *v.* विचेष्टित.

चेष्टा *f.* se movendi ratio. 6, 13.

चेष्टित *n.* corporis motus gestusque, agendi ratio. 6, 16.

K 53. 87.

चैत्य *mn.* monumentum sepulcrum, locus sacer. 13, 17. (चित्)

चोल *m.* thorax, pallae muliebris species. N 42 *v.* l.

चौर *m.* fur, latro. 17, 22. 20, 9. (चुर)

च्यु *r.* 1 च्यवते labi, decidere. B 49. *caus.* च्यावयति deiciere. P 27.

— *c.* प्र decidere. *part.* प्रच्युत A 27.

क

कद् *r.* 10 क्वादयति *part.* क्कन् et क्कदित tegere, velare, oculere. 5, 5.

— *c.* परि *id.*, vestitu simulato. R 9.

— *c.* प्र प्रक्कन् occultus, clandestinus. 25, 9. 27, 17. 34, 10. 15.

क्कम् *n.* velamen, species simulata, simulatio. F 1, 24. (क्द्)

क्कल *mn.* fraus, deceptio. N 42. (क्द्? स्वल्?)

क्कवि *f.* 1) cutis. 2) pulchritudo, splendor, lumen. N 55.

(क्को scindere? क्कु tegere?)

- झाया *f.* umbra. N 42. (झा *obsol. id. q.* इद्, *ut* हो, क्यति *id. q.* छिद्)
- छिद् *r.* 7 छिनन्ति *part.* छिन् scindere, resecare, abscidere. 4, 10. 21, 14. 25, 22. recidere, intercipere. B 50.
- छिद् *n.* fissura, vitium, rei pars infirmior periculo obnoxia. 3, 3. (छिद्)
- छुरिका *f.* culter, *impr. maior*, کریس *krîs Malâyorum.* 4, 10. 28, 5. (छुर findere, *olim* चुर, चुर novacula.)
- इद् *m. nom. act.* abscidere. 21, 21. 28, 8. (छिद्)

ज

- जगत् *n.* mundus. A 50. B 12. *ad* 4, 5. (जम् *ex orig. mobile.*)
- जगती *f.* terra. B 22. (*id.*)
- जङ्गा *f.* crus. 10, 4.
- जटा *f.* coma contexta et in fronte cornu instar in nodum collecta aut a tergo dependens, qui comptus ascetarum et Çivae est. 10, 8.
- जठर *mn.* venter. 13, 15.
- जन् *r.* 4 जायते *part.* जात *in fin. comp.* ज. generari, nasci, oriri. P 3. 2, 9. 12, 5. R 23. fieri. Ri 26. esse, evenire. 23, 18. *ad* 27, 15. *caus.* जनयति gignere, creare, efficere, P 22. — *c.* अभि natum esse *ad* qd. *ex. gr. ad honores. cf.* अभिजात. — *c.* स nasci, oriri. 5, 19. 19, 7. fieri. 3, 22. 6, 2. 16, 7. evenire 28, 3. 7. *c. gen.* 8, 21.
- जन *m. collect.* homines. 1, 14. 30, 1; homo. 6, 11. *pl.* जनाः homines. B 49. *Componitur:* घन्तःपुरजन gynaecei incolae R 67, *vel karmadhârayae modo, ita ut nihil differat a voce simplici, maxime apud poetas metro impeditos;* मुनिजन *nil est nisi* मुनि F 3, 46. *Erotici amasium vocabulo designant.* Ri 2. 21, 8. 36, 10. (जन्)
- जनन *mf.* पै parens, procreator. 9, 18. K 97. B 67. *in f. comp.* A 81. (जन्)

- जनपद *n.* regio *impr.* habitata. 1, 10. (पद्)
- जनमेजय *m. nom. propr.* regis. P 30.
- जनार्दन *m.* homines vexans. *Ita vocatur* Vishnus. K 41.
- *Civas. B 3. (अद्)
- जन्तु *m.* animal, homo. 16, 15. (जन्)
- जन्मन् *n.* ortus, natales, origo. 9, 14. Ri 22. *de quovis animae per varia corpora transitu.* P 46. (जन्)
- जप् *r.* 1 जपति murmurare, susurrare, mussare. 14, 14.
— *c.* उप insusurrare. R 37.
- जप *m.* hymnorum submissa voce recitatio. K 58. (जप्)
- जम्बु *et* जम्बू *f.* (male in *cod. Brahmapurânae et in MBh. editione Calc.* III. 11569 *masc. est, non in edit. Bomb.*)
arbor, *Eugenia jambolana, rose apple.* K 31. *ad* 13, 17.
- जम्बुक *m.* thos, canis aureus. F 2, 2.
- जय *m.* victoria. K 84. *c.* अजय B 46. (जि)
- जर्जर *adi.* tabescens, decrepitus. 6, 2. (ज्)
- जल *n.* aqua. 15, 1. Ri 15. *de sudore.* K 91.
- जलकुक्कुट *m.* avis aquaticae species quaedam. 5, 8. (कुक्कुट)
- जलचर *m.* animal aquaticum. A 29. (चर्)
- जलचारिन् *m. id.* K 8. (*id.*)
- जलयन्तु *n.* siphon. Ri 2. (यन्तु machina.)
- जलोद्भव *m.* animal aquaticum. 5, 5. (भू)
- जल्प *r.* 1 जल्पति obtusa voce loqui, garrere. 22, 4. A 48.
loqui. 28, 20. 34, 5. *cap.* 35, 5.
- जल्पक *m.* garrulus. 24, 16. (*antec.*)
- जत्र *m.* celeritas, agilitas. F 2, 5. *cf.* मनोजत्र (त्र alacrem esse.)
- जवनिका *f.* velum, velamen. Ns 41. (यवनिका *id.*)
- जाति *f.* ortus; conditio, qua quis in animarum per corpora cursu forte versatur. 32, 12. F 3, 31. genus, generis notio. Ns 47. (जन्)
- जानु *mn.* genu. *ad* 13, 14.
- जाम्बूनद *n.* aurum. F 3, 15. (*e G'ambû fluvio नदी mythico ortum.*)

- ज्ञान *n.* rete; multitudo rerum inter se contextarum, palmitum. A 10. arundinum ad 13, 17. radiorum. Ri 28.
- ज्ञानक *n.* id. Ri 19. — *fem.* -लिका rete. Ns 53.
- ज्ञि *r.* 1 जयति vincere. K 3. B 35.
- *c.* विः devincere. F 2, 23. B 28.
- ज्ञिन *m.* Buddha. 2) Buddhae assecla. B 70. (ज्ञि)
- ज्ञिह् *adi.* obliquus. Ri 12. 13. de oculo et motu.
- ज्ञिह्वा *f.* lingua. Ri 14. 20. अज्ञिह्वा lingua carens. Ri 23. (ज्ञि)
- ज्ञिमूत *m.* nubes. 4, 12.
- ज्ञिर्षा *adi.* senio confectus; vetustus. 13, 17. ruinosus. ad 13, 17. (ज्ञि)
- ज्ञिव् *r.* 1 ज्ञिवति vivere. 24, 13. in vita manere. 6, 6. 13, 6. 16. 35, 20. reviviscere. — *caus.* ज्ञिवयति *part.* ज्ञिवित 15, 2 et ज्ञिवापयति 14, 15. 15, 6. 28, 12 in vitam restituere.
- ज्ञिव *adi.* vivus, vivens. P 40. — *m.* vita. 9, 18. 15, 6. In *fn. comp.* 32, 12. (*antec.*)
- ज्ञिवज्ञिवक *m.* avis, gallinarum vel perdicum species. K 34. (*id.*)
- ज्ञिवन *n.* vita. ad 9, 18. (*id.*)
- ज्ञिविका *f.* victus, quidquid ad vitam sustentandam aptum est. B 5. (*id.*)
- ज्ञिवित *n.* vita. 16, 19. P 56. vita conservanda. F 3, 33. (*id.*)
- ज्ञिविन् *adi.* *c. loc.* vivens, victum quaerens *re.* R 61. (*id.*)
- ज्ञुम् *r.* 1 ज्ञुमते oscitare.
- *c.* वि se expandere, efflorescere. ad 4, 19.
- ज्ञुम्पा *n. nom. act.* oscitare; laxari, lassari. ad 13, 19. Cf. Raghun. ad Râm. 1, 75, 17 (त्रिचिलीकृ) et Ritus. 6, 19. (*antec.*)
- ज्ञु *r.* 4 ज्ञोर्यति senescere, marcescere, emori. P 61. *med.* 64.
- ज्ञैन *m.* Buddhae assecla. B 34. (ज्ञिन)
- ज्ञैमिनि *m. nom. pr.* celeberrimi philosophi, qui Brahmasûtra conscripsit. B 34. — ज्ञैमिनीय *adi.* ad eum pertinens. B 26.
- ज्ञा *r.* 9 ज्ञानति *part.* ज्ञात scire. 6, 8. 22, 6. 30, 20. 35, 21. cognoscere. 9, 4. 25, 4. noscere *qm.* R 26. intelligere.

- 9, 3. percipere. K 84. — *cda.* 20, 7. K 21. *In fin. comp.*
 ज gnarus rei. 29, 12. — *caus.* ज्ञापयति *aor.* अतिज्ञपत् .
 ज्ञा *c.* अनु permittere, veniam abeundi dare. 35, 14. K 63.
 B 24. *caus.* abeundi veniam petere. *ad* 17, 14.
 — *c.* अभि agnoscere. 38, 1.
 — *c.* आ animadvertere, sensibus cognoscere, audire.
 R 61. *caus.* iubere. *cf.* आज्ञा.
 — *c.* सं + आ cognoscere, discere. 14, 20.
 — *c.* परि ab omni parte cognoscere. 7, 16.
 — *c.* प्रति agnoscere, assentiri, polliceri. F 1, 15. B 26.
 — *c.* वि dignoscere, accurate cognoscere aut scire. 25, 2.
 36, 10. F 3, 13. 43. B 3. — *caus.* certiozem facere.
 3, 9. B 2.
 ज्ञानि *m.* propinquus, agnatus. 11, 14. F 1, 23. (ज्ञा *ut vid.*)
 ज्ञापि *f.* forma non probanda pro ज्ञानि. *ad* 11, 14.
 ज्ञान *n. n. act.* scire, cognoscere. 6, 12. अज्ञानात् P 31. co-
 gnitio, scientia. B 25. *impr.* magica. 30, 20. 34, 15, (ज्ञा)
 ज्ञानवत् *adi.* cognitione magica instructus. 34, 21.
 ज्ञानिन् *adi.* *id.* 31, 9.
 ज्येष्ठ *adi.* natu maximus. 30, 17. (ज्या *βia*)
 ज्योतिस् *n.* lux, splendor. 1, 12. stella. K 12. (ज्यु, ज्युत्)
 ज्योत्स्ना *f.* lumen lunae. N 42. (*antec.*)
 ज्योत्स्नी *f.* nox lunâ collustrata. N 57. ज्योत्स्नी *id. schol. ibid.*
 ज्वर *m.* febris. 20, 18. (ज्वर febrim pati, *cf.* ज्वल्)
 ज्वल् *r.* 1 ज्वलति ardere, flammare. 14, 9. A 50. ज्वलित ar-
 dens. A 77. 84. splendere. A 1.
 — *c.* प्र exardescere, inflammari. A 32.
 ज्वलन *adi.* ardens, splendens. K 20. — *m.* ignis. A 78. 79.
 (*antec.*)
 *ज्वलनभू *m.* igne oriundus, Kârîkeyae nomen. B 70. (भू)
 ज्वाला *f.* flamma. B 40. (ज्वल्)

क

कटिति *adv.* subito. 26, 1. (कट् *voc. onomatop.*)

ट

टङ्क *m.* numus quidam; argenti pondus *ex vulgari computatione* 60 fere grana, qualia apud nos in re numaria in usu sunt (troy), itaque tertiam rûpiae partem aequans. 24, 4. inde intelligendum est 23, 20 (fort. turc. signum metallo impressum.)

टोका *f.* commentarius. 98, 20.

ठ

ठसा *vocab. mahârâshtricum et hindicum*: forma qua cudentur ornamenta *cet.* Ns 47. (ed. Calc. male ठसा)

ड

डिण्डिक *m. nom. propr.* F 1, 19.

डिम्ब *n.* instrumentum puerorum lusorium. N 53. *Uti ex loco apparet, est discus vel pila, ad turbinis vel trochi modum fune circumdata, quo attracto et remisso rotando circumagitur. Vox etiam Bengalica esse in schol. dicitur, sed in lexicis, quae consulere potui, non exhibetur.*

त

त *thema pron. demonstr. m.* स *f.* सा *n.* तत्; *in init. comp.* तत् 2, 10. 3, 19. *pro duali* 35, 14. *is, hic. Plerumque ad antecedentia referendum est; respondet relativo, quod saepissime praemittitur, aut coniunctioni relativae वत्, ut तेन* 8, 2. तस्मात् F 2, 24. *Praemissi, si vis augetur, ut latini is, is demum pro talis, exempla sunt* 26, 4. 27, 19.

Adverbii vice funguntur तत् *q. cf.*; तेन *ideo. 35, 3; तस्मात् 22, 15. 28, 7. Repetitum valet ille et ille, quilibet, omnis cf. तत्र. Adduntur alia pronomina* सोऽहं ille ego *cet. Interdum abundat; cf. तत्पर तद्धत.*

तट *mn. locus declivis, impr. ripa. 5, 6. (तल? cf. Çiçup. IX, 52?)*

तड् *r. 10 ताडयति ferire. 5, 20. 7, 18. 11, 2.*

तडाग *m. lacus, piscina. 5, 16.*

तडित् *f. fulgur, fulmen. Inde scriptor in fn. comp. तडित neglecta, ut videtur, lege finxit, nisi forte accus. masc. voluit. ad 4, 5. (तड्)*

तत् *adv. ideo; itaque. 18, 1. post यत् coni. 6, 20. (त)*

तत्स् *adv. inde de loco; deinde de tempore 2, 5. 8, 7. tum post यदि 37, 19. pro तस्मात्.*

तति *f. series, multitudo, corpus, universitas. B 22. (तन्)*

तद् *n. veritas, vera conditio rei. R 26. B 68. N 55. -तस् secundum rei veritatem. P 41. apud philosophos de principiis et fundamentis rerum dicitur. 40, 5. (त)*

तत्पर *adi. illud maximi aestimans. 2) neglecta vocis तत् notione; in fn. comp.: rem maximi aestimans, unice in rem intentus. F 3, 10. (पर)*

तत्र *adv. ibi, illic. 1, 9. illuc. 7, 3. pro तस्मिन् 33, 4. तत्र तत्र ubivis. P 40. (त)*

तत्रस्थित *adi. qui illic commoratur, versatur. 21, 11. (स्था)*

तथा *adv. hoc modo, sic, ita. F 2, 7. resp. यथा P 19. iteratum distributionem indicat यथा यथा - तथा तथा prout; quanto magis-tanto magis. 20, 2. 2) saepe imminuta vi demonstrativa: eodem modo, item. Fere abundat 9, 21. Pro copula 1, 16. 13, 6. F 2, 28. R 58. A 79. aut in eius locum succedens 25, 11 aut cum ea coniunctum तथा - च K 13. 3) in responsione ita, ita fiat. F 1, 15. K 39. R 11. 4) तथैव *i. q. simpl. P 13 cet. 5) तथापि nihilominus. K 41. Ns 53. (त)**

- तथागत *m.* cognomen Buddhae. B 43. (गम्)
- तथात्रिध *adi.* talis. R 22. (विधा)
- तदा *adv.* tunc, tum. 2, 9. 8, 3. 11, 2. si res ita est. 27, 13.
resp. यदा 7, 2. 24, 9. *In apodosi post* यदि 6, 6. 7, 18. (न)
- तदीय *adi.* suus, ad eum pertinens. N 46. (न)
- तद्गत *adi.* ad eum *cet.* pertinens, conversus. R 42. A 55.
neglecta vocis तन् notione: ad qm conversus, *ci* deditus. 27, 7. (गम्)
- तद्धत् *adv.* eodem modo, eius rei instar. *ad* 19, 11. (वत्)
- तन् *r.* 8 तन्नोति extendi, extendere.
 — *c.* वि *id.* वित्त amplus, vastus. F 3, 24.
- तनय *m.* filius. *f.* -या filia. 19, 9. (तन्)
- तनु *adi.* tenuis. Ri 7. — *f.* तन्वी puella. K 65. (तन्)
- तनु *f.* corpus. B 16. (तन्)
- तन्त्री *v.* सुतन्त्री.
- तन्मय *mfn.* ex eo constans, nil aliud continens. 21, 2. (न)
- तन्वङ्गी *f.* puella, teneris membris praedita. 33, 18. (ञङ्)
- तप् *r.* 1 तपति tepere; calefacere. तप् calidus, fervens, candens. Ri 13. *ad* 19, 11. candefactus, *de auro i. e.* purus. A 69. *med.* se ipsum cruciare, excarnificare pietatis ergo. K 18. *pass. id.*; *addito* तप्स् K 10. P 18. B 58. — *caus.* तापयति calefacere. Ri 10. 11. torquere, angere, sollicitare. K 13. Ri 20.
 — *c.* ऋषि *caus.* cruciare, torquere. Ri 13. 15.
 — *c.* परि *pass.* angi, dolere, sollicitum esse. 21, 9.
 — *c.* सं *i. q. simpl.* संतप्. Ri 27.
- तप्स् *n.* calor; castimonia, continentia, dolorum contemptio, libidinum per corporis cruciatus frangendarum studium. K 10. R 3. 50. *plur.* K 83. devotio. 30, 7. (तप्)
- तपस्विन् *adi.* qui तप्स् exercet. 10, 7. 14, 3.
- तमस् *n.* caligo, tenebrae. N 54. Ns 42. (तम् languescere.)
- तमाल *m.* arbor, Xanthochymus pictorius. K 32. (*antec.*)
- तमिस्र *n.* tenebrae. *pl.* B 69. (*id.*)

तरु *m.* arbor. K 93. Ri 24. N 43.

तर्क *r.* 10 तर्कयति opinari, animo concipere. *v.* दुस्तर्क्य.

तर्क *m.* actio refellendi, redarguendi. B 43. (*antec.*)

तर्ष *m.* sitis. F 3, 41. (तृष्)

तर्हि *adv.* interea, tum. 7, 10. 37, 20. itaque. 14, 21. 30, 13. 37, 7. *in apodosi post* यदि 4, 3. 27, 13. (त)

तल *n.* planities, locus aequus planus; *palatii tectum planum, non fastigatum.* Ri 3. *terrae solum.* 28, 5, *i. q. terra* 4, 6. *tartari solum, i. q. tartarus* P 29. A 30. *solum sub re vel eius umbra situm.* Ri 13. 18. *manus* तल्प *mn.* lectus, cubile. 20, 5. palma. (*cf.* तट)

तस् *affixum, ablativi vice fungens.* 34, 10. K 95.

तस्कर *m.* latro, fur. *ad* 17, 14. (*cf.* तायु *id.*; स्तेन् *denom.* a स्तेन ?)

तत *m.* *plerumque in vocat. sing.; vox, qua comiter appellantur pater* 29, 14. *filii* R 44. *discipulus* 35, 13. *plur.* F 1, 14.

तान्त्रिक *adi.* quod re vera est. Ns 55. (तन्त्र)

तात्पर्य *n.* finis, propositum, argumentum. B 14. 33. 39. (तत्पर)

तादृश *adi. f.* तै *talis.* 27, 20. *talis, qualis fuit.* 28, 10. Panc. 38, 16. 19. (दृष्ट)

ताप *m.* calor; cruciatus, aerumna. 11, 9. (तप्)

तापन *adi.* urens, vexans, affligens. A 76. (*id.*)

तापस *m.* qui तपस् exercet. 10, 18. R 45. (तपस्)

ताम्बूल *n.* piper betle eiusve folium, *quod una cum arecae nuce, calce, aromatibus cet. manducatur.* 2, 5. 8, 22. 36, 7. Ns 49.

ताम्र *adi.* rubidus, colore cyprio. B 40.

तारक *m.* nomen daemonis a Kârtikeya victi. B 33.

तारा *f.* stella. N 54. (स्त)

ताल *m.* palmae species, borassus flabelliformis. K 32. 2) *numerorum moderatio, palmis manuum complois signatorum* 33, 5. (तल)

तालु *n.* palatum. Ri 11.

तावत् *adi.* tantus, tot. A 12. *resp.* यावत् Ns 41. 2) *adv.* tam diu, *resp.* यावत् *quam diu, dum.* 5, 15. 18. 9, 12. 43, 20. *ubi* तावत् *cum vi dictum primo loco ponitur; sine* यावत् *interea, continuo.* 14, 5. K 44. *Respondet latino age, nostro einmal* 4, 20. *apud imperat.* 12, 17. R 36. (π) तिषि *f.* dies mensis lunaris. 13, 8.

तिन्दुक *m.* arbor, Diospyros embryopteris. K 31.

तिमिर *n.* tenebrae, caligo. 25, 7. (*cf.* तमस्)

तिरस्करिनी *f.* velamen. N 41. (तिस् trans त् + कृ)

तिलोत्रमा *f. nom. pr.* Apsarasis. K 22.

तिष्ठ *v.* स्या.

तिस्र *v.* त्रि.

तीक्ष्ण *adi.* acutus, acer. 10, 4. A 67. *feriens, urens de radiis.* Ri 18. (तिन् acutum esse.)

तीर् *n.* ripa. 3, 10. 13, 22. F 1, 1. (त्)

तीर्थ *n.* vadum, locus lavando aptus, ablutionibus lustralibus destinatus, locus sacer, quo peregrinantur. 34, 11. R 36. (त्)

तीव्र *adi.* acer, pungens, vehemens. 26, 14. K 88.

तु *part. advers.* sed, vero. 2, 5. 3, 6 *cet.*; *subiungitur semper neque solum primae voci* 14, 10. 26, 4. *unde fit ut in initio ponenda alia particula quasi fulcro utatur:* किन्तु 24, 13. अपि तु Ns 55. परं तु 35, 5.

तुमुल्ल *adi.* tumultuosus. A 58. 74.

तुरग *m.* equus. 23, 21. A 44. (तुर त्वर)

तुरंग *m. id.* 5, 9. 35, 15. (तुरं celeriter.)

तुर्य *adi.* quartus. 14, 4. (चतुर)

तुल् *r.* 10 तोलयति तुलयति tollere, ponderare, aequare.

तुल्य *adi.* aequus, par, similis. F 3, 31. *c. gen.* A 76. (तुल्)

तुष् *r.* 4 तुष्यति satis habere, gaudere. *part.* तुष्ट contentus *c. gen.* 9, 5. *c. instr.* 28, 8.

— *c.* परि *id.* ad 21, 7.

तुष् *c.* सं *id.* F 3, 9.

तुषार *m.* pluvia tenuis; pruina, nix, gelu. Ri 6. N 57.

(तुष् stillare.)

तुषारद्युति *m.* luna. N 51. (द्यु)

तुषारांशु *m.* *id.* B 1. (अंशु)

तुषाराद्रि *m.* Himâlayas, Imaus mons. B 66. (अद्रि)

तूर्णा *v.* त्वर.

तूल *mn.* gossypium, B 50.

तृण *n.* gramen, herba, culmus. 5, 13. P 58. Ri 25. *de re vili, nullius pretii* 9, 19. तृणवत् 29, 4.

तृतीय *adi.* tertius. 8, 11. 14, 3. 25, 18. (त्रि)

तृप् *r.* 1 तर्पति 4 तृप्यति satis habere, satiari. *part.* तृप् F 3, 23.

तृप्ति *f.* satietas. F 3, 13.

तृष् *r.* 4 तृष्यति sitire. *part.* तृषित sitiens. Ri 18. *sanguinis.*

तृष् *f.* sitis. R 11. (*antec.*)

F 3, 10.

तृषा *f.* *id.* Ri 20. *ad* 19, 15. (*id.*)

तृष्णा *f.* *id.* 19, 16. Ri 15. cupido. P 61. 64. (*id.*)

तृ *r.* 1 तर्ति traicere,* transgredi, ad finem pervenire.

— *c.* अव descendere. 5, 9.

— *c.* उत् descendere. 4, 11. diverti. 7, 5. *caus.* detrahere. 17, 16.

तेजस् *n.* acies; splendor. A 1. Ns 49; vis, vigor. 34, 12.

K 2. 20. (तिन्)

तेजस्विन् *adi.* splendens. Ns 47. vigore, maiestate praeditus.

1, 16. K 21. (*antec.*)

तैल *n.* oleum sesaminum. 16, 18. P 37. (तिल sesamum.)

तोमर *mn.* hasta, telum. A 67.

तोय *n.* aqua. 18, 13. Ri 11. 18.

त्यन् *r.* 1 त्यन्ति relinquere, deserere *qm.* 20, 11. 27, 9. *locum.*

27, 4. *corpus.* 28, 2. *dimittere rem, renuntiare rei.* 35, 3.

K 51. P 61.

— *c.* परि *id.* 12, 7. 22, 19. 35, 4. *desistere a re.* 1, 7. *ne-*

glegere. K 59. *deponere animam.* 29, 3.

- त्रय *n.* τριάς, *in fn. comp.* tres. K 79. (त्रि)
 त्रस् *r.* 1 त्रसति 4 त्रस्यति tremere, timere. *part.* त्रस्त F 3, 25.
 — *c.* सं *id.* F 2, 18. 3, 39.
 त्रि *num. f.* तिस्रस् tres. 8, 5.
 त्रिजगत् *n.* tres mundi, coelum terra orcus. *ad* 4, 5. (जगत्)
 त्रिदश *m. plur.* dii ter deni. 12, 3. 22, 20. F 1, 10. P 12.
 (accuratius triginta tres numerabantur.)
 त्रिदिव *n.* coelum (*pr.* tertium, remotissimum). B 17. (दिव्)
 त्रिभुवन *n.* mundus tergeminus. 21, 2. K 16. (भुवन)
 त्रिविक्रम *m.* nomen Vishnuis; *n. pr.* viri. 32, 11. (विक्रम passus.)
 त्रिविष्टप *n.* coelum, Indrae coelum. K 52. (विष्टप, विष्टम coelum; *ad* स्तम् referendum?)
 त्रिशूल *n.* tridens. 10, 5. 11, 1. (शूल)
 त्रिषवणा *n.* ablutio ter singulis diebus instituenda. P 59. (सु)
 त्रै *r.* 1 त्रायते tueri, servare, defendere. P 35.
 त्रैलोक्य *n.* mundus tergeminus. K 13. A 51. (लोक)
 त्वत् *them. pron. sec. pers.; nom. त्वं.* Imperat. additum. 26, 20.
 त्वर् *r.* 1 त्वरते festinare. *act.* R 52. *part.* तूर्ण *adv.* cito, celeriter. R 21. Ri 24.
 त्वरा *f.* festinatio. K 72. — -रावत् festinans. R 25. (*antec.*)

द

- दंष्ट्र *r.* 1 दंष्टति mordere. *part.* दष्ट 13, 7. *cet.* — *r.* 10. *med.*
 दंष्ट्रायते *id.* *part.* दंष्ट्रित 13, 4.
 दंष्ट्र *m.* dens. F 3, 15. (*antec.*)
 दंष्ट्रिन् *adi.* dentibus instructus, fera bestia. F 3, 18. A 11.
 दक्ष *adi.* peritus, idoneus, dexter. 28, 18. *m. nom. pr.* K 97.
 दक्षिण *adi.* dexter; idoneus, almus. K 70. — *f.* -णा *pars*
 Indiae meridiana, *hodie* Dekkan. 29, 15. 2) praemium
 sacrificii honorarium sacerdoti dandum; tum donum,
 munus, xenium quodcunque. P 48. (*antec.*)
 दक्षिणापथ *m.* *pars* Indiae in austrum spectans, Δαχιναβάθης.
 1, 10. 23, 17. (पथिन्)

- दण्ड *m.* baculus. 2) rudis, rudicula, pistillum. Ns 44. 3) *baculus quum sit potentioris: vis, violentia.* F 2, 1. 4) *quum sit iudicis: punitio, poena.* 11, 12. (cf. ण्ड्)
- दण्डका *f. n. pr.* silvae olim inter Narmadam et Godavarim in peninsula India sitae, Râmae exulis sedis. ad 4, 5.
- दनु *f. nom. pr.* matris Dânavorufn. A 78.
- दन्त *n.* dens. 5, 22. 21, 14. P 64. ebur. B 20.
- दन्तघात *m. nom. pr.* viri. 6, 20.
- दन्तिन् *m.* elephas. Ri 15. (दन्त)
- दम् *r.* 4 दाम्यति domitum esse, domare.
- दम *m.* temperantia, continentia. F 3, 2. (antec.)
- दमयन्ती *f. nom. pr.* feminae. 93, 3. (id.) laedere.)
- दम्भ *m.* fraus, simulatio, hypocrisis. 11, 20. F 1, 6. (दम्)
- दरिद्र *adi.* pauper. 26, 14. (द्रा eurrere.)
- दरी *f.* cavum, caverna. Ri 25. (दृ)
- दर्प *m.* superbia. B 45. (दृप् effrenatum esse.)
- दर्पण *m.* speculum. Ns 43. (id.)
- दर्शन *n. nom. act.* videre, videri. R 58. B 65. *de salutatione et congressione.* 2, 6. 8, 21. 16, 10. 23, 18. 29, 17. 2) *aspectus. in fin. comp.* intuendus. F 3, 4. A 76. 3) *systema philosophicum, quae sex sunt.* 24, 5. doctrinâ. B 4. (दृष)
- दर्शिन् *adi. in fin. comp.* perspiciens, intelligens. F 2, 2. (id.)
- दल *n.* folium. Ri 26. (दल् findi.)
- दवाग्नि *m.* silva flagrans. Ri 21. (द्व id. अग्नि)
- दशदिश *f.* omnes decem coeli plagae, comprehensis duabus iis, quae super verticem et in contrariam partem tendunt. 10, 22. (दिश)
- दशान् *num.* decem. 8, 3.
- दशान *m.* dens. K 17. (दंश)
- दशाह *m.* decem dierum spatium. 8, 4. (अहन्)
- दष्ट *v.* दंष्ट.
- दह *r.* 1 दहति *part.* दग्ध urere, comburere. A 33. urere, vexare. 26, 15. Ri 10. *pass.* ad 10, 2.

दह *c.* परि circum urere. Ri 24.

— *c.* प्र comburentem procedere. A 34.

— *c.* खि comburere, amburere. Ri 13. *cf.* विदग्ध.

दा *r.* 3 ददाति *imper.* देहि *part.* दत्त 10, 17. 24, 2. *in fin.*

comp. द. dare. 2, 21. 9, 8. 26, 22. *in ludo* (= perdere)

12, 6. *cdp.* 13, 3. 31, 16. *cgp.* 23, 19. 29, 15. 30, 12. *in*

manum tradere *c. loc.* 2, 4. *Cum variis nominibus iun-*

ctum varie reddendum est: iussum dare K 50. *quae-*

stionem edere. F 3, 5. *vocem* emittere. 24, 9. *exsecra-*

tionem prosequi K 21. *sedem* permittere. 2, 5. *manum*

iniicere. 8, 13. *pugnam* inire. F 2, 23. *pedem* ponere. B 11.

— *c.* ञ *med.* accipere, sumere. 31, 10. *prehendere.* K 51.

sibi induere. B 61. *arripere.* A 57. *demere.* N 52. *se-*

cum ferre. ञदाय *cum.* 30, 15.

— *c.* खि + ञ diducere, aperire. *part.* व्याहित F 3, 10.

— *c.* प्र porrigere, largiri. R 35. 67. *dare in matrimo-*
nium. 28, 21.

दाक्षिण्य *n.* comitas, affabilitas, obsequium. K 70. (दक्षिण)

दाडिम *m.* arbor Punica, Punica granatum. K 31.

दातृ *m.* dator. 27, 1. liberalis. 28, 17. ञदा^० tenax. P 15. (दा)

दान *n. nom. act.* dare. R 31. dari. 31, 3. donum, donatio.

24, 5. 27, 6. 37, 4. (दा)

दानव *m.* daemonum qui deorum hostes sunt genus. A 39.

(दनु)

दान्त *adi.* continens, refrenatis cupiditatibus. K 2. (दन्)

दायक *m.* dator. 15, 6. (दा)

दारुण *adi.* durus, atrox, horribilis. 14, 11. A 69. (दारु lignum?)

दास *m.* servus. 15, 9. (*ex orig.* hostis.)

दाह *m.* conflagratio. Ri 22. *ad* 4, 5. ardor, aestus inter-
nus. 13, 19. (दह)

दिग्म्बर *m.* coeli plagis *i. e.* aere pro veste usus, plane
nudus, homo ex ordine quodam mendicantium. 2, 3.

(दिग् et ञम्बर)

- दिति *f. nom. pr. matris Daityorum.* A 78.
 दिन *n. dies.* 8, 17. 23, 19. 35, 17. Ri 1. N 57. (दिव्)
 दिनकर *m. sol.* Ri 22.
 दिव् *r.* 4 दीव्यति *lucere.* 2) *ludere.*
 दिव् *f. coelum.* 32, 16. K 13. 66. A 85. (दिव्)
 दिवस *m. dies.* 2, 2. 5, 13. 8, 3. 17, 13. (*id.*)
 दिवा *adv. interdiu. init. comp.* Ns 43. (दिव् *dies, instr.*)
 दिविषद् *m. coelicola.* B 18. (सद्)
 दिवोकस् *m. id.* A 6. (ओकस्)
 दिव्य *adi. coelestis, divinus.* 22, 20. 25, 9. A 3. (दिव्)
 दिग् *r.* 6 दिग्गति *monstrare, ostendere, assignare. caus. देग्गति*
nutu docere. ad 6, 9.
 — *c. वि + ञ्च* per simulationem et falso indicare. R 41.
 — *c. ञ्च* spectare, capessere, assequi velle. 2, 13.
 — *c. ज्ञ्* significare. उद्दिग्गति *ratione alicuius habita.* 34, 5.
 — *c. निः* declarare. 13, 10.
 — *c. खि + निः* declarare, appellare. 20, 12.
 — *c. सं* indicare, assignare, praescribere. B 59.
 दिग् *f. plaga, tractus coeli (decem* 10, 22). Ri 24. B 33.
plur. acc. quoquoersus. F 3, 39. *abl. undique.* B 51. *totus mundus.* B 35. (*antec.*)
 दिद् *r.* 2 देग्गि *oblinere. c. सं* *dubium reddere.*
 दीक्षा *f. consecratio, officium voto susceptum.* F 3, 2. P 58.
 दीन *adi. demissus, affictus. ad* 25, 12. ऋदीन *alacer.* 34, 1.
 A 80.
 दीप् *r.* 4 दीप्यते *accensum esse, splendere. part.* K 20. 28.
 (cf. दिव्)
 — *c. प्र id. part.* Ri 17.
 — *c. वि caus. दीप्यति collustrare, illuminare.* A 3.
 दीप *m. lucerna, lampas.* P 37. 54. (*antec.*)
 दीपन *adi. inflammans, accendens.* Ri 3. (*id.*)
 दीप्ति *f. splendor. c. क in fin. comp. adi. Ns* 52. (*id.*)
 दीप *adi. splendens.* Ns 52. (*id.*)

- दीर्घ *adi.* longus, *de tempore* F 1, 5 *et spatio.*
दुःख *n.* molestia. 20, 3. aerumna. 34, 6. 35, 12. dolor. 25, 19. 26, 17. 2) *adi. f.* † molestia, aerumna gravatus. *ad* 25, 12. (ख)
- दुःखित *adi.* dolore, moerore affectus. 25, 12. (*antec.*)
दुःखिन् *adi. id.* 25, 13. 34, 6. (*id.*)
दुःसह *adi.* vix vel non tolerabilis. 37, 12. K 21. (सह)
दुकूल *n.* textura libro vel corticula plantae confecta, linum album (प्रवेतक्तोम schol. Naish. II, 102). Ri 4. N 42.
दुग्ध *n.* lac. 16, 17. R 5. (दुह्)
दुरन्त *adi.* infinitus, cuius finis difficulter attingitur. B 11. (घन्त)
- दुःसह *adi.* qui difficulter agnosci potest. N 47. (उह्)
दुर्ग *n.* arx, oppidum. दुर्गपाल arcis custos. *ad* 10, 15. (गम्)
दुर्जन *m.* homo malus. 30, 11. *ad* 36, 14. (जन)
दुर्जय *adi.* qui difficulter vincitur, circumvenitur. 36, 14 (*e coni.*) (जि)
दुर्ज्ञेय *adi.* qui difficulter cognoscitur. Ns 47. (ज्ञा)
दुर्मति *m.* malevolus, iniquus. P 61. (मम्)
दुर्मुख *adi. f.* † vultu aspero, moroso. 7, 20. 8, 14. (मुख)
दुर्लभ *adi.* difficilis nactu. 28, 18. 29, 19. P 35. B 18. *c. inf.* (*pass.*) difficilis. P 13. (लभ्)
- दुर्विध *adi.* improbus, turpis. B 54. (विध्)
दुष्कृत *n.* male factum. 11, 9. (चर्)
दुष् *r.* 4 दुष्यति depravari, corrumpi, peccare. *part.* दुष्ट malus, depravatus. 1, 19. 17, 1. 22, 12. F 3, 46. *caus.* दूष्यति corrumpere, vitiare, stuprare. B 9. 52.
दुष्कर *adi.* difficilis factu, difficilis, importunus. 36, 11. (कृ)
दुष् *praefixum pravitatem, difficultatem indicans.* दुष्.
दुस्तर्क्य *adi.* qui difficulter animadvertitur. Ns 47. (तर्क्)
दुस्त्यज *adi.* difficilis ad relinquendum. P 61. (त्यज्)
दुह् *r.* 2 दोग्धि mulgere.
दुहित् *f.* filia. 6, 20.

दूत *m.* nuntius. *f.* -ती lena. 7, 5. (*cf.* दूर)

दूतिका *f.* nuntia, lena. 20, 13. 17. (*antec.*)

दूतिस्र *n.* lenam esse, munus lenae. 37, 5. (*id.*)

दूर *adi.* longinquus, remotus. *adv.* -रं longe procul. 5, 1.
in init. comp. Ri 14. -रत् e longinquo. R 53. -रे loco
remoto. 30, 7. R 12. (*Eiusdem rad. ac दृ द्विष्*)

दूरग *adi.* longinquus, remotus, recedens. *ad* 24, 18. (गम्)

दूरतस् *adv.* eminus. 24, 18. (दूर)

दूरस्थ *adi.* e longinquo stans. 21, 5. (स्था)

दूषक *m.* qui vitiat, contaminat, corrumpit. B 4. 38. (दुष्)

दृ *r.* 6 द्रियते *c.* न्न rationem habere, respicere, curare;
आदृतं observatus *de officio.* P 67.

दृढ *adi.* firmus. 8, 19. *de corpore.* F 1, 16. *voto* 1, 13. (*part.*
verbi दृद् firmum reddere.)

दृष्ट *r.* cuius temp. spec. deficiunt et *r.* पञ्च, *q.* *v.*, *supplen-*
tur. *Part.* दृष्ट. videre, cernere 2, 19. 5, 2 *cet.* — *caus.*
दर्शयति monstrare, exhibere. 10, 14. 19, 4. 30, 13.

— *c.* वि *pass.* apparere, conspici. F 3, 33.

— *c.* सं conspiciere. F 3, 3. intueri, considerare. P 41.

दृष्ट *adi.* *in fin. comp.* videns. *v.* समदृष्ट. 2) *f.* oculus. N 43.
47. 48. (*antec.*)

दृष्ट्य *adi.* conspicuus, speciosus, pulcher. *utrumque* N 47.
48. (*id.*)

दृषद् *f.* rupes, saxum. 5, 12. *ad* 20, 6. (दृ *add.* च्?)

दृ *r.* 9 दृणान्ति dirumpi. *caus.* दारयन्ति.

— *c.* वि *caus.* divellere. Ri 14. dirumpere, dilacerare.
10, 20. A 78. 83.

देव *m.* divinus; deus. 1, 2. 5, 10. 22, 6 *cet.* — *f.* दे dea. 32, 5.
impr. Pârvatis, Durgâ. 25, 18. 2) *insignitur hoc titulo*
rex. 3, 9. 23, 16. eiusque filius. 8, 9. *f.* regina. 16, 5. (दिव्)

देवता *f. nom. abstr.* deum esse. P 12. *concr.* deus. K 58. P 16.
(*antec.*)

देवदेव *m.* summus deus; Brahman. P 2. Çivas. B 1. (*id.*)

देवराज *m.* deorum rex, Indras. K 69. 87.

देवशर्मन् *m. nom. propr.* viri. 34, 7. 10. (शर्मन् tutela.)

देश *m.* locus. R 23. A 85. *ad* 3, 8. regio, provincia. 14, 3.

16, 1. 29, 20. 35, 16. *corporis* pars. Ri 6. *In fin. comp.*
Ri 27. (दिश)

देह *mn.* corpus. 24, 15. 28, 2. K 40. 95. B 53. (दिह)

दैत्य *s.* दैतेय *m.* daemonum, qui deorum hostes sunt, genus. P 16. A 56. 55. (दिति)

दैन्य *n.* animi demissio, tristitia. F 3, 47. (दीन)

दैव *n.* fatum, fortuna, *impr.* quae effici creditur rebus in superiore vita gestis. 20, 15. P 5. — *adi.* ad fatum pertinens, a fato pendens. P 1. (देव)

दैवज्ञ *m.* futuri praescius, astrologus. 2, 13. (ज्ञ)

दैवत *n. i. q.* देवता deus. P 21. 22. 38. (देव)

दोरक *n.* funis, restis. Ns 53. (दोर *id. cf. Molesworth.*)

दोष *m.* vitium, peccatum, culpa. 17, 4. 18, 16. K 89. *cet.* (दुष्)

दौहित्र *m.* ex filia nepos. P 27. B 49. (दुहितृ)

द्युत् *r.* 1 चोत्ते lucere. (*cf.* दिव् द्यु)

द्युमणि *m.* sol. B 58. (द्यु = दिव् *et* मणि)

द्युवनौ *f.* coeleste nemus. B 36. (दिव् *et* वनौ)

द्यूत *n.* ludus. 12, 6. 17, 12. (दिव्)

द्योतन *n. nom. act.* ante oculos ponere, perspicuum reddere. Ns 43. (द्युत्)

द्रव्य *n.* res, res singulae. 3, 20. Ns 49. *ad* 24, 5. opes, divitiae.

दु *r.* 1 द्रवति currere, aufugere. द्युत् qui aufugit. Ri 19.

adv. -त्तं cito. F 3, 37. A 81. 2) liquefieri. *ad* 19, 11.

— *c.* ऋषिं invadere, impetum facere. A 56.

— *c.* त्वि + प्र diffugere. F 1, 26.

— *c.* सं + प्र aufugere. F 3, 37.

दुम् *n.* arbor. K 9. Ri 23. (दुम् lignum.)

द्रोणी *f.* vasculum oblongum, in scaphae formam ex foliis aut ligno confectum; alveus ligneus, magis, *etiam*

scapha; casa e ligno facta. *De tugurio ascetae, fortasse scaphae inversae formam habente, dictum videtur* K 62. (Mark. P 18, 12?). 2) vallis.

द्रोह *m.* animus hostilis, vexatio. *ad* 30, 3. (द्रुह laedere)

द्वन्द्व *n.* par; dissidium, hostilia. Ri 27. (द्वि)

द्वय *n.* par; *in fin. comp.* duo. K 68. Ri 20. B 7. (द्वि)

द्वयस *v.* कण्ठ^०

द्वात्रिंशत् *f. num.* triginta duo, *ad* 3, 16.

द्वादशन् *num.* duodecim. 2, 14.

द्वार *f.* et द्वार *n.* porta. 23, 16; 8, 14. 18, 4. *ad* 13, 17.
(*eiusd. rad. ac* द्वि)

द्वि *them. num.* द्वौ duo. 5, 2. *In comp.* 3, 6. (= वि, seiunctionem notat.)

द्विज *m.* homo ex tribus ordinibus superioribus, *impr.* Brâhmanas, consecratione bis quasi natus. 12, 4. 34, 13.
K 38. P 30, B 10. (जन्)

द्वितीय *adi.* secundus. 8, 10. 14, 2. alter. *ad* 4, 5. (द्वि)

द्विष् *r.* 2 द्वेषि odisse. B 5. — *c.* वि *id. v.* विद्विष् (*cf.* द्वि)

द्विष् *m.* hostis. B 44.

द्विस् *adv.* bis. K 55. (द्वि)

द्वीप *mn.* insula. A 63. pars orbis terrarum, *quem pluribus constare insulis opinantur.* Ns 55. (द्वि + षप्)

द्वीपिन् *m.* leopardus. F 3, 4. — ता *et* त्वं *abstr.* leopardum esse. F 3, 15. 43.

द्वेष *m.* qui odit. F 3, 46. (द्विष्)

द्वैत *n.* geminatio; doctrina, qua numen a mundo diversum censetur. B 15. (द्वि)

ध

धन *n.* opes, divitiae. 17, 12. P 38. pecunia. 37, 4. *in f. comp.* dives *re.* P 51. (धा, *ex orig.* quod ponitur *in ludo.*)

धनक्षय *m. nom. pr.* viri. 17, 10. (क्षय)

धनिन् *adi.* dives. 24, 11. (धन)

धनुस् *n.* arcus. 31, 1. A 75.

धन्वन्तरि *m. nom. propr.* medici deorum. A 47.

धर *adi. in fin. comp.* habens, tenens. K 46. 56. — *f.* धरा terra. B 46. (ध)

धरण *adi. in fin. comp.* instructus re. R 7. — *f.* -णो terra. 37, 11. A 63. (*id.*)

धराधर *m.* mons. B 43. (धरा + धृ)

धर्म *m.* id quo quis tenetur, officium. 1, 17. 23, 2. religio, religiones. F 1, 2. K 81. merita. 3, 3. 22, 14. leges. P 67. regula rei, vitae. 22, 13. 24, 19. 27, 5. *impr. ordinis alicuius.* 34, 22. 35, 11. K 62. 2) *inter res appetendas* (*v. चर्च*) honestum. 16, 18. 33, 17. 21. K 1. (धृ)

धर्मज्ञ *adi.* iuris et officiorum gnarus. K 86. (ज्ञ)

धर्मधृत् *adi.* qui religionem prae se fert, hypocrita. — *न* *n. abstr.* 38, 9. (धृत् vexillum.)

धर्मव्याध *m.* qui iure suo et sorte in venatione alias illicita occupatus est. 34, 16. (व्याध)

धर्मश्रीला *f. nom. propr.* mulieris. 34, 9. (श्रील)

धर्मस्थल *n. nom. pr.* urbis. 12, 17. (स्थल)

धर्मात्मन् *m.* Dharmae s. iustitiae dei filius, Yudhishthiras, natu maximus inter Panduidas. 12, 6. (आत्मन्)

धर्मात्मन् *adi.* religiosus, pius. R 65. (आत्मन्)

धर्माधिकारिन् *m.* qui iudicia administrat. 22, 10. (अधिकार)

धर्मिन् *adi.* iustus. — *superl.* धर्मिष्ठ 33, 21. (धर्म)

धवल *adi.* albus. Ns 55. धवलगृह *n.* domus cuius solarium calce vel gypso stratum est. *cf. Molesworth.* 13, 17. 15, 17. (*cf.* 2 धाव धौत)

धा *r.* 3 दधाति धत्ते *part.* हित *q. cf.* ponere, collocare; tenere; praebere, dare. A 41. *c.* मनस् *et dat.* mentem ad qd. dirigere. R 32.

— *c.* अन्तरु occulere. B 59.

appellare.

— *c.* अभि exponere. *ad* 20, 14. *omisso* वाक्य dicere. 4, 14;

- धा *c.* अत्र *animum attendere. intrans.* अवहित Ns 55.
 — *c.* सं+आ *tradere, deponere. K 95. cf. समाहित.*
 — *c.* नि *deponere, recondere. P 38. A 86. conicere oculos. B 18.*
 — *c.* परि *circumdare, se amicare. Ns 42.*
 — *c.* पि *pro* अपि *claudere, operire, obturare. B 7.*
 — *c.* वि *disponere, instituere. 1, 9. 12, 2. dare, tribuere. 19, 3. B 65. med. A 40. creare. N 47. inferre. 10, 5. 11. Ri 22. facere, agere. 6, 1. 18. efficere. 21, 21. exsequi. 7, 11. Ut कृ additur nominibus actionis: संक्रमणं 21, 12. भोजनं 24, 6. विक्रयं 34, 17. quaestionem, condicionem proponere. 34, 18. B 54. पूजं venerari. 5, 17. 27, 21. habitum assumere. 8, 18. 36, 4. 10, 7. irae, voluptati indulgere. 7, 17. 9, 2.*
 — *c.* प्र+वि *egregie ornare (in cod. O: प्रगुणीं विधाय). 37, 14.*
 — *c.* सं *fidem adiungere, tribuere. med. B 52.*
 धातु *n.* *elementum; metallum. A 70. fossile, terra. Ns 54. (धा)*
 धात्रो *f.* *nutrix; terra. B 4. (धा, धयति sugere.)*
 धानी *f.* *receptaculum. v. रात्रि° (धा)*
 धारिन् *adi.* *habens, gerens. in f. comp. 10, 8. B 3. (ध)*
 धार्तराष्ट्र *adi.* *qui e familia Dhritarâshtrâe est. P 33.*
 धार्मिक *adi.* *religionum cultor. F 1, 5. K 2.*
 1. धाव् *r.* 1 *धावति currere. med. 25, 11. part. धावित.*
 — *c.* प्र *procurrere. A 73. Ri 11. accurrere. 21, 18. aufugere. 11, 1.*
 2. धाव् *r.* 1 *धावति defricare, purgare, lavare. part. धीत.*
 धावन *n.* *lavatio, fricatio. R 58. (antec.)*
 धावलय *n.* *albedo, color albus. Ns 55. (धवल)*
 धि *m.* *in f. comp. quod tenet, receptaculum. (धा)*
 धिक् *interi. aspernantis vituperantis c. acc. 21, 10. K 82. fastidientis F 2, 12. (दिह्?)*
 धीमत् *adi.* *prudens, sapiens. 4, 16. F 3, 3. R 13. (धी intellectus.)*

धीर *adi.* firmus, constans. 3, 16. 8, 8. *contrar.* अधीर 3, 15. (धृ)
 धृ *r.* 5 धूनोति धुनोति quassare, iactare, concutere. 25, 13.
ignem excitare. part. धूत P 36. Ri 26. *pass.* volitare de
veste. R 19.

— *c.* उत् excitare. Ri 24.

धूम *m.* fumus. 4, 9. A 25. 50. (धृ)

धूर्त *m.* fraudulentus (*impr. aleator*). N 52. (धूर्त् laedere.)

धृ *r.* 1 धरति prehensum tenere, retinere. 10, 15. A 49. 52.
 sustinere. 19, 15. tenere, gerere, portare. 4, 11. N 56.
 Ns 42. *c. loc.* admovere. 5, 21. *caus.* sustentare, susti-
 nere. *ad* 19, 15.

धृतराष्ट्र *m. nom. pr.* regis. 41, 2.

धृष्ट *r.* 1 धर्षति audere. *part.* धृष्ट importunus, impudens.
 24, 18. (*cf.* धृ)

— *c.* षा superare, invadere, violare, profanare. A 2.

धेनु *f.* vacca *impr.* lactens. 12, 5. P 62. (धि saturare.)

धैर्य *n.* constantia, gravitas, fortitudo. 1, 14. 31, 21. K 14.
 51. (धीर)

ध्यान *n.* meditatio. 33, 13. K 58. R 64. (*seq.*)

धै *r.* 1 ध्यायति meditari, cogitare. *med.* R 43. (*cf.* धी)

ध्रुव *adi.* firmus, certus. B 46. *adv.* certe. 27, 11. (धृ)

ध्रुस् *r.* 1 ध्रुसति decidere, destrui. *part.* ध्रुस्त B 10.

ध्रुन् *r.* 1 ध्रुनति sonare. Ri 25.

ध्रुन्नि *m.* sonus. K 47. (*antec.*)

ध्रुन्त *n.* tenebrae, caligo. B 15. N 42. 56. (ध्रुन् velari.)

न

न *negatio* non. 1, 4. *Pertinet ad verbum ; raro ad nomen :*
 24, 17. F 3, 44. *Repetito न addere solent एव* 27, 3. ऋषि
 27, 2.

नकुल *m.* viverra, ichneumon. 12, 1. F 2, 17.

नक्तं *adv.* noctu. नक्तंसमय tempus nocturnum. N 53.

- नक्षत्र *n.* stella, mansio lunaris. 13, 12.
 नल *mn.* unguis. 10, 4.
 नगर *n.* urbs. 1, 10. 6, 20. 11, 17. — *f.* -री *id.* 4, 21. 11, 18.
 नद् *r.* 1 नदति vociferari. A 62. *caus.* नादयति sono implere.
 K 30. A 4.
 — *c.* वि *caus.* resonare facere. A 85.
 नदी *f.* flumen. 3, 10. 13, 21. F 2, 9. A 4. (*antec.*)
 ननु *adv.* nonne, certe. P 17. (न नु)
 नन्द *r.* 1 नन्दति gaudere. *c.* ऋभि salutare, alloqui. R 44. B 36.
 नन्दन *m.* laetitia afficiens. 1, 18. filius. B 20. nepos. B 67.
 — *n.* hortus Indrae dei. K 29. (*antec.*)
 नभस् *n.* nebula, nubes; coelum. Ri 11.
 नम् *r.* 1 नमति inclinari, venerari. *part.* नत.
 — *c.* उत् erigi. *v.* उन्नत.
 — *c.* परि se inflectere, maturescere, senescere, arescere.
 Ri 26. finem capere.
 — *c.* प्र *id.* *q.* *simpl.* *cap.* 1, 2. 32, 5.
 नमस् *n.* corporis inclinatio, veneratio. *compos. c.* कृ: नमस्कृ
 dicere: veneratio tibi, venerari. 5, 10. 35, 14. नमस्कार
nom. act. Ns 45. (*antec.*)
 नयन *n.* oculus. F 3, 35. R 8. (नी)
 नर *m.* vir, homo. 29, 19. R 4. 2) numen divinum, Vish-
 nuis aut comes aut alter idem eiusque imago. A 57. 74.
 नरक *m.* tartarus, inferi. 22, 15. 27, 11. K 85.
 नल *m. nom. pr.* Nalas. 93, 3.
 नव *adi.* novus, recens. K 71. Ri 24.
 नवन् *numer.* novem. K 79.
 नवम *adi. f.* १ nonus. 13, 7. (नवन्)
 नश्व *r.* 4 नश्यति perire, evanescere, irritum reddi. P 47. नश्व
 extinctus, perditus. 33, 9. K 83. B 69.
 — *c.* प्र elabi, effugere, evadere. *ad* 17, 22. पनष्ट *ibid.*
 MBh. V, 423. *Per* गृहीतदिश्व qui coeli plagas capessivit
explicat Hemac. 805. *cf. Halây.* 2, 324.

- नश् *c.* वि *caus.* विनाशयति interimere. 36, 6.
 नहुष *m. nom. propr.* regis Indici. 12, 4.
 नाक *m.* coelum. A 3. N 46.
 नाग *m.* 1) elephas. 6, 10. F 3, 30. A 49. 2) serpens. 13, 10.
 P 12. A 23. (नाग mons; serpens.)
 नागर *adi.* urbanus. *m.* civis. 24, 5. (नगर)
 नागरात् *m.* serpentum rex, serpens Vishnuis. A 23.
 नाटक *n.* fabula scenica. 33, 4. (नृत)
 नाथ *m.* patronus, dominus. 11, 16. 25; 19. 1, 2. (नाथ नह
 nectere.)
 नाद *m.* strepitus, vociferatio. A 28. 48. (नद्)
 नाना *indecl.* varius, multiplex *in init. comp.* 1, 17. 9, 1.
 30, 1. K 9.
 नानाविध *adi.* varius. A 35. (विध)
 नाभि, -भी *f.* umbilicus. 13, 15. *cf.* N 56. (नह?)
 नाभिजात *v.* अभिजात.
 नामधेय *n.* nomen, appellatio. 18, 17. (*seq. et ध*)
 नामन् *n.* nomen. 7, 1. 10, 19. *Ad distinguendum nomen pro-*
prium additur aut in acc. नाम 1, 10. 4, 21. *aut in instrum.*
 B 16. *aut cum eo componitur* 32, 4. 37, 3. 4. — *adv.*
 नाम scilicet. R 41. *post imperat.* licet, per me licet. K 25.
post interr. quaeso. K 5. (ना)
 नायिका *f.* quae principes aut amatorias in fabula partes
 agit. 20, 16. mulier auctoritate pollens, aliarum pote-
 statem habens. *Molesworth. (Dame.)* 5, 16. N 46. (नी)
 नारायण *m.* nomen dei Vishnuis. A 7. 45. 74. 2) *nom. pr. viri.*
 34, 13. 98, 20.
 नारिकेल *m.* arbor, cocos nucifera. K 31.
 नारी *f.* femina, mulier. 18, 14. 20, 11. 22, 18. (नर)
 नाश *m.* interitus. 11, 9. 13, 20. (नश्)
 नाशन *n.* destructio. R 50. (*id.*)
 नासा *f.* et नासिका *f.* nasus. 21, 13. Ns 47.
 नि *praep.* deorsum, in.

- निःप्रम *adi.* splendore destitutus, exutus. Ns 54. (प्रम)
 निःशङ्क *adi.* intrepidus. 4, 5. (शङ्का)
 निःशलाक *adi.* desertus, solus locus. ad 3, 7. (शलाक avis garrula).
 निःस्वन *m.* sonus. F 3, 24. Ri 8. (स्वन् . *Saepe scribitur* निस्वन, *sed tutius videtur illud, ut in* निर्घोष, निर्द्वाद; *in* निनाद *aliis* नि *e* निः *ortum censendum est, ut in* निखिल, *quod frustra e* नि *praepositionis significationibus explicabis.*)
 निकट *adi.* propinquus, vicinus. Ns 42. (कट latus.)
 निकुञ्ज *m.* fruticetum, arboretum. 32, 16. Ri 23. B 51. (कुञ्ज *id.*)
 निकेत *m.* et निकेतन *n.* sedes, locus. N 42. K 45.
 निखिल *adi.* totus, cunctus. B 12. (नि *e* निः, खिल lacuna.)
 निग्रह *m.* refrenatio, coercitio. 22, 12. (ग्रह)
 निज *adi.* suus. *Vice pron. possess. omnium personarum fungitur.* 2, 5. 6, 1. 11, 17. 34, 22. N 45. (जन्)
 नितम्ब *m.* nates, clunes *impr.* feminae. Ri 4. 6.
 नितम्बिन् *adi.* natibus instructus. Ri 5; *in f. comp.* 35, 22.
 नितराम् *adv.* omnino, valde. K 89. B 39. (*cf.* अतितरां)
 नितान्त *adi.* spissus, multus. *adv.* valde. Ri 5. (तम्)
 नित्य *adi.* sempiternus; aeternus, necessarius. 34, 22. अन्त्य *inconstans, mutabilis.* P 21. — *adv.* नित्यं semper. 1, 17. 7, 9. 20, 12. *in init. comp.* P 38. (नि)
 नित्यशस् *adv.* semper, assidue. F 1, 13. (*antec.*)
 निद्र *r.* 1 निन्दति reprehendere, vituperare. 23, 1. 35, 8. B 52. *part.* निन्दित 36, 12. — *c.* चि *id.* K 82. 86.
 निदर्शन *n.* exemplum, parabole, apologus. 48, 9. *e* MBh. XII, 4254. (दृश्)
 निदाघ *m.* aestus, aestas. Ri 1. 4. 28. (दृह्)
 निद्रा *f.* somnus. 4, 17. 20, 5. R 42. (द्रे dormire.)
 निधि *m.* receptaculum *aquarum i. e. oceanus.* 37, 12. A 22. B 72. B 19. N 55. 2) thesaurus, divitiae. A 86. (ध)
 निनाद *m.* sonitus, strepitus. Ri 25. (नद्)
 निम *adi.* *in f. comp.* similis, aequans. F 3, 15. 26. (म)

- निभृत *adi.* occultus, absconditus. 14, 17. (भृ)
- निमेष *m.* temporis punctum. N 41. (मिष् nictari.)
- निम् *adi.* profundus, depressus. Ns 47.
- निम्ना *f.* fluvius, qui deorsum fertur. Ri 27. (गम्)
- निम्ब *m.* Melia azadiracta, arbor fructus ferens acidus. 19, 4.
- नियम *m.* coercitio, votum ad cupiditates frenandas susceptum. F 1, 13. K 10. 58. P 34. (यम्)
- नियुठ *n.* pugna, proelium. F 2, 23. (युष्)
- निरङ्कुश *adi.* effrenatus, indomitus. *nom. abstr.* -त्त्वं *n.* 19, 18. (अङ्कुश hamus, uncus, quo elephanti reguntur.)
- निरन्तर *adi.* sine intervallo; sine discrimine, semper sibi aequalis. 26, 16. (अन्तर)
- निरपराध *adi.* a culpa liber. *abstr.* -ता liberum esse a culpa. 21, 20. (राध्)
- निरपाय *adi.* qui ad irritum non cadit, certus. R 2. (इ)
- निरर्थक *adi.* inutilis, cassus, vanus. 16, 19. (अर्थ)
- निरालम्ब *adi.* fulcro carens, sine tutela *e gr. generis.* 23, 15. (लम्ब्)
- निराश्र *adi.* spe destitutus, quem spes fefellit. A 53. (आश्रा)
- निराश्रय *adi.* perfugio, praesidio carens. 23, 15. (श्रि)
- निरास *m.* amotio, depulsio, propulsatio. 33, 15. (2 अस्)
- निरीक्षण *n. nom. act.* aspicere, intueri. 5, 19. 19, 7. (ईष्)
- निर्घोष *m.* strepitus, tumultus. B 41. (घुष्)
- निर्जन *adi.* hominibus, incolis destitutus. 3, 8. R 12. (जन)
- निर्णय *m.* certitudo, iudicium, sententia. 22, 7. B 53. 57. (नो)
- निर्दय *adi.* immisericors, crudelis. — -त्त्वं *n.* crudelitas. 17, 4. (दय् misereri.)
- निर्मय *adi.* timoris expers. F 3, 15. (भो)
- निर्मथन *n. nom. act.* rudi peragitare. A 50. (मथ्)
- निर्मल *adi.* maculae expers, purus. 1, 16. (मल)
- निर्मलस *adi.* carne nudatus. 4, 13. (मंस)
- निर्माण *n.* formatio, creatio. Ns 47. (मा)

- निर्यन्तुषा *adi.* non restrictus, immodicus. *adv.* expedite, libere. Ri 9. — -ता *abstr.* 19, 19. (यस्)
- निर्यास *m.* decoctum, extractum; resina, gummi, qualia exsudent plantae. A 35. (यस् निति.)
- निरलङ्गा *adi.* qui pudorem posuit. 21, 20. (लङ्गा)
- निर्वृति *f.* delectatio, beatitudo. 26, 5. (वृ)
- निर्वृत्ति *f.* ortus, proventus, effectio. P 7. (वृत्)
- निर्द्वाद *m.* sonus, strepitus. B 38. (द्वाद sonare.)
- निलय *m.* sedes, habitatio. *ad* 4, 5. (ली)
- निवासिन् *adi.* inhabitans *in f. comp.* 33, 1. R 22. (1 वस्)
- निवेशन *n.* domicilium, aedes. F 3, 35. K 69. R 43. (विश्र)
- निष् *f.* (*ante term. graves*) nox. Ri 28. (*ex orig.* नक्)
- निष्ठा *f.* nox. 4, 18. Ri 2. 9. (*id.*)
- निष्ठाविश्रं *adv.* in noctes, noctem de nocte. F 3, 28.
- निष्ठाविश्र *m.* dormiendi tempus, media nox. 10, 3. 14, 18. 20, 8. (शी)
- निश्चय *m.* certitudo, certa persuasio, certum consilium. 6, 7. F 2, 26. *instr.* certe, haud dubie. 8, 7. (2. चि)
- निश्चय *adi.* qui nihil molitur, nihil agit. F 1, 1. (चिष्टा)
- निषेक *m.* aspersio, respersio. Ri 28. (सिक्)
- निष्कपरक *adi.* sine spinis i. e. periculis vel hostibus. *ad* 18, 8. (क^०)
- निष्क्रिय *adi.* iners, ab agendo desistens. P 15. (कृ)
- निष्ठा *f.* status, conditio. P 11. (स्था)
- निष्प्रत्यूह *adi.* impedimentis non obstructus. B 70. (उह)
- निष्फल *adi.* sine fructu, inutilis. P 5. (फल)
- निस् *praep.* ex, de.
- निस्सव *m.* effluvium, profluvium. A 36. (सु)
- नी *r.* 1 नयति ducere, abducere. 8, 19. 10, 17. 22, 8. rapere. 17, 22. 31, 6. 11. *c. nom. abstr.* reddere. F 3, 15. 19. अन्यथानो in alienum sensum detorquere. B 54.
- *c.* अनु placare. 38, 4.
- *c.* वि + अय abducere, deducere, avertere. P 40.

- नी *c.* आ adducere *cap.*, arcessere. 19, 18. R 1. 56. afferre *car.* 2, 10. 14, 14. 28, 11. *post absol.* reducirere. 31, 12. *caus.* आनाययति afferendum curare. B 56.
- *c.* सं+आ adducere eo, ubi quis iam est. 13, 5. 37, 18. afferre. 23, 9.
- *c.* सं+उप adducere. A 30.
- *c.* परि circum ignem ducere, uxorem ducere. 16, 11. 17, 11. *de viro dicitur* परिणीत 19, 12. 21, 16, *quibus locis codices ABCde consentiunt.*
- *c.* प्र proferre, continuo facere. 34, 22. componere, edere. B 4.
- *c.* वि moderari, educare. विनीत bene moratus, modestus. 26, 8. *contr.* व्र^० 26, 10.
- नीच *adi.* humilis, infimus, ignobilis. 1, 4. 15, 9. B 38. (अष्ट)
- नीति *f.* apta agendi ratio, prudentia, calliditas. 41, 1. F 2, 2. (नी)
- नीर *n.* aqua. 10, 1. 2.
- नीरोगता *f.* vacuitas a morbo, sanitas. 27, 6. (रोग)
- नील *adi.* a coeruleo nigricans, lividus. 4, 12. 5, 4. A 32. N 42. (निष् ?)
- नीलकण्ठ *m.* livido gutture insignis, *nomen* Çivae. A 52.
- नीलरात्रि *f.* linea nigra, limes niger, *pl. de tenebris* Ri 2. *si lectio proba. Schützius HALZ 1844 p. 971 vocabulum ferri posse negans legendum proposuit मेघरात्रयः*
- नीललोहित *m.* lividus et ruber, *nomen* Çivae. K 41.
- नु *part.* olim nunc, postea maxime in interrogatione frequens. *v.* ननु.
- नद्र *r.* 6 नुदति pellere. B 62. *caus.* नोदयति impellere. 6, 10.
- नूनम् *part.* certe. N 49. (नु)
- नूपुर *mn.* compes, ornamentum muliebre. R 18. Ri 5.
- नृ *m.* vir.
- नृग *m. nom. pr.* viri. P 36.
- नृत् *r.* 4 नृत्यति saltare. *med.* 25, 11.

- नृत्त *n.* saltatio. 33, 6. (*antec.*)
 नृत्य *n.* saltatio. R 9. (*id.*)
 नृप *m.* rex. 12, 11. 28, 18. F 2, 19. (2 ण)
 नृपति *m.* rex. 26, 10. B 31. (पति)
 नेत्र *n.* instrumentum, quo ducitur. 1) funis, quo circum-
 agitur rudis aut turbo. A 22. N 53. 2) oculus. 6, 14. (नी)
 नैःश्रेयस *adi.* ad summam et ultimam beatitudinem (निःश्रेयस्)
 pertinens. A 14.
 नैगम *adi.* f. १ ad Vedam (निगम) pertinens. B 28.
 नैषध *m.* Nalus, rex Nishadharum. -धीय *n.* carmen de eo
 conditum. 93, 3. 98, 19.
 नो *part.* neque; *post prius* न 12, 4. नो - किं aut nonne B 50;
pro न 35, 3; नो चेत् si non, sin minus, *elliptice positum.*
 6, 6. (न 3)
 नौ *f.* navis. R 5. 65. नौका *f.* *id.* R. 8. (नु fluere.)
 न्यञ्च् *adi.* humilis, vilis, submissus. न्यग्भूत F 3, 5. (अञ्च्)
 न्याय *m.* regula, quod decet, convenit. न्यायवादिन् (*i. e.* न्यायेन,
nisi leg. न्याय *n.* conveniens) 33, 22. यथान्यायं convenienter,
 ut decebat. F 1, 21. methodus. B 26. 2) iudicis senten-
 tia, iudicium. *ad* 22, 7. (इ)
 न्यास *m.* abdicatio operae et voluntatis, abstinentia. B 6.
 (*ita schol.*) 2) ritus singula corporis membra signis
 inscriptis certorum deorum tutelae committendi. (अस्)
 न्यून *adi.* minor, debilior. F 2, 28. Ns 57. (ऊन)

प

- पक्व *adi.* maturus. Ns 46. *ad* 19, 4. (पच्)
 पक्ष *m.* 1) ala B 43 *montium quas olim ab Indra abscis-*
sas esse fert mythus. 2) latus, pars altera, *impr.* mensis
 dimidius. K 60. 8, 3. 3) opinio, quam tuetur altera utra
 pars, sententia, persuasio; terminus in syllogismo mi-
 nor, subiectum propositionis minoris et conclusionis.
 B 43.

- पञ्चिन् *m. avis.* 22, 19. 34, 14. F 1, 4. R 7. (*antec.*)
- पङ्क *mn. lutum.* Ri 18. unguentum. Ri 6.
- पङ्कज *n. nymphaea, nelumbium.* B 10. (जन्)
- पञ्चतपस् *adi. qui ignibus quatuor et soli corpus exponit.*
K 11. (तपस्)
- पञ्चत्वं *n. nom. abstr. quinque esse i. e. morte in quinque, quae Indi statuunt, elementa dissolutum esse.* 17, 11. 25, 19. (*seq.*)
- पञ्चन् *num. quinque. ad* 24, 5. *in init. comp. plur.* 5, 20.
- पञ्चपुर *n. nomen urbis.* 34, 8.
- पञ्चम *adi. f. १ quintus.* 13, 7. 23, 22.
- पञ्चविंशति *num. viginti. -तिका f. corpus viginti quinque fabularum, titulus libri.* 1, 1. 12, 13.
- पञ्जर *n. cavea, qua aves includuntur.* 16, 13. 32, 13.
- पटु *adi. acutus de sono* Ri 25. acer, vehemens. Ri 22. F 3, 43. (*ubi Nilak. प्रवहन्मद् cuius succus effluit*) dexter, peritus. 24, 16. (पटु findere.)
- पटुता *f. dexteritas, peritia.* 30, 3. (*antec.*)
- पट्ट *m. textum imprimis sericum aut coloribus ornatum* 20, 5. sericum tinctum, *atque hic quidem rubro colore.* N 53; *rubri coloris notio est etiam in पट्टे symploco racemosa et पट्टरञ्जक ligno bresillo, quibus in tingendo utuntur.*
- *पट्टिका *f. tabula, in qua scribitur.* Ns 54. (पत्रिका *id.*)
- पट्टिण *m. pertica ferrea, gladii instar acie instructa, anceps et mucronata sec. Nilak.* A 69.
- पठ् *r. 1 पठति recitare et clara quidem voce.* 29, 18.
- पण्डित *adi. doctus, peritus.* 6, 11. F 1, 3. B 37.
- पत् *r. 1 पतति part. पतित incitatus ferri: 1) volare. 2) cadere.* 11, 2. 34, 6. A 63. B 43. *med.* 25, 14. *procumbere* 24, 10. 3) *evenire.* 36, 11. 37, 21. *caus. पातयति facere ut cadat, decidat.* 28, 1. *deicere.* 17, 18. *caedere.* A 73.

- पत् *c.* उत् subsilire, prosilire. 25, 14. R 16. Ri 26. sursum volare. A 62.
- *c.* नि cadere, decidere, praecipitari. 2, 8. A 31. *med.* A 67.78. *pass.* B 48.
- *c.* प्र + नि se ad pedes alcis. prosternere. *cap.* B 2.
- *c.* नि: evolare, erumpere. A 25.
- *c.* प्र procidere, cadere. R 16.
- पतम *m.* volucris, avis. A 4. 31. (पत् volatus.)
- पतञ्जलि *m. nom. pr.* viri. B 24.
- पतन *n. nom. act.* cadere, decidere, virtute excidere. 34, 7. (पत्)
- पति *m.* dominus, dux. 3, 1. B 30. 2) maritus. 19, 19. 20, 11. 36, 2. 37, 18. P 18. (2. पा)
- पतिव्रता *f.* quae solo in marito religionem ponit, animum et curam figit. 27, 4. (व्रत)
- पत्तन *n.* urbs, oppidum. 7, 4.
- पत्त *n.* ala, penna; folium *arboris.* (पत्)
- पत्त्रिन् *m.* sagitta *pennata.* A 83.
- पत्नी *f.* uxor. 32, 10. 34, 14. 35, 17. (पति)
- पथिक *m.* viator. 17, 18. (*seq.*)
- पथिन् *m.* via. 36, 8. Ri 13. *In fin. comp.* पथ A 46. 83. (*cf.* पद्)
- पद् *r.* 4 पथे ire. *part.* पद् *caus.* पाद्यति.
- *c.* आ adire. F 3, 30. incidere in conditionem qm. आपद् qui incidit in qd. 18, 6. 19, 14. 29, 14. reversus ad, rursus adeptus. F 3, 45. 47.
- *c.* वि + आ perdere, interficere. 18, 2. 10. 20, 21. 28, 1. 3.
- *c.* सं + आ adire. *part.* implicitus in qd., affectus. P 35.
- *c.* उत् evenire, oriri. 19, 12. 35, 4. A 44. *ad* 4, 5.
- *c.* सं + उत् *id.* A 43. 44.
- *c.* नि: *caus.* promere, praeparare. 14, 7. निष्पाद्य quod efficiendum est. Ns 47.
- *c.* प्र aggredi. R 67. incidere in. 13, 2. 18, 6. prorum-pere. A 81. procedere, succedere. P 25.

पद् *c.* अग्नि + प्र irruere in qd. A 80.

— *c.* प्रतिinire, probare, concedere, promittere. 3, 19. 19, 10.

— *c.* वि perire. Ri 19.

— *c.* सं evenire, contingere. 27, 19. fieri. F 3, 16. congregi. *part.* praeditus. 1, 14. F 2, 5. K 17. plenum, integrum fieri. *part.* perfecte gnarus. K 56.

पद् *m.* pes. *in fin. comp.* पद् F 3, 35.

पद् *n.* 1) vestigium pedis (*ita vocabulum etiam plurimis locis, quibus pedis significatio tribui solet, intellegendum est*). अनुपदं vestigiis *qm. sequi.* 25, 8. *c.* दा gradi. B 11.

2) passus, gressus. K 88. Ri 5. 3) vestigium, locus, solum.

आश्रमपद् K 9. R 30. gradus, conditio. B 44. 4) locus; is in quem cadit, vertitur *qd., e. gr. contemptus.* 36, 13. 5) verbum, vocabulum. R 24. Ns 43. (पद्)

पदाति *m.* pedes, miles. 23, 21. (अत् ire.)

पद्म *mn.* nelumbium speciosum. 5, 4. K 29. *m. de planta.* B 58. *n.* eius flos. 5, 21. 2) notae variegatae in fronte et proboscide elephantii. *cf. Râm. III, 48, 12. Gorr. Mall. ad Kum. I, 7.*

पद्मलोचन *m.* cognomen Vishnuis. A 15. (लो°)

पद्मावती *f. nom. propr.* mulieris. 6, 22.

पद्मासन *n.* tapetum, stragulum e nelumbiis factum, in quo sedent anachoretæ (*cf. Beital Pachisi ed. Barker 303*) et sessio in eo, quo sedendi modo Brahmanem in nymphaea sedentem imitantur. 10, 9. *Kum. Sambh. 7, 86.*

पद्मिन् *m.* elephas, notis (पद्म) insignitus. F 3, 24. — *f.* पद्मिनी planta nelumbii, quae पद्मानि flores fert. 5, 5. *Quum formarum e nymphaeae nominibus अमोत उत्पल कमल कुमुद नल cet. addito affixo possessivo ductarum plerumque hucusque una tantum significatio loci (भूमि) nymphaeis abundantis eaque multis locis, e. gr. si comparatio cum femina unica instituitur, prorsus inepta tradi soleat, vel alia caulis nymphaeae propter foliorum commemoratio-*

- nem* (नलिनीपत्राक्षी *cet.*) *ficta: ad illam vel frequentiorem illustrandam addere placet locum perspicuum* MBh. V, 437: सरसस्तस्य मध्ये तु पद्मिनी महती शुभा ।-गौरेषोन्नतनालेन पद्मेन महता वृता ॥
- पञ्चोद्भव *m. e* nymphaea oriundus, Brahman. P 2. (भू)
- पयस् *n.* liquor. A 36. succus; *tum* aqua. 10, 2. lac. A 37. (1. पा, *nisi* cf. षै)
- पयोधर *m.* mamma. K 17. Ri 6. (धृ)
- पर *adi.* 1) ulterior. *c. abl.* अतःपरं quod inde proximum est. 2, 22. 2) alius. 6, 12. 24, 14. परार्थे 36, 19. *nil est nisi:* aliud illud, quod tibi in mente est, *quo accuratius designando supersedet.* 3) hostis. A 77. 4) superior, summus. 22, 13. 33, 19. K 14. A 14. *in fin. comp.* pro gravissima habens *rem, rei* unice intentus. 33, 20. 34, 13. 35, 6. F 1, 10. 3, 2. B 8. in quo praecipue *qd.* narratur, comprehendens. 93, 1. (अपर? पृ traicere? *sed hoc a पृ implere divelli vix potest.*)
- परतस् *adv.* exinde, porro. 35, 10. (*antec.*)
- परत्र *adv.* ultra, illic, in vita futura. 22, 13. (*id.*)
- परम् *adv.* ultra, deinde. 10, 4. *c. abl.* inde a. इतः परं inde ab hoc tempore. F 1, 14. ततः परं post id, deinde. A 49. 2) contra, verum. 36, 11. परं तु *id.* 35, 5. 37, 8. परं - तु 34, 2. (*id.*)
- परम *adi.* summus, optimus, eximius. 34, 19. F 1, 9. K 3. *adv.* -मं *in init. comp.* 24, 19. K 2. 2) *in fin. comp. i. q.* पर F 1, 9. 3, 2. (*id.*)
- परस्पर *pron. in nonnullis tantum sing. masc. casibus usitatum* alter alterum, ἀλλήλ-ων *acc. adv.* invicem. 5, 18. 19, 6. B 47. *in init. comp.* 17, 5. Ri 19. (*id.*)
- पराक्रम *m.* fortiter agendi facultas. 31, 21. (पर in longinquum, क्रम)
- पराशुल *adi. f.* १. vultu averso, *aut* animo alienato. 20, 1. 35, 1. *aut prae pudore* Ns 47. (पराशु aversus, अशु)
- पराभव *m. nom. act.* contemni. 36, 13. (भू)

- परायण *n.* rei caput, summa, summum auxilium aut remedium. A 40. *In fin. comp. rei*, utpote gravissimae, deditus, unice intentus *in rem.* 1, 17. 32, 18. (इ)
- परि *praep.* circum; *nomin. praefixa* prorsus, per.
- परिसेद *m.* fatigatio, lassitudo. Ri 27. (सिद्)
- परिघ्न *m.* clava ferrea, aculeis instructa. A 72. *aut fer-rata.* (हन्)
- परिपाम *m.* maturitas, exitus. K 76. (नम्)
- परिताप *m.* aestus, calor. Ri 22. (तप्)
- परिदेवना *f.* querimonia, lamentatio. 27, 12. (देव् queri)
- परिधान *n. nom. act.* se amicare. Ns 42. (धा)
- परिपाटी *f.* series, processus, tenor, methodus, ratio. Ns 53. (पट् findere?)
- परिपाण्डु *adi.* prorsus albus. Ri 17. (पाण्डु)
- परिमाण *n.* mensura. Ns 57. (मा)
- परिवार *m.* comitatus, comites. 37, 20. (वृ)
- परिवेदना *f.* querimonia, lamentatio. *ad* 27, 15. *Vox sus-pecta in codd. saepe pro* परिवेदना *posita.* (वेदना dolor.)
- परिशुभ्रूषण *f.* obedientia perfecta. 35, 3. (श्रु)
- परिशुष्क *adi.* omnino siccus. Ri 11. (शुष्)
- परिहास *m.* iocus, ludus. K 80. (हस्)
- परुष *adi.* asper. Ri 22. (परुस् nodus, geniculum.)
- परुक्ष *adi.* e conspectu remotus, absens. 30, 5. alienus. 24, 14. (परा, [al. परस्] et अक्ष)
- पर्ण *n.* folium. P 57. Ri 22. 23.
- पर्यन्त *m.* limes, finis, terminus. *in f. comp. adv.* usque ad finem. 2, 14. (अन्त)
- पर्याय *m.* circuitus, decursus *temporis.* 17, 11. (इ)
- पर्यंत *m.* mons. A 10. Ri 25. (*seq.*)
- पर्यन्त् *n.* nodus, geniculum, articulus; *pars libri.* *Ita dicuntur singuli Mahâbhâratae libri.* 40, 21. 43, 22. 48, 9. 80, 19. (परुस् *id.* पृ *caus.* traicere.)
- पलाय् *verb.* पलायते fugere. 18, 1. (इ *c.* पला *pro* परा)

- पल्लव *mn.* surculus. K 94. (*cf.* पद् findere.)
 पवन *m.* ventus. P 36. Ri 22. 25. (पू)
 पवित्र *adi.* qui purum, sanctum reddit, expiat. K 7. (*id.*)
 पण् r. 4 पश्यति; *in temp.* gener. suppletur radice दृष्. videre.
 21, 5. F 2, 4. K 29; *de poetarum divinatione* 22, 3. vi-
 sere, adire. *med.* 2, 12. (*olim* स्पण्)
 पशु *m.* pecus, animal. 6, 9. F 3, 6. P 52.
 पश्चात् *adv.* postea, deinde. 12, 1. 35, 17. *c. abl.* Ns 45.
 पश्चिम *adi.* posticus, posterior. 8, 13.
 1. पा r. 1 पिबति *part.* पीत bibere. R 36. 39. P 59. A 58. 79.
 Ri 20. *oculis* N 43. *caus.* पाययति bibendum praebere.
med. Ns 43.
 — *c.* प्र bibendi initium facere. A 59.
 2. पा r. 2 पाति tueri, servare.
 पांशु *m.* pulvis. Ri 13.
 पांशुल *adi.* pulverulentus. *f.* mulier impudica. 36, 17. (*antec.*)
 पाक *m.* maturitas. 19, 3. (पक्)
 पाटल *adi.* ruber subalbicans. B 41. — *f.* -ला arbor, *Bignonia*
suaveolens. Ri 28.
 पाठ *m.* textus; पाठे *dicitur ad scripturae discrepantiam*
indicandam. Ns 42. (पठ्)
 पाणि *m.* manus. 2, 12. 10, 16. 13, 16.
 पाण्डुर *adi.* badius, colore albo ad flavum vergente. A 44.
de nymphaea A 44.
 पाण्डव *m. pl.* Panduis filii quinque. P 33. (पाण्डु)
 पाण्डु *adi.* albus, pallidus. N 42. — -ता *abstr.* albedo. Ri 9.
 *पाण्डुरिमन् *m.* color albus, pallidus. N 54.
 पात *m.* casus, ruina. A 82. eventus. 36, 12. (पत्)
 पातक *mn.* delictum, scelus. 23, 3. (*id.*)
 पाताल *n.* orcus, loca inferna. 28, 11. A 30. (पात)
 पात्र *n.* poculum; vas quodvis. *ad* 19, 11. (1. पा)
 पाथस् *n.* aqua. B 58.
 पाद् *cf.* पद्.

- पाद *m.* pes. 5, 9. 22. F 2, 6. 3, 8. *Additur nomini obser-*
vantiae causa. B 33. (पद्)
- पादप *m.* arbor. K 30. A 81. (pede bibens पा)
- पाय *n.* aqua pedum lavationi inserviens. R 31. P 54. (पाद)
- पान *n.* actus bibendi. 20, 19. (1. पा)
- पाप *adi.* malus, improbus. 25, 13. F 3, 47. K 87. P 8. *su-*
perl. पापिष्ठ 16, 22. 21, 20. — *n.* culpa, delictum. 12, 9.
22, 22. 34, 7.
- पायिन् *adi. in fin. comp.* bibens. Ns 41. (1. पा)
- पार *cf.* पृ.
- पार *n.* ripa ulterior. 18, 22. finis. (पृ? ऋप?)
- पारग *adi.* qui ad finem pervenit, *perlegit.* K 3. (गम्)
- पारावत *m.* Diospyros embryopteris, eboris species. K 32.
- पार्यित् *m.* rex. 29, 20. B 54. (पृथिवी)
- पार्श्व *mn.* latus corporis, vicinia. 24, 18. °गत prope versa-
tus, comitans. F 3, 38. *loc. iuxta. c. verbis eundi, mit-*
tendi versus, ad. 16, 8. 29, 16. 34, 16. (पार्श्व costa.)
- पाल् *r.* 10 पालयति tueri, servare. (*apud Indos caus. r.* पा)
B 31. (पाल)
- *c.* परि servare, observare. 37, 13.
- पाल *m.* custos, *cf.* कोष्ठ° मही° (2. पा)
- पालन *n. nom. act.* tueri, custodire. 1, 19. 22, 12. (पाल्)
- पावक *m.* ignis. Ri 24. (पृ)
- पाश *m.* vinculum, funis, laqueus. 4, 10.
- पाषण्ड *m.* haereticus. — ता *f. nom. abstr.* B 6.
- पाषाण *m.* lapis. 4, 6. 18, 13. 20, 6.
- पिक *m. i. g.* कोकिल cuculus Indicus. B 38.
- पिण्ड *m.* massula, glebula, glomus, globulus, bolus. B 50.
- पिण्डत *adi.* conglobatus, viribus coniunctis agens. 12, 3.
- पिण्याक *mn.* fraces post expressum oleum reliquae. 16, 18.
- पितामह *m.* avus; *cognomen* Brahmanis. P 1.
- पितृ *m.* pater. 15, 6. 17, 11. *du.* parentes. 34, 6. 35, 4.
pl. maiores.

- पितृवन *n.* coemeterium. P 39. (वन)
 पिपासा *f.* sitis. *Inde* पिपासित siti affectus. 20, 18. (1. पा)
 पिशाच *m.* genus daemonum cruentorum. A 79.
 पिशित *n.* caro. F 2, 11. (पिष् रite laniare.)
 पिशिताशन *m.* animal carnivorum. F 2, 21. 3, 21. (अष्)
 पिष् *r.* 7 पिनष्टि pinsere, terere.
 — *c.* त्वि + निः conterere. A 29.
 पीड् *r.* 10 पीडयति premere, vexare. 6, 2. 16, 6. 21, 3. 27, 8.
 — *c.* नि premere, imprimere. A 21.
 — *c.* प्र valde vexare. K 47.
 पीत *adi.* flavus. N 49. *etiam* sordidus, obscurus *si schol.*
fides. 2) *cf.* पा.
 पीन *adi.* turgidus. K 17. R 37. (जै)
 पीवर् *adi.* turgidus. N 43. pinguis. F 1, 16. (*id.*)
 पुंमाली *f.* mulier impudica, virosa. 38, 7. (*seq. et चल्*)
 पुंस् *v.* पुमस्.
 पुंस्कोकिल *m.* cuculus Indicus mas. K 43.
 पुह् *mn.* cauda. F 3, 10. A 23.
 पुन्निकस्यला *f.* nomen Apsarasis. K 22.
 पुट *mn.* res omnis concava, plicata, *e. gr.* vola manus. R 61.
 पुण्डरीक *n.* nymphaea alba. K 36.
 पुण्य *adi.* purus, sanctus. 5, 14. K 29. faustus. P 26. — *n.*
 bona opera, merita, virtus. 28, 17. P 26. 49. B 49. (पू? पुष्?)
 पुण्यवर्धन *n.* nomen urbis. 17, 10. (वृध्)
 पुत्र *m.* filius. 4, 22. 6, 7. 17, 10. *du.* filius et filia. 32, 12.
f. १ filia. 7, 7.
 पुत्रक *m.* fliolus. 2, 13. F 3, 14. (*antec.*)
 पुनर् *adv.* iterum, rursus. 23, 9. *saepe c.* अपि 11, 11. 12, 15.
c. verbis eundi redire. 4, 4. *repetit.* iterum ac saepius,
 identidem. 21, 4. K 45. A 78. 2) praeterea, iam, autem.
 7, 11. 16. altera ex parte. F 2, 1. — किं पुनर् quanto ma-
 gis. Ns 41. पुंस *ad* 19, 11.
 पुमस् *m.* vir. 3, 14. 16, 20. 23, 1. *in init. comp.* पुंस, *in fin.*

- पुर *n.* urbs. 17, 9. — *f.* पुरी *id.* 29, 11. B 31.
 पुरतस् *adv.* ante, coram. *c. gen.* 25, 21. 27, 21.
 पुरत् *adv.* ante *v.* कृ.
 पुरा *adv.* olim, antea. 32, 22. P 1. N 44. 49.
 पुराण *adi.* pristinus. — *n.* rerum pristinarum narratio;
 titulus poematum theogoniam et mythologiam descri-
 bentium, quorum vulgo decem et octo enumerantur.
 48, 10. Ns 44. (*antec.*)
 पुरुष *aut* पूरुष *m.* vir. 3, 16. 9, 19. 16, 21. *ad* 4, 5. homo
oppos. deo. P 5. mens mundi, animus per rerum om-
 nium naturam commeans. B 9.
 *पुरुषवर *m.* cognomen Vishnuis. A 78. (वर optimus.)
 पुरुषाद् *m.* ἀνδρῶποφάγος, impr. daemon.— च *abstr.* P 28. (चद्)
 पुरुषोत्तम *m.* numen summum, cognomen Vishnuis. K 3. 2)
i. e. क्षेत्र territorium sacrum inter Vaitanarim et Rasa-
 koilum flumina in Utkala s. Odra provincia (*hodie* Orissa)
 situm. K 1. (उत्तम)
 पुरोहित *m.* antistes, pontifex, *impr.* qui principi a sacris
 est. R 67. (धर)
 पुलक *m.* pili corporis propter gaudium aut salacitatem
 horrescentes. पुलकाच्चित is, in quo pili horrescunt. K 48.
 (*sumendum est nomen, quod lexica ignorant, पुलकाच्च mo-*
tus (चच्च) pilorum cf. रोमाच्च.)
 पुलिन *mn.* insula, sabuli in flumine cumulus. Ri 27.
 पुष् *r.* 4 पुष्यति 9 पुष्पाति crescere, nutrire, fovere.
 पुष्कल *adi.* plenus, perfectus, excellens. A 86. (कल = कर ?)
 पुष्प *n.* flos. 7, 10. 10, 20. 16, 17. पुष्पित *v.* फल (पुष्प)
 पुष्पापीड *m. nom. pr.* viri. 33, 3. (आपीड)
 पुस्तक *mn.* liber. 14, 14. 18.
 पू *r.* 9 पुनाति purum reddere, lustrare.
 पूञ् *r.* 10 पूजयति venerari, colere, honorare. 27, 1. *med.*
 35, 7. F 1, 21. *pass.* R 70. P 65. *Ab hoc verbo* 10, 20.
pendere posse मण्डलं docet Somadeva 20, 193; *cf.* 38, 59.

64. अर्चितमण्डल. *Mahârâshtrice verbum diserte idola floribus cet. ornare significat.*

पूजा *f.* veneratio, honor. 5, 17. 27, 21. R 29. 63. P 54.

पूष *m.* placenti genus. R 5.

पूर *v.* पृ.

पूरण *n. nom. act.* implere. Ns 41. (पृ)

पूर्ण *adi. v.* पृ. — *f. nom. pr.* mulieris. 37, 4. (पृ)

पूर्व *adi.* anticus; orientalis. B 1. 2) prior, superior. 1, 1.

32, 18. *In fin. comp.* qui prius fuit: दृष्टपूर्व antea visus. R 22.

oppos. षट्^० nunquam antea visus. R 27. P 49. अभूतपूर्व qui

antea non fuit. R 21. *adv.* पूर्व prius, antea, olim. 20, 13.

F 2, 10. *c. abl.* Ns 42. *in init. comp.* 12, 2. P 62. 3) पूर्व *in*

f. comp. praemissa *qa re i. e.* post, per eam, cum ea;

deinde, qui usus late patuit in dialecto Bengalica, vi-

ces gerit instrumentalis. 36, 6. Ns 45.

पूर्वचिन्नि *f.* nomen Apsarasis. K 22.

पृथक् *adv.* singulatim. *iterat.* suo quisque loco. K 38. (पृथ्)

पृथिवी *f.* terra. 30, 1. P 65. (पृथ्)

पृथिवीपति *m.* terrae dominus, rex. 3, 1. (पति)

पृथु *adi.* latus, extensus. *f.* पृथ्वी terra. 30, 8. (पृथ्)

पृथ्वीधर *m.* mons. N 44. (धृ)

पृष्ठ *v.* पृष्.

पृष्ठ *n.* dorsum. 11, 18. 37, 11. A 21. *montis* 3, 7. *palatii.*

Ri 28. — पृष्ठत् *adv.* a tergo, pone. 20, 10. *c. gen.* F 1, 20.

comp. 25, 9.

पृ *r.* 9 पृणति 3 विपति implere; transire. 4 पूर्यते impleri. *part.*

पूर्ण plenus. 2, 19. B 17.

— *caus.* 1. पार्यति ad finem perducere, complere; posse, valere *c. inf.* 20, 17.

— *caus.* 2. पूर्यति implere. Ns 41. *med.* B 13.

— *c.* सं संपूर्ण plenus, integer. Ns 41. impletus. *ad* 23, 15.

पोत्र *n.* rostrum verris. Ri 17.

पोषक *m.* nutritor, altor. 26, 4. (पृष्)

पौरुष *n.* animus virilis, fortitudo. P 51. (पुरुष)

ये *r.* 1 व्यायते turgere. *part.* पोने *q.* *v.* (cf. ऋषि)

— *c.* चा *caus.* व्यायति nutrire, alere. K 96.

प्र *praep.* pro, prae; ante nomina per.

प्रकर्ष *m.* praestantia; *instrum.* utuntur scholl. ad explicand.

प्र *praep.*, si ad augendum adiect. notionem valet. Ns 41.

प्रकार *m.* modus, ratio. 9, 1. species in *fn. comp.* (*variae*).

Ri 2. (क्)

प्रकाशवत् *adi.* clarus, lucidus. Ns 57. (काश)

प्रकृति *f.* naturalis conditio, quam qs ab origine habet
vel habuit. F 3, 47. B 15. *ubi sec. schol. i. q.* उपादान
causa materialis est.

प्रकोप *m.* iracundia, excandescencia. 25, 18. (कुप)

प्रख्य *adi.* conspicuus; in *fn. comp.* similis. R 18. (ख्य)

*प्रघर्षण *n. nom. act.* conterere. ad 4, 5. (घृष)

प्रचण्ड *adi.* perquam vehemens acerque. Ri 1. 11. (चण्ड)

प्रचार *m.* agendi, rem aggrediendi ratio. K 24. 61. (चर)

प्रचुर *adi.* multus, copiosus. 37, 4.

प्रह् *r.* 6 पृहति interrogare. 9, 8. 11, 11. *med.* P 1. *part.* पृष्ट
7, 6. 9, 2.

— *c.* चा *med.* valere iubere, valedicere. 35, 15. R 41.

— *c.* परि percontari, undique sciscitare. R 60. P 43.

प्रजा *f.* progenies; homines, subditi. २३, 14. B 31. (जन्)

प्रजापति *m.* creator, *cognomen* Brahmanis. P 65.

प्रज्ञा *f.* intelligentia, perspicientia, prudentia. F 2, 3. (ज्ञा)

प्रणय *m.* benevolentia, familiaritas, caritas, amor. K 70.

abl. sincere, ingenue. K 66. (नी)

प्रताप *m.* maiestas. प्रतापमुकुट *m. nom. pr.* regis. 4, 21. (तु°)

प्रति *praep.* plerumque nomini subiuncta. *C. acc.* versus,
ad. 4, 14. adversus. B 58. secundum, pro ratione. Ns 41.

quod attinet ad. Ns 55. *distributive* दिनं प्रति in diem, in
dies singulos 23, 19. *cuius loco saepius adverbio com-*
posito utuntur: प्रतिदिनं 23, 20.

- प्रतिपन्न *adi.* promissus. — -त्त्वं *n. nom. abstr.* promissum esse.
 37, 9. (पद्)
- प्रतिबोधन *n.* monitio, instructio. 32, 11. (बुध्)
- प्रतिमा *f.* similitudo. *in fin. comp.* similis. A 62. N 57. (मा)
- प्रतिश्रव *m.* promissio, pollicitatio. B 63. (श्रु)
- प्रतिश्रय *m.* perfrugium, deversorium, tutela. P 54. *ad* 11,
 15. (श्रि)
- प्रतिष्ठा *f.* locus fixus; status commodus. P 9. (स्थ)
- प्रतिष्ठान *n. nom. pr.* urbis ad Godâvarim fluvium in Gond-
 vana provincia sitae. 1, 10.
- प्रतिस्ंहार *m.* remissio, deminutio, abstinentia. P 52. (हृ)
- प्रतीत *v.* इ.
- प्रतीहार *m.* ianitor, ostiarius. 23, 14. (हृ)
- प्रत्यक्ष *adi.* qui in conspectu est. 30, 5. *n.* evidentia. P 7.
adv. coram. 18, 11. (अक्षन्)
- प्रत्यय *m.* fiducia. F 1, 2. persuasio. Ns 55. (इ)
- प्रत्यहं *adv.* quotidie. 2, 6. (अहर)
- प्रत्यूषस् *n.* primum tempus matutinum. K 77. (*Ox.* -स्यु°).
 (उषस् उष)
- प्रत्येकं *adv.* singulatim. 2, 18. (एक)
- प्रप् *r.* 1 प्रयन्तं extendi; celebrari. *caus.* प्रययति celebrare. R 62.
- प्रथम *adi.* primus. 8, 10. *cet.* (प्र, *superl. ut alias* प्र, तम)
- प्रदान *n.* donatio, largitio. F 2, 28. P 32. (दा)
- प्रदेश *m.* locus, regio. Ns 46. (दिश)
- प्रदोष *m.* vesper. 37, 15. Ri 12. (दुष्)
- प्रध्वंसन *n. nom. act.* superare, opprimere. *ad* 4, 5. (धष्)
- प्रधान *n.* praecipuum quidque. *mn.* primarius regis mini-
 ster. 29, 12. (धा)
- प्रबल *adi.* vehemens. Ri 24. (बल)
- प्रबलवत् *adi. id.* A 77. (बलवत्)
- प्रभा *f.* splendor. 1, 12. K 20. A 1. 76. Ri 20. *in fin. comp.*
adi. similis. 34, 17. A 77. (भा)
- प्रभात *n.* diluculum. B 57. *In* तत्प्रभाते *demonstrativum vice*

fungitur ablativi, cf. ततः प्रभाते 30, 16. 28, 13: postero mane. 9, 6. 10, 10. (भा)

प्रभाव *m. vis, potentia, impr. magica. K 42. (य)*

प्रभावती *f. nom. pr. mulieris. 32, 10. (प्रभा)*

प्रभु *m. dominus. K 19. R 26. — -त्त्वं n. nom. abstr. P 40. (य)*

प्रगृन्ति *f. exordium, initium. in fin. comp. R 22. adv. inde a. तदा ष° A 52. (य)*

प्रसन्न *adi. socors, negligens. 24, 18. (मद्)*

प्रसदा *f. femina. Ri 7. (मद्)*

प्रमाणा *n. mensura, exemplum. Ns 41. auctoritas, is penes quem auctoritas est. B 48. 53. (मा)*

प्रसोचा *f. nom. pr. Apsarasis. K 16. (स्तुच् ire.)*

प्रयोजन *n. usus. c. instr. r. et g. p. utilitas; cf. किं quid prod- est? 18, 11. 28, 7. (युञ्)*

प्ररोह *m. quod enascitur, progerminat, surculus. Ri 22. (रुह)*

प्रलय *m. dissolutio, interitus. 29, 20. impr. mundi in cuius- que aetatis fine destructio. ad 4, 5. (ली)*

प्रलाप *m. querela, lamentatio. 25, 15. (लप्)*

प्रवचन *n. oratio, eloquentia. 24, 16. (वच्)*

प्रवास *m. habitatio praeter domicilium consuetum, quae ad tempus aut in regione peregrina fit. 19, 19. (वस्)*

प्रवासिन् *adi. peregrinator. Ri 10. (antec.)*

प्रविवाद *m. altercatio, iurgium, rixa. 15, 3. (वद्)*

प्रवीण *adi. peritus, eruditus. 32, 18. (वीणा lyra?)*

प्रवेरित *adi. proiectus, deiectus, missus. A 79. (Explicant Govindastîris in cod. Berol. et, qui eum transscripsit, Nilakanthas per वेरित, Arg'unamiçras per वृत्ति, Nilak. ad MBh. XVIII, 47 per पातित et addunt, a Bhâgure grammatico (cf. Siddh. Kaum. I p. 209. Calc. 1863.) vocem ad radicem ईर् praemissis प्र et अत्र praepositio- nibus referrî, quod non reiiciendum est, quum अत्र in- terdum अ suam amittat. Cf. etiam Stenzler ad Kum. Sambh. I, 1.)*

- प्रशस्ति *f.* laus, laudatio. N 54. (शस्)
- प्रश्न *m.* interrogatio, quaestio. 8, 21. 34, 18. (प्रह्)
- प्रसङ्गिन् *adi.* proclivis ad qd., amator. Ri 12. (सङ्)
- प्रसन्न *adi.* limpidus. K 36. clarus. A 43. tranquillus, laetus.
28, 12. propitiatus. 37, 6. (सद्)
- प्रसाद *m.* favor. F 1, 8. 3, 12. K 63. B 2. (*id.*)
- प्रस्ताव *m.* opportunitas, tempus idoneum, tempus. 13, 3.
29, 15. (स्तु)
- प्रसवेद *m.* sudor *impr.* copiosus. 23, 15. (स्विद्)
- प्रहरक *m.* 24, 7. *si lectio proba* excubias, vigiliis *significat.*
Sed प्रहर *m.* et प्रहरक Çiçup. XI, 4 temporis *tantum* spa-
tium *est*, octava diei pars tres horas complectens, प्रहरिन्
excubitor. (हृ *propr.* pulsatio.)
- प्रहरण *n.* telum, tela. A 56. (*id.*)
- प्रहारिन् *adi.* *animum* feriens, commovens. *in f. c.* B 4. (*id.*)
- प्रहास *m.* deminutio, imminutio. P 37. (ह्रस् deminui.)
- प्राग् *adi.* altus, excelsus, procerus. F 3, 24. (अग्)
- प्राकाम्य *n.* facultas divina vel magica, desideratum quid-
que exsequendi, voluntas cui nil resisti potest. 3, 13. (कम्)
- प्राकार *m.* sepes, murus. 4, 7. *ad* 13, 17. (कृ)
- प्राकृत *adi.* naturae indulgens, cultus ac disciplinae ex-
pers, humilis, abiectus. F 3, 46. (प्रकृति)
- प्राग्वृत्तान्त *m.* res prius gestae. 22, 10. (*Seq. et* वृत्तान्त)
- प्राच् *adi.* anticus, prior. *f.* -ची regio orientalis, cui inter
deos praeest Indras. N 45. — *adv.* prius, antea. B 71. (अच्)
- प्राचेतस *m. pl.* filii decem Prâc'înarhis. K 97.
- प्राज्ञ *adi.* prudens. F 1, 10. 2, 11. (प्राज्ञ)
- प्राञ्जल *adi.* rectus. Panc'. 263, 10; honestus, sincerus; di-
rectus, directo dictus, simplex, non ambiguus *de ver-*
bis. 1, 8. (e conî.) (अञ्)
- प्राण *m.* spiritus, halitus. *pl.* vita. 29, 3. P 61. (अन्)
- प्राणप्रिय *adi.* vitae instar carus, amatus. 6, 21. Ns 41. (प्रे)
- प्राणिन् *adi.* animal, animans. F 3, 34. 40. (*antec.*)

- प्रातर् *adv.* mane. K 75. postero mane. 9, 5. (प्र)
- प्रादुर् *adv.* manifesto. c. ५ manifesto fieri. B 58. (द्वर्)
- प्रान्त *m.* margo, limes ad finem situs. Ri 25. (अन्त)
- प्राप्ति *f.* vis divina vel magica, qua quis omnes res e. gr. *lunam digito* attingere potest. 3, 13. (आप्)
- प्राय *m.* ieiunium usque ad mortem continuatum. P 58. (इ)
- प्रायश्चात् *adv.* plerumque. 24, 17. (प्राय quod fieri solet.)
- प्रायस् *adv.* plerumque. 12, 7. omnino. 30, 10. (इ)
- प्राग्भ्य *adi.* inceptus. n. inceptum. 1, 7. (रभ्)
- प्रालम्ब *n.* collare, torques, catella sive corolla, *ad pectus* dependens. *ad* 4, 5. (लम्ब्)
- प्रास *m.* telum, missile uncinatum. A 67. (2. षस्)
- प्रासाद *m.* palatium, templum. 3, 7. (सद्)
- प्रिय *adi.* carus, amatus. *in compellando* 16, 15. 17, 15. *m.* amator. 20, 21. *f.* dilecta, amica. 14, 22. Ri 1. 10. *de re* gratus प्रियवादिन् 26, 8. -कारिन् F 3, 5. (जे)
- प्रियपुत्र *m.* avis genus. K 35.
- प्री *r.* 9 प्रीणाति delectare, laetitia efficere. P 65. *part.* प्रीत laetus. K 53. R 64.
- प्रीति *f.* amor. 9, 9. 19, 12. 35, 10. (*antec.*)
- प्रीतिमत् *adi.* amoris plenus. N 46. (*antec.*)
- प्रेत *adi.* qui abiit, obiit, mortuus. 4, 13. (इ)
- प्रेत्यभाव *m.* status, vita post mortem. P 44. (*absolut.* ab इ c. प्र)
- प्रेमन् *mn.* amor. K 71. (प्री)
- प्रेयस् *adi.* carior, carissimus. N 41. (*compar.* a प्रिय)
- प्रेषण *n. nom. act.* mittere, mandare. 25, 4. (इष्)
- प्रेष्य *adi.* qui mitti potest. *m.* servus. 24, 5. (*id.*)
- प्लु *r.* 1 प्लवते natate, fluctuare, salire.
— *c.* उत् subsilire. Ri 18.
- प्लुत *m.* saltus *saltantis.* R 15. exsultatio equi. 22, 5. (*antec.*)
- प्लुष् *r.* 1 प्लोषति 4 प्लुष्यति urere, adurere, exurere. Ri 22.

फ

- कण *mn.* crista mobilis, quam in collo nonnulli serpentes, *impr. coluber naga*, gerunt. Ri 13. 18. (*cf. कट id.*)
 कषिन् *m.* serpens. A 15. Ri 13. 20. (*antec.*)
 कल् *r.* 1 कलनि findi. 2) fructum producere. P 8. 40.
 कल *n.* fructus. 2, 3. 13. 16, 17. K 7. P 3. *tral.* quod efficitur e re vel agendi ratione. 6, 12. 33, 17. P 4. praemium. 2, 13. 24, 2. emolumentum, utilitas. 35, 12. (*antec.*)
 कलद *adi.* qui fructum, praemium parat. K 1. (दा)
 कलपुष्पित *adi.* fructibus et floribus ornatus. K 33. (कलपुष्प *dvandv.*)
 केन *m.* spuma. Ri 21. (*cf. स्फाय्*)

ब

- बणिन् *m.* mercator. 36, 15. (पण् negotiari.)
 बध् बध, बध् *etc. v.* बध्.
 बन्ध् *r.* 9 बध्नाति *part.* बध् ligare. 8, 13. vincire, captivum reddere. *ad* 17, 22. domare, coercere. (नियमन *explicitat Mallin. ad Megh.* 58) 31, 8. *tral.* coniungere, devincire. F 3, 8. *Proprium verbum est de statu vel sedendi modo, quo utuntur ascetae, componendo et retinendo.* 10, 9. *Bhattik.* VII, 77. *cf. Kum. Sambh.* III, 45.
 बन्ध *n.* vinculum; nervus; corpus. F 1, 16. quod vinculo quasi comprehenditur, series. 34, 3. (*antec.*)
 बन्धु *m.* affinis, cognatus. 35, 20. amicus. P 24. (*id.*)
 बभ्रु *m.* viverra, ichneumon. F 2, 3. (*propr. fuscus.*)
 बल *n.* robur, vigor. 31, 21. 33, 13. K 56.
 बलभिद् *m.* Balae daemonis destructor, cognomen Indrae. A 86.
 बलवन् *adi.* robore praeditus. 5, 11. F 3, 19. (बल)
 बलसूदन *m. i. q.* बलभिद् (सूद् occidere.)

- अलाकार *m.* violentia. 20, 1. (कृ *c. abl.*)
अलि *m.* oblatio, sacrificium. 25, 22. 2) nomen Gigantis a
Vishnu victi. 31, 8.
अलिन् *adi.* robustus. F 2, 4. A 42. (अल)
अहिस् *praep.* extra *c. abl.* 37, 5. अहिष्कृ eicere. F 3, 47. (अह्?)
अहु *adi.* multus. 2, 20. 24, 2. magnus. P 39. *n.* multa verba.
10, 3. 26, 18. *compar.* -त् 24, 2. Ri 26. *et* भूयस् *q. v.*
अहुता *f.* multitudo, frequentia. *ad* 30, 3. (*antec.*)
अहुत्वा *n.* numerus pluralis *apud gramm.* *ad* P 39.
अहुधा *adv.* multoties, multis modis. B 45. (*id.*)
अहुल *adi.* multus, locuples, copiosus *qa re.* A 2. (*id.*)
अहुवचन *n.* pluralis numerus. Ns 46. (अच्)
अहुविध *adi.* varius, multiplex. A 81. (विधा)
आणित्य *n.* mercatura, mercatoris officium. 18, 22. (आणित्)
आन्ध्र *m.* cognatus, propinquus. 9, 18. 17, 21. 25, 4. (अन्ध्र)
आल *m.* infans; puer. 11, 14. 14, 9. N 53; *f.* -ला puella.
18, 20. K 51. 94. — recens ortus *sol.* B 41. Raghuv.
IV, 61. X, 9. XII, 10. Somad. IX, 64. Kum. III, 49.
appetens, prima *nox.* Ns 53.
आलक *m.* puer. 14, 8. B 66. (*antec.*)
आहु *m.* brachium. 13, 14. F 2, 13. A 77.
आुठ *m.* expergefactus, sapiens, *cognomen* Gautamae s.
Buddhae eiusque successorum. B 3. 40. (आुध्)
आुठि *f.* intellegentia, prudentia, iudicium. 12, 7. 27, 19.
31, 21. 36, 12. F 2, 5. A 14. *pl.* 6, 12. (*antec.*)
आुठिमत् *adi.* intellegentia praeditus, prudens. F 2, 11. 24.
आुठिसागर *m. nom. propr.* viri. 4, 22. (सागर oceanus.)
आुध् *r.* 4 आुध्ते expergisci *et* 1 आुधन्ति animadvertere. K 60.
med. 59. cognoscere. 6, 9. *caus.* आुधयन्ति monere, certio-
rem facere. 35, 9. B 45.
— *c.* आुध् expergisci. *med.* 24, 12. Ri 8. *caus.* monere. F 2, 14.
— *c.* प्रति animadvertere, sentire, attente audire. 36, 3.
caus. monere, suscitare. 35, 18.

बुध *m.* intellegens, sapiens. 1, 8; **i. q.* विबुध deus. B 30.
utrumque B 43. (*antec.*)

बुभुक्षा *f.* famas. 19, 16. (भुञ्ज्)

बृहस्पति *m.* sacerdos et magister deorum, ad quem referuntur legum libri. 3, 2.

बौद्ध *m.* Buddhae assecla. B 4. (बुद्ध)

ब्रह्मघातिन् *m. f.* १ qui Brahmanem necat. 8, 10. (*seq. et हन्*)

ब्रह्मचर्य *n.* vitae ratio praescripta iis, qui rebus sacris ediscendis student, ad quam pertinet observanda castimonia; *tum in univ.* caelibatus. K 20. P 56. (*seq. et चर्*)

ब्रह्मन् *n.* precatio, rerum divinarum cogitatio. 2) theologia, disciplina sacra et libri eam tradentes, Vedas. B 5. 3) summum numen, divinitas. K 84. — *m.* Brahmâ deus apud posteriores summus, mundi auctor. 3, 6. 11, 20. K 41. A 7. B 29. *propter metr. neutr.* P 66. 2) sacerdos, homo ex ordine sacerdotali. K 63. 43, 12. (*ubi etiam n. esse potest: scientia divina et vis per eam comparata.*) (बृह् se extendere, anniti.)

ब्रह्मर्षि *v.* ऋषि.

ब्रह्मविद् *m.* qui cognitam habet summi numinis naturam. K 83. (विद्)

ब्रह्मसूत्र *n. pl.* index libri summam philosophiae vedânticae describentis, qui maxima est auctoritate, a Çankara commentario illustratus. B 14. (सूत्र axioma.)

ब्राह्मण *m. f.* १ vir s. mulier ordinis sacerdotalis. 11, 14. 12, 19; 12, 1. 14, 7. (ब्रह्मन्)

ब्रू *r.* 2 ब्रवीति loqui, dicere. 28, 9. enarrare. K 5.

— *c. प्र id. c. gen. p.* P 43.

भ

भक्त *adi.* devotus, deditus. F 3, 6. *c. gen.* 26, 4. (भञ्ज्)

भक्ति *f.* cultus, veneratio *v.* सभक्तिकं (*id.*)

- भञ्ज् *r.* 1 भक्षति comedere. 22, 3. *r.* 10 भक्षयति *id.* 2, 8, 10, 21. F 1, 16. 2, 6. R 34. *part.* भक्षित 9, 14. ग्रामक्षित adesus, arosus F 2, 7.
- भक्ष् *m.* cibus. R 35. 38. — *in f. comp. adi.* qui edit. F 1, 24. (*antec.*)
- भक्ष्य *adi.* edulis. *n.* edulia, cibus. F 2, 13. (*id.*)
- भक्त *m.* felicitas, praestantia, vis divina. (भञ्ज्)
- भक्तवत् *adi. f.* beatus, augustus, sanctus; appellatio, qua ornantur tum divi 27, 22. R 43. A 61. tum homines venerabiles. 11, 13. (*antec.*)
- भक्तिनी *f.* soror. 28, 2. 30, 18. (*id.*)
- भङ्ग *m.* fractura; violatio. K 70. (भञ्ज्)
- भङ्गिन् *adi.* fragilis. 36, 3. (*id.*)
- भङ्ग् *r.* 1 भत्ति *in f. c.* भङ्ग् sortiri; colere, amare. 37, 8. *med.* 11, 21. 36, 2. *tral.* sectari, praeferre. P 15.
- भङ्ग् *r.* 7 भनक्ति frangere. *part.* भङ्ग्.
- भङ्गन *cf.* चङ्गभ°.
- भट्ट *m.* titulus virorum doctorum. 24, 6. (*pro* भर्त्)
- भट्टपाद *m. pl.* nil est nisi भट्ट magister, nomen quo honoris causa ornatur Kumârilas, addito पाद *q.* *cf.*
- भट्टार्क *m. i. q.* भट्ट 10, 19. 11, 12. — *f.* -रिका diva, dea, dea tutelar. 25, 21. 27, 17. (भट्ट)
- भण्ग् *r.* 1 भणति loqui, dicere. 2, 20. 9, 11. 10, 16. *cet.* इति भणित्वा hoc arbitratus. 20, 21. (भा)
- भङ्ग् *adi.* faustus, felix, benignus. *In salutatione* 26, 20. K 75. 2) *n.* salus, felicitas. *In allocutione modesta:* भङ्ग् ते quod commodo tuo fiat; salva tua sententia. F 2, 8. 3) gramen odoratum, cyperus. Ri 17. (भङ्ग् faustum esse.)
- भय *n.* timor, metus. 1, 4. 4, 12. 11, 2. 18, 7. res timenda, periculum. 17, 16. (भौ)
- भयंकर *adi.* qui timorem iniicit, terribilis. F 3, 34. A 62. (क्)
- भर् *adi. in fine comp.* onus, moles, copia, abundantia. 20, 18. 29, 20. (भृ)

- भरत *m.* nomen regis simul et populi (*Lassen Ind. Alt. K. I, 10*) F 1, 15. P 43. 2) mythicus artis scenicae inventor et libri de ea scripti auctor. 20, 16. (५ *vortragen?*)
- भरतृ *m.* nutritor, altor; maritus. 15, 9. 16, 4. 19, 13. (५)
- भरतृ *r.* 10 भरतृवति reprehendere; comminari. (५ *vorhalten?*)
- *c.* निः invehi *in qm.* 34, 14. 36, 5. K 93.
- भरल्लातक *m.* arbor, Semicarpus anacardium. K 33.
- भरल्लूक *m.* ursus. F 3, 4.
- भव *m.* 1) *nom. act.* oriri, esse. K 70. esse in mundo, in rerum natura. B 71. (५)
- भवत् *m.* -ती *f.* *in oratione urbana substituitur pronomini secundae personae et tertiae verbi personae iungitur.* 3, 18. 9, 3. 37, 20. *init. comp.* F 1, 8. (*Origo quaerenda est in partic. verbi ५, quod quum nominis naturam induerit, forma nominativi, aequae ac factum est in महत्, aucta est ad modum adiectivorum in वत् मत् exeuntium. Minus recte depravatam volunt e भगवत्; nam eius vocabuli usus suis circumscriptus est finibus nec ulla castrationis ratio apparet. Neque ita explicari possunt अत्रभवत् et तत्रभवत्*)
- भवन *n.* domicilium. 6, 1. 14, 4. domus. 8, 19. 17, 12. P 39. templum. 27, 17. (५)
- भवितव्य *adi.* quod evenire debet a fato decretum. (५)
- भवितव्यता *f. nom. abstr. antec.,* fatum, fortuna. 22, 5. 27, 20.
- भविष्य *adi.* id quod eveniet, evenire debet. R 64. (५)
- भव्य *m.* arbor, Averrhoa carambola. K 31.
- भव्य *adi.* aptus, idoneus. 21, 17. faustus, bonus, egregius. (५)
- भस्मन् *n.* cinis, favilla. 14, 2. K 88. भस्मो ५ 14, 15. -कृ 34, 12. in cinerem redigi, redigere. (भस्म comedere.)
- भा *r.* 2 भाति splendere, apparere. 4, 6. K 57. .
- *c.* प्रति videri, esse videri, apparere. 3, 16.
- भाग *m. nom. act.* partitio. 10, 21. pars. 1, 1. sors. *v.* महाभाग (भत्)

- भाष्य *n.* sors. *ad* 22, 5. *impr.* secunda, felicitas. P 9. (*id.*)
 भात् *adi. in fn. comp.* qui sortitur, colit; incola. N 44. (*id.*)
 भात्न *n.* vas, *impr. rei* aptum; dignus *re.* 34, 1. 35, 10. (*id.*)
 भाष्यडागार *m.* cella promptuaria, penaria, thesaurus. 2, 17.
 -रिक् *m.* eius custos, praefectus, procurator peni. 2, 16.
 24, 3. (भाष्य vas, supellex.)
 भानु *m.* lux, lumen. 13, 20. sol. A 1. B 15. (भा)
 भानुमत् *adi.* lucidus. — *m.* sol. Ri 15. (*antec.*)
 भार *m.* onus. K 30. R 57. (भृ)
 भारत *m.* e Bharatae genere ortus. F 1, 6. P 44. — *n.* poema
 epicum de Bharatidarum rebus gestis scriptum, vulgo
 Mahâbhârata dictum. *ad* 4, 5. (भरत)
 भार्गव *m.* qui e posteris Bhrîguis est; Çaunakas. A 15. (भृगु)
 भार्या *f.* uxor. 6, 6. 15, 5. 20 *cet.* (sustentanda, भृ)
 भाव *m. nom. act.* esse. 22, 19. *v.* सङ्गव. conditio, status.
 F 3, 13. Ri 27. 2) ratio se gerendi, habitus, gestus. K 61.
 3) animi conditio, sensus, F 3, 8 (= चिन्त *Nil.*), *impr.*
 animi impetus, cupido, amor. K 87. B 9. 4) *apud scho-*
liastas vis, sententia dicti alicuius, quatenus non verba,
 sed rem spectat. Ns 41. (भृ)
 भावना *f.* cogitatio, cogitandi, imaginandi ratio. 27, 19.
Panc. V, 91. (*id.*)
 भाषिन् *adi.* qui fit, fieri solet. *Inde abstr.* भाषिता constans
 et necessaria conditio *ad* 19, 11. (भाष)
 भाष् *r.* 1 भाषते loqui, dicere. K 64. B 46. 63. (भा)
 भाषण *n.* modus loquendi. 6, 13. (*antec.*)
 भाषा *f.* locutio, sermo; linguae genus, dialectus *impr.*
 vulgaris. 33, 6. Ns 47. (*id.*)
 भाषित *n.* dictum, sermo. 10, 3. 36, 16. (*id.*)
 भाषिन् *adi. in fn. comp.* loquens. 17, 2. R 24. (भाषा)
 भाष्य *n.* commentarius, interpretatio, annotatio. B 14. (भाष्)
 भास् *r.* 1 भास्ते lucere. *caus.* भासयति collustrare. B 34. (भा)
 भास् *f.* lux, splendor. Ri 17. 24. N 43. (*id.*)

भिक्ता *f.* mendicatio. 34, 13. (भत्, *desiderat.*)

भिक्त् *m.* mendicus, planus. 14, 10. (*id.*)

भिन्न *n.* fragmentum, segmentum, frustum. N 57. (*cf. ann.*)
(भिद्)

भिद् *r.* 7 भिनक्ति *part.* भिन् findere. B 42. perforare, incidere.

A 68. 73. abscidere. N 57? भिन् Ri 11. *de collyrio aut est diffluens aut contritum* (मर्दित Mallin. *ad Megh.* 60), *nam fortasse plena eius nigredo tunc demum apparet, quum contritum admixto oleo corpori inducitur.* 2) *tral.* prodere *consilium, secretum.* 3, 5. — *caus.* भेद्यति discidium concitare. F 2, 28.

— *c.* उन् erumpere, emicare. Ri 20.

— *c.* प्र diffindere, *de elephanti rabidi temporibus.* F 3, 24.

भिषत् *m.* medicus. 2, 12. (सञ्ज् *c.* ऋषि *qui obligat vulnus.*)

भी *r.* 3 त्रिभेति timere *c. abl.* Ri 15, *raro c. acc.* K 70. *part.*

भीत timens. 34, 15. F 3, 26. Ri 19.

भीकर् *adi.* qui timorem iniicit. B 54. (भी timor.)

भीति *f.* timor. Ns 42. (भी)

भीम *adi.* 1) *terribilis.* F 3, 4. A 65. 2) *nom. herois in Mahâ-*

bhârata celebrati. utrumq. ad 4, 5. 3) *n. pr. regis.* 37, 1. (*id.*)

भीह् *adi. f.* हः *et ऋ:* timidus, ignavus. 24, 17. F 2, 28. K 70.

fem., quo utuntur in blanda allocutione. 16, 19. K 78. (*id.*)

भीष्म *m. nom. propr. viri.* P 1.

भुक्त *n.* cibus. 3, 4. (*seq.*)

1. भुत् *r.* 7 भुनक्ति *part.* भुक्त *in fin. comp.* भुत् B 7. edere, vesci.

med. 9, 21. 11, 15. frui, perfrui. *med.* 36, 1. K 65. P 38.

adipisci. P 8. 13. *sine obi., act.* 9, 9. *med.* P 46. — *caus.*

भोजयति cibum praebere. 34, 19. भुञ्जापयति voluptatem af-

ferre. 9, 9. *cf. annot.*

— *c.* उप comedere. F 1, 22.

2. भुत् *r.* 6 भुजति *part.* भुज् flectere, curvare. F 3, 10.

भुज् *m.* brachium. P 33. K 15. (*antec.*)

भुज्ग *m.* *et* भुज्ग *m.* serpens. B 60. 39. (*antec.* गम्)

भुवन *n.* mundus. B 71. (भू)

भू *r.* 1 भवति *perf.* अभूत् fieri, exsistere 1, 18. 12, 20. 13, 2. 14, 17. 16, 2. 18, 6. 19, 2. 20, 3. 25, 19. 26, 17. K 91. oriri. 12, 1. A 8. *Haec principalis est significatio nec aliter verbum nisi necessitate cogente accipiendum est; rarius in vicem verbi अस् (nisi in temporibus, quibus hoc caret) succedit et simpliciter valet esse.* 17, 1. 22, 22. 23, 2. K 9. *Componitur cum nominibus:* तर्जरीभूत् 6, 2. भस्मीभूत् 14, 15. स्त्रीभूत् 36, 20.

— *c.* अनु percipere, frui. 5, 2. 10, 4. 33, 16. Ri 3.

— *c.* उन् oriri. A 38.

— *c.* प्र oriri. P 3. sursum procedere, potentem fieri. 1, 16. praepollere. 30, 10. posse. B 55.

— *c.* च् oriri. 8, 21. A 71. fieri. F 3, 22. A 26. *caus.* suspicari, opinari. Ns 42.

भू *f.* terra. 25, 14. 34, 6. (*antec.*)

भूत् *n.* quod factum est, quod est; animal. K 2. *ad* 4, 5. (*id.*)

भूत्ल *n.* terrae solum. 4, 6. 28, 5. Ri 17. (तल)

भूदेव *m.* *titulus quem sibi arrogant Brahmanes, ἐπίγειος θεός μετὰ θεόν, ut episcopum vocant Constt. apost. II, 26.* B 58. (देव)

भूष *m.* rex. B 36. 57. (ष)

भूषति *m.* *id.* F 2, 27. (षति)

भूमि *f.* terra *oppos. coelo.* K 13. solum. 2, 8. F 2, 8. regio. *pl.* Ri 24. locus. 23, 13. 24, 20. *additum sine ulla fere vi.* N 41. (भू)

भूमिनाथ *m.* rex. 11, 16. (नाथ)

भूमिष *m.* *id.* B 29. (ष)

भूयस् *adi.*; *compar. a* बहु. — *n. adv.* amplius, porro, iterum. 8, 4. 12. F 3, 44. A 42. B 57.

भूष् *r.* 1 भूषते 10. भूषयति ornare. *part.* भूषित 25, 10. K 56. P 2.

— *c.* त्वि *id. part.* 4, 13. F 3, 27. B 44.

भूषण *n.* ornamentum. 8, 22. R 19. A 83. Ri 12. (*antec.*)

- भूषा *f.* ornatus, ornamentum. B 33. (*id.*)
 भूसुर *m. i. q.* भूदेव. B 29. 60. (सुर deus.)
 भृ *r.* 1 भर्ति 3 त्रिभर्ति ferre, sustentare. 37, 11. *manu tenere.*
 A 47.
 भृगु *m. nom. pr.* viri. B 67.
 भृङ्गराज *m.* avis, lanius malabaricus. K 34. (भृङ्ग apis.)
 भृत्य *m.* servus. 25, 4. 28, 18. B 66. (भृ)
 भृश *adi.* multus. *adv.* valde. F 1, 18. 3, 8. A 42. Ri 11.
 (भृश् multus *c.* शस्त्र)
 भेक *m.* rana. Ri 18.
 भेद *m. nom. act.* dividere, discidium excitare. F 2, 1. (भिद्)
 भैमी *f.* Bhîmae filia, Damayanti. Ns 49.
 भैरव *adi.* horribilis. *m. cognomen s. forma* Çivae. B 10. (भौर)
 भोग *m. nom. act.* edere. F 3, 21. res apta qua qs. fruatur,
 lauta. R 68. P 11. 38. voluptas. 36, 1. (1. भुञ्ज्)
 भोगवती *f.* nomen urbis. 15, 16. (*antec.*)
 भोगशयन *n.* cubile commodum, opportunum. B 60. (*id. et* शो)
 भोगिन् *m.* serpens. Ri 16. B 60. (2. भुञ्ज्)
 भोगीश *m.* serpens divinus, Çeshas. B 60. (*id. et* ईश)
 भोजन *n.* 1) *nom. act.* edere. 14, 6. 24, 6. frui. 7, 4. 2) cibus.
 8, 22. 9, 10. 14, 5. 7. 24, 5. F 1, 4. (1. भुञ्ज्)
 भोस् *ante sonoras* भो *interi.* heus. 2, 10. 4, 1 *cet.* (भवत्, *vocat.*)
 भौम *adi.* 1) ad Martem planetam pertinens. 2) ad diem
 Martis pertinens. Ita 13, 9 *accipiendum est, nam vix*
dici potest, quid sit eclipsis ad Martem pertinens, nec
aliter intellexit interpres Hind. मङ्गलवार. (भूमि; *planeta*
filius terrae putatur.)
 भ्रंश *r.* 1 भ्रंशते cadere, delabi. *part.* भ्रष्ट 32, 16. K 48. P 9.
 perire, evanescere. K 83.
 — *c.* परि decidere, deficere, desciscere. *ad* 33, 21.
 — *c.* त्वि *id.* P 27.
 भ्रम् *r.* 1 भ्रमति circumferri, vagari, errare. Ri 23. 26. *med.*
 F 3, 28. *caus.* भ्रामयति circumvertere, circumagere. A 31.

- भम् *c.* परि circumvagari. 35, 5.
 भमण *n.* circumactio, circumversio. A 19. rotatio. Ns 53.
 vertigo. 13, 20. (*antec.*)
 भमर्क *m.* pila lusoria *Wils.*; turbinis genus. Ns 53. (*id.*)
 भमरा *vox Mahârâshṭrica et Hindica idem significans,*
quam vulgaria lexica non tradunt. Ns 53.
 भमि *f.* rotatio, gyrus. N 53. (*id.*)
 भातृ *m.* frater. 12, 6. 26, 20. *cet.*
 भ्रुकुटी *f.* (*et भ्रू^०*) superciliorum contractio. B 54. (*seq. et कुटि*)
 भ्रू *f.* supercilium. R 17. 48. 36, 19.

म

- मख *m.* sacrificium. P 32.
 मगध *m.* nomen regionis, hodie Behar. 16, 1.
 मगधेश्वर *m. nom. propr.* regis. 16, 1. (इश्वर)
 मघा *f.* statio lunaris decima, *stellas nonnullas leonis*
complectens. 13, 11.
 मङ्ग (मङ्ग *ap. gramm.*) *r.* 1 मङ्गति immergi. *part.* मङ्ग B 71.
 मङ्गुषा *f.* corbis, sporta. *ad* K 90.
 मणि *m.* gemma. 5, 12. A 45. Ri 2. N 52. amuletum. B 53.
 मण्ड *r.* 1 मण्डति. ornare. *part.* मण्डत 5, 6. *ad* 4, 5.
 मण्डन *m. nom. propr.* viri. B 29.
 मण्डल *n.* circulus orbis. Ri 10. *mammaram.* Ri 8. *genarum.*
 13, 13. *rostri.* Ri 17. *discus.* Ns 46. *circuitus disci.* A 76.
 circulus in solo descriptus, quo in superstitionibus
 magicis utuntur. 10, 20. *Somad.* 20, 51. 110 *cet.*
 मण्डूक *m.* rana. Ri 20.
 मत् *thema pronom. primae pers.; in comp.* 3, 19. *cet.* B 16.
 मत *n.* sententia. 27, 16. placitum, doctrina. B 46. *scien-*
tia. B 53. (मन्)
 मति *f.* opinio; propositum, consilium. F 1, 6. R 30. *c. dat.*
 R 55. *studium.* 27, 19. *inclinatio animi c. loc.* 12, 5. 30, 4. (*id.*)

मतिमत् *adi.* qui bene sibi prospicit, prudens. 3, 4. 11, 10.
(*antec.*)

मत्त *adi.* inebriatus; *elephas* in libidinem furens, in ra-
biem actus. F 3, 4. (मद्)

मत्सर *m.* sui studium, invidia. *v.* विम^० (मत् *pron. et च*)

मत्स्य *m.* piscis. 5, 5. (मद्; *fecundus itaque salax?*)

मष् *et* मन्श् *r.* 1 मयति मन्थति 9 मष्ठाति agitare, rudicula peragi-
tare. A 8. *med.* 9.

— *c.* नि: *id. med.* A 18.

मयन *n. nom. act. anteced. i. q.* मन्थन Ns 44.

मथिन् *m.* (*thema alterum मष्*) rudis, rudicula. N 44. (*id.*)

मद् *r.* 4 मायति. *part.* मत्त *q. v.* inebriari, laetari.

— *c.* उत्. *part.* उन्मत्त ebrius, lascivus. R 8.

— *c.* प्र *v.* प्रमत्त.

मद् *m.* lascivia. R 16. 2) rabies *elephanti et ipse succus,*
qui ex temporibus eius admissurae tempestate emanat.
F 3, 43. 3) ebrietas, deliratio. 4) vinum, *quod e palma-*
rum, impr. borassi flabelliformis, succo aut saccharo
aut oryza cet. paratur. utr. B 9. (*antec.*)

मदन *m.* amor, Amor deus. 16, 14. 21, 10. Ri 3. *nom. pr.*
viri. 32, 9. (*id.*)

मदनमञ्जरी *f. nom. pr.* mulieris. 16, 3. (मञ्जरी surculus)

मदोय *adi.* meus. 10, 17. 31, 13. (मत्)

मद्गु *m.* avis, pelecanus graculus. K 8.

मद्य *n.* vinum facticium *v.* मद् (मद्)

मद्यप *m.* potator, ebrius. 22, 4. (1. पा)

मधु *n.* 1) mel. 2) potus dulcis, vinum facticium. *v.* मद्. R 5.
35. 37.

मधुदिष् *m.* Madhuis daemonis hostis Vishnus. B 64. (दिष्)

मधुर *adi.* dulcis *de sapore.* R 35. suavis, blandus *de ser-*
mone. 30, 5. K 35. 44. R 24. P 2. (मधु)

मध्य *adi.* medius. 1, 5. 35, 1. *n.* medium. 2, 8. *impr. me-*
dium corpus. 13, 16. K 17. — *loc.* मध्ये *praepositionis vi-*

ces gerit in 3, 2. 14, 13. 18, 8. *inter, ex.* 11, 1. 14, 1. 29, 1. *in fin. comp.* R 44. *Scholiastae voce ad explicandum casum locativum utuntur.* Ns 56.

मध्यम *adi. id.* B 24. — *n. medium corpus.* K 49. 91. R 52. (*antec.*)

मध्याह्न *m. meridies.* 5, 2. 9, 10. 14, 5. B 15. (अहर)

मन् *r.* 4 मन्वते *part.* मन् *cogitare, arbitrari.* F 1, 4. K 80. *intelligere.* R 66. *aestimare. c. dat.* 9, 19. *c. इति putare.* R 38. *Saepeius continuationi sermonis medium interponitur.* Cf. महामत.

— *c. अनु* *permittere, veniam dare.* F 2, 18.

मनस् *n. mens, animus. propr. vis, quae intercedit quasi, ut, quae sensibus percepta sint, animum afficiant.* 6, 14. 11, 9. 32, 11. P 48. *cogitatio.* 9, 22. A 4. *consilium.* मनो धा *c. loc.* R 32. (मन्)

मनीषित *adi. qui mente intenditur, optatus.* P 11. (मन् et ईष्?)

मनुज *m. homo.* P 39. B 6. (मनु, *qui creditur progenitor generis humani.*)

मनुष्य *m. homo.* 22, 6. F 3, 1. (मन्)

मनोज्ञ *adi. animi, cogitationis instar velox.* A 46. (ज्ञव)

मनोज्ञ *adi. placens, venustus.* K 36. R 48. (ज्ञा *agnoscere.*)

मनोरथ *m. desiderium, optatio, voluntas.* B 13. 17. *ad* 19, 10. (रथ)

मनोरम *adi. gratus, iucundus, venustus.* Ri 3. (रम्)

मनोहर *adi. mentem rapiens, suavissimus.* K 6. 7. 44. R 55.

A 4. (हृ)

मन्त्र *r.* 10 मन्त्रयति *in consilium ire, deliberare.* F 2, 4. A 6. *med.* K 15. (*seq.*)

मन्त्र *m.* 1) *consilium.* 3, 5. 8. F 2, 4. 2) *hymnus, preces.* K 43. A 52. 3) *cantio fascinando apta, fascinum.* 3, 3. 10.

14, 14. 33, 13. B 53. (मन्)

मन्त्रवादिन् *m. incantator.* 13, 4. (वद्)

मन्त्रिक *m. id.* 13, 21. (*nisi legendum* मन्त्रिक)

- मंत्रिन् *m.* consiliarius, qui regi a consiliis est. 1, 13. 4, 22.
29, 12.
- मन्य *m.* rudis. Ns 53. (मष्)
- मन्यन *n. nom. act.* rudi peragitare. A 39. (*id.*)
- मन्यान *m.* rudis. A 22. (*id.*)
- मन्द *adi.* segnis, lentus, tardus. 30, 8. ऋ^० B 20. (मद् lan-
guescere.)
- मन्दर् *adi.* segnis, lentus, deses, iners. *adv.* K 62. — *m.*
nomen montis. A 10. (*id.*)
- मन्दारघतौ *nom. pr.* mulieris. 12, 19.
- मन्दिर *n.* domus. 28, 13. Ri 2. (मद् dormire.)
- मन्मथ *m.* Amor deus. 19, 9. K 54. Ri 1. (मष्)
- मन्यु *m.* fastidium, ira, indignatio, animi aegritudo. R 68. (मन्)
- मयूख *m.* radius. Ri 13. (मि proicere)
- मयूर *m.* pavo. Ri 13.
- मरण *n. nom. act.* mori; mors. 8, 8. 13, 8. 28, 3. (म्)
- मरीचि *m.* radius. A 45. Ri 16.
- मर्कट *m.* simia. 2, 7.
- मर्द *m.* attritus, fricatio, pressura. A 19. (मृद्)
- मर्मन् *n.* membrum corporis, articulus. 13, 15. pars infir-
mior periculo obnoxia. 3, 3. (मृ = मृद्?)
- मर्यादा *f.* limes, terminus, vitae morumque regula. B 10.
28. (*id.*?)
- मर्यादिन् *adi.* certos fines, modum non excedens. 1, 15. (*antec.*)
- मल *mn.* sordes. 23, 15. *ad* 19, 11. — *adi.* miser, humilis.
32, 12. *cf.* मलिन = निकृष्ट *Mallin. ad Cic.* 9, 23. (मृ = मृद्)
- मलय *m.* mons in Malabaria situs. 32, 15. K 45.
- मलिन *adi.* sordidus, turbidus. 4, 9. humilis. B 38. (मल)
- मस्तक *mn.* caput. 5, 21. 25, 22. 26, 11.
- मस्तिष्क *m.* cerebrum. 4, 7.
- महत् *adi. f.* १ magnus. 2, 9. 11, 16. 18, 14. *gravis de re.*
F 1, 6. *longus de tempore.* F 1, 3. *de narratione.* 36, 20.
In init. comp. महा, *ut* महार्त्त 2, 14. *cet. et adverb. ante adi.*

महाघोर valde terribilis. A 73. (*part. radicis in मह् crescere, मह् honorare servatae.*)

महत् *n.* lux, lumen. B 69. (*id.*)

महात्मन् *v.* आत्मन्.

महादेवी *f. nom. propr.* mulieris. 29, 13. (देवी)

महाधन *m. nom. pr. viri.* 17, 9. (धन)

महाबल *m.* magno robore praeditus. F 2, 10. — *n. pr. viri.* 29, 11. (बल) भय (भी)

महाभय *m.* terribilis, formidolosus. A 74. 83. *n.* 17, 16. *cf.*

महाभाग *adi. cui felicissima sors contigit, augustus.* K 63. 69. (भाग)

महाभारत *n.* nomen magni Indorum poematis epici. 41, 1. (भारत)

महामत *adi. maximi aestimatus, aestimandus.* F 3, 8. (मन्)

महाराज *m.* rex, imperator. *Reges hoc ornandi erant titulo, ex quo राजन् nomen vel simplicibus maiorum fundorum possessoribus inditum est.* 2, 14. 30, 6. 37, 1.

महाराष्ट्र *n.* regio Mahrattorum hodie dicta. Ns 47. (राष्ट्र)

महासती *f.* femina omnibus virtutibus ornata aut omnibus functa officiis, quae lex religiosa postulat (*e. gr. ut coniugis defuncti rogum ascendat*). 27, 9. (1. सत्)

महासिद्धि *v.* सिद्धि.

महिम्न *m.* 1) magnitudo. 2) facultas divina aut magica, maximam quamque formam induendi. 3, 12. (मह्)

महिष *f.* 1) bubalus. Ri 21. 2) *f.* regina. 12, 6. (*id.?*)

मही *f.* terra. R 66. A 63. 82. Ri 10. (*id.*)

महीधर *m.* mons. A 30. (*antec. et ध्*)

महीपति *m.* rex. R 2. (पति)

महीपाल *m.* *id.* 25, 8. (पाल)

महेश्वर *m.* cognomen Civiae. A 52. (ईश्वर)

मा *part. ne. c. imper.* 18, 7. 36, 5. *c. aor. sine augm.* 9, 16. B 63.

मा *r.* 2 माति 3 मिति मिति *part. मिति q. v. मयेय immensus.* A 15.

— *c.* मन् मिति *qa re, colligere, concludere.* B 2.

— *c.* निः definire 12, 2. formare, creare. K 83.

मा *c.* वि + निः formare, creare. N 48.57.

— *c.* परि परिमेय quem metiri possumus, non ita magnus aut multus. Ns 53.

— *c.* प्र metiri, emetiri. A 2.

मांस *n.* caro. 34, 17. F 2, 15; 4, 13.

मातुल *m.* avunculus. F 1, 7. 18. 20. (*seq.*)

मातृ *f.* mater. 19, 22.

मात्रा *f.* mensura, modus. *Quum mensura sua id sit, quod non excedit, ultra quod non progreditur res quaecunque, aliè vocabulo subiungitur, ut notio vocum tantum, solus; vixdum, tantum quod accedat; quod ita oritur compositum, generis neutrius 9, 14 aut adverbium est.* F 1, 24. A 76. *addito -त्ता abstr.* B 5. (मा)

मादृश् *adi.* mei similis. 35, 5. (मत् et दृश्)

माधव *adi.* vernus. 22, 5. (मधु ver.) 2) *m.* cognomen Vishnuis et nomen viri scriptis theologicis clarissimi. Inde माधवीय *adi.* a Mâdhava conscriptus. 93, 1.

माधुर्य *n.* dulcedo. 19, 4. K 43. (मधुर्)

मान् *r.* 10 मानयति honorare. 35, 7. (*seq.*)

मान *m. nom. act.* magni aestimare; honos *ci* redditus. 37, 4. (मन्)

मानव *m.* homo. 35, 20. (मनु)

मानस *adi.* ad animum pertinens. P 60. — *n.* 1) animus *i. g.* मन्स् 27, 7. F 2, 7. 2) lacus eius nominis in Himâlaya situs. 33, 2. (मनस्)

मानुष *adi. f.* १ humanus, ad hominem pertinens. P 1. 18. B 16. (मनुष)

मानुष्य *n. nom. abstr.* hominem esse; conditio humana. P 12. B 13. (*id.*)

माया *f.* fraudatio, fraus, fallacia. 17, 3. A 54. (मा)

मारिषा *f. nom. propr.* mulieris. K 96.

मारीच *m.* daemon in Râmâyana descriptus, Râvanæ frater. *ad* 4, 5.

माहृत *m. ventus*. P 12. Ri 20. (महृत् *id.*)

मार्ग *m. via*. 2, 5. 4, 11. 17, 14. eundi ratio, ordo. 33, 20. (मृत्)

मार्तार *m. felis*. F 1, 1. (मृत् abstergere, quae membra sem-
माला *f. corolla*, sertum. 7, 12. *ad* 4, 5. per lambit.)

मालाकार *m. f.* coronarius, genus hominum lenociniis fa-
mosum. 19, 11.

मालित *adi. in fin. comp.* corona circumdatus. *ad* 4, 5. (माला)

मालिन् *adi. in fin. comp. id.* Ri 18. (*id.*)

मास *m. luna*. v. चन्द्र^० (मा)

मास *m. mensis*. K 60. 79. (*id.*)

मासोपवासिनी *f. mulier impudica*. 36, 15. 37, 3. (*etymon io-*
cosum videtur: मासे मास उपवसति रत्नखला सती मैथुनान्निर्वर्तते।
अन्यथा तु सततं भुङ्क्ते. *Perperam voci lenae notio tribuitur.*)

माहात्म्य *n. magnitudo*; liber s. caput de loci alicuius sancti
virtutibus. 58, 9. (महात्मन्)

मित *adi. cuius mensura iniri potest, non immensus*. 26, 22. (मा)

मित्र *n. amicus*. 2, 13. 6, 3. 9, 5. *cet.* (*Vocabulum quum*
vulgo neutrum sit, ut etiam in fem. dicatur: इयं मित्रं
(*Ug'g'val. ad Unādis. IV, 163*) *non de comitate de-*
sumptum, sed cum Indis ad eam radicem familiam,
ad quam pertinent मिद्र viscosum, tum amore devinctum
esse, मिय् et मेय् collidi, मिथुन, मियस्, ७२६, μετά, mutuo,
mip, anglos. mêtan angl. mate, socius rell., referen-
dum esse mihi probabilius videtur. Libri manuscripti
मित्र exhibent, ut तत्, पत्र praebere solent. Prorsus se-
iungendus est मित्रः deus (i. e. ut primus, ni fallor,
AVFRECTIVS docuit, स्मिन्नः), tum propter constantem gene-
ris diversitatem, tum quia primaria eius notio vix in
societate posita esse poterat.)

मिथ्या *adv. falso*. P 32. *init. comp.* P 29. (मिय् मियस् mutuo.)

मिथ्याक्रोप *m. ira simulata*. 7, 17. (क्रोप)

मिल् *r.* 6 मिल्ति *convenire*. 20, 15. *congregari, impr. ad*
coetus sacros. caus. मेलयति. B 32.

मिलन *n.* coniunctio, consociatio, occursatio. *ad* 17, 13.

(*antec.*)

मिश्रकेशी *f.* nomen Apsarasis. K 23. (मिश्र mixtus; केशी)

मिष्ट *m.* bellaria, dulciola. R 6. (*i. q.* मृष्ट tersus)

मीन *m.* piscis. Ri 19.

मील *r.* 1 मीलति nictare, connivere. 10, 9.

मुकुट *n.* crista, diadema, tiara. 10, 8. (4, 21. 22.)

मुकुर *m.* speculum. N 53.

मुकुल *mn.* calyx, gemma florum semiaperta. -लोक *de manibus suppliciter iunctis.* B 2.

मुख *n.* os (oris). 21, 5. Ri 3. vultus. 7, 21. Ri 9. *in fin. c.* *f.* 7, 20.

मुख्य *adi.* primarius, principalis. Ns 53. *in fin. c.* R 12. A 56. (*antec.*)

मुञ्च *r.* 6 मुञ्चति *part.* मुक्त liberare, dimittere, laxare, solvere. 17, 20. 22, 11. *de coma.* 25, 10. *emittere de telo.* A 77. N 53.

— *c.* त्वि liberare. P 60. *exuere vestes.* Ri 7.

मुण्ड *mn.* caput *impr.* calvum. *ad* 4, 5. (मुञ्च tondere.)

मुद् *r.* 1 मोदते laetari. B 19. *part.* मुदति F 2, 7. K 57. hilaris. K 74.

— *c.* म्र valde laetari. R 39.

मुद् *f.* gaudium, lascivia. F 3, 27. A 86.

मुद्गा *f.* sigillum, signum; forma, species. 4, 13.

मुनि *m.* taciturnus; anachoreta taciturnitati obstrictus (Bhartr. 2, 44); *tum* anachoreta *quivis.* 11, 11. K 1. doctus. 20, 20. sapiens. 35, 2. (मू ligare *cf.* मूक)

मुर्छ *r.* 1 मुर्छति animo linqui, conturbari. *part.* मुर्छित torpens, cuius animus et sensus deficiunt. 6, 3. (*Fort. ab origine:* oculos claudere.)

मुष् *r.* 9 मुष्पति furari; expilare, depeculari *cap.* 30, 1.

मुष्टि *mf.* pugnus. A 72. (मुष्)

मुस्त *m.* graminis species, cyperus rotundus. Ri 17. *Secundum alios* भद्रमुस्त *unius plantae nomen est.*

मुह *r.* 4 मुहति sopiri, conturbari, stupescere. *part.* मूह demens. 37, 18. A 55. *caus.* मोहयति torpidum reddere, animae defectionem efficere. A 51. (*cf.* मुह्)

— *c.* वि animo conturbari, desipere. *med.* R 40. *caus. part.* K 51.

मुहुर् *adv.* iterum ac saepius. R 37. A 79. Ri 12. *iteratum id.* 25, 13. R 48. (*propr.* punctum temporis; मुह् = विष् मील्)

मूक *adi.* mutus. 24, 16. (मू ligare.)

मूह *v.* मुह्.

मूर्ख *adi.* stupidus, stultus. 4, 17. — स्व *n. abstr.* 17, 3. (मुह्)

मूर्खना *f.* tonus aut semitonium in diagrammate musico.

33, 4. (मुह् *cf.* मुहुर्)

मूर्च्छित *v.* मुह्.

मूर्ति *f.* forma corporis. A 52. B 64. (मुह् *part.* मूर्त्?)

मूर्धन् *n.* caput. N 45.

मूल *n.* radix *plantae.* F 3, 1. K 7. radix, origo, causa.

26, 9. 33, 18. pars infima, locus sub qd. situs, vicinia.

F 3, 8. 23. R 37. 2) *mn.* statio lunaris decima nona, stellas in cauda scorpionis complexa. 13, 11.

मूह्य *n.* pretium pro re empta datum. 2, 20. Ns 52. (*antec.*)

मूषिक *m.* mus. F 1, 5. 2, 6. (मुष्)

मृ *r.* 4 म्रियन्त *part.* मृत mori. 6, 6. 9, 14. *caus.* मारयति interficere. *ad* 20, 21. (*ab origine* conteri *cf.* मृद्)

मृग *m.* animal venaticum, *impr.* dorcas. 12, 4. F 2, 4. K 9.

2) statio lunaris quinta, *plerumque* मृगशिरस् *s.* मृगशीर्ष *appellata*, stellas Orionis nonnullas complexa. *ad* 13, 11.

(मृत्)

मृगनाभि *m.* castoreum, moschus. Ns 56. (नाभि)

मृगपति *m.* animalium rex; *tigris.* F 3, 22. (पति)

मृगाया *f.* venatio. 5, 2. (मृग)

मृगराज *m.* animalium rex; *tigris.* F 2, 12. (राज)

मृगाधिप *m.* animalium rex; *leo.* Ri 14. (2 पा)

मृगेन्द्र *m. id.; leo.* Ri 27. B 70. (इन्द्र)

मृत् *r.* 2 मर्दि *part.* मृष्ट *fricare*; *abstergere*. K 93; *illinere*,
ungere. N 56. *caus.* मर्त्तयति *abstergere*. Ns 54.

— *c.* निः *abstergere*. K 94.

मृणाल *mn.* *fibra in cauli nymphaeae*. Ri 19.

मृतक *n.* *cadaver*. 4, 2. 21, 3. (मृ)

मृत्यु *m.* *mors*. 29, 19. F 3, 14. (*id.*)

मृद् *r.* 9 मृदाति *conterere*.

मृषा *adv.* *false*. K 77. (मृष् *tolerare*, *missum facere*.)

मेखला *f.* *cingulum, zona, impr. muliebris*. Ri 4. 6.

मेघ *m.* *nubes*. F 3, 24. A 80. *ad* 4, 5. (मिह् *effundere*.)

मेध *adi.* *purus, ad sacrificium aptus*. K 7. (मेध *sacrificium*.)

मेनका *f.* *nomen Apsarasis*. K 22.

मेरु *m.* *nomen montis sacri, fabulosi, in septentrione siti*.
 33, 1. A 1.

मेलन *n.* *coniunctio, consociatio, occursatio*. *ad* 17, 13. (मिल्)

मैत्र *n.* *amicitia*. K 88. — *f.* -त्री. *id.* 10, 1. (मिद्)

मैयुन *n.* *amores*. 3, 3. (मियुन *par diversi sexus*.)

मोक्ष *m.* *liberatio, impr. animae a transitione in alia cor-*
pora, summa beatitudo. *cf.* ञ्य. K 1. (मुच्)

मोचन *n.* *liberatio, dimissio*. 33, 14. *emissio*. Ns 53. (*id.*)

मोटन *n.* *compressio*. 36, 5. (मुद् *conterere*.)

मोटक *m.* *bellaria, dulciola*. R 35. (मुद्)

मोह *m.* *perturbatio mentis. act.* K 83. *pass.* P 35. (मुह्)

मोहन *n.* *mentis perturbatio*. B 15. — *m.* *una e sagittis*
Amoris. 5, 19. 2) *nom. pr. viri*. 37, 2. (*id.*)

मोहिन् *adi.* *infatuandi et occoecandi facultate praeditus*.
 A 54. (*id.*)

मौन *n.* *silentium*. 24, 10. 16. K 10. P 56. B 44. (मुनि)

मौनिन् *adi.* *silentium observans*. 10, 9. (*antec.*)

मौल्य *n.* *pretium*. 2, 21. (मूल)

म्रान *adi.* *marcidus*. B 61. (म्रै *marcescere. cf. मृ*)

य

य *them. pron. relat. v. यत्.*

यस्य *m. semideorum genus, amori valde deditum. 21, 11.*

P 12.

यत् *r. 1 यत्ति absolut. इष्ट्वा sacrificare. P 29.*

यस्य *m. sacrificium. P 28. 29. 48. (antec.)*

यत् *r. 1 यत्ते niti, operam dare. part. यत्ति. F 2, 5. (cf. यम्)*

— *c. चा part. चायत्र pendens ex ga re. B 46.*

यत् *thema pron. relat. यः या यत् qui. Enunciatio relativa praemitti solet demonstrativae. 2, 16. 22 cet.; praemissi demonstrativi vis augetur. 26, 4. Adiungi possunt demonstrativa: यो ऽ सौ — स idem ille qui — is. 7, 14. Bis in eadem propositione diversis casibus ponitur. P 44. cf. यत्र यदा Ns 55. Iteratum ययत् resp. तन्नत् valet quicumque. P 45. — Neutrius casus in coniunctiones abeunt: 1) यत् quod, quia. 6, 19. 23, 2. seq. तेन 8, 2. तस्मात् F 1, 24. ततः N 46. Praemittitur, si alicuius verba referuntur, ut ὅτι, ἵ. 38, 2. 2) येन eo quod, quia. 29, 3. K 89. quo (eo ut), ut. 3) यस्मात् dum. 3, 15.*

यतस् *adv. abs qua parte, quorsum seq. ततः A 23. 46. 2) quia.*

Praemittitur distichis ad narrationem illustrandam insertis. 13, 7. 33, 16. (य)

यत्ति *m. homo religiosus, qui rebus renunciavit. B 16. (यम्)*

यत् *m. contentio, conatus. A 14. (यत्)*

यत्र *adv. ubi. 7, 3. cet. pro यस्मिन् 26, 5. R 52. (य)*

यथा *adv. quomodo, quemadmodum. F 2, 2. resp. तथा P 19.*

repetit. quo magis, quo saepius. 20, 2. de tempore ubi,

prout. Ri 12. (2) sicut; in compos. adverb. यथागतं sicut

advenerant. F 1, 26. 3, 5. A 85. cf. यथा आगताः K 52. यथाकामं

ad arbitrium. K 87. alia F 1, 8. 2, 23. K 90. यथा तथा s.

यथा स्यात् तथा verbum scholiastarum est, quo indicant vo-

cabulum, quod explicant, adverbium esse. Ns 48. 3) in

comparatione quemadmodum, sicut, instar. 12, 1. F 3, 7.
seq. एवं P 62. (य)

यथातथं *adv.* ut res se habet, vere, convenienter. F 1, 23.
2, 1. (तथा)

यथार्थं *adv.* ut res, res ipsa postulat, vere, ut decet. 22, 11.
P 25. (अर्थ)

यदा *adv.* quando. *resp.* तदा 7, 2. 29, 8. N 55. (य)

यदि *coni. si. resp.* तदा 6, 5. 7, 18. etc. तर्हि 4, 3. 27, 13. 2)
*praemittitur particulae चा, quae in sententiae initio
poni nequit.* K 41. 3) यद्यपि *s.* अपि यदि etiamsi. 3, 1. (य)

यद्वत् *adv.* sicuti. 36, 15. (वत्)

यन्तु *m.* qui coercet, *impr. equos, auriga.* K 40. (यम्)

यंत्र *n.* instrumentum *s.* omne, quo quid coercetur, regi-
tur, comprimitur, *Zwinge.* यंत्रेण vi. A 21. machina. *v.*
जल° (यम्)

यंत्रोपल *n?* mola, catillo (उपला) et meta constans. B 55.

यम् *r.* 1 यद्धति *part.* यत् cohibere, refrenare, regere.

— *c.* आ extendere *v.* आयत.

— *c.* नि coercere, refrenare. F 3, 1.

— *c.* सं *id.* K 4.

यम *m.* deus mortis. 34, 17. (*antec.*)

यमसादन *n.* inferi, orcus. 13, 18. (सादन aedes, *r.* सद्)

ययाति *m. nom. pr.* viri. P 27. B 49.

यष्टि *mf.* columna. 2) funiculus, linea margaritarum. Ri 8.

या *r.* 2 याति ire. 4, 4. 13, 18. 25, 8. *cet. de tempore* abire,
transire. 5, 13. *c. acc.* petere *solum capite demisso* R 66.

c. nom. abstr. fieri. पाण्डुतां या album reddi. Ri 9. 2.

— *c.* अग्निं adire, advenire. F 3, 9. se quo. conferre. 20, 14.

— *c.* आ advenire. 8, 6. 15, 2. 33, 3. 7. *cet.*

— *c.* उप + आ *id.* R 65.

— *c.* सं + आ *id.* 2, 3. 3, 22. 5, 16. 8, 3. *cet., impr.* ubi alii
iam sunt. 9, 13. 13, 1. B 51. redire. 7, 11.

— *c.* उप adire, petere. Ri 23.

- या *c.* निः foras egredi. 20, 19.
 — *c.* प्र proficisci. F 2, 21. R 41.
 — *c.* सं accedere. 28, 15. se adiungere. P 40.
 याच् *r.* 1 याचति rogare, postulare. *med.* 24, 2. 37, 7. *puellam* petere. 16, 10.
 याचन *n. nom. act.* petere *puellam.* 16, 9. (*antec.*)
 यायात्य *n.* conditio, natura, indoles. Ns 55. (या et चात्मन्)
 यादृश *f.* ी qualis. 27, 20. P 4. (दृश्)
 यान *n.* vehiculum cuiusvis generis, currus, navis, iumentum. R 65. P 51. (या)
 यामातृक *m.* gener. 19, 22. (*scribitur etiam* ङा)
 याव *s.* यावक (*schol.*) *m.* pigmentum e lacca, cocco factum, quo mulieres labia infucant. N 46.
 यावत् *adi.* quantus. *resp.* तावत् Ns 41. 2) *adv. resp.* तावत् quamdiu. 35, 20. dum. 5, 15. 18. 9, 12. 10, 21. 20, 8. vixdum (*resp.* quum) 18, 4. 28, 8. 36, 4. *c.* न antequam. 21, 15. *sine* तावत् donec. 8, 3. *in init. comp. adv.* यावज्जीवं per omnem vitam. 35, 3. (य)
 यु *r.* 9 युनाति iungere. *part.* युन q. v.
 — *c.* सं coniungere. *part.* K 10. P 9. A 6.
 युक्त *adi.* coniunctus, praeditus *re.* F 1, 6. *in comp.* 4, 6. 26, 17. 35, 17. K 72. 2) sedulus, industrius. P 38. 3) aptus, conveniens, decens. 34, 3. 36, 11. Ns 46. (युञ्)
 युक्ति *f.* conclusio, ratiocinatio. B 40. (*id.*)
 युग *n.* iugum. 2) aetas mundi, quas quatuor sumunt. 30, 2. (*id.*)
 युगपत् *adv.* simul, una. Ns 46. (यत्)
 युग्मक *n.* par. 13, 14. (युञ्)
 युञ् *r.* 7 युनक्ति iungere, *vehiculo* subiungere. 12, 4. *re* instruere. R 68. *pass.* occupari, negotio intentum esse. *v.* युक्त. decere: युज्यते decet *c. gen.* 37, 8. *caus.* योज्यति iungere, instruere. *part.* R 38.
 — *c.* सं + ञा *part.* praeditus *re,* intentus *rei.* P 36.

- युञ् *c.* नि iniungere alicui negotium *cap. et loc. r.* 23, 2.
 — *c.* सं + नि *caus. id.* K 24.
 — *c.* प्र iungere *vehiculo.* K 40. adhibere, applicare. प्रयोग्य
a schol. additur ad vim instrumentalis indicandam. Ns 43.
 — *c.* वि seiungere. 33, 9.
 — *c.* सं coniungere. 38, 7. *part. praeditus.* K 55. P 34.
 युत *adi.* coniunctus. 33, 13. R 6. praeditus, instructus re.
 1, 17. *ad* 3, 16. (यु)
- युद्ध *n.* pugna, proelium. A 74. (*seq.*)
 युध् *r.* 4 युध्यते pugnare. F 2, 25.
 युध् *f.* pugna. A 69. (*antec.*)
 युधिष्ठिर *m. nom. pr.* Panduidarum natu maximi. 69, 7. (स्त्र)
- युवन् *adi.* iuvenis. 19, 6. F 2, 5.
 युष्म et युष्मन् *them. plur. pron. secundae pers.*
 यूय *mn.* grex, animalium caterva. Ri 17. (यु)
- यूयप *m.* gregis dux. F 2, 4. (2. ष)
- योग *m.* coniunctio. F 1, 12. N 46. 2) rerum, quae eveniunt, iunctura et dispositio, institutum et consilium divinum, *Fügung.* 20, 15. F 3, 34. 3) ratio qua quis se totum in dei cognitione collocat, mystica cum deo unio contemplatione et corporis domitu impetranda eiusque rei vario modo acquirendae contentio. P 51. B 25. (युञ्)
- योगिन् *adi.* qui impetrando huic *yogae* studet, devotus, asceta. 24, 19. *Sed quum plena numinis divini societas etiam naturae dominationem efficiat, vox abiit in magi significationem.* 2, 3. — *f.* † maga, venefica, *Hexe.* 10, 20.
- योग्य *adi.* adhibendus; alicui destinatus. *c. gen.* 9, 11. utilis *c. gen.* 28, 4. idoneus. Ns 48. maturus *viro.* 12, 20. 29, 14. (युञ्)
- योजन *n.* mensura distantiae, parasanga Indica. 4, 1. A 12. (*id.*)
 योनि *f.* vulva. *ad* 19, 11. 2) locus quo qs nascitur, natales, origo. F 3, 41. 45. (यु)

योषित् *f.* mulier, femina. 22, 4. 23, 1. K 83. Ri 9. (तुष gratum
 यौवन *n.* iuventus. 16, 15. 32, 9. 35, 22. (युवन्) habere.)
 यौवनवत् *adi.* iuvenilis. 19, 1. (*antec.*)

र

रक्त *adi.* 1) tinctus. 2) ruber. 10, 20. 34, 17. A 70. Ri 21.

Ns 45. 49. 3) deditus. *ad* 21, 7. (रञ्ज्)

रक्तिमन् *m.* rubedo. Ns 52. (*antec.*)

रक्ष् *r.* 1 रक्षति custodire. 14, 3. F 2, 8. P 38. tueri, defendere. *c. abl.* 10, 2. 22, 15. F 1, 10. (*cf.* रञ्ज्?)

रक्ष *adi.* defendens. *in fin. comp.* 28, 18. — *f.* रक्षत् tutela, conservatio. F 1, 7. 3, 18. A 51. B 53. (*antec.*)

रक्षण *n.* tutela, defensio. 22, 14. F 1, 12. B 22. (*id.*)

रक्षत् *n.* *collectivum* daemones, gigantes. 4, 5. R 50.

रक्ष् *r.* 10 रक्षति adornare, facere. *ad* 10, 20.

— *c.* रक्षि componere *librum.* 12, 13.

रजक *m. f.* रज्जु fullo, *genus hominum ignobile, impurum.* 8, 11. (*cf.* रज्जु splendere, non रञ्ज्)

रजत *n.* argentum. N 52. — *मय* *adi.* argenteus. Ns 53. (*id.*)

रजनी *f.* nox. 3, 21. 2) curcuma, crocus Indicus. *utrumq.* N 49. (रञ्ज्)

रजस्वला *f.* mulier menstruans. 8, 9. (रज्जु color.)

रज्जु *f.* funis. 8, 13.

रञ्ज् *r.* 1. रञ्जति adhaerere; tingere; deditum esse. 4 रञ्जति tinctum esse. N 52. *impr.* colore rubro. N 55. *part.* रञ्ज् *q.v.* (*cf.* रङ्ग)

— *c.* रञ्जु deditum esse. *part.* 9, 16. F 3, 6. Ns 55.

— *c.* रञ्जि *part.* aversus, alieno animo ab alqo. *c. loc.* 21, 7.

रण *mn.* pugna, proelium. A 79. 82. (रण sonare.)

रति *f.* voluptas, venus. 16, 20. (रत्न)

रत्न *n.* gemma. 1, 7. 2, 8. (*fort. a रत्ने opes, nam ubi pecuniae occupandae occasio non erat, ad divitias collocandas nil aptius erat gemmis.*)

रघ *m.* currus. 30, 14. (ऋ)

रम् *r.* 1 रमतेprehendere. (*cf.* लम्)

— *c.* ऋ incipere. 2, 8. 14, 8. 21, 18. A 6. 39.

— *c.* प्र + ऋ incipere, aggredi. 1, 5. 12, 16.

— *c.* सं + ऋ aggredi, conari, suscipere. P 42.

रभस *m.* impetus, flagrans studium. 20, 13. (*antec.*)

रम् *r.* 1 रमते delectari, gaudere. 33, 3. *c. loc.* 20, 12. रत्

30, 9. K 2. 62. R 3. *impr.* rebus venereis. K 59. *act.* K 71.

amare *cap.* 37, 3. *caus.* रमयति delectare amore. K 61.

— *c.* उप cessare, desistere. *part.* B 13.

— *c.* वि *act. id.* 1, 5.

रमण *n. nom. act.* delectari, amare *cap.* 36, 4. (*antec.*)

रमणीय *adi.* amabilis, suavis, venustus. Ns 47. (*id.*)

रम्भा *f.* arbor, Musa sapientum, *quacum femora compa-*

rantur (propter ambitum et frigus cf. Kum. Sambh.

I 36) N 43. 2) *nom. propr.* Apsarasis. K 22.

रम्य *adi.* amoenus. 5, 6. K 29. 35. Ri 1. pulcher. 1, 13. (*id.*)

रव *m.* sonus, sonitus, strepitus. R 18. *nubis.* A 28. (र)

रवि *m.* sol. Ri 13. 17. B 69.

रश्मि *m.* habena. K 40. 2) radius. B 19. N 56.

रस *m.* 1) succus. A 35. omnis res liquefacta. Ri 5. *cf.*

सरस. succi, quibus ad delicias vel ornamentum utuntur.

P 52. 2) sapor. 5, 2. 3) sapor bonus, delectatio, volu-

ptas. R 3. 4) *in rhetorica significat varia affectuum ge-*

nera, quae artis poeticae argumentum constituunt,

amorem, fortitudinem, horrorem, mirabilitatem cet.,

omnino elegantiam poeticam. 1, 9.

रसातल *m.* tartarus, septem tartarorum infimus. P 29. B 42.

रह *r.* 1 रहति deserere. *part.* रहित, destitutus, expers. 4, 19.

F 3, 14.

रहस्य *n.* solitudo, locus ab arbitris remotus. *acc. adv.* 3, 7.

loc. K 61; रहसि clam, secreto. R 10. (*antec.*)

रहस्य *adi.* arcanus: *n.* secretum, mysterium. P 44. (*antec.*)

- राजस *adi.* daemone dignus, nefandus. 14, 12.—*m.* daemom. 31, 11. (राजस्)
- राज *m.* 1) color. Ri 5. 2) amor, caritas. *utr.* N 55. 3) animi concitatio, perturbatio. 20, 6. 4) modi quidam musici, qui sex enumerantur. 33, 5. (राज्)
- राग्नि *adi.* animo concitatus, incitatus. 20, 5.—*f.* षो species modorum musicorum, quorum quini ad राज् quemque pertinent. 33, 5. (*antec.*)
- राज् *r.* 1 राज्ति splendere, fulgere. (*cf.* ऋच्)
- राज् *m.* *in fin. comp.* rex. A 23. (राज् *olim* राज् regere. *cf.* ऋजु rectus.)
- राजकीय *adi.* regius. 10, 18. 25, 21.—*m.* minister regius, apparitor, lictor. 20, 21. (राजन्)
- राजकुल *n.* aula regia, *in qua tribunal est.* 22, 7. (कुल)
- राजत *adi.* argenteus. Ns 53. (राजत)
- राजधानी *f.* urbs regia. R 65. (ध)
- राजन् *m.* (*in fin. comp.* राज्) rex. 1, 10. *cet.* *Ceterum cf.* महा°. *In fin. comp.* egrégus. 36, 10. (*cf.* राज्)
- राजपुत्र *m.* filius regis. 6, 7. 33, 10. 2) homo ordinis militaris, *ita dictus, postquam dynastae vel perpusilli se regio titulo ornarunt.* 23, 17.
- राजपुरुष *m.* homo publicus, magistratus. *Molesworth.* 22, 7. 2) lictor.
- राजमार्ग *m.* via publica. 19, 5. (मार्ग)
- राजर्षि *v.* ऋषि.
- राज्ति *f.* linea. *v.* नील° (*cf.* ऋजु rectus.)
- राज्य *n.* regnum. 28, 19. P 33. (राजन्)
- रात्रि *f.* (*in f. c.* रात्र्) nox. 3, 18. 8, 18. 24, 6. (रात्र्?)
- राध् *r.* 5 राध्गति perficere. *caus.* राध्गति.
- *c.* षा *caus.* propitium reddere, colere. K 3.
- राज *m.* *nom. pr.* herois celebratissimi. 12, 4.
- राजमयण *n.* carmen epicum de Râmae rebus gestis. 58, 11.
- राज *m.* rugitus, strepitus, vociferatio. 4, 9. (ह)

रावण *m.* nomen gigantis, quocum Râmas pugnavit. 31, 7.

ad 4, 5.

राशि *m.* acervus, cumulus, moles. A 1.

राष्ट्र *n.* regnum, ditio regia. 16, 12. R 22. (*cf.* राजन्)

राहु *m. nom. pr.* daemonis, diis quam maxime infesti. A 59.

रिक्त *adi.* vacuus. 2, 12. (*seq.*)

रिच् *r.* 7 रिणक्ति vacuefacere. *part.* रिक्.

रिपु *m.* hostis. 5, 11. F 3, 19. P 24.

रीति *f.* consuetudo, modus, ratio. 2, 6. (री fluere.)

रू *r.* 2 रीति 1 रवते sonare. *part.* रूत. *cf.* ऋभ्रत.

रूच् *r.* 1 रोचते lucere. 2) placere, arridere. F 2, 17. R 34.

ad 19, 16. *caus.* delectari re, gratam habere rem. *med.*

F 2, 13. *ad* 19, 16. रोचये *etiam* F 2, 17. *melius legas.*

रुचिर *adi.* splendidus. K 28. (*antec.*)

रुच् *r.* 6 रुजति frangere. *part.* रुग्ण A 68.

रुत *n.* sonus, strepitus, vox *animalium.* F 3, 13. K 30. Ri 5. (रु)

रुद् *r.* 2 रोदिति flere. 14, 8. 17, 19. 21, 17. 24, 20. 25, 20.

रुध् *r.* 7 रुणक्ति obstruere, cohibere, impedire. *ad* 17, 22.

— *c.* वि *id.* विरुध adversarius. ऋत्रि^o *c. gen.* F 3, 15.

रुधिर *n.* sanguis. 21, 14. F 3, 17. A 68. (रुधिरः लोहित)

रुह् *r.* 1 रोहति ascendere, crescere. *part.* रुह. *caus.* रोहयति रोष^o

— *c.* ऋधि ascendere. 21, 11.

— *c.* ऋ *id.* 23, 16. 30, 17. 31, 13. 35, 15. *caus.* facere ut ascendat. 11, 18. 31, 14. P 27.

— *c.* उप + ऋ *id.* A 5.

— *c.* सं + ऋ *id.* 3, 7.

— *c.* प्र crescere. Ns 54.

रूप *n.* forma, figura. 11, 21. F 3, 14. K 54. A 54. 2) pul-

chritudo. 1, 14. 12, 19. 31, 7. K 16. 3) species, qua qd.

apparet. Ns 44. (रूह)

रूपवत् *adi.* pulcher. 29, 13. (*antec.*)

रूपसेन *m. nom. pr.* viri. 15, 16. (सेना exercitus.) A 81.

ऋषिन् *adi.* pulcher. 31, 5. *i. f. c.* forma rei indutus. K 95.

- त्रय *adi.* pulcher. *n.* argentum. Ns 52. aurum et argentum impr. fabricatum. त्रयाचल qui alias कनकाचल nominatur, Merus mons. B 1. (त्रय)
- त्रेणु *mf.* pulvis. F 3, 27. Ri 10.
- त्रोग *m.* morbus. P 61. (हृद्)
- त्रोदन *n.* fletus. 25, 2. 17. (हृद्)
- त्रोमन् *n.* pili corporis. 3, 22. (हृद्)
- त्रोमाच्च *m.* pili corporis horrescentes. K 95. (अस्य *cf.* पुलक°)
- त्रोष *m.* ira. B 41. (हृद् irasci.)
- त्रोहिणी *f.* statio lunae quarta in tauro collocata. 13, 11.
- त्रोद् *adi.* horribilis, atrox. *n. abstr.* F 3, 17. (हृद् हृद् rudire.)
- त्रोप्य *adi.* argenteus. N 53. (त्रय)

ल

- लक् *r.* 10 लक्षयति cernere, animadvertere. 30, 11. *med.* R 44.
— *c.* सं + ञ obtutum in re figere. *c. a.* P 17.
— *c.* उप intueri, animadvertere. 10, 14. *part. re* notatus. conspicuus. Ns 42.
- लक्षण *n.* signum, vestigium. 11, 5. indicium. 9, 9. indicia in corpore, ex quibus hominis forma, natura et fortuna pernoscentur et diiudicantur. K 17 (bonae indolis indicia triginta duo numerari solent. *ad* 3, 16). nomen; *in fin. comp.* nominatus. Ns 41. (*antec.*)
- लक्ष्मी *f. nom.* -सीम् signis pulchritudinis vel felicitatis praeditum esse, pulchritudo. Ns 43. felicitas. 2) dea venenum et abundantiae, uxor Vishnuis. A 53. 3) Fortuna dea, quae apud recentiores singulorum regum fortunam tuetur et genium quasi agit. 25, 16. 4) *nom. pr.* mulieris. 37, 3. (लक्)
- लग् *r.* 1 लगति contiguum esse, adhaerere, sequi. *part.* लग् 17, 20. 20, 10. Ri 25; *de tempore.* 19, 1. (*cf.* रक्)
- *c.* अनु *part.* subsequi. 25, 6.

लग्न *n.* signum zodiaci tempore, quo suo ordine oritur.

16, 11. (लग्)

लघिमन् *m.* 1) levitas. 2) vis divina aut magica, qua quis ad arbitrium levissimum se reddere potest. 3, 12. (*seq.*)

लघु *adi.* levis, paucus, celer.

लङ्का *f. nom. pr.* urbis primariae in Taprobane insula. ad 4, 5.

लज्जा *f.* pudor. 21, 20. (लज् लज्ज् pudere.)

लज्जिम्ब *vox Bengalica* turbo. Ns 53. *Apud Haughtonem et Careyum haec forma desideratur, sed exstat, quod idem est, लाटिम.*

लड्डु *i. q. seq.* R 5.

लड्डुक *mn.* placentae s. dulcium species, globulorum forma vario modo confecta. 9, 11. 13. *Vocabuli e Puranis, in quibus frequens est (ut etiam in dialectis hodiernis), exempla haec excerpit Aufrechtius: सावित्रे लड्डुकान्द्रपात् Matsya 255, 20. लड्डुकानि तिलानां च Brahnavaiiv. 3, 8, 53. लड्डुकैः फेनिकाभिश्च (syrupi spuma) Kâçikh. 4, 95. मिष्टान्नं लड्डुकफलं Brahnavaiiv. 2, 61, 73. (लड् coagulare? agitare? mahârâshtrice लाट् est volvere, volvendo formare placentas.)*

लता *f.* planta serpens, palmes. K 9. R 13. *tral.* K 92.

लप् *r.* 1 लपति loqui, dicere.

— *c.* प्र *id.* 5, 14.

— *c.* वि lamentari.

लभ् *r.* 1 लभते accipere, obtinere. 20, 5. 28, 17. P 4. 9. *act.*

P 59. sumere, agnoscere, intelligere. Ns 55. *part.* लब्ध 10, 14. 16, 11. Ri 25.

— *c.* सं + षा mulcere, ungere. N 56.

— *c.* उप assequi, adipisci. P 11.

— *c.* वि + प्र decipere. *part.* malitiose neglectus. 20, 16.

लम्ब् *r.* 1 लम्बते labi, cadere, pendere, dependere. P 53.

— *c.* ष्व inniti, dependere. 4, 2. 12, 12. *c. nom. abstr.*

feri qd. B 13.

लल् (s. लङ्) r. 1 ललति (*ab orig. ut videtur agitare*) lascivire; blandiri. R 20. (*hätscheln.*)

ललाट n. frons, frontis. 13, 14.

ललित adi. blandus *de voce*. 30, 5. Ri 28. — n. lascivientium gestus, blanditiae, petulantia, procacitas. R 19. 40. (लङ्)

लवण adi. salsus. n. sal. A 29. 66. 84. (लृ secare.)

लष् r. 1 लषति cupere, desiderare.

— c. षभि optare. 2, 22. *ad* 19, 10.

लस r. 1 लसति micare, splendere. N 53.

— c. ङि *id. med.* Ns 53.

लाम्ना f. pigmenti rubri genus. Ri 5.

लालसा f. appetitus, cupiditas. *in f. comp.* F 3, 17. R 58. (लष्)

लाला f. saliva. Ri 21. (ली)

लावण्य n. pulchritudo, elegantia. 19, 3. (लवण)

लिङ् r. 6 लिङति pingere, scribere. 34, 4. N 54.

लिङ्ग r. 1 लिङ्गति ire, se movere.

— c. ञ्ना amplecti, amplexari. R 47.

लिङ्ग n. signum. 2) phallus, signum sectatorum Çivae. B 8.

3) *in logicis* indicium, ex quo colligitur, praemissa syllogismi. Ns 44.

लिप् r. 6 लिप्यति illinere, ungere, polluere. 4, 7. Ns 56.

— c. षन्तु illinere, perungere. A 70. Ns 56.

— c. षव *id.* 8, 2. 5.

— c. उप *id.* Ns 52.

— c. ङि *id.* 7, 17.

लिपि f. scriptura. Ns 54. (*antec.*)

लिह् r. 2 लेढि lingere, lambere. *intens.* लेलिक्रते F 3, 10. लेलिहति F 3, 17.

— c. षव *intens. act.* huc illuc lambere. A 79.

ली r. 4 लीयते glutinosum esse, haerere, adhaerere; solvi.

लुप् r. 6 लुप्यति rumpere, irrumpere.

— ङि delere, exstinguere. Ns 54.

लुभ् *r.* 4 लुभ्यति cupere. *part.* लुब्ध avidus. 5, 7. F 2, 28. *caus.* pellicere. R 4.

लेप *m.* illitus, unctio. Ns 52. (लिप्)

लेपन *n.* unctio. Ns 56. unguentum. 8, 22. (*id.*)

लेप्य *m.* res minima, atomus. Ns 49. (लिङ्ग parvum fieri.)

लोक् *r.* 1 लोकते videre, intueri. 10. लोकयति *id.* B 47.

— *c.* च्चव conspicere, conspicari. 7, 21. 8, 13. 9, 13. 11, 6.

— *c.* वि conspicere. 8, 6. contemplari. 11, 6. 13, 5.

— *c.* प्र + वि procul prospicere. R 59.

लोक *m.* mundus. P 7. *plur.* P 16. 55. homines. *plur.* 1, 3.

30, 9. *in fn. comp. collect. sing.* 9, 18. 21, 18. (*antec.?*)

लोच् *r.* 1 लोचते videre. (*cf.* लोक् *et* रुच्)

— *c.* परि + च्च considerare. 27, 17.

लोचन *n.* oculus. 10, 9. 15, 3. K 27. (*antec.*)

लोप *m.* omissio, defectio. K 73. (लुप्)

लोभ *m.* cupiditas. 20, 19. 29, 20. P 35. (लुभ्)

लोमपाद *m. nom. pr.* regis. R 2. 62.

लोमश *adi.* pilosus, pilis permixtus. F 1, 24. (लोमन् = रोमन्)

लोष्ट *mn.* gleba. 5, 12.

लोह *mn.* ferrum. 18, 13. (*cf. seq.*)

लोहित *adi.* ruber. Ri 5. 21. K 41. *n.* sanguis. 4, 7. (*cf.* रुधिर)

लोहितायति *verb. denom.* rubescere. A 71. N 49.

लौल्य *n.* aviditas. 30, 8. (लुल् agitari.)

व

वंश *m.* canna, *impr.* Bambu dicta. Ri 25. (वंक् flecti.)

वक् *m.* avis, ardea nivea. K 8.

वक्त्र *n.* os (oris). F 3, 17; vultus. 6, 14. (वच्)

वक्त्र *adi.* curvus, obliquus; *verbum* ambiguum, bifariam intellegendum. 1, 8. *cf. Kāvya Prakāṣa* 125, 16 *s.* 225 *ed. alt., Kuvalayānanda (Pānae 1854. foll. 212) fol.* 181.

(वंक् flecti, claudicare.)

वच् *r.* 2 वक्ति 24, 13. *perf.* उवाच 9, 15. *med.* B 49. *part.* उक्त 2, 11. वक्तव्य 3, 2. loqui, dicere *eda.*, pronuntiare, declarare. 32, 19.

— *c.* प्र dicere. 33, 15. enuntiare, declarare. 3, 2. 8, 11. K 6.

— *c.* प्रति respondere. F 1, 11. K 39. R 11.

वचन *n.* sermo. 4, 4. 7, 1. iussus. A 51. *abl.* iussu. F 2, 9. (*antec.*)

वचस् *n.* *id.* 1, 8. F 2, 16. B 21. (*id.*)

वज्र *mn.* fulmen; adamas. (वङ् = वङ्क tortuose incedere.)

वज्रभृत् *m.* fulminiger, Indras. F 1, 10. A 49. (भृ)

वज्रमुकुट *m. nom. pr.* viri. 4, 22. (मुकुट)

वञ्ज 1. वञ्जति errare. *caus. med.* decipere. *act.* B 3. (*cf.* वङ्क)

वञ्जन *n. nom. act.* fraudare, fraudatum esse; fraus. 30, 4. *ad* 11, 10. (*antec.*)

वट *m.* ficus Indica. 21, 11. *ad* 13, 17.

वत् *affix. indecl.* ad instar. 1, 14. 29, 4. 34, 7. 15. F 3, 5. A 79. B 15. 16.

वत्स *m.* vitulus. 12, 5. *vocat. in blanda filii vel discipuli allocutione* carissime. 34, 7.

वत्सर *m.* annus. *ad* K 55. (वत्)

वद् *r.* 1 वदति dicere. 20, 3. 36, 4. K 80. verba proferre. 4, 3. 24, 10. *part.* उदित 20, 14.

वदन *n.* os (oris). R 37. vultus. B 41. 61. N 46.

वध् *verbum mancum, quod in nonnullis formis verbo हन् succedit.* ferire, occidere. *aor.* F 2, 7. B 67. वध्य 22, 8. B 67.

वध *m.* caedes, interfectio. 17, 2. 27, 12. F 3, 40. P 30. B 65. (*antec.*)

वधू *f.* femina. N 47. *cf.* कूल° (वह् in matrimonium ducere).

वध्यस्थान *n.* locus supplicii. 22, 8. (वध्)

वन *n.* silva. 5, 1. 33, 2. *de nymphaearum copia.* K 29. Ri 28. *f.* वनी B 36.

वनचर् *adi. m.* silvicola. R 3. (चर्)

वनान्त *m.* margo silvae, silva extrema. Ri 22. 26. (वन्त)

- वनेचर *adi. silvaticus. — m. fera.* F 2, 14. (चर)
- वनौकस् *adi. id. — m. animal silvaticum.* F 3, 22. A 17. (नोकस्)
- वन्य *adi. silvestris, silvaticus, ferus.* F 3, 32. R 57. (वन)
- वप् *r. 1* वपति *part. उप. serere c. a. seminis et agri.* P 4. 5.
caus. वापयति.
- *c. सं + ञ्च id. caus. serendum, inspergendum curare.* A 9.
- वपुष्मत् *adi. corpore (humano) praeditus.* A 47. (*seq.*)
- वपुस् *n. corpus.* B 3. (वप् texere, *caus. a वे*)
- वम् *r. 1* वमति vomere. A 68.
- वमन *n. vomitus.* 13, 19. (*antec.*)
- वर *adi. eligendus, optimus.* F 2, 11. *c. gen. vel loc. praeferendus.* 16, 18. *in fin. comp.* 1, 13. 20, 20. R 65. A 10.
2) pulcher. K 16. R 8. — *m. 1) procus.* 13, 1. 29, 14.
maritus. 35, 20. (*e. coni.*) 2) optatio, quae datur, donum. 28, 9. donum, quod quis accepit, praestantia. K 83. 3) qui praecludit. *cf. सरोवर.* — *n. adv. melius, praeferendum; resp. न melius quam.* 21, 1. (वृ)
- वरद *adi. qui dona confert, δωρηε εάων.* A 38. (रा)
- वर्वाणिनी *f. femina eximii coloris s. e nobili tribu orta.* 26, 20. (वर्ण)
- वराह *m. aper, verres.* Ri 17.
- वरिष *mn. annus. apud recentiores pro वर्ष* K 55. (*e. coni.*)
- वर्ग *m. rerum aut hominum eiusdem generis ordo, classis, collegium.* 1, 13. P 13. (वृत्)
- वर्चस् *n. forma.* A 78. 80. *ad* 19, 11. (वर्च् splendere.)
- वर्ण *m. color.* F 1, 16. tribus, corpus, una e tribus vel quatuor gentis Aricae in India partibus. B 5. (वृ tegere.)
- वर्णना *f. laudatio, praedicatio.* 81, 1. — *n. descriptio.* 93, 4. (वर्ण *denom. describere.*)
- वर्तिन् *adi. in fin. comp. qui versatur in re.* Ri 16. Ns 42. (वृत्)
- वर्तुल *adi. rotundus.* 4, 13. (वृत्)
- वर्त्मन् *n. via, trames.* 25, 7. B 12. 69. (वृत्)
- वर्धमाना *f. nom. pr. urbis.* 23, 12. (वृध्)

- वर्धापन *n.* natalicia, natalium celebratio (*Molesworth.*) 18, 8.
 एवं वर्धापनं वत्सरान्ते वै जन्मवासरौ । व्यतीतेषु च मासेषु बालानां बालवृत्त्ये ॥
Skandapur. पूजयेन्मातृपितरौ बालवर्धापने सति । *Bhavishyottara.*
 वर्धापनं नाम प्रतिवत्सरं जन्मदिनेषु पुरुषस्य क्रियमाणमभ्यङ्गादिकं महाराष्ट्रदेशे
 प्रसिद्धं *Smṛityarthasāgara.* (*Aufrecht.*) (वृष् *caus.*)
- वर्ष *mn.* pluvia. R 65. 2) annus. 2, 14, 8, 17. K 62. 3) *f.*
plur. menses, quibus imbres continui deferuntur, quod
 in India fit a medio Junio usque ad Oct. K 11. (वृष्)
 वर्षण *n. nom. act.* pluerē. 22, 6. (*id.*)
- वलाका *f.* grus. 34, 12.
- वलित *adi.* circumdatus. Ns 53. (वल् tegi.)
- वलकल *mn.* cortex, liber plantarum eoque confectum ve-
 stimentum. P 50.
- वलिात *n.* saltus, exsultatio. R 15. (वल् salire.)
- वल्लकी *f.* lyra. Ri 8.
- वल्लभ *adi.* amicus, deliciae. 1, 14, 20, 15. amator *ad* 20,
 21. *fem.* 38, 3.
- वल् *r.* 2 वद्वि velle, optare.
- वल् *m.* 1) voluntas. 2) voluntas, cui quis subiectus est,
 imperium. 26, 19. *in f. comp.* victus, oppressus. 20, 7.
abl. propter, ob. 11, 2. K 13. Ns 45. (*antec.*)
- वल् *m* (?). imperium in alios exercitum, *unde* वल् *n.*
 facultas divina aut magica, qua leges naturae et ele-
 mentorum voluntati parere coguntur. 3, 13. (*id.*)
- वल् *adi.* obediens. 26, 6. (*id.*)
- वल् *adi.* facile regundus, obediens. *ad* 26, 6. (*id.*)
1. वल् *r.* 1 वल्ति habitare. 6, 20. 7, 6. commorari, manere.
 24, 18. *addito* वल् P 53. noctem degere. R 51. *part.* उचित
intrans. K 88. *pass.* 9, 21. K 80.
 — *c.* नि degere in loco. F 2, 2. 3.
 — *c.* सं + नि *id.* R 70.
2. वल् *r.* 2 वल्ते vestire, induere, tegere.
- वल् *m.* ver, deus veris. K 26. *utrūq.* K 44. (2. वल्)

- वसिष्ठ *m. nom. propr. sapientis vetusti.* P 1. (वसु)
- वसु *n. res, bona, opes, divitiae.* 9, 18, 18, 21. — *m. nom. propr. regis.* P 29.
- वसुधा *f. terra.* B 45. 64. (धा)
- वस्तु *n. res, bona, opes.* *ad* 9, 16. (1. वस्?)
- वस्त्र *n. vestimentum.* 8, 22, 17, 18. *velum, aulaeum.* R 7.
(2. वस्)
- वह् *r. 1 वहति vehere.* 6, 10. *ferre.* 37, 12. *vehi.*
— *c. निः feliciter emergere, extricari.* 37, 22.
— *c. वि uxorem ducere. caus. id. (nisi denomin. est)* 18, 19.
— *c. सं caus. secum vehendum curare, avehere.* *ad* 17, 14.
वह् *adi. in fin. comp. v. गन्धवह.*
- वह्नि *m. ignis.* K 88. Ri 27. *ad* 10, 2. (वह्)
- वा *part. aut, vel. Disiungit tum singula verba* 4, 17. 9, 3.
23, 14 *tum enuntiationes* 3, 7. K 89. *Repetitum valet*
aut aut in verbis 5, 11 *et enuntiatt.* 9, 21. *Quum pri-*
imum locum occupare nequeat, sibi praemittit यदि K 41
et अथ v. अथवा. Saepe additum habet अथि 9, 21. K 41.
Elliptice ponitur, ita ut primum orationis membrum
taceatur (cf. Râm. I, 61, 8 Schl.); ita positum videtur
18, 2: *vel forte.* B 9: *quod si negatur, quaero. Ita*
impr. post interrog. को वा quis quaeso, quis tandem.
N 51. 55.
- वा *r. 2 वाति flare, spirare.* K 45.
- वाक्य *n. sermo.* 36, 9. F 2, 12. R 53. B 61. (वच्)
- वाक्यविदग्ध *adi. dicendi peritus. — ता abstr. ad* 4, 19. (*seq. et of. विदग्ध*)
- वाच् *f. vox, sermo.* 9, 22. 30, 5. 32, 18. B 62. (*id.*)
- वाजिन् *m. equus.* 18, 13. K 40. (वत् celeriter vehi.)
- वाञ्छ् *r. 1 वाञ्छति optare, desiderare.* 19, 10.
- वाञ्छा *f. optatum, desiderium.* 16, 21. (*antec.*)
- वाउव *adi. equinus, m. ignis mythicus, qui in infimo mari*
latere creditur. 37, 12. (वउवा equa.)

- वाण *m.* sagitta. 5, 20. K 41. 46. (वाण sonare?)
 वाणी *f.* vox, sonus. B 30. 64. (*id.*)
 वात *m.* ventus. A 25. Ri 10. (वा)
 वातुल *adi.* 1) ventosus. 2) vaniloquus. 24, 16. (*antec.*)
 वादित्र *n.* instrumentum, organum musicum, fides. R 9. (वद्)
 वादिन् *adi.* in fin. comp. loquens. 26, 8. K 2. (*id.*)
 वाध *m.* destructio, repulsio. 86, 6. (वध्)
 वाय *adi.* laevus, sinister. 10, 4. (वय ?)
 वायन *adi.* depressus, humilis; nanus, pumilus. N 57. —
f. nomen Apsarasis. K 23. (वय ?)
 वायस *m.* cornix. 22, 3. (longaeva, वयस् aetas.)
 वायु *m.* ventus. K 26. aer. P 59. (वा)
 वार *m.* multitudo, grex, caterva.
 वारण *m.* elephas. 18, 13. N 45. (वृ)
 वारमुख्या *f.* in saltatricum et meretricum caterva princeps.
 R 12.
 वाराणसो *f.* urbs hodie Benares dicta. 4, 21. 34, 16.
 वारि *n.* aqua. A 34. Ri 1. (वृ tegere?)
 वारुण *adi.* ad Varunam, deum maris, pertinens. A 30.
 वार्धि *m.* oceanus. B 26. (वारि धा)
 वास *m. nom. act.* commorari. P 53. 2) habitatio. 8, 20. lo-
 cus ubi aliquid est, conclave. 19, 22. 3) vestis. (वस्)
 वासगृह *n.* (oppositum atrio) cubiculum. 33, 14. (गृह)
 वासर *mn.* dies. 18, 22. (वस् olim lucere.)
 वासव *m.* nomen Indrae. P 29. ad 22, 5. (वस् semideorum
 ordo.)
 वासस् *n.* vestis. 3, 21. 18, 13. K 11. R 19. Ri 7. (2 वस्)
 वासित *adi.* odoribus imbutus. Ri 3. 4. (वास odor.)
 वासिन् *adi.* in fin. comp. habitans, versatus in re. 37, 2.
 A 30. 44. B 17. (वास)
 वासुकि *m. nom. pr.* serpentis Vishnuis. A 22.
 वाहन *n.* vehiculum, iumentum. P 51. N 45. (वह्)
 वि *praep.* inseparabilis dis, se.

- विंशति *num.* viginti. *v.* पञ्चविंशति°.
- विकच *adi.* expansus, dehiscens. A 45. Ri 24. (कच् nectere.)
- विकर्मन् *adi.* ignavus, ab agendo abstinens. P 40. (कृ)
- विकल *adi.* perturbatus. K 48. (कला)
- विकल्प *m.* dubium. *ad* 21, 1. (कल्प्)
- विकार *m.* mutatio. 6, 14. *palpitatio oculorum.* R 17. (कृ)
- विक्रम *m.* fortitudo. P 14. Ri 14. *passus v.* त्रि° (कम्)
- विक्रमसेन *m. nom. pr. regis, eiusdem qui sequitur.* 1, 11. 12, 10. 15, 5. 32, 7. (सेना)
- विक्रमादित्य *m. nom. pr. regis. ad* 1, 11. (आदित्य)
- विक्रय *m.* venditio. 34, 17. (क्री)
- विग्रह *m.* corpus. K 48. 2) *mn.* bellum, pugna. 29, 12. P 23. A 83. *cf.* 16, 9. (ग्रह)
- विघातिन् *adi.* qui perdit, laedit, violat. 30, 5. (हन्)
- विघ्न *m.* impedimentum. 1, 4. K 15. 18. B 68. (हन्)
- विघ्नक *id. in fin. comp. ad* 4, 5.
- विचक्षण *adi.* doctus, peritus. 10, 1. (चक्ष्)
- विचार *m.* deliberatio, disceptatio. 23, 2. 35, 1. अवि° 12, 10. (चर्)
- विचित्र *adi.* conspicuus, variegatus, mirus. Ri 2. (चि)
- विचेष्टित *n.* *palpitatio, volutatio.* R 48. 2) *agendi ratio.* K 6. (चेष्ट्)
- विद् *r.* 6 *वितते part.* विद् tremere, trepidare, timere.
— *c.* उत् *et c.* सं + उत् *id. part.* R 13. 32; K 15.
- वितन *adi.* ab hominibus desertus. K 7. R 26. — *n.* solitudo, quae fit remotis arbitris. 3, 9. 7, 13. (तन)
- वितय *m.* victoria. A 85. (ति)
- वित्त *adi.* gnarus, peritus, doctus. B 44. (त्त)
- वित्तान *n.* scientia, *impr.* illa, quae in rebus humanis et artibus versatur. 32, 5. अविज्ञानान् inopinato. F 1, 22. (*id.*)
- वित्तानिन् *m.* artifex. 31, 19. (*antec.*)
- वित *m.* sodalis elegans et dissolutus. 20, 12.
- वितप *mn.* 1) ramorum in arbore diffusio et propagatio. 2) surculus. Ri 24. — -पिन् *m.* arbor. B 37. (विस्था?)
- विडाल *m.* felis. F 1, 8.

खितमस्क *adi.* a tenebris vacuus, tenebrarum expers. Ns 56.

(तमस्)

वितर्क *m.* dubium, dubitatio. 21, 1. (तर्क)

विन्न *n.* possessio, peculium, res. *ad* 22, 2. *ad* 30, 9. (1. विद्)

1. विद् *r.* 6 विन्दति *part.* विन्न obtinere. P 52. invenire. P 62.

med. fut. वेत्स्ये A 9. *pass.* विप्ते est, invenitur. 7, 8. 17, 16.

— *c.* नि *caus.* tradere, committere, concedere. F 1, 15.

2. विद् *r.* 2 वेत्ति scire, nosse, cognoscere. 12, 4. 21, 4. 34, 2.

N 55. experiri. 16, 20. विप्ते scitur. 31, 10. B 3. *part.*

विदित compertus, perspectus. F 3, 42. *In fin. comp.* विद्

B 23. 70.

— नि *caus.* narrare. *c. gen. et dat. p.* 6, 4. *c. ऋ* p. 6, 15.

7, 15. committere. *c. loc. p.* 26, 17. *cf.* 1 विद् *c.* नि.

विदग्ध *adi.* adustus; *tral.* expertus, callidus, versutus.

K 61. 4, 19. 15, 17. (दग्)

विदग्धता *f.* eruditio, cultus, politioris doctrinae scientia.

4, 19. (*antec.*)

विद्ग *adi.* remotus, longinquus. -तः *adv.* R 41. (द्ग)

विदेश *m.* terra peregrina, extera. 19, 19. (देश)

विठ *v.* व्यथ्.

विद्या *f.* scientia, ars. 14, 21. 26, 6. 31, 1. 34, 10. *intpr.* ma-

gica. B 46. (2. विद्)

विद्याधर *m.* semideus, genus divorum arte magica insi-

gnium. 22, 20. K 12. (*antec.*)

विद्युत् *f.* fulmen. 1, 12. A 26. 32. (यु युत्)

विद्विष् *adi.* *in f. comp.* qui odit, hostis. B 5. 65. (द्विष्)

विधा *f.* *in fin. comp.* modus. Ns 48. *post numeral.* -plex.

षड्विध sexies distinctus. 9, 9. (षा)

विधायिन् *adi.* agendi rationem *alci* constituens. B 30. (षा)

विधि *m.* regula, norma. -वत् *iuxta regulam.* B 35. 2) fatum.

P 42. (= द्वैव) 3) procreator mundi. N 47. 57. Brahmā.

B 30. (षा)

विधु *m.* luna. N 47.

- विनय *m.* disciplina, boni mores. 4, 18. *impr.* modestia.
 R 61. B 2. obedientia. 35, 6. 11. (नी)
- विनयवत् *adi.* bene moratus. 26, 11. (*antec.*)
- विना *praep.* sine *c. instrum. praeposita* 26, 15. 33, 18.
postp. 4, 18. P 3; *c. acc. praep.* P 5. A 39. *postpos.*
 35, 15. 38, 2. P 21. (वि, *olim instrum.*)
- विनायक *m.* qui removet *obstacula, cognomen* Ganepae.
 1, 2. (नी) (नय)
- विनाश *m.* exitium, interitus. 12, 7, 19, 20. destructio. B 14.
- विनाशक *m.* destructor. 3, 15. (*id.*) (विना)
- विनिद्र *m.* quem somnus reliquit, somno satiat. 24, 12.
- विनिर्णय *m.* certitudo, certi definitio. B 14. (नी)
- विनिर्बन्ध *m.* pertinacia, animus obstinatus. A 64. (बन्ध)
- विनिश्चय *m.* certitudo. F 1, 6. (चि)
- विनीत *v.* नी.
- विनोद *m.* oblectatio, animi demissio. 1, 3. 4, 16. 32, 6. 18. (नुद)
- विन्ध्य *m.* mons Indiae, Vindius Ptolemaeo dictus. 31, 5.
- विपद् *f.* infortunium. 25, 5. (पद्)
- विपरीत *adi.* inversus, contrarius. 36, 12. 37, 21. Ns 47. N 48. (र)
- विपिन *n.* silva. F 2, 4. R 57.
- विपुल *adi.* magnus, amplus. P 38. A 67. Ri 27. fortis. A 19. (प)
- विप्र *m.* sacerdos, homo ex ordine sacerdotali. 12, 5. K 78.
 R. 66. P 14. (प्र *ved.* implere.)
- विप्रर्षि *v.* ऋषि. (प्लु)
- विप्रुष *m.* mos pravus, abusus perversus, perturbatio. 30, 9.
- विबुध *m.* deus. A 23. 59. 2) homo doctus, doctor. *ad* 20,
 13. (बुध)
- विभव *m.* opes, res familiaris. 25, 5. 33, 17. (पु)
- विभाषक *m. nom. propr.* viri. R 13.
- विभाषु *m.* sol; ignis. A 76. (भा *et* वसु)
- विभीषक *m.* arbor, Terminalia belerica, *myrobalanus*. K 32.
- विभीषण *adi.* atrox, durus, asper. *ad* 30, 5. (भी)
- विभूति *f.* vis, potestas. *Octo numerantur virtutes divinae*

(*cf.* सिद्धि), *quas respicere videntur octo depravationis facultates* 30, 6. (भृ)

विभ्रम *m.* perturbatio. *ad* 4, 5. lusus amatorius perturbationem simulans. Ri 12. (भम्)

विमत्सर *adi.* ab invidia et sui studio alienus. K 4. *v.* मत्सर.

विमर्द *m. nom. act.* conteri. Ri 19. (मृद्)

विमार्ग *adi.* qui via inculta, prava, haud recta incedit. P 40. (मार्ग)

विमिश्र *adi.* mixtus. A 37. (मिश्र *id.*)

विमुञ्च *adi.* aversus, alienatus, alienus. 26, 14. (मुञ्च)

विम्ब (apud N विम्ब *propter v.* 53) *mn.* = मण्डल orbis, discus.

Ri 4. N 46. 53. 2) *f.* १) planta, Momordica monadelphica.

Ns 46. 3) *n.* eius plantae fructus, rubedine insignis.

N 46. 4) *mn.* imago, umbra, effigies. Inde

विम्बक *n.* forma signatoria. Ns 47.

वियत् *n.* coelum, aer, aether. A 79. 84.

वियोग *m.* seiunctio. 26, 12. Ri 10. (युञ्)

विरल *adi.* foraminibus, intervallis, spatio vel tempore interiecto non continuus, tener, rarus. 23, 3. (विल, *pro* विलल?)

विरह *m.* seiunctio, *impr.* amantium. 6, 1. 16, 6. 21, 3. (रह)

विराग *m.* 1) animus alienus, aversus. 2) coloris defectus.

utr. N 55. (रञ्)

विरूपक *adi.* deformis. 19, 3. (रूप)

विरोधिन् *adi.* hostis, adversarius. B 28. (रुध्)

विल *n.* foramen, cavum *muris.* F 2, 18. (विल् abscondere *cf.* वृ)

विलय *m. nom. act.* exhaustum esse. B 49. interitus, extinctio. A 29. (ली)

विलाप *m.* querela, lamentatio. 24, 21. (लप्)

विलास *m.* feminarum ad excitandum amorem lusus et agitatio. *Inde* विलासवती femina *impr.* iuvenilis. Ri 12. (लस्)

विलेपन *n.* odores, unguentum. 21, 4. (लिप्)

विलोचन *n.* oculus. N 47.

- विलोमित *adi.* adversis quasi pilis, inversus. N 47. *Scholia-
sta contra poetae mentem vocabulo, quam non habere
censendum est, significationem aversi, victi affingit.* (लोमन्)
- विलोल *adi.* tremulus, avidus. Ri 14. 20. (लुल्)
- विल्व *m.* arbor, Aegle marmelos. K 31.
- विवर्धन *n. nom. act.* augere. *In f. comp.* augens. R 17. (वृध्)
- विवस्त्र *adi.* vestibus exutus. 11, 5. (2. वस्)
- विवस्वत् *m.* sol. Ri 18. (वस् *ved.* lucere.)
- विवाद *m.* disputatio. 17, 5. 31, 3. (वद्)
- विवाह *m.* nuptiae. 11, 19. 15, 19. (वह्)
- विविध *adi.* varius, multifarius. K 35. R 35. (विधा)
- विवेक *m.* distinguendi et intelligendi vis. K 83. (विच् *se-
cernere.*)
- विष्णु *r.* 6 विप्रति *part.* विष्ट intrare. R 57. Ri 17. *caus.* वेषयति.
— *c.* आ penetrare, afficere. 34, 14. F 3, 18. K 59.
— *c.* सं+ आ penetrare, implere. 2, 1.
— *c.* उप considerare, sedere. 2, 1. 5, 15. 9, 1. 28, 14. *caus.*
14, 8. 2) *rei* se tradere, deditum esse. *casu non addito,
supplendum est: rei suae.* F 3, 3. 8.
— *c.* नि considerare. 23, 13. *caus.* imponere. Ri 7. immit-
tere. Ri 16.
— *c.* प्र intrare. 2, 4. 14, 1. 34, 13. ingredi, incipere. 30, 10.
- विशाखा *f.* mansio lunae decima sexta. 13, 11. (शाखा)
- विशाम्पति *m.* rex. F 1, 3. 11. 3, 11. (विष्णु coloni, homines.)
- विशिष्ट *adi.* distinctus, diversus; *c. abl.* P 39. 2) egregius,
optimus. 16, 8. B 27. (शिष्)
- विशुष्क *adi.* valde siccus. Ri 15. (शुष्क)
- विशेष *m.* discrimen. 29, 12. Ns 48. genus, species. Ns 54.
id quod cuique peculiare est, habitus. 10, 7. *In fin.*
comp. eximius. 9, 19. — *instr.* -वेण praesertim. K 81.
abl. -तः *id.*, et—quidem. F 1, 20. (शिष्)
- विश्रम्भ *m.* fiducia, fides. F 1, 3. R 50. (श्रम्भ्)
- विप्रवाची *f.* nomen Apsarasis. K 22.

- विश्वनास *m.* fiducia, fides. 26, 5. (श्रवस्)
- विष *mn.* venenum. 9, 12. 27, 14. Ri 20. (विष् = विष्)
- विषय *m.* 1) ditio. R 60. 2) res externae quae a sensibus percipiuntur et animum movent. 32, 11. 33, 15. *plur.* voluptates. K 65. R 3. (*id.*?)
- विषाण *mn.* cornu, dens *elephanti.* F 3, 24.
- विषाट *m.* consternatio. 7, 21. (सद्)
- विश्रा *f.* faeces, stercus. F 1, 24. (विष् *id.*)
- विष्णु *m.* Vishnus deus, mundi conservator. 11, 21. P 16. A 13. (विष्)
- विसर्जन *n.* dimissio, expulsio, exilium. 11, 16. (सृन्)
- विस्मय *m.* miratio, admiratio. 38, 6. K 47. (स्मि)
- विहग *m.* A 11. Ri 23. *et* विहंग K 30. avis. (विहा aer, हा)
- विहृत *v.* हन्.
- विहिंसक *adi.* perniciosus, exitiosus. F 3, 34. (हन्)
- विह्वल *adi.* timore percussus, agitatus animo non composito; liquidus, liquefactus; languidus. R 25. (ह्वल् tre-वीक्षित *n.* aspectus, obtutus. Ri 12. (इष्) mere.)
- वीचि *mf.* unda. B 19. (वष्?)
- वीज *n.* semen. P 3.
- वीजपूरक *m.* arbor, Citrus Medica. K 31. (पृ)
- वीर *adi.* fortis. *m.* heros. F 2, 24. *Cum* वासन, प्रत्या, स्यान *compositum* certas quasdam apud homines religiosos membrorum collocationes significat. P 55. वीरासन *est*, *si* altero pede supposito, altero cruri imposito erectus sedet. *cf.* Mallin. ad Kum. III, 45., Stenzler et schol. Calc. ad Ragh. XIII, 52.
- वीरवर *m. nom. pr.* viri. 23, 17. (वर)
- वीर्य *n.* fortitudo. F 3, 9. vis. K 12. 57. A 36. (वीर)
- वीर्यवत् *adi.* fortitudine praeditus, par rei c. loc. A 16. (*antec.*)
- वृ *r.* 5 वृणोति 1) tegere, operire. 2) eligere.
- *c.* वा tegere, operire. A 32. 50. Ri 21. N 41. occultare. R 13. A 3.

- वृ *c.* सं+ञा operire. R 7. A 83.
 — *c.* परि circumdare. 6, 5.
 — *c.* सं *id.* 5, 16.
 वृ 10 *s. caus.* वार्यति arcere, prohibere. P 30. 31.
 — *c.* नि arcere, prohibere. 14, 10. *ad* 22, 2.
 वृक *m.* lupus. F 2, 3. (वृक् लacerare.)
 वृक्ष *m.* arbor. 4, 2. 5, 6. 21, 11. -क *in fin. comp.* R 5. (वृह्)
 वृत् *r.* 10 वर्तयति relinquere, evitare. 31, 8. *part.* वर्तित *rei*
 expers, *re* carens, *in f. c.* sine. *ad* 19, 11.
 — *c.* ञा *in* suas partes ducere, conciliare. 37, 4.
 वृत् *r.* 1 वर्तते versari, esse *c. loc.* 7, 3. 23, 3. 31, 11. *de*
tempore nunc esse. 29, 19. K 76. *c. partic.* 7, 15. esse
c. praedic. 8, 9. 29, 14. *c. dat.* 35, 12. fieri, geri. 9, 12.
 16, 8. 21, 11. *act. apud epicos.* P 49. *caus.* वर्तयति facere,
 ut sit, facere, conficere. R 38.
 — *c.* ञति transgredi. P 63.
 — *c.* ञ्नु sequi, applicari. *c. acc.* P 20. exspectare, confi-
 dere, credere *c. acc.* P 18.
 — *c.* वि+ञा reverti. 8, 20. 17, 20. *absolut.* rursus. 18, 20.
 — *c.* नि redire; interire. 39, 21.
 — *c.* सं+नि redire. R 64.
 — *c.* परा redire. Ns 42.
 — *c.* परि circumvolvi, *de temp.* ad finem perduci. K 73.
 74. *caus.* circumagere. A 41.
 — *c.* प्र procedere, bene procedere. B 7. *caus.* promo-
 vere. B 71.
 — *c.* ञभि + सं + प्र *caus.* inter se confundere et turbare. A 82.
 — *c.* सं fieri. A 66.
 वृक् *adi.* rotundus. -क् *n. abstr.* Ns 46. — *n.* agendi ratio.
 F 2, 2. (*antec.*)
 वृत्तान्त *m.* res gesta 2, 16 eiusque narratio. 8, 15. 9, 6.
 11, 3. (ञन्त) *adi.* B 23.
 वृत्ति *f.* ratio agendi 33, 8. 34, 10, cogitandi. *inde* -ञ्त्

वृषा *adv.* frustra. P 18.

वृष *adi.* aetate proventus. B 66. — *f. nom. pr.* mulieris.

7, 5. (वृष)

वृषबाल *n.* *dvandva* seniores et iuniores universi. (*Nilak.*)

F 1, 7. 15.

वृषि *f.* incrementum. Ri 25. (*seq.*)

वृष *r.* 1 वर्धते crescere. K 96. B 70. augescere. F 1, 17.

adolescere. 19, 1. *caus.* वर्धयति augere. B 40. Ns 57.

— *c.* प्र augescere. Ri 15.

— *c.* वि crescere, augeri. P 36.

वृन्द *m.* grex, caterva. 38, 7. Ri 23.

वृन्दार *adi.* pulcher, elegans. — ऋ *id.* B 20.

वृष् *r.* 1 वर्षति pluere.

— *c.* ऋषि pluvia conspergere. A 26.

— *c.* प्र pluviam effundere. R 56. N 41.

वृषण *m.* scrotum. 23, 16. (*antec.*)

वृष्टि *f.* pluvia. A 27. (*id.*)

वेग *m.* impetus. Ri 22. 24. — ञत् impetuosus. A 77. 78. (विद्)

वेणु *m.* arundo Indica, bambu dicta. *ad* 13, 17.

वेताल *m.* daemonum s. lemorum species, qui mortuorum (अवेत) corpora intrant et circumagunt. 1, 1. 4, 14. (माल domicilium.)

वेतालपञ्चविंशतिका *s.* -ति *f.* viginti quinque vetâlae narrationes, *index libri.* 1, 1. (व^०)

वेत्र *m.* cannae species, calamus ratan. *ad* 13, 17.

वेद *m.* scientia. 2) corpus librorum sacrorum. K 3. 85.

P 60. B 21. *etiam plur.* B 47. (2. विद्)

वेदना *f.* sensus, dolor. 6, 2. (*id.*)

वेदाङ्ग *m.* corpus librorum Vedae, quem illustrant, appendicis loco subiectorum. K 3. (अङ्ग)

वेदिन् *adi.* peritus, gnarus *in fin. comp.* K 70. (2. विद्)

वेधस् *m.* nomen Brahmanis summi dei. N 48.

वेधिन् *adi.* qui ferit, percutit. 31, 2. (व्यध्)

वेप् *r.* 1 वेपते tremere, trepidare. F 3, 30.

— *c.* प्र valde tremere. K 92.

वेपयु *m.* tremor. K 91. (*antec.*)

वेला *f.* limes, finis; tempus statum, finitum. 37, 16. (विल्
वल् circumdare?)

वेश *m.* vestitus. R 10. (विष्)

वेश्या *f.* meretrix, amicula. R 12. (*id.*)

वेष्ट *r.* 1 vestire. वेष्टित occupatus *re. ad* 19, 15. (विष्)

— *c.* परि circumdare, stipare. K 35.

वेष्टन *n.* involucrum, tegumentum, circumplicatum *lorum.*
Ns 53. (*antec.*)

वे *part. affirmativa, in versu saepe sine ulla vi addita.*
F 1, 2, 2, 5. K 77. *cet.*

वेकालिक *adi.* pomeridianus. *adv.* 19, 22. (विकाल tempus pom.)

वेकृत *n.* mutatio. R 45. (कृ)

वेय्य *n. nom. abstr.* negotio occupari, distineri. 37, 16. (व्यय)

वेर *n.* fortitudo; hostilia, hostilis animus. A 53. 64. (वीर)

वेरिन् *m.* inimicus. 22, 1. (*antec.*)

वेष्मपायन *m. nom. propr.* viri. P 31.

वेशिक *n.* ars meretricia. R 9. (विष्)

वेश्य *m.* homo tertii ordinis, qui quaestum colit. P 14. (विष्)

वेष्णव *m.* Vishnuitarum sectae addictus. *ad* 30, 9. (विष्णु)

व्यय *adi. rei* anxie intentus. K 15. ऋ^० quietus, tranquillus.

F 1, 9. (अष्ट)

व्यतन *n.* flabellum. Ri 8. (अष्ट)

व्यध *r.* 4 विध्यति ferire, percutere. *part.* विड Ri 25.

— *c.* उत् in altum emittere. A 5.

व्यय *m.* impensa, sumptus, profusio. P 39. deminutio,
destructio. K 90. (इ)

व्यवसाय *m.* contentio, labor, conatus. *ad* 27, 19. (सो finire.)

व्यसन *n.* 1) calamitas. 25, 3. 36, 14. B 50. 2) libidines, vo-
luptates, quales enumerantur venatio, alea, potatio al.:
noble Passionen. 4, 17. (2. अष्ट)

व्याकुल *adi.* ad confusionem usque repletus. Ri 24. (कुल्)
व्याघ्र *m.* tigris. F 2, 3, 3, 17. -ता -त्वं *nom. abstr.* F 3, 19.

43. (घ्रा ?)

व्यात्र *m.* praetextus. B 37. (घत्र्)

व्यादित *v.* दा.

व्याध *m.* venator. 34, 17, 35, 9. (व्यध्)

व्याधि *f.* morbus. 27, 8. (*id.*)

व्यापार *m.* negotium. *c.* वा *c. gen.* occupatum esse, fovere,
favere. P 22. (घनुमोदन्ते *Nil.*) (व् occupare.)

व्याल *m.* serpens, anguis. A 3.

व्यास *m. nom. propr.* vatis vetusti. 48, 12.

व्यासङ्ग *m.* confusio, perturbatio. P 22. (सङ्ग)

व्ये *r.* 1 व्ययति tegere. — *c.* सं *id. part.* संवीत tectus. 5, 8.
indutus. P 50.

व्योमन् *n.* aer, coelum. N 54.

वृत् *r.* 1 वृत्ति ire, incedere. 20, 3. B 12. *de temp. c. gen.* Ri 28.

— *c.* घनु sequi, prosequi *abeuntem.* P 48.

— *c.* प्र proficisci, abire. 30, 7.

वृत् *n.* opus aut vitae ratio voti sponsione suscepta, vita
austera, religio. F 1, 5. K 10. 20. 85. R 10. (वृ)

श

शंस् *r.* 1 शंसति *part.* शस्त्त narrare. K 53. R 26. laudare. *v.* शशस्त्त.

— *c.* प्र laudare. F 1, 3. commendare. B 45. declarare. 10, 1.

शक् *r.* 5 शक्नोति posse, valere. *part.* शक्त्त potens *c. inf.* P 38.

श^० *c. inf.* A 13. *c. loc.* F 2, 4. *Si cum infin. coniungitur,*
passivi notio in ipsa rad. शक्त्त *exprimitur.* F 2, 1. 5. Ri 10.

शक्त्त 12, 3.

शकल *mn.* pars. Ns 57.

शकुन् *n.* augurium. 36, 9. (शकुन् *m.* avis.)

शक्ति *f.* potestas, facultas. F 3, 42. *c. loc.* F 1, 14. 2) *dei*
cuiusdam aut regis ἐπέργεια, personae specie induta.
ad 25, 21. 3) hasta, telum, ferrum. A 68. (शक्त्)

- शक्र *m.* nomen Indrae dei. K 16. 53. P 30. (*id.*)
- शङ्क *r.* 1 शङ्कते putare, opinari. N 42. suspicari.
- शङ्का *f.* suspicio, timor. K 19. P 22. *v.* निःशङ्क. (*antec.*)
- शङ्कर *m. nom. pr.* viri, theologi et philosophi clarissimi. B 16.
- शङ्करतय *m.* index libri de eo eiusque victoriis. 86, 7. (नि)
- शङ्कित *adi.* timens. 18, 5. *c. abl.* 31, 22. परिश्र^० *id.* R 32. (शङ्क्)
- शङ्क *m.* tempus capitis eiusque os. 13, 13. concha.
- शचीपति *m.* Indras, cuius uxor शची appellatur. K 25. (पति)
- शठ *adi.* fallax, fraudulentus. 26, 10. 38, 2. (शठ् decipere.)
- शत *n. num.* centum. K 62. *in fn. comp.* 8, 17. 27, 6. K 77.
- शतधा *adv.* centuplicato. K 96. (*antec.*)
- शतपत्र *m.* avis, psittacus, *Hind.* نوری, *ut vid.* K 34. (पत्र)
- शतशस् *adv.* centum modis, centies. A 29. (शत)
- शतायुस् *adi.* qui centum annos vivit. 25, 20. (शायुस्)
- शत्रु *m.* hostis. F 3, 12.
- शनैस् *adv.* lente, pedetentim, sensim. 20, 7. (*instrum.;*
r. शम्?)
- शप् *r.* 1 शपति *part.* शप् exsecrari. F 3, 46.
- शब्द *m.* sonus. 17, 19. 21, 17. tumultus. A 72. vox. 24, 8.
vocabulary. p. 116, 9. Ns 53. (शप् *olim* enuntiare *et* द)
- शब्दवेधिन् *m.* sagittarius qui rem non visam, sed sono tantum indicatam icere potest. 31, 2. (व्यध्)
- शम् *r.* 4 शाम्यति *part.* शान्त *q. v.* quiescere, sedari. *caus.* शामयति
sedare. Ri 4. A 34.
- *c.* अभि + उप sedari, restingui. Ri 1.
- *c.* नि audire. K 82. B 39. animadvertere, videre. A 84.
- *c.* प्र mansuefieri. K 42.
- शयन *n.* cubile, lectus. 5, 12. 18, 9. 20, 4. P 50. B 60. (शो)
- शयनीय *adi.* ad cubandum, dormiendum aptus. *n.* cubile.
19, 22. (*id.*)
- शया *f.* cubile, lectus. 9, 1; *nom. act.* cubitus. *v.* शोर (*id.*)
- शर *m.* sagitta. *ad* 20, 18. (श्र)
- शरच्चन्द्र *m.* luna autumnalis. 1, 16. (शरद् चन्द्र)

- प्राण *n.* perfringium praesidium. *ad* 27. 15. *e. verbis eundi et acc. p.* refugere *ad* qm. 11. 15. F 1. 9. 3. 18. 25. 30. habitatio. P 26. (प्र)
- प्राण *adi.* praesidium petens. *n.* praesidium. B 50. (*id.*)
- प्राण *n.* plenilunium quod est medio autumnii mense Aevina Sept. Oct.) B 26. (*sej. et चन्द्र*)
- प्राण *f.* autumnus. प्र
- प्राण *m.* locusta. Ri 23. animal fabulosum. octo pedibus, quorum quatuor sursum erecti sunt, instructum. F 3. 35. -ना *abstr.* F 3. 44.
- प्राण *n.* corpus. 6, 2. 28, 10. Ri 16. (प्र)
- प्राण *adi.* corpore praeditus: animal. F 1. 2. *च* corpore carens. B 62.
- प्राण *n.* felicitas, beatitudo. 22, 13. (प्रि)
- प्राण *f.* arbor, Bignonia suaveolens. F 3. 27.
- प्राण *mn.* cadaver. 4, 11.
- प्राण *m.* luna. Ri 2. (प्राण lepus, cuius imaginem चन्द्र ferre putatur.)
- प्राण *m.* *id.* 4, 18. Ri 12. B 26. (*id.*)
- प्राण *f.* nomen Apsarasis. K 23. (लेखा linea.)
- प्राण *n.* telum, omnis generis tela. 10, 16. A 67. (प्राण ferire.)
- प्राण *n.* gramen recens. Ri 22.
- प्राण *n.* fruges, frumentum. P 6. (प्राण ferire, secare.)
- प्राण *m.* olera aliique a plantis desumpti cibi. P 58.
- प्राण *m.* e secta eorum, qui प्राण *s.* ἐνέργειαν divinam colunt. B 9.
- प्राण *m.* Çākyae i. e. Buddhae assecla. *ad* B 9.
- प्राण *f.* ramus. 4, 2. Ri 26. divisio vel recensio Vedae. B 70.
- प्राण *m.* simia. K 29. (प्र)
- प्राण *m.* arbor. B 40. (प्राण)
- प्राण *n.* fraudatio, fallendi studium. 30, 4. (प्राण)
- प्राण *adi.* ad diem Saturni pertinens. 13, 9 (*cf.* भौम). (प्राण qui lente incedit Saturni planetae nomen est.)

शान्त *adi.* qui quietus i. e. ab omni animi per res externas vel cupiditates perturbatione liber est. F 3, 2. R 69.

f. nom. pr. mulieris. R 69. (शम्)

शान्ति *f.* conditio eius, qui शान्त est. Titulus libri Bharateae. 48, 9.

शान्तिशील *m. nom. pr.* viri. 2, 2. (शील)

शान्त् *r.* 10 शान्त्वयति placare, blandiri. R 67. (*vulgo* scrib. सा^०)

शान्त् *n.* sermo blandus, persuasio. F 2, 1. (शम्)

शाप् *m.* execratio. 32, 22. K 21. 70. (शाप् execrari, *olim* enuntiare.)

शायिन् *adi.* v. एक^०.

शारदा *f.* nomen Sarasvatidis s. Suadae deae. 32, 5. (*pro* सा^० a सृ)

शारिका *f.* avis loquendi facultate praedita, Gracula religiosa. *Vulgo nomen etiam ad psittacum feminam refertur.* (*Haught. ad Man. II p. 440.*) 16, 3. 32, 12. (*pro* सा^० a सृ)

शार्दूल *m.* tigris. F 3, 20. *In f. comp. de praestantissimo quoque.* K 6.

शाल *m.* arbor, Shorea robusta. K 32. 2) domus.

शालिन् *adi.* *in f. comp.* possidens. 32, 5. F 2, 5. 2) *nom. propr.* 33, 4. (*antec.*)

शाल्मली *f.* arbor, Bombax heptaphyllum. Ri 26.

शाश्वत *adi.* sempiternus, perennis. A 64. (शाश्वत् continuo, शिव)

शास् *r.* 2 शास्त *part.* शिष्ट *ad* F 3, 7. regere, docere, iubere. — *c.* अनु iubere. B 66.

शास्त्र *n.* 1) frenum. K 40. 2) liber, quo doctrina traditur, *impr.* divinae auctoritatis. 33, 21. scientia, disciplina, doctrina. 30, 9. 20. 32, 18. *alterutrum* 4, 16. 13, 10. F 2, 2. B 32. (*antec.*)

शि *r.* 5 शिनोति acuere.

— *c.* सं संशित perfectus. P 34. (*male saepe scribitur शंसित Man. I 104. MBh. I 2895. 2918; recte e. gr. XIII 7422.*)

- त्रिंशति *f.* arbor, Dalbergia Sis. 4, 2. 34, 12.
 त्रिखर *mn.* culmen, vertex. 32, 17. A 10. 83.
 त्रिखरिन् *m.* mons. 32, 15. (*antec.*)
 त्रिखा *f.* cacumen; cincinnus in vertice, qualem Brahmanes
 et ascetae gerunt. F 1, 24; crista pavonis utr. B 51.
 त्रिखावल *m.* pavo. B 51. (*antec. c. aff.* वल)
 त्रिख् *r.* 2 त्रिके tinnire. *part.* त्रिखित *cf.* चात्रिखित.
 त्रिख् *n.* caput. 1, 2. 13, 14. R 66. cacumen. B 47.
 त्रिखेह *m.* capillus. Ri 4. (हह)
 त्रिखेमणि *m.* gemma (*squama nitida*) quae in serpentum
 capite esse dicitur. Ri 20.
 त्रिख *adi.* faustus. 36, 8. *m. nom. pr.* ऽविव देव. 5, 14. A 51.
 (त्रिख् crescere.)
 त्रिखदास *m. nom. pr.* viri. 12, 13. (दास)
 त्रिखिर *adi.* frigidus. Ns 57. (ख्)
 त्रिखु *m.* infans, puer. Ns 53. (त्रिख् crescere.)
 त्रिख् *r.* 7 त्रिखिष्टि seiungere, distinguere. *pass.* relinqui, re-
 liquum fieri.)
 — *c.* त्रिखि *pass.* distingui. *part.* v. त्रिखिष्टि.
 त्रिख्य *m.* discipulus. B 15. F 3, 5. (*cf. not.*). (त्रिख्)
 त्रिखे *r.* 2 त्रिखे iacere. A 70. dormire. 20, 6. F 2, 6. P 50.
 — *c.* त्रिखे iuxta iacere, adiacere *c. acc.* P 51.
 त्रिखेर *m.* gutta. Ri 15. (त्रिखे spargere, effundere. *cf.* त्रिख्)
 त्रिखे *adi.* celer, velox. *adv.* cito. 4, 3. 25, 2. 37, 17. R 45.
 त्रिखे *adi.* frigidus. A 43. Ns 57. *ad* 19, 16. (त्रिखे coagulari.)
 त्रिखेता *f.* algor, frigus. 19, 16. (*antec.*)
 त्रिखेतल *adi.* frigidus. Ri 6. Ns 57. (*id.*)
 त्रिखेर्पा *v.* त्रिखे.
 त्रिखेल *mn.* natura, indoles, mores. *In f. comp.* P 15. 26. Ns
 44. 57. 2, 2. (त्रिखे?)
 त्रिखे *m.* psittacus. 15, 18. 32, 16. (2. त्रिखे)
 त्रिखेपुति *f.* septuaginta fabulae a psittaco narratae, *index*
libri. 32, 4. (स°)

1. शुच् *r.* 1 शोचति moerere, lugere; in cogitationibus defixum esse. F 2, 11.
2. शुच् *r.* 4 शुच्यति purum esse, splendere.
- शुचि *adi.* purus, honestus. 28, 18. 33, 20. K 2. — *m.* aestatis menses a medio Maio usque ad medium Iulium. Ri 2. (2. शुच्)
- शुठ *adi.* purus. 27, 7. (शुध्)
- शुठि *f.* puritas; absolutio, liberatio a crimine, purgatio. F 1, 2; accurata nec dubia *rei* cognitio. 18, 1. (शुठि कृ certiora cognoscere, explorare. Vet. fab. VI *ap.* Hoefer *Lesebuch* 71, 9 et in cod. a, pro quo in *cc* legitur शोधयितुं. *cf.* Somad. 75, 194.) (शुध्)
- शुध् *r.* 4 शुध्यति purum fieri, purgari, expiari. *med.* 8, 11. 27, 6. — *c.* वि *part.* विशुठ purgatus, purus. F 3, 2.
- शुभ् *r.* 1 शोभति splendere. *med.* R 19. Ns 55. — *caus.* शोभयति ornare. *part.* 5, 8. B 36. — *c.* उप *caus.* *id.* *part.* 5, 3.
- शुभ् *adi.* splendidus. A 5. nitidus, pulcher. K 18. 66. R 46. eximius. R 10. 2) faustus. 16, 11. K 19. ऋ° 13, 12. 3) bonus, probus. P 8. 43. (*antec.*)
- शुभ् *adi.* albescens. albus. 4, 7. Ns 54. (*id.*)
- शुश्रूषक *adi.* obediens. *c. loc.* 33, 20. 35, 2. (शु)
- शुश्रूषा *f.* obedientia. 34, 13. P 14. (*id.*)
- शुष् *r.* 4 शुष्यति siccescere, arescere; languescere. — *c.* परि tabescere, angi. *ad* 21, 9.
- शुष्क *adi.* siccus, aridus. Ri 25. (*antec.*)
- शुद्ध् *m.* homo quarti ordinis, qui est servorum. P 14.
- शुद्ध् *m. nom. propr.* viri. 23, 12. 25, 8.
- शुन्य *adi.* vacuus. 23, 14. R 58. (शुन्न)
- शूर् *m.* vir fortis, strenuus. F 2, 28. P 15. (शुन्न)
- शूल *m.* spina, aculeus. 26, 11. 2) dolor acutus, *impr.* in ventre, punctio laterum. 13, 19.
- शुगल *m.* thos. F 2, 3. (शुन्? *canum est mingere.*)

- शुद्ध *n.* cornu; acumen *montis*. A 1. 62. (*cf.* शिरस्)
 शुद्धर *m.* amor. 2) ornatus, cultus, mundus, qualem induunt, qui amores moliuntur. 8, 18. 36, 4. विहारयोग्य वेग
reddit Beng.
 शृ *r.* 9 शृणाति laedere, dirumpere, abrumpere. शीर्षं deciduus. Ri 23.
 शिखर *m.* frontale, frontis ornamentum. 10, 8. B 20. corolla.
 Ri 6. (शिखर)
 शेष *m.* reliquum, residuum. 26, 13. 2) serpens Vishnuis.
 B 23. (शिष)
 शिला *m.* mons. A 21. 62. N 44. (शिला rupes.)
 शोक *m.* moeror, luctus. 18, 3. 26, 9. 35, 17. (1. शुच)
 शोणिमन् *m.* rubedo. N 53. (शोण coccineus.)
 शोभन *adi.* splendidus, formosus. R 8. (शुभ)
 शोभा *f.* nitor, pulchritudo. 35, 10. Ns 43. *In f. comp.* - भिन्
 K 66. (*id.*)
 शोषण *n.* siccatio. B 61. *m.* una ex sagittis Cupidinis.
 5, 20. (शुष्)
 शोच *n.* puritas. P 14. श^o impuritas. 17, 4. (2. शुच)
 श्मशान *m.* coemeterium, in qua cadavera concremantur.
 3, 10. 13, 17.
 श्याम *adi.* niger, e viridi nigricans. Ns 54.
 श्यामल *adi.* *id.* *ibid.*
 श्रद्धा *f.* fides. B 32. 52. (श्रत् *part. a* श्रु? *et* धा)
 श्रम् *r.* 4 श्राम्यति defatigari. P 18. *part.* श्रान्त. P 49. A 38.
 — *c.* परि परिश्रान्त perquam fatigatus, fessus. F 1, 13. R 58.
 श्रम *m.* defatigatio. A 26. (*antec.*)
 श्रि *r.* 1 श्रयति ire, adire. *part.* श्रित qui adiit, commoratus. B 37.
 — *c.* आ adire. *med.* Ri 27. *part.* 32, 17. A 46. *corpus* assumere. B 16. आश्रित्य per, ope, opera. F 2, 13.
 — *c.* सं + उप + आ *ya re* auxilium petere, auxilio rei uti
c. acc. A 54.
 — *c.* उत् *v.* उच्छ्रित — *c.* सं + उत् समुच्छ्रित altus, elatus. A 12.

- अि *c.* सं *adire*, *convenire*, *praesidium petere*. P 39.
 — *c.* अि + सं *adire*, *coram apparere*. A 54.
 अियपुत्र *cf. ad* K 35.
 औ *f. nomin.* औ: *pulchritudo*. 4, 18. B 61. N 45. 2) *fortuna*,
felicitas. 34, 1. P 13. 14. 3) *Laxmī dea*. A 44. 4) *prae-*
figitur honoris causa nominibus hominum et librorum.
 38, 9. (अि *coquere*, *maturare*.)
 औकण्ड *mn.* *santalum rubrum et unguentum ex eo con-*
fectum. 7, 17.
 औदण *m. nom. propr. viri*. 18, 18. (द)
 औपु *n. nom. propr. urbis*. 18, 18. (पु)
 औमत् *adi.* *splendidus*. A 45. 2) *in allocutione officiosa* :
qui felix semper sit. plur. 6, 7. (औ)
 शु *r.* 5 शृणोति *audire*. 2, 15. 7, 1. *med.* F 3, 11. P 44. *ab*
alqo c. gen. F 2, 12. शृणन्तं *audiatur saepe in exordio*
narrationis. 4, 20. *cet. part.* शृणन्तं *nominatus*. R 28. 62.
 — *c.* ि *undique audire*. A 73.
 — *c.* सं *polliceri*. B 56.
 शृणति *f.* 1) *auditus, auris*. 2) *doctrina auribus accipienda*,
traditio, doctrina sacra. A 52. B 9. 50. *pl.* 52. *In utro-*
que luditur. B 38. (*antec.*)
 श्रेयस् *adi.* *melior, potior*. 16, 17. *optimus*. B 21. (औ)
 श्रेष्ठ *adi.* *optimus*. 33, 20. K 1. 19. *potissimus*. P 1. *c. abl.*
ad 16, 17. (*id.*)
 श्रेष्ठिन् *m.* *mercator aut opifex primarius*. 17, 10. 18, 18.
cet. (*antec.*)
 श्रोणि *s.* -णी *f.* *femur, clunes*. K 17. 49.
 श्रोत्र *n.* *auris*. K 35. R 37. P 64. B 7. (शु)
 श्रोत *adi.* *cum sacra doctrina conveniens, ad eam per-*
tinens. B 12. 69. (शृणति)
 श्लक्ष्ण *adi.* *parvus, minutus, pulchellus*. R 19. Ns 49.
 श्लाघ् *r.* 1 श्लाघते *laudare*. श्लाघ्य 33, 15. श्लाघनीय B 38.
 श्लिष् *r.* 4 श्लिष्यति *amplecti*.

प्रिलम् *c.* उप + आ *id.* A 23. *Partic. perf. pass. significatione act. sive intrans. ponitur.*

— *c.* सं amplecti, coniunctum esse. 23, 15.

प्रलाङ्ग *m.* versus, distichon. 34, 3. Ns 48. p. 116. (श्रु)

प्रवन् *m.* canis. 9, 13. F 3, 9. 11.

प्रवस् *adv.* cras, crastino die. B 57.

प्रवस् *r.* 2 प्रवसिति *pot.* प्रवसेत् spirare. Ri 13. 23. *caus.* प्रवासयति.

— *c.* आ *caus.* consolari. 18, 3.

— *c.* सं + आ adhortari, confidentem reddere. R 51.

— *c.* वि confidere *c. gen. et loc.* [et *ucc. cf. not.*] 22, 1. 30, 2.

प्रवापद animal ferum, rapax. K 42.

प्रिवि *r.* 1 प्रवयति tumere, crescere. (*olim etiam album esse?*)

प्रिवेत *adi.* albus. A 47. Ns 42. 55. (प्रिवत् album esse.)

ष

षट्क *adi.* senarius. *n.* senum rerum corpus. K 84. (षष्)

षट्कर्ण *adi.* qui ad senas aures pertinet. 3, 5. (*id. et कर्ण*)

षट्पद *m.* apis. 5, 7. (*id. et पद्*)

षडभित्त *adi.* qui *Buddhae* sex facultates divinas tribuit, *Buddhae* assecla. B 39. (*cf. षडभित्त*)

षडुद्दर्शन *m.* homo senum disciplinarum philosophicarum peritus. 24, 5. (दर्शन)

षड्विध *adi.* sexies distinctus. 9, 9. (विधा)

षपड *n.* multitudo, *nymphaearum* copia. F 3, 27.

षष् *nom.* षट् *numer.* sex. K 79.

षष्टि *f.* sexaginta. Ns 55. (षष्)

षष्ठ *adi. f.* षै sextus. 13, 7. (*id.*)

षोडशान् *numer.* sedecim. *ad* K 55.

स

स *them. pron., in nominativo तत् pronominis:* स सा.

स *praeifixum*, ex सह una cum *decurtatum*, quo e nominibus formantur adiectiva notionem possidendi, participandi, comitandi significantia. सकाम cupiditate incensus. 37, 17. सवर्ण eiusdem coloris. Ns 42. सवत्स una cum vitulo. 12, 5.

संयत् *mf.* pugna, proelium. A 76. (यम्)

संयुग *m.* bellum, pugna. A 78. (युञ्)

संवाद *m.* colloquium. 58, 9. (वद्)

संवास *m.* contubernium; sodalitas. F 3, 19. (1. वस्)

संशय *m.* dubitatio. 26, 19. B 17. 62. असंशय *adv.* sine dubio.

B 55. N 44. 2) periculum. K 19. (शो)

संशुष्क *adi.* prorsus siccus. Ri 22. (शुष्)

संश्रय *m.* perfugium, auxilium. *abl.* per, ope. P 33. (श्रि)

संश्लेष *m.* contagio, appulsus, coniunctio. *ad* 19, 11. (श्लेष)

संसर्ग *m.* coniunctio, societas, commercium, consuetudo.

19, 20. B 52. (सृत्)

संसार *m.* mundus se revolvens, haec vita. 16, 15. (सृ)

संस्कार *m.* adornatio; mortui consecratio. 13, 22. (कृ)

संस्य *adi.* durans, permanens. 35, 22. loco alqo versans.

4, 14. (स्या)

संस्थापन *n. nom. act.* stabilire, confirmare. B 14. (*id.*)

संस्पर्श *m.* contagio, tactus. Ns 49. (स्पृश्)

संहार *m.* congregatio, collectio. 81, 1. (हृ)

सकल *adi.* totus, universus. 5, 1. B 22. (कला)

सकाश *m.* praesentia, vicinia. *abl.* -शात् a, a parte. A 58. (काश्)

सकृत् *adv.* semel. 28, 20. (कृ)

सक्रिय *adi.* officiorum observans. 35, 9. (क्रिया)

सखिन् *m. nomin.* -खा. socius. F 2, 3.

सखी *f.* amica, socia. 5, 16. 19, 7. 35, 18. (*antec.*)

संकट *adi.* angustus, inivus. *n.* angustiae locorum. B 11.

(कट latus.)

संकर्षण *m. nom. pr.* viri. (*cf. Weber Ind. Stud. I 19. 23 ?*) B 24.

संकाश *adi. in fin. comp.* similis, par. 4, 12. (काश्)

संकेत *m. consensus, id de quo convenit. 2) constitutum, locus aut tempus ad conveniendum dictum. 20, 8. N 42.*

3) signa, quibus certa sententia indicatur. 5, 20. (किन् = चिन् ?)

संकेतन *n. id. q. antec. 2). 20, 14.*

संकोच *m. nom. act. comprimere, claudere. Ns 43. (कुच्)*

संक्रमण *transitio, transitus in alium locum. 21, 12. (क्रम्)*

संक्षेप *m. coarctatio; breviarium. 86, 6. 93, 2. (क्षिप्)*

सङ्ग *m. nom. act. una esse cum qo, associatio, consuetudo.*

21, 2. B 38. (गम्) 2) addictum esse rebus mundi, *impr.*

libidini. K 85. (सङ्ग) 13, 9. (गम्)

संगति *f. congressus; de planetarum coniunctione. ad*

संगम *m. nom. act. congregari, una esse. 9, 15. 21, 1. con-*

cursus ad 20, 21. (गम्)

संग्रह *m. nom. act. refrenare, comprimere, coercere. 1, 19.*

2) collectio. 15, 8. 32, 4. (ग्रह्)

संग्राम *mn. bellum, proelium. A 66. (ग्राम्)*

संघ *m. multitudo, copia, grex. A 4. 8, 26. ad 4, 5. (हन्)*

संघट्टन *n. occursus, congressus. 19, 11. contagio, com-*

pressio. Ns 47. (घट्ट)

संघर्ष *m. fricatio. A 32. (घर्)*

सचिव *m. comes, socius. B 19. (सच् sequi.)*

सहक *m(?)*. forma, qua cuduntur numi, forma signatoria.

Stempel. N 47. 48. (सह = सङ्) (deest ap. Wils.)

संचय *m. accumulatio, multitudo. Ri 1. de planetarum*

coniunctione. 13, 9. (1. चि)

सङ्ग *r. 1 सङ्गति adhaerere part. सङ्ग deditus. 21, 8.*

— *c. ञ् id. impr. amore captum esse. part. 9, 19. 32, 11.*

K 60. c. loc. K 64.

संजनन *n. procreatio, generatio. R 20. (जन्)*

संजीवन *adi. f. vivificans. 14, 21. MBh. I, 3215. (जीव्)*

संज्ञा *f. id quo qd. cognoscitur, nomen, appellatio. 36, 3.*

Ns 53. signum, nutus, manuum gestus. R 17. (ज्ञा)

संज्ञित *adi.* appellatus. *ad* 13, 9. (*antec.*)

सत् *adi.* 1) *partic. verbi* सत् *g. v. ens.* 2) vere ens, bonus.

1, 15. 30, 3. K 88. innocens, insons. 34, 14. *superl.* K 5.

P 41. *fem.* सती mulier, qualis esse debet, omni suo of-
ficio functa. 34, 21. *cf.* महासती.

सतत *adi.* continuus. *adv.* 21, 7. K 19. 92. (तन्) (कवि)

सत्कवि *m.* poeta praestans. — -त्त्वं *n. abstr. talem* esse. 4, 19.

सत्त्वं *n.* virtus, praestantia. 29, 1. F 3, 2. 2) *mn.* animal.

F 3, 3. K 1. A 33. (सत्)

सत्पुरुष *m.* homo bonus, probus. 12, 7. (पु°)

सत्य *adi.* verus. 11, 8. K 2. 49. 77. 80. B 63. verax, veri-

dicus. 29, 19. — *n.* veritas, fides. 30, 7. P 59. (सत्)

सत्यधर्म *m. nom. propr. viri.* 34, 9. (धर्म)

सद् *r.* 6 सीदति *part.* सद् sidere, considerare. 2) demissum, de-
iectum, prostratum, infirmum esse. 30, 10. *caus.* सादयति.

— *c.* आ *caus.* aggredi, se conferre ad qd. P 4.

— *c.* उत् *caus.* destruere. B 12.

— *c.* नि considerare. Ri 13. 18.

— *c.* प्र tranquillum esse. *v.* प्रसन्न *caus.* propitiare, pla-
care. R 68. B 57.

सदा *adv.* semper, continuo. 7, 6. 16, 20. 22, 15. *Init. comp.*

Ri 1. (स *c. aff.* दा)

सदृश *adi. f.* १) similis. F 3, 16. Ns 57. *ad* 4, 5. (दृश्)

सद्भाव *m.* veritas, verum. K 76. virtus, praestantia. F 3, 3. (भू)

सद्यस् *adv.* statim, subito. P 60. B 10. (यु *cf.* अय)

सनातन *adi.* sempiternus. 27, 5. (सना semper, स)

संतमस *n.* tenebrae, caligo. B 4. (तमस्)

संताप *m.* afflictio. A 26. poenitentia. 12, 1. (तप)

संदर्शन *n. nom. act.* conspicerere. R 13. conspectus. R 14. (दृश्)

संदीपन *n. nom. act.* accendere. Ri 12. — *m.* una e sagittis

Cupidinis. 5, 19. (दीप्)

संदेह *m.* dubitatio. B 65. (दिह्)

संधा *f.* condicio, pactum. B 54. (धा)

संधि *m.* 1) iunctura, articulus. 13, 15. Ri 7. 2) compositio, pax. 29, 12. 3) iunctio, applicatio (*ut vid.*). Ns. 54. 3) litterarum finalium et initialium conglutinandarum ratio. *ad* A 45. (*id.*)

संध्या *f.* diluculum; crepusculum. K 60. 73. 76. preces vespertinae. K 58.

सन्निकर्ष *m.* propinquitas, vicinia. A 72. (कृष्)

सन्धि *f.* vicinia; *loc.* apud, ad. 10, 17. (ध)

सन्निभ *adi.* similis. R 17. Ri 11. (निभा)

सप्तति *f.* septuaginta. 32, 4. 6. (*seq.*)

सप्तन् *num.* septem. F 1, 25. K 79.

सप्तपर्वा *m.* arbor, *Alstonia scholaris*. K 32. (पर्वा)

सप्तक *n.* ἑπτάς; *in fin. comp.* pro septem. 13, 12.

सभक्तिकं *adv.* cum veneratione. 34, 19. (भक्ति)

सभा *f.* coetus, consessus, aula. 2, 3. 16, 9. 28, 14. (भा)

सम् *praep.* cum.

सम *adi.* aequalis. F 2, 28. similis. 1, 12. 10, 1. K 20. (स ὀμός.)

समग्र *adi.* totus, universus. *ad* 4, 5. (अग्र)

समदृष्ट *adi.* eodem modo contemplatus, perinde habens *c. loc.* 5, 13. (दृष्ट)

समन्त *m.* finis, limes. *abl.* -न्तान् K 8. A 27. Ri 22. *et* -न्ततः 5, 17. K 36. A 73. undique, quoquoversus. (अन्त)

समन्वय *m.* consequentia, consecutio. F 3, 31. (इ)

समय *m.* concursio; tempus idoneum; tempus. 10, 4. 12, 7.

समर् *mn.* bellum, pugna. A 72. (अ) 19, 4. (इ)

समर्थ, समर्थक *adi.* aptus, qui potest *c. in fin.* 19, 15. (अर्थ)

समस्त *adi.* totus, cunctus. P 43. (2. अस्त)

समाकुल *adi. id. q.* आकुल. A 10.

समागम *m.* congressio, consuetudo. 26, 7. (गम्)

समाचार *m. vulgo* आचार mores religione praescripti et observandi. B 5. (चर्)

समान *adi.* 1) aequalis, par. 13, 1. 31, 19. A 78. Ns 46. (सम)

2) qui in honore est vel in honore *qm.* habet. 1, 15. (मान)

समायोग *m.* coniunctio. P 6. (युत्)

समाविष्ट *v.* विष्ट .

समास *m. nom. act.* constringere, coarctare, strictim dicere.

K 6. (2. अच्)

समाहित *adi.* attentus, intentus. F 2, 7. (धा)

समिध् *f.* igniaria, lignum, gramen quo ignis alitur. K 7.

(33, 6.) (श्ध्)

समीप *adi.* vicinus. *n.* vicinia. 5, 9. 27, 4. Ri 16. -पतः in vicinia, e regione. F 3, 33. K 46. *In lingua recentiore*

saepissime praepositionum apud et ad vices gerit et

cum verbis motum indicantibus coniungitur : acc. 3, 19.

17, 19. 19, 8. 25, 2. *loc.* 7, 8. 9, 6. 19, 8. समीपम् ad qm.

veniens. B 23. (आप्)

समीपस्थ *adi.* in vicinia versatus, degens. F 3, 3. (स्था)

समुत्सुक *adi. id. q.* उत्सुक. R 42.

समुद्र *m.* mare, oceanus. 1, 15. 18, 22. (उद् udare.)

समुद्रदत्त *m. nom. propr.* viri. 18, 19. (दा)

समूह *m.* multitudo, copia. 2, 19. (वह्)

समृद्धि *f.* incrementum. P 39. divitiae, opulentia. Ns 53. (श्रध्)

समेत *adi. v.* इ *c.* सं + आ. *adv.* -त् una cum. Ri 28.

संपुट *m.* res concava, plicata, duplicata; rostrum, os.

Ri 21. (पुट्)

संप्रति *adv.* nunc, in praesentia. 29, 19. B 26. (प्रति)

संबन्ध *m.* coniunctio. Ns 46. collectio, liber. 34, 4. — -न्धिन्

connexus. Ns 57. (बन्ध्)

संबुद्धि *f.* allocutio. *Apud gramm.* vocativus. Ns 43. (बुध्)

संभव *m.* origo. A 45. Ns 44. (भ्)

संभाषण *n.* colloquium. 8, 21. 35, 5. (भाष्)

संभोग *m. nom. act.* voluptatem capere, *impr.* amoris. 9, 1.

16, 15. 21, 13. (भुत्)

संभ्रम *m.* perturbatio, confusio. 36, 16. A 58. (भ्रम्)

संमुख *adi.* qui e regione est. *n. acc.* in vicinia. F 3, 28.

loc. e regione. F 3, 16. (मुख्)

सम्यच् *adi. nomin.* -इ-इची-क् totus, congruus, aptus. 29, 15.
(*Beng. et Hind.* सर्व) *adv.* omnino, prorsus. 1, 19. 22, 12.

14. (स्यच्)

सम्रात् *m.* rex regum, rex summus. B 62. (रात्)

सरस् *n.* 1) aqua. 2) lacus. 33, 2. K 36. Ri 17. — *f.* -सौ *id.*
B 41. (सृ)

सरस *adi.* humidus, liquidus vel re humida addita liquefactus. Ri 2. (रस)

सरोरुह *n.* nymphaea. B 41. (रुह्)

सरोवर *m.* lacus. 5, 2. 7, 14. (सरस aqua et वृ *cf.* वर)

सर्ग *m.* caput libri. 93, 1. (सृत् emittere, creare.)

सर्प *m.* serpens, anguis. 13, 4. 22, 1. (सृप् serpere.)

सर्व *adi.* omnis, totus. 2, 1. 19. 9, 4. 18, 8.

सर्वज्ञ *m.* omniscius, quod nomen tribuitur *Buddhis.* B 32.
44. (ज्ञा)

सर्वतस् *adv.* undique, quoquoersus. R 20. Ri 23. 26. A 34.

सर्वत्र *adv.* ubique, in quavis re. 31, 8.

सर्वथा *adv.* quocunque modo. *c.* न omnino non. 18, 11.

सर्वदा *adv.* semper. 1, 15. *ad* 3, 16.

सर्वप्रात् *adv.* ex omnibus partibus, omnes singulatim. F 1, 7.
A 7. *male* A 34.

सर्वस्व *n.* bona fortunaeque *propr.* omnes. 27, 15. (स्व)

सलिल *n.* aqua. K 36. Ri 28. (सृ *cf.* सरस्)

सलिलधर *m.* nubes. A 85. (धृ)

सलिलेप्राय *m.* in aqua cubans, positus. *ad* K 11. (प्री)

सवर्ण *adi.* eiusdem coloris. Ns 42. (वर्ण)

सवितृ *m.* sol. Ri 16. (सृ generare.)

सविध *adi.* propinquus, vicinus. Ns 45. eiusdem generis.
Ns 46. (विध)

सह *r.* 1 सहते ferre, tolerare, sustinere. *fut.* सोहा *inf.* सोहु

A 19; 24, 17. 33, 8. B 44. *expectare tempus* 20, 18

Raghuv. V, 25. असह्य intolerabilis. Ri 10.

— *c.* उत् posse, valere. F 2, 25.

सह *c.* प्र प्रसक्त vi, per vim. A 79.

सह *adv.* una, simul. 15, 17. 2) *praep. c. instrum. cum. postpos.* 8, 18. 9, 15. *praepos.* F 1, 20. 3) *praeifixum* i. q. स (*olim* सध).

सहस्रन्या *f. nomen* Apsarasis. K 22.

सहभोजन *n. nom. act.* una coenare. 14, 11. (भुञ्)

सहसा *adv.* subito. K 44. 56. A 50. (सहस् robur.)

सहस्र *n.* mille. 1, 6. 23, 20. 24, 4. — -ग्रस् millies tantum. A 67.

सहस्रांशु *m. sol.* B 34. (अंशु)

सहाय *m.* comes, socius. 27, 20. K 26. B 29. (इ)

सहित *adi.* consociatus. K 15. R 11. *pl. cuncti.* F 1, 9. 20. R 30.

सान्नात् *adv.* in conspectu, aperte, manifesto. B 67. (अन्त)

साक्षिन् *m.* testis. P 24. 47. (*id.*)

सागर *m.* oceanus. 32, 16. R 44. A 35. N 44. 5, 1.

सागरदत्त *m. nom. propr.* viri. 18, 17.

साय *v.* अग्र.

सादृश्य *n.* similitudo. Ns 43. (सदृश)

साधू *r. ad quam referenda sunt verba* 4. सिध्यति *part.* सिद्ध *q. v.* perfici, absolvi. P 5, *et quod huius causativum censetur* साध्यति *perficere. part.* साधित 3, 11.

— *c.* सं संसिद्ध perfectus, absolutus. K 4.

साधक *adi.* perficiens, efficiens. 3, 14. (*antec.*)

साधन *n. nom. act.* perficere *de effectu magico.* 3, 10. 2) *res, qua aut quibus qd. efficitur: instrumentum.* Ns 53. *elementum.* Ns 49. (*id.*)

साधु *adi. f.* १ bonus, probus. 1, 19. 28, 20. 30, 10. B 9. *n.* bonum, utile. F 2, 20. *adv.* bene. 31, 10. F 1, 21. *valde.* P 36. (*id.*)

साधुस *n.* timor, terror. K 78. suspicio. R 21. (धुञ्)

सानु *mn.* summum idque planum montis iugum. A 81.

सान्द्र *adi.* laevis. Ri 19. illitus (*schol.* adhaerens). N 45.

सान्धिविग्रहिक *m.* qui regi a rebus pacis et belli est, minister primarius. 16, 9. (संधि *et* विग्रह)

- साप्रपद *adi.* *n.* conditio eius, qui cum alio septem passus ambulavit. K 88. *cf.* *Kum. Sambh.* V, 39. (सप्रन् पद)
- सामन्त *adi.* vicinus. *n.* vicinia. 34, 18. (समन्त)
- सामर्थ्य *n.* facultas, convenientia. *abl.* pro ratione, propter. Ns 55. (समर्थ)
- सामोष्य *n.* appropinquatio. Ns 55. (समोष)
- सांप्रतं *adv.* nunc. 8, 9. Ri 7. (संप्रति)
- साम्य *n.* aequalitas. Ns 46. (सम)
- सायं *adv.* vespere. N 52. (सो)
- सायंकाल *m.* vespera. Ns 52.
- सार *m.* 1) succus. 2) rei natura et, quod ad hanc pertinet, elementum necessarium. Ns 57. optima pars. 16, 16. (सु)
- सारणि *m.* auriga. K 40.
- सारस *m.* grus, ardea. 5, 8. Ri 19. *n.* nymphaea. B 61. (सारस्)
- सार्द्धम् *praep. c. instr.* cum. 36, 17. *postpos.* F 2, 3. K 26. (सर्द्ध)
- साश्चर्य *v.* आश्चर्य.
- साहस *n.* temeritas, inconsiderantia. 17, 3. fortitudo, animus praesens, virtus promte agendi. 28, 9. 31, 21. (सहसा)
- साहसिक *adi.* fortis, promptus. 4, 4. (*antec.*)
- साहाय्य *n. nom. abstr.* comitem esse, comitatus. K 38. (सहाय)
- सिंह *m.* leo. F 3, 4. 29. — -ता *f. et त्व n. abstr.* leonem esse. F 3, 31. 43.
- सिंहासन *n.* thronus regius *impr.* clarissimus ille Vikramādityae. 1, 13. (सात्)
- सिञ्च *r.* 6 सिञ्चति irrigare, conspergere. *part.* सिञ्च. 15, 1.
- सित *adi.* albus. 5, 4. Ri 9.
- सिठ *adi.* 1) perfectus, absolutus. 3, 15. 2) ritu aliquo ad religionem aut artes magicas pertinente effectus et impetratus. 3, 3 *neutrum esse videtur*: fascinum, amuletum. *ita intellexerunt Beng.* यंत्र *et Hind.* جنتر, *quod vocabulum idem significat* (मन्त्रौषधि saepius dvandvo copulatur: Ragh. II 32 *cf.* Mallin.; C'ânakya v. 26 Haeb.; Somad. 9, 77. MBh. XII, 737. *cf.* B 53); *aliter Galanus,*

qui pro सिद्धमन्त्रु habet τελεστικη ἐπιφειη. Ita सिद्धमन्त्रु in codice f pro simplici मन्त्रु 14, 14.22 scribitur. Cf. सिद्धयोग Somad. 20, 190 सिद्धोपध Garga ap. Vâsavad. p. 104. 3) m. ordo semideorum, ii qui absoluto animarum per corpora circuitu beatis ascripti sunt. K 12. (साधु)

सिद्धान्त *m.* demonstratio, veritas argumentatione probata. B 40. (अन्त)

सिद्धाग्रम *m.* beatorum secessus (*nisi आग्रय leg.*). 33, 1.

सिद्धि *f.* 1) successus, coeptorum consummatio. 36, 8. B 2. *ad* 26, 6. 2) perfectio. K 3. 3) perfectio, summa facultas in artibus magicis impetrata. 4) octo विभूतयः s. vires divinae in naturam dominantes, quae apud philosophos menti mundi, apud theologos Çivae tribuuntur et quas etiam homo meditatione et castimoniis, imo ritibus magicis obtinere potest. 3, 11. *Cf. Gaurapâd. ad Sânkhyakâr. 23 ibiq. Wils.; Colebrooke Ess. II 250. Hemac'. schol. ad 202. Vâyu Pur. ap. Aufrecht. Cat. p. 50. (साधु)*

सिद्धिस्थान *n. nom. propr.* loci. 34, 11. (स्थान)

सिन्दूर *n.* minium rubrum. Ri 24. N 45.

सिन्धु *m.* mare, oceanus. N 44.

सीता *f. nom. propr.* mulieris, uxoris Râmae. 31, 7. (sulcus.)

सोदू *cf.* सदू.

सीमन्तिनी *f.* femina. 9, 19. (सीमन्त capillus discriminatus.)

सु *prae*fix. bene, belle; valde, perquam (εὖ-). *Praefigitur tum adiectivis, quibuscum efficit karmadhârayam: सुकुमार perquam tener, tum substantivis, unde oritur bahuvrîhis: सुभ्रु, tum certae formae verbali: सुलभ facilis impetratu, सुकृतिन् adi. probus. 37, 13. (कृ) (बसु bonus.)*

सुख *adi.* iucundus, suavis, commodus. Ri 28. 9, 1. — *n.* salus, gaudium, voluptas. 24, 15. 33, 16. F 3, 38. R 3. Ri 28. — *adi.* -खं bene, placide, commode, facile. 20, 6. F 2, 27. *init. comp.* Ri 9. (ख)

- सुसप्रश्न *m.* quaestio de valetudine. F 3, 5. (प्रश्न)
- सुखिन् *adi.* saluus, bene valens, laetus. 26, 17. (सुख)
- सुगत *m.* cognomen Buddhae; Buddhae assecla. B 3. (गम्)
- सुगन्ध *adi.* odore imbutus, unguento perfricatus. R 7. *ad* 19, 11. — *n.* santalum. 8, 22. — -न्धि *v.* गन्धि (गन्ध)
- सुत *m.* filius. 23, 21. 26, 22. *f.* -ता filia. 32, 10. (सु generare.)
- सुतन्त्रि *adi.* pulchro fidium cantui iunctus. Ri 3. (तन्त्री chorda, fides, fidium sonus. तन्)
- सुदर्शन *m.* nomen disci Vishnuis. A 76. (दृश्)
- सुदृग् *adi.* pulchris oculis praeditus. *f.* pulchra femina. B 33. (दृग्)
- सुधन *m. nom. propr.* viri. 37, 2. (धन)
- सुधन्वन् *m. nom. propr.* viri. B 29. (धनुस्)
- सुधा *f.* nectar *i. q.* अमृत B 30. 64. (धे bibere.)
- सुन्दर *adi. f.* १ pulcher, elegans. 36, 19. 16, 1.
- सुब्रह्मण्य *m. cognomen* Kârtikeyae *Brahmanum patroni.* B 27.
- सुभग *adi.* faustus, pulcher. K 49. (भग)
- सुभट *m.* miles, homo militaris. 23, 22. (भट *id. e* भूत)
- सुभु *adi. nomin.* -भूस् pulchris superciliis praeditus. 36, 19. K 49. (भू)
- सुमनस् *adi.* laetus, hilaris. K 53. (मनस्)
- सुमन्त्र *m. nom. propr.* viri. R 1. (मन्त्र)
- सुमुख *adi.* comis, propitius. K 63. (मुख)
- सुर *m.* deus. K 19. 39. A 5. (स्वर)
- सुरत *n.* voluptas, venus. 9, 1. 10, 4. (रम्)
- सुरभि *f.* vacca coelestis, terrae symbolum. 2) *m. ver* (*ita hic schol.*) B 36. (*fragrans, लभ्?*)
- सुरसुन्दरी *f. nom. propr.* mulieris. 16, 1. (सुर)
- सुरादेवी *f.* vini facticii dea *s.* genius. A 44. (सुरा vinum facticium *i. q.* मद)
- सुराधिप *m.* deorum princeps, Indras. B 64. (अधिप)
- सुराधीश *m. id.* N 49. (अधीश)
- सुत्रप *adi. f.* १ pulcher, bene formatus. *ad* 19, 10. (त्रप)

सुवर्ण *adi.* pulchri coloris. F 1, 16. — *n.* aurum. 23, 20. 24, 4.
28, 4. (वर्ण)

सुव्रत *adi.* religionum observantissimus. R 36. (व्रत)

सुहृद् *m.* amicus. 5, 11. 26, 16. Ri 27. (हृद्)

सूक्ष्म *adi.* parvus, subtilis. P 36. Ns 49. (क्षै tabescere?)

सूच् *r.* 10 सूचयति indicare, prodere, describere. Ns 43. (*cf.*
2. शुच्)

सूत्र *n.* filum. N 53. enuntiatum s. decretum brevissima
forma propositum, *quibus disciplinas suas tradere so-*
lent Indi. *cf.* ब्रह्म^० (सिक् सुere.)

सूत्रित *adi.* in *sūtrorum* formam redactus. B 34. (*antec.*)

सूदन *adi.* destruens, delens. A 75. *cf.* बल^० (सूद् ferire.)

सूनृत *adi.* verus, verax. P 48.

सूर्य *m.* sol. 1, 12. Ri 1. 10. (स्वर्)

सृ *r.* 1 सर्ति ire; ferri, fluere.

— *c.* अनु sequi. B 17.

— *c.* अभि irruere. A 73.

— *c.* निः exire. Ri 21.

— *c.* प्र procedere. Ri 25. Ns 52.

सृत् *r.* 6 सृजति *part.* सृष्ट emitte, dimittere; creare. P 16.

— *c.* अभि donare, concedere. R 63.

— *c.* उत् effundere, emitte. *med.* P 34. deserere, de-
stituere. P 35.

— *c.* वि variis formis creare (*Nīlak.*). F 3, 44.

सेतु *m.* pons, *impr.* ille, qui Taprobanen insulam iungit.
B 66. (सि ligare.)

सेव् *r.* 1 सेवते colere, frequentare, inhabitare. 33, 3. A 2.

— *c.* नि *id.* 34, 22. F 3, 1.

सेवक *m.* minister, servus. 23, 16. 24, 13. 15. (*antec.*)

सेवन् *n.* cultus, observatio. 34, 2. (*id.*) (*id.*)

सेवा *f.* ministerium, conditio ministri. 23, 17. 24, 19. 26, 13.

सेव्यता *f. nom. abstr.* cultu dignum esse, diligi. Ri 2. (*id.*)

सोम *m.* luna, lunus deus. K 96. A 43.

- सोमदत्त *m. nom. propr. viri.* 32, 9. (दा)
- सोस्य *n. voluptas.* 10, 4. *felicitas.* P 8. (सुख)
- सोगत *m. Sugatae s. Buddhae assecla.* B 28.
- सोति *m. nom. propr. viri.* A 1.
- सोदास *m. nom. propr. Sudâsae filius.* P 28.
- सोभाग्य *n. felicitas, fortuna florens.* P 10. 52. (सुभग)
- सोम्य *adi. amoenus.* R 60. *comis, benignus.* B 21. (सोम)
- सोदृद् *n. amicitia.* 26, 17. (सुदृद्)
- स्कन्द *m. deus belli idem qui Kârîtikeya.* B 20. 68.
- स्कन्ध *m. humerus.* 4, 11. 12, 15. 13, 15.
- स्तन *m. mamma.* Ri 4. 7.
- स्तु *r. 2 स्तौति laudare, praedicare, canere.* K 53.
- स्तु *r. 5 स्तुषोति 9 -णाति sternere, expandere. c. परि id.* B 69.
- स्तोत्र *n. laus, laudatio.* K 43. (स्तु)
- स्त्री *f. femina, mulier.* 11, 14. 16, 22. Ri 4. (सु)
- स्त्रैण *n. genus muliebre, mulieres.* 5, 13. (*antec.*)
- स्थण्डिल *n. area quadrata ad sacrificia peragenda sub dio dispensata. — लेण्य in tali cubans, dormiens.* K 11.
Mallin. ad Kum. Sambh. V, 20. (ज्ञो)
- स्थल *n. locus impr. aridus. (12, 17.) f. १ id.* Ri 25. (स्थल् = स्या)
- स्था *r. 1 तिष्ठति stare, subsistere.* R 12. 23. 2) *morari.* 2, 5. *diutius morari.* 14, 19. *manere.* 17, 14. 18, 9. 36, 6. K 64.
c. adi. 4, 5. *in eodem statu manere.* P 21. *remanere.* K 25. *absolutivo additum actionis perpetuitatem indicat.* 10, 7. 14, 18. 20, 4. F 2, 9. A 3. B 25. 3) *esse c. gen.* 31, 22. *adesse.* 7, 8. *part. स्थित qui est loco, fere sine vi:* 16, 3. 30, 8. 34, 12. K 14. *in fn. comp. स्थ id.* 32, 13. K 28. Ri 23. — *caus. स्थापयति sistere, constituere.* B 12. *curare ut stabile sit aliquid.* P 21.
- *c. अनु pone, apud qm. stare, commorari.* K 68.
- *c. त्रि + अत्र consistere, commorari.* F 1, 10. K 43.
- *c. आ conscendere.* R 65. *aggredi, incipere, facere.* F 1, 13. K 43. A 53. *rei studere.* F 3, 2. *c. abstr. fieri. qd.* B 49.

- स्या *c.* सं + ञ् *aggredi rem, studere rei.* A 41.
 — *c.* उन् (*part.* उल्लित) *surgere, emergere, oriri.* 20, 7. 24, 10.
 F 3, 23. A 47. N 44. *caus.* 26, 2.
 — *c.* सं + उन् *surgere.* A 16. Ns 44.
 — *c.* उप *accedere ad qm., impr. supplicem vel salutandi causa.* A 18. B 1. *ad qd., obtinere.* 20, 5.
 — *c.* नि *versatum, peritum esse c. loc.; part. c.* परि परिनिष्ठित *perquam versatus.* R 9.
 — *c.* प्र *proficisci, se in viam dare.* F 2, 15. P 30.
 — *c.* प्रति *firmiter collocatum, statutum esse.* A 12.
 — *c.* सं *consistere, versari.* K 39. (15, 8 *e coni.*)
 स्थान *n.* 1) *nom. act.* stare. P 55. 2) *locus.* 2, 2. 3, 8. 9, 18. 20, 8. *tral.* F 3, 38. *status, conditio.* P 21. 3) *locus in quem cadit actio.* 34, 15. *argumentum.* 5, 21. (*antec.*)
 स्थापन *n.* *constitutio, collocatio.* Ns 45. (*id.*)
 स्थिति *f.* *statio, commoratio.* 33, 14. (*id.*)
 स्थिर *adi.* *stabilis, firmus.* 3, 5. 33, 22. *tranquillus.* 36, 20. (*id.*)
 स्ना *r.* 2 स्नानि *se lavare.* F 2, 8. *part.* स्नान *lavatus et, ut in lavando fieri solet, comtus.* ad 19, 11.
 स्नान *n.* *lotio.* 5, 16. K 10. *impr.* *religione praescripta.* K 58.
 2) *res ad lavationem aptae, aqua, odores cet.* Ri 4. 8, 21. (*antec.*)
 स्नायु *m. f.?* (*n.* स्नायुस् MBh. XII, 6840) *nervus, tendo, musculus.* ad 4, 5.
 स्नेह *m.* *amor.* 9, 17. 20, 2. 35, 21. F 3, 8. *unguen, res quaevis pinguis, oleosa. In utroque luditur ad* 19, 11. (स्निह *glutinosum esse.*)
 स्पर्श *m.* *tactio, tactus.* R 40. (स्पृष्)
 स्पष्टं *adv.* *manifesto, aperte.* 34, 20. (स्पृष् *postea पण्*)
 स्पृष् *r.* 6 स्पृशति *tangere, pervenire ad.* A 72. *part.* स्पृष्ट *tactus.* R 40. B 39. *pollutus.* P 31.
 — *c.* परि *attingere. med.* R 37.
 स्पृह् *r.* 10 स्पृह्यति *appetere c. gen.* R 40. Ri 1.

- स्पृहा *f.* desiderium, appetitus. F 3, 21. (*antec.*)
 स्फीत *adi.* abundans, plenus. 1, 9. (स्फाय् tumescere.)
 स्फुर *r.* 6 स्फुरति dirumpi, displodi. 12, 10. *impr. de florum
 gemmis.* 2) dissipari. Ri 25. — *r.* 10 स्फुरति facere ut de-
 hiscat *flos*, manifestetur *res*. B. 34.
 — *c.* आ आस्फोटयति iactare, motare, complodere. 25, 14.
caudam v. आस्फोटन.
 स्फुर *r.* 6 स्फुरति tremere; micare, emicare, erumpere. 30, 6.
 Ri 26.
 — *c.* चि micare. F 3, 15. palpitare, convelli. A 63.
 स्म *part.* quae additur praesenti historico. 16, 4. 24, 21.
 F 2, 26.
 स्मर *m.* amor. 20, 18. Amor deus. (स्म)
 स्मि *r.* 1 स्मयति subridere.
 — *c.* चि mirari, demirari. 34, 15. K 12. R 21.
 स्मित *partic. antec.* — *n.* risus, *impr.* lenis. K 66. Ri 12.
 स्मृ *r.* 1 स्मरति meminisse, recordari. 6, 2. 35, 11. 36, 7. B 47.
 memoriae a veteribus tradita *praecepta*, *leges* tenere.
part. स्मृत traditus, a veteribus doctus. 16, 17. P 3.
 मंसन *n. nom. act.* decidere, deiici. Ns 53. (मस् *id.*)
 मन् *f.* sertum, corona florea. K 56. (सृन्)
 मव *adi. in f. comp.* stillans qa re. R 5. (*seq.*)
 मु *r.* 1 मवति manare, fluere; stillare qa re *c. acc.* A 35. Ns 41.
 स्व *adi. pronomem possessivum ad omnes personas et ad
 logicum quidem orationis subiectum relatam.* suus. 8, 20.
 11, 18. 24, 14. 36, 6. P 17. tuus. 25, 22. F 3, 14. meus.
 F 2, 14. — *n.* quod quis possidet. *v.* सर्वस्व.
 स्वकीय *adi. id.* suus *de pluribus* 28, 13. (*antec.*)
 स्वह *adi.* valde clarus, pellucidus. Ri 24. (अह)
 स्वजन *m.* cognatus, propinquus. 26, 12. 27, 2. (जन)
 स्वञ् *r.* 1 स्वजते amplecti. *c.* णि *id.* R 36.
 स्वद् स्वाद् *r.* 1 स्वदते स्वादते sapore *impr. dulci* esse; gustare.
 — *c.* आ gustare. R 38. 39.

- स्वन *m.* sonus. A 81. (स्वन् sonare.)
 स्वप् *r.* 2 स्वपिति dormire. *part.* सुप् dormiens. F 3, 23. Ri 8.
 — *c.* प *id.* *part.* 18, 9. 20, 2. 26, 2. Ri 9.
 स्वभाव *m.* natura (भू). — न ab ipsa natura profectus. 17, 4.
 स्वयम् *pron. indecl., casu instrumentali plerumque explicandum* ipse, per se ipsum. 34, 2. R 68. *init. comp.*
 24, 15. sua sponte. K 86. (स्व)
 स्वयंभू *m.* qui per se ipsum est, Brahma summum numen.
 58, 9. (भू)
 स्वर *m.* sonus; tonus musicus. 33, 6. (स्वर sonare.)
 स्वल्प *adi.* suae formae, sibi respondentem formam habens. 16, 14. 2) congruus, conveniens. 29, 18. — *n.* figura forma alicui propria, natura. *ad* 25, 7.
 स्वर्ग *m.* coelum *impr. id.* quod inhabitat Indras. 35, 8. P 11.
 (स्वर coelum.)
 स्वर्ण *n. id. g.* सुवर्ण aurum. Ns 47.
 स्वल्प *adi.* valde parvus, pertenuis. 3, 1. (अल्प)
 स्वशुर *m.* socer. 17, 12. — रक् *id.* 18, 2.
 स्वस्य *adi.* sui potens, sponte agens, recte valens. 24, 12. (स्या)
 स्वागत *adi.* qui feliciter advenit. *n.* salutatio vel quaestio, qua talis excipitur. 34, 18. (गम्)
 स्वदु *adi.* dulcis. R 29. *n.* dulcia, dulciola. R 6. (स्वदू)
 स्वाधाय *m.* lectio vedae, quae submissa voce vel murmurando fit, eiusque meditatio. F 3, 2. K 58. (इ)
 स्वामिन् *m.* dominus. 26, 17. 28, 17. *de marito.* 18, 7. 27, 3. (स्व)
 स्वित् *part. addita si dubie vel modeste interrogatur.* P 1. (इत्)
 स्वित् *r.* 4 स्वियति sudare. *part.* स्वित्. K 92.
 स्वेहा *f.* libera voluntas, arbitrium. 24, 13. 33, 8. (इहा)
 स्वेद *m.* sudor. 13, 19. K 91. Ri 7. (स्वित्)
 स्वैर *adi.* genio indulgens. — ता *f. nom. abstr.* 19. 18. (इर)
 स्वैरिन् *adi. id. f.* १ mulier effrenata. 19, 20. 20, 12. 35, 17.
 (antec.)

ह

ह *part. vocabulo antecedenti vim addens, γέ, postmodum ad versum explendum inaniter addita.* A 80. *impr. perfect.* F 2, 16. R 51. (ह)

हंस *m. phoenicopterus.* 5, 3. K 8. Ri 5.

हट्ट *m. forum, nundinae, mercatus.* 10, 13.

हन् *r. 2 हन्ति plur. वृन्ति part. हन् aor. a वध् q. v. 1) ferire. 2) occidere.* 29, 4. F 2, 5. 3, 20. Ri 16. 3) perdere, irritum reddere. Ri 14. repellere. F 2, 1. impedire. 1, 6. *In fin. comp.* हन् 34, 14. — *Caus. घातयति q. v. Desid. हिंस q. v.*

— *c. अग्नि percutere, pulsare.* A 81.

— *c. उन् sursum agere.* Ri 10.

— *c. उप percellere, affligere.* Ri 15.

— *c. नि caedere, sternere.* A 70.

— *c. वि + नि hic illic ferire, pulsare.* R 19.

— *c. वि repellere, impedire.* 1, 5.

— *c. सं confercire, comprimere.* Ri 19.

हन्त *interiectio, in allocutione et initio sermonis.* P 44.

हय *m. equus.* 6, 10. 11, 18. (हि)

हर *m. nomen Çivae.* 37, 10. (हृ)

हरण *n. nom. act. rapere, eripere.* 12, 5. (हृ)

हरि *m. nomen Vishnuis.* 1, 14. A 65. B 15. Indrae. K 53. (*propr. flavus.*)

हरिदम् *m. nom. propr. viri.* 32, 8. 37, 2. — *f. -ता mulieris.* 32, 8. (दा)

हरिदास *m. nom. pr. viri.* 29, 12. (दास)

हरिद्रा *f. curcuma, crocus Indicus.* Ns 49.

हरीतक *m. arbor, Terminalia chebula.* K 33. MBh. III 11570.

हर्म्य *n. palatium, aedes.* Ri 3. 9. 28.

हर्ष *m. laetitia, gaudium.* R 17. 69. *nom. pr. viri.* 98, 19. (हृष्)

हस् *r. 1 हसति ridere.* K 48. R 24. हसित qui risit. 24, 1.

— *c. अ arridere.* K 74. R 53.

हस्त *m.* manus. 5, 9, 7, 17. R 17. *in fin. comp.* 2, 3. 22, 1.

हस्तिन् *m.* elephas. F 3, 25. B 70. (हस्त proboscis.)

1. हा *r.* 3 ऋहति relinquere. F 3, 6. K 70. *part.* हीन *in fin. comp.* expers, sine. 25, 12. P 38.

— *c.* परि tabescere, deficere. F 1, 25.

— *c.* वि *id.* A 65. Ri 27.

2. हा *r.* 3 जिहीते ire.

— *c.* उन् surgere. N 45. 55.

हायन *mn.* annus. K 60. (हि)

हार *m.* ornamentum pectoris e margaritis consertum.

5, 11. Ri 4. 6. 8. (हृ)

हारित *m.* palumbes viridis. K 34. (हरि flavus, viridis.)

हासिन् *adi.* ridens *in f. comp.* K 49. (हास risus.)

हाहाकार *m.* clamor proeliantium, barritus. A 71. (हाहा interi.)

हि *r.* 5 हिनोति mittere.

— *c.* प्र *id.* 29, 16.

हि *part.* enim, nam. *Ab initio propositionis aliena est et primum aut plura vocabula sequitur. Saepius ponitur निश्चयेन, ut Indorum grammatici loquuntur: ad affirmationem et confirmationem de re certa aut nota (ja), ut* 13, 8. 26, 22. F 2, 5. 14. 20.

हिंस *r.* 7 हिनस्ति 1. हिंसति laedere, nocere. F 3, 45. (हन्)

हिक्का *f.* ructus, singultus. 13, 19.

हित *part. radd.* धा *et* हि. *A धा deriv. valet salutaris, utilis de re.* F 1, 12. *benevolus de pers.* K 4. — *n.* commodum, salus. 9, 22. K 2. A 14. 60. B 3. nix.)

हिमवत् *m.* Emodus, Himalayas mons. 32, 17. (हिम frigidus,

हिमांशु *m.* luna. N 54. (अंशु)

हीन *v.* 1 हा.

हुत *n.* sacrificium. (हु sacrificare.)

हुतवह *m.* ignis. Ri 27. (वह)

हुताग्नि *m.* ignis sacrificalis, butyro nutritus, excitator. Ri 16. (अग्नि)

- हुताशन *m.* ignis. A 77. 84. (अशन)
 हृ *interi. irridentis.* हृक् irridere. F 3, 47.
 हृ *r.* 1 हरति rapere, auferre, eripere. 27, 15. 31, 7. K 49.
 83. A 57. *caus.* हारयति rapi sinere, *alea* perdere. 17, 12.
 — *c.* अण auferre, furari. 14, 18.
 — *c.* आ cibum sibi comparare, vesci. MBh. III 54. 57.
v. आहार *et quod huius verbi causat. videri posset,* आहारयति.
 — *c.* उन् + आ narrare, pronunciare, declarare. P 6.
 — *c.* प्रति + आ recuperare. P 33.
 — *c.* उन् evellere. A 13. 17. liberare, servare. B 71.
 — *c.* प्र + उन् extrahere. Ri 23. liberare, servare. B 21.
 — *c.* सं + उन् prorsus evellere. Ri 19.
 — *c.* वि delectari, voluptatem percipere. F 2, 11.
 हृद् *n.* cor. 13, 15. 36, 6.
 हृद्य *n.* *id.* 5, 17. 12, 9. (*antec.*)
 हृष् *r.* 4 हृष्यति horrescere *de pilis, φρίσσειν, quod signum*
laetitiae est. 3, 22. *part.* हृष्ट laetus. 36, 9. F 2, 26. K 48.
 — *c.* सं संहृष्ट *id.* F 3, 40.
 हे *interiectio vocantis.* 7, 6. 16, 14. 17, 15.
 हेतु *m.* causa, ratio. Ns 44. argumentum, probatio. P 2.
Scholiastae ad ablativum significandum addunt हेतोस्,
ad instrumentalem हेतुना Ns 44. 45. (हि)
 हेम *n.* aurum. 12, 4. Ri 6.
 हेमन् *n.* *id.* N 52.
 हेमन्त *mn.* hiems, pars anni frigida per menses Nov. et
 Dec. K 11.
 होम *m.* sacrificium. K 58. (हु)
 ह्री *f.* pudor. Ri 9. (*cf.* हरि flavus.)
 ह्रल् *r.* 1 ह्रलति titubare, tremere.
 — *c.* वि *id.* विह्रलित agitatus. R 16.
 ह्वे *r.* 1 ह्वयति vocare.
 — *c.* आ advocare, arcessere. 24, 3.

CORRIGENDA.

p. 10 v. 15 l. विक्रेतुं — 15, 7 scribatur सहैव यत् —
35, 15 l. भविष्या° — 74, 16 l. -पेताः — 74, 19 l. सिंहा° —
76, 1 l. उत्पन्नो — 78, 5 l. शिरांसि — 87, 7 l. पङ्क — 90, 16
l. तु pro तुः — 94, 28 post किं pone । — 95, 12 l. विधुना —
101, 11 l. वाग्वि°

In glossario addenda sunt:

p. 135. अनुशासन n. institutio. Titulus libri decimi tertii
Bharateae 91, 15. (शास्)

अनेक *adi.* haud unus, plures, varii. 2, 14. (एक)

Interdum sub prelo aut prorsus aut ex parte fran-
guntur signa minora. Talia sunt:

1, 19 संग्रह 3, 10 -शाने 59, 8 बोधितः 87, 12 वृत्तेत् 95, 16 निम्नोन्नत
95, 17 -हेतोः 96, 8 स्पर्श

